

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ
ΚΑΤΑ ΤΡΙΜΗΝΙΑΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΤΟΜΟΣ ΙΔ'. ΑΡ. 2 (ΑΠΡΙΛΙΟΣ-ΙΟΥΝΙΟΣ 1972)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- ΙΩ. ΧΑΡΑΜΗ... 'Η δράσις καὶ τὸ φῶς ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν τέχνην παρὰ τοῖς ἀρχαίοις
Ἕλλησιν (Μελέτη)
Σ. ΜΕΝΑΡΔΟΥ... Περὶ τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν (Μελέτη)
Κ. ΠΡΟΥΣΗ... 'Ο Διγενὴς Ἀκρίτας στὴν Κύπρο (Μελέτη)
Μ. ΧΑΤΖΗΓΙΑΚΟΥΜΗ... 'Υφος καὶ ἦθος στὸν «Εὐρωτόκριτο» τοῦ Κορνάρου (Μελέτη)
Μ. ΜΟΝΤΟΥΡΙ... Οἱ προσωκρατικοὶ καὶ ὁ Σωκράτης στὴν πλατωνικὴ
μαρτυρία (Μελέτη)
ΑΡ. ΡΑΛΛΗ... 'Ο Σανταρόζα καὶ ἡ Ἑλλάδα ἀπὸ τὰ γράμματα τῆς ἐξορίας (Μελέτη)
ΣΠ. ΜΟΣΧΟΝΑ... Τὸ πρόβλημα καὶ ἡ φύσις τοῦ Ὀτραίου (Μελέτη)
Ν. ΦΩΚΑ - ΚΟΣΜΕΤΑΤΟΥ... 'Η καλλιέργεια τῆς σταφίδος ἐν Κεφαλληνίᾳ (Μελέτη)
Γ. ΠΕΝΤΟΓΑΛΟΥ... Κεφαλληνιακὰ ἐγγραφα παροχῆς στοιχειῶδους ἐκπαιδεύσεως
ἐπὶ βενετοκρατίας (Μελέτη)
Γ. Θ. ΖΩΡΑ... Ἀνεπίγραφα ἀποφθέγματα (Μελέτη)

ΧΡΟΝΙΚΑ

- Γ.Θ.Ζ. Τῆς Συντάξεως (Χρονικόν)
★ 'Η νέα Ἐφορεία πρὸς τὰ μέλη τοῦ «Παρνασσοῦ» (Χρονικόν)
★ 'Η ἑκατονταετηρίς τῆς ἰδρύσεως τῶν Νυκτερινῶν Σχολῶν τοῦ «Παρνασσοῦ»
(Χρονικόν)
★ Ἀπονομὴ εἰς τὸν Σύλλογον «Παρνασσός» τοῦ χρυσοῦ μεταλλίου τῆς Ἱστο-
ρικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας (Χρονικόν)
★ Μία βράβευσις (Χρονικόν)
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΚΛΑΒΟΥ Μουσικὴ κίνησις (Χρονικόν)
μ.μ. Ἀπὸ τὴν κίνησιν τοῦ Συλλόγου «Παρνασσός» (Δελτίον 12) (Χρονικόν)
ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ (Χρονικόν)

ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΑΡΑΜΗ

*Ακαδημαϊκού. Καθηγητού Πανεπιστημίου

Η ΟΡΑΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΦΩΣ ΕΝ ΣΥΝΔΥΑΣΜΩ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΤΕΧΝΗΝ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙΝ

Οι πρόγονοί μας είχαν θεοποιήσει τὸ φῶς ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ὄρασιν, πρεσβεύοντες ὅτι τὸ ζῆν εἶναι ἰσότιμον τοῦ ὄραν. Ἐκ τοῦ φωτός καὶ τῆς ὁράσεως ἀπέρρεεν εἰς τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν κόσμον ἡ σύνεσις, σύμβολον δὲ διὰ τὴν δυάδα αὐτὴν ἡ παλαιὰ μυθολογία ἐδημιούργησεν ἓνα τῶν δώδεκα θεῶν, τὸν Φοῖβον Ἀπόλλωνα, υἱὸν τοῦ Διὸς καὶ τῆς Λητοῦς. Ἡ ὥραία καὶ ἡ πλέον λεπτὴ πανανθρώπινος μυθολογία, ὅποια εἶναι ἡ Ἑλληνική, ἔχει θεοποιήσει ἢ ἀναγάγει εἰς θαυμαστοὺς μύθους σειρὰν ὁλόκληρον ὀπτικῶν φαινομένων. Ἡ ἐκ τοῦ Χάους παραχθεῖσα Παμμήτηρ Γαῖα ἔτεκε καὶ τοὺς Κύκλωπας, οἱ ὅποιοι εἶχον τὴν ἰκανότητα νὰ προσαρμόζονται ἀποκλειστικῶς εἰς ἓν καὶ μόνον ἔργον, χωρὶς ν' ἀποσπῶνται ἀπὸ ἕτερα περὶ αὐτοὺς γεγονότα, καὶ τοῦτο ἔνεκα τῆς μονοφθάλμου αὐτῶν ὁράσεως. Τοῦ πανόπτου Ἄργου, ὅστις εἶχεν ἑκατὸν ὀφθαλμοὺς καὶ τὸν ὅποιον οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου ἐχρησιμοποιοῦν ὡς ἰδανικὸν φύλακα, φονευθέντος ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ, ἡ Ἥρα μετέφερε τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τοὺς ἐναπέθεσεν ἐπὶ τῆς οὐρᾶς τοῦ παγωνίου, τοῦ πτηνοῦ τὸ ὅποιον ἠγάπα. Ὁ Ἥλιος, θεῖα πηγὴ τοῦ φωτός, τῆς ζωῆς καὶ τῆς καλλονῆς, θεοποιηθεὶς, βλέπει τὰ πάντα καὶ εἶναι ὁ Πανδερκῆς.

Τὰ ἐρυθρὰ χρώματα τῆς αὐγῆς ἐθεοποιήθησαν διὰ τῆς κροκοπέπλου καὶ ροδοδακτύλου Ἡδῆς, τῆς θεᾶς τῆς πρώτης αὐγῆς, προπορευομένης τοῦ Ἠλίου. Εἰς τὰ φυσικὰ φαινόμενα, τὰ ὅποια οἱ ἀρχαῖοι ἡξιοποίησαν διὰ τῆς ὁράσεως αὐτῶν, ἡ μυθολογία ἐδημιούργησε τὴν Ἴριδα, θυγατέρα τοῦ Θαύμαντος καὶ τῆς Ἥλέκτρας, ἡ ὅποια ὑπῆρξεν ἡ προσωποποίησις τοῦ οὐρανίου τόξου. Ἡ Ἴρις συνέδεε τὸν Οὐρανὸν μὲ τὴν γῆν καὶ ἐγένεν ὁ ἄγγελος τῶν θεῶν. Χρυσόπτερος παρθένος ἐκόμιζε τὰς διαταγὰς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας εἰς τὴν Γῆν, εἰς τὴν θάλασσαν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Ἄδην. Ἡ λευκὴ πο-

λουθεῖ τοὺς αὐτοὺς κανόνας. Αἱ ἄπειροι καλλοναὶ τῆς φύσεως ἢ τὰ ἐπίγεια δημιουργήματα τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ ὑπὸ τῆς φαντασίας τοῦ κλασσικοῦ Ἑλλήνος δημιουργοῦ καλλιτέχνου ἐκφράζονται ὡς ἀνθρωπόμορφα. Εἰς ἓνα περίφημον κρατῆρα ζωγραφίζεται ὁ Ἥλιος, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τοῦ τεθρίππου ἄρματος αὐτοῦ ἐκδιώκει τὰ ἄστρα, τὰ ὁποῖα ὅμως ἐκπροσωποῦσιν ὥραιοι γυμνοὶ ἔφηβοι καταδυόμενοι εἰς τὸν πόντον. Ὑπεράνω αὐτῶν ἡ Ἥως, φέρουσα ἐλαφρόν πολύπτυχον χιτῶνιον τρέχει ὀπισθεν τοῦ ἀγαπημένου αὐτῆς Κεφάλου, ἐνῶ ἡ Σελήνη ἱπεύουσα ἡμίονον κατέρχεται ἡρέμως πρὸς τὸν ὀρίζοντα. Ὀλόκληρον τὴν τεχνικῶς λαμπρὰν αὐτὴν ἀνθρωπόμορφον ἀντιγραφὴν τῆς ἀνατολῆς τοῦ Ἥλιου ἀνευρίσκομεν εἰς τὸν «Ἴωνα» τοῦ Εὐριπίδου. Εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν τεχνοτροπίαν τῆς Ἑλληνικῆς γλυπτικῆς, τὸ ὑπὸ διάφορον ὀπτικὸν πρῖσμα γυμνὸν ὑπῆρξε συμβατικὸν διὰ τὸν καλλιτέχνην, ὅπως καὶ αἱ πτυχώσεις τοῦ χιτῶνος ἢ τοῦ ἱματίου. Αἱ δύο κατηγορίαι τῆς ἀρχαϊκῆς γλυπτικῆς, δηλαδὴ οἱ κοῦροι καὶ αἱ κόραι, εἶναι οἱ πλεόν ἀντιπροσωπευτικοὶ τύποι τῆς φυλῆς, εἰς δὲ τὴν τεχνοτροπίαν αὐτῶν αἱ ὅλως εἰδικαὶ ὀπτικαὶ συμμετρίαι εἶναι χαρακτηριστικαὶ ὁμοίως τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἐποχῆς. Ἡδὴ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων λιθίνων Δωρικῶν ἴσως ἀγαλμάτων, τῶν κορῶν, ἡ αἰσθητικὴ τεχνοτροπία συνυφαίνεται μὲ τὸ φῶς ποὺ διαχέουν, τὸ μεῖδιμα τοῦ προσώπου, τοὺς ἐκφραστικούς ὀφθαλμούς καὶ τὴν ζῶσαν αἴσθησιν τοῦ κάλλους τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Αἱ μετόπαι καὶ τ' αἰετώματα τῶν ναῶν, τὰ ὁποῖα δίδουν ἰδιάζουσιν χάριν, ἀποτελοῦν τολμηρὰν καὶ χαρακτηριστικὴν Ἑλληνικὴν ἐπινόησιν τῆς τέχνης, πρὸς ὀπτικὴν καὶ αἰσθητικὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀπῆτησε τὴν δημιουργίαν εἰδικοῦ καὶ νέου τύπου διακοσμητικῆς γλυπτικῆς, τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες καλλιτέχναι δημιουργοὶ ἐπέτυχον διὰ τῆς λαξεύσεως τῶν ἐκτύπων ἢ ἀναγλύπτων. Εἰς τὰ αἰετώματα τοῦ Διὸς εἰς τὴν Ὀλυμπίαν ἢ τελειότης τῶν προσώπων τῶν λαξευθέντων μύθων εἶναι ἰδανικὴ. Ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἀπόλλωνος, εἰς τὸ δυτικὸν αἰετώμα τοῦ ναοῦ, ἀποτελεῖ καλλιτεχνικὸν ὁρόσημον τελειότητος, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπερβῇ ἡ τέχνη. Ἀριστουργηματικὴν ἀνάτασιν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὸ ἀνατολικὸν αἰετώμα τοῦ Παρθενῶνος, ἀπεικονίζον τὴν γένεσιν τῆς Παλλάδος Ἀθηνᾶς, διὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἔλεγον ὅτι ἀποτελεῖ τὸ λυκαυγὲς τῶν θεῶν. Καὶ τὸ ἕτερον αἰετώμα τοῦ Παρθενῶνος, ἀπὸ ὀπτικῆς πλευρᾶς, ἀποτελεῖ ἄθλον τέχνης καὶ αἰσθητικῆς. Εἰς τὸ αἰετώμα αὐτὸ ἡ στιγμή τοῦ θαύματος ἀποτυπώται χαρακτηριστικῶς μὲ τὴν ὑπέροχον κεφαλὴν τοῦ ἵππου τῆς νυκτὸς κεκλιμένον πρὸς τὰ ἄβυσσάλεα βάθη, ὅπου θὰ καλπᾷσῃ, ἐνῶ οἱ ἵπποι τοῦ Ἥλιου, ὀρθούμενοι, ἀναδύονται πρὸς τὸ φῶς. Αὐτὸ κυρίως τὸ ὁποῖον διακρίνει τὸ Ἑλληνικὸν γλυπτὸν τοῦ Αἰγυπτιακοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων προγενεστέρων ἢ συγχρόνων πολιτισμῶν, εἶναι ὅτι τὰ μὴ Ἑλληνικὰ γλυπτὰ φαίνονται ὡς δέσμια τῆς ὕλης,

ἐξ ἧς ἔχουν δημιουργηθῇ. Ἀκόμη καὶ εἰς τὰ ἄριστα αὐτῶν διαφαίνεται τὸ περίγραμμα καὶ ὁ ὄγκος, εἰς τὸν ὅποιον ἐλαξεύθησαν. Ἀντιθέτως τὸ Ἑλληνικὸν γλυπτὸν ἐλευθεροῦται καὶ ἡ διαμόρφωσις αὐτοῦ δὲν ὑποτάσσεται εἰς τοὺς τεχνικοὺς κανόνας, οἱ ὅποιοι ἀπορρέουν ἐκ τῆς ἀντιστάσεως τῆς ὕλης, ἡ ὁποία ὑποκύπτει εἰς τοὺς κανόνας τοῦ πνεύματος, τῆς ὁράσεως καὶ τὴν μίμησιν τῆς ζωῆς.

Ὁ Ἕλλην, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλους μεγάλους προγενεστέρους, συγχρόνους ἢ καὶ μεταγενεστέρους πολιτισμούς, ἐκαλλιέργησεν ἐξ ἴσου τὸν λόγον καὶ τὴν τέχνην. Εἰς τὸν Ἑβραϊκὸν πολιτισμὸν τὸ Θεῖον δὲν ἐπετρέπετο νὰ κατοικήσῃ γήϊνον ὁμοίωμα αὐτοῦ. Τὸ Ἰσραὴλ ἀπηρνῆθη τὴν τέχνην χάριν τοῦ λόγου. Ρήτρα τοῦ Κορανίου ἀπαγορεύει τὴν δημιουργίαν θεοῦ ὁμοιώματος, καὶ τοῦτο διότι οἱ ἄγγελοι δὲν εἰσέρχονται εἰς τέμενος ὅπου εἰκὼν ἢ ἄγαλμα ρίπτει τὴν σκιάν αὐτοῦ. Ἀντιθέτως ἄλλων πολιτισμῶν ἡ πλαστικὴ δημιουργία, ἡ ὁποία παρήγαγε μεγάλα ἔργα τέχνης, ὡς εἰς τὴν Μεσοποταμίαν, τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Περσίαν, ἀφῆκε νεκράν τὴν ἁμιλλαν πρὸς τὸν γραπτὸν λόγον.

Ἡ γλυπτικὴ ὑπῆρξεν ὅθεν ἡ πλεον Ἑλληνικὴ τῶν καλῶν τεχνῶν, διεμορφώθη δέ, ὡς εἶδομεν, καθαρῶς ἀνθρωπόμορφος.

Ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα ζωγραφικὰ τεκμήρια, τὰ ὁποῖα διεσώθησαν, καί, κυρίως, ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα καὶ τὰς ἱστορικὰς πηγὰς συνάγομεν, ὅτι καὶ ἡ ζωγραφικὴ κατέλαβε σημαντικὴν θέσιν εἰς τὰς καλὰς τέχνας ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἀκολουθήσασα τοὺς αὐτοὺς μετὰ τῆς γλυπτικῆς κανόνας. Διὰ τὴν ζωγραφικὴν παρ' ἀρχαίοις Ἕλλησιν ὑπάρχουν οἱ μῦθοι περὶ τῆς γενέσεως αὐτῆς. Αἱ ἱστορικαὶ πηγαὶ τῆς ἀρχαιότητος εἶναι πενιχραί, κυρίως δὲ προέρχονται ἐκ τῆς «Φυσικῆς Ἱστορίας» Πλινίου τοῦ πρεσβυτέρου, ὅστις ἀναφέρει μυθικὰς μᾶλλον πηγὰς.

Μετὰ τὴν παρακμὴν τῆς Κρητο - Μυκηναϊκῆς ζωγραφικῆς, τῆς ὁποίας ὅμως διετηρήθησαν λαμπρὰ δείγματα, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ μελετήσωμεν εἰς τὸ μοναδικὸν τοῦ εἶδους τοῦ βιβλίου τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ - καθηγητοῦ Σ. Μαρινάτου καὶ Μ. Χίμμερ (Κρήτη καὶ Μυκηναϊκὴ Ἑλλάς), ἀκολουθοῦν τρεῖς καὶ πλεον αἰῶνες σκότους, καθ' οὓς εἰς τοὺς Ἑλληνικοὺς χώρους γίνονται ἐπιδρομαὶ καὶ μεταναστεύσεις, ὅποτε καὶ ἀπόλλυται ἡ προϊστορικὴ τέχνη. Ἀπὸ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος ἡ δημιουργία τοῦ γεωμετρικοῦ κυρίως ρυθμοῦ εἰς τὴν κεραμικὴν καὶ ταυτοχρόνως ἡ ἀκμὴ τῆς ἐπικῆς ποιήσεως συμβάλλει εἰς τὴν συνάρθρωσιν, τὴν διευθέτησιν καὶ τὴν ἐπαύξησιν τῆς παραδόσεως τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, ἡ ὁποία διετηρεῖτο συγκεχυμένη εἰς τὴν μνήμην τῶν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Μεσογειακὸν χώρον διαβιούντων Ἑλληνικῶν λαῶν.

Τοῦτο ἐπετεύχθη ἐν πολλοῖς διὰ τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Ὀμήρου. Κατὰ τὸν ὄγδοον αἰῶνα ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος ἐμφανίζει τὴν ἰδιομορφίαν αὐτοῦ,

ἡ ὁποία εἶναι καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀκτινοβολίας του. Ἡ τέχνη ἀκολουθεῖ τὴν πορείαν τῆς ἀνοδικῆς ἐξελίξεως τῶν πόλεων, αἱ ὁποῖαι, μετὰ τοὺς σκληροὺς ἀγῶνας τοῦ ἐβδόμου καὶ τοῦ ἔκτου αἰῶνος, ἀνθοῦν κοινωνικῶς καὶ πολιτικῶς καὶ ἀκτινοβολοῦν διὰ τῶν πολλῶν καὶ πλουσίων ἀποικίων των. Εἰς πάντας τοὺς τομεῖς ἡ ὁρμὴ τῆς πηγαίας ἀρχαϊκῆς τέχνης κοπάζει καὶ ὠριμάζουσα ὑπόκειται πλέον εἰς κανόνας καὶ νόμους.

Ἡ ζωγραφικὴ τῶν πρώτων Ἑλληνικῶν χρόνων ἐκφράζεται διὰ τῆς κεραμεικῆς. Ζωγραφικὴ καὶ κεραμεικὴ τέχνη συνυφαίνονται καί, ὡς πάντοτε συνέβη ἀπὸ τοῦ λυκαυτοῦ τῆς ἀνθρωπότητος εἰς τὴν τέχνην, τὰ σχεδιαζόμενα θέματα εἰς τὰ μεγάλα γεωμετρικὰ ἀγγεῖα τῶν μέσων τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος ἦσαν γραμμικά, ἄνευ χρωματικοῦ τονισμοῦ, συνηθέστατα δὲ καὶ σκιαγραφικά.

Ἡ ζωγραφικὴ τοῦ ἀγγείου ἀπετέλει συμπληρωματικὸν στοιχεῖον διακοσμητικοῦ ρυθμοῦ. Ἐν συνεχείᾳ αἱ ἀπεικονιζόμεναι σκηναὶ λαμβάνουν κυρίαρχον θέσιν, ὥστε τὰ ἀγγεῖα γίνονται ὑπέρεισμα εἰκονογραφικῆς τέχνης, ἔστω καὶ ἐὰν αἱ ἀπεικονίσεις προσηρμόζοντο πάντοτε εἰς τὸ σχῆμα τοῦ δοχείου. Διὰ τῶν Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν ἡ ὀπτικὴ αἴσθησις τῆς καθόλου εἰκόνης κατέστη πρόδηλος καὶ ἀπολύτως σαφής. Ἡ Ἑλληνικὴ ζωγραφικὴ, ἥτις οὐδέποτε ὑπῆρξε μονότονος, ἦτο σαφοῦς συνθέσεως καὶ ταυτοχρόνως ἐξαιρέτως λιτὴ, ὑπενθυμίζουσα ὑπὸ τινα ἔποψιν, ἰάμβους τοῦ Ἀρχιλόχου ἢ δακτυλικοὺς ἐξαμέτρους. Προϊόντος τοῦ χρόνου ἐμφανίζεται ἡ ἐπὶ τῶν πλακῶν ἐξ ὀπτῆς γῆς ζωγραφικὴ. Αἱ πλάκες αὗται ὑπῆρξαν οἱ πρώτοι πραγματικοὶ πίνακες, αἱ ὁποῖαι ὁμως οὐδόλως διέφερον τοῦ ρυθμοῦ τῶν διακεκοσμημένων ἀγγείων. Ἐν συνεχείᾳ καὶ μέχρι τοῦ πέμπτου σχεδὸν αἰῶνος, οἱ πίνακες ἐφιλοτεχνοῦντο ἐπὶ ξύλου, ὅπερ εἶχεν ἐπαλειφθῇ διὰ λευκοῦ στρώματος. Οἱ τε ἐπὶ πλακῶν ἐξ ὀπτῆς γῆς καὶ οἱ ἐπὶ ξύλου πίνακες ἀνηρτάντο πρὸς στολισμὸν ναῶν ἢ δημοσίων κτηρίων, ὡς ἡ Ποικίλη Στοὰ καὶ ἡ Πινακοθήκη ἐν Ἀθήναις, ἐνθα ὑπῆρχον ἔργα τοῦ Πολυγνώτου καὶ ἄλλων ἐπιφανῶν καλλιτεχνῶν τῆς ἐποχῆς. Τὸν ἄνευ καθωρισμένου χρώματος τονισμὸν τῆς ἀρχαϊκῆς ζωγραφικῆς ἀκολουθεῖ ὁ μελανόμορφος Ἀττικὸς ρυθμὸς καὶ τοῦτον ἡ πολυχρωμία, ἡ ὁποία ἐξεπροσωπεῖτο διὰ τεσσάρων βασικῶν χρωμάτων, δηλαδὴ τοῦ μέλανος, τοῦ φαιοερύθρου, τοῦ φαιοκιτρίνου καὶ τοῦ λευκοῦ. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ πολυχρώμου ρυθμοῦ εἰς τὴν ζωγραφικὴν ἐχρησιμοποιήθη ὁμοίως πρὸς διακόσμησιν κτηρίων καὶ τῶν μετοπῶν τῶν ναῶν, ἃν καὶ ἀρχικῶς αὕτη ἐγίνετο διὰ πηλίνων ἐγχρώμων πλακῶν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ μὴ ἐγχρώμα δημιουργήματα τῆς ἀρχαϊκῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, καθ' ἃ ὁ ἄνθρωπος ἀπετέλει συχνότατα τὸ κυριαρχοῦν θέμα τοῦ καλλιτέχνου, ἡ ἀνθρωπόμορφος πολυχρῶμος τεχνικὴ ἐμφανίζεται περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔκτου αἰῶνος.

Ὡς ἐλέχθη, ἐκ τῶν ἀρχαίων κειμένων ἐλαχίστας εἰδήσεις ἔχομεν περὶ

τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαϊκῆς Ἑλληνικῆς ζωγραφικῆς, ὅσα δὲ γνωρίζομεν περὶ αὐτῆς προῆλθον ἐκ τῆς σκαπάνης τῶν ἀρχαιολόγων.

Ἐκ τῆς Φυσικῆς Ἱστορίας, Πλινίου τοῦ πρεσβυτέρου, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ εἶδος ἐγκυκλοπαιδείας, πληροφοροῦμεθα ὅτι ἡ ζωγραφικὴ ἐνεφανίσθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν Σικυῶνα καὶ τὴν Κόρινθον ὡς γραμμική.

Ὁ Κορίνθιος Ἐκπανθος φέρεται συμπληρώσας τὸ πρῶτον τὸ κενὸν τῶν σχηματικῶν εἰκόνων διὰ μονοχρωμίας ἐκ τριπλοῦ ἀργίλλου. Ὁ Ἀθηναῖος ζωγράφος Εὐμάρης (περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔκτου αἰῶνος) διεχώρισε τὰ ἀνδρικὰ ἀπὸ τῶν γυναικείων σωμάτων, ἀποδώσας τὸ γυναικεῖον σῶμα διὰ λευκοῦ χρώματος. Περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔκτου αἰῶνος προσετέθη ἡ πλαστικότητα τῆς κινήσεως, αἱ ἀνατομικαὶ λεπτομέρειαι, αἱ πτυχώσεις τῶν ἐνδυμάτων καὶ ἐν τινι μέτρῳ ἡ ἔκφρασις τοῦ ἀνθρωπίνου ὀφθαλμοῦ, ὅστις ἀπετυποῦτο πάντοτε ἐν κατατομῇ τοῦ προσώπου καὶ ἐκ τοῦ πλαγίου, καταλαμβάνων συχνάκις, ἔνεκα τοῦ μεγάλου σχήματος αὐτοῦ, καὶ τὸν κρόταφον. Σπανίως τὸ πρόσωπον καὶ ἀποτόκως οἱ ὀφθαλμοὶ ἐξωγραφοῦντο κατ' ὄψιν, ὅπου δὲ τοῦτο ἐγένετο, οἱ ὀφθαλμοὶ δυσαναλόγως πάντοτε μεγάλοι, συμπλησιάζουν ὑπερβολικῶς ἀλλήλους. Τέλος εἰς Κίμωνα τῶν Κλεωναίων ἀποδίδεται ἡ τεχνικὴ τῆς ἀποτυπώσεως τῶν διαφορῶν ἐκφράσεων τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου.

Αἱ ζωγραφικαὶ σχολαὶ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον ἦσαν πολλαὶ καὶ ἀξιόλογοι. Ἀπὸ τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος, καὶ ἐν συνεχείᾳ κατὰ τοὺς κλασσικοὺς καὶ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους εἰς τὴν μητρόπολιν καὶ τὰς ἀποικίας ὑπῆρχον σχολαὶ ζωγραφικῆς, αἱ ὁποῖαι ἰδρύνοντο ἢ διηρθύνοντο ὑπὸ ἀρίστων καλλιτεχνῶν, λαμβάνουσαι τὸ ὄνομα τῆς πόλεως εἰς ἣν ἦκμασαν, τὴν ἐπωνυμίαν δὲ ταύτην ἐλάμβανον συχνότατα καὶ οἱ μορφωθέντες ἐν τῇ σχολῇ καλλιτέχναι.

Ἐκ τῆς χορείας ὀνομαστῶν ζωγράφων διαφορῶν περιόδων τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, περὶ τῶν ὁποίων ὑπάρχουσι παλαιαὶ μαρτυρίαι, μνημονεύομεν ἐνταῦθα τοὺς κυριωτέρους ἐκπροσώπους αὐτῆς.

Κατὰ πληροφορίαν τοῦ Ἡροδότου (IV, 88), ὁ Μανδροκλῆς, Σάμιος ἀρχιτέκτων καὶ ζωγράφος, ὅστις ἐγεφύρωσε τὸν Βόσπορον τῆς Θράκης διὰ τὸν Δαρεῖον ἐκστρατεύσαντα ἐναντίον τῶν Σκυθῶν, ἀνέθηκεν εἰς τὸ Ἡραῖον τῆς Σάμου πίνακά του παριστῶντα τὴν δίοδον τοῦ στρατοῦ τοῦ Δαρείου διὰ τῆς γεφύρας.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποκαλεῖ τὸν ἐκ τῆς Θάσου ζωγράφον Πολύγνωτον «ἀγαθὸν ἡθογράφον» (1450 a27), δηλαδὴ δραματικὸν μᾶλλον εἰς τὰς συνθέσεις του, αἵτινες ἐνεπνέοντο ἐκ τῆς ποιήσεως τοῦ Ὀμήρου.

Ὁ Πολύγνωτος εἰργάσθη ἐν Ἀθήναις (470 - 440 π.Χ.), ὑπῆρξεν ἐξοχος εἰς τὰς παραστάσεις τῆς γυναικείας καλλονῆς ὡς καὶ εἰς τὴν ἀπόδοσιν διαφανῶν ἐνδυμάτων, δι' ὧν διεγράφετο τὸ σχῆμα καὶ ἡ πλαστικότης τοῦ γυ-

ναικείου σώματος. Ἐξωγράφησε καὶ ἐδώρησεν εἰς τὴν Ποικίλῃν Στοάν τῶν Ἀθηνῶν, μίαν τῶν τεσσάρων μεγαλογραφῶν, αἵτινες ἐκόσμου αὐτήν. Ὁ μέγας αὐτὸς πίναξ παρίστανε τὴν δίκην τοῦ Αἴαντος, διὰ τὴν ἀρπαγὴν τῆς Κασσιάνδρας καὶ ἐν αὐτῇ ὡς Λαοδίκην τὴν ὠραιότεραν τῶν θυγατέρων τοῦ Πριάμου. Ἔργα αὐτοῦ ὑπῆρχον εἰς τὴν Πινακοθήκην τῶν Προπυλαίων, ὡς καὶ ἐντὸς τοῦ Θησείου τοιχογραφίαι, παριστῶσαι Κενταυρομαχίαν, Ἀμαζονομαχίαν καὶ ἄθλους τοῦ Θησεῶς. Ἐξωγράφησεν εἰς τὸν Πρόναον τῆς Ἀρείας Ἀθηνᾶς ἐν Πλαταιαῖς, τὸν Ὀδυσσεά φονεύοντα τοὺς μνηστήρας (Παυσ. Θ' 4), ὡς καὶ ἀλληγορίαν τοῦ κατὰ τῶν Περσῶν θριάμβου. Ὁ Παυσανίας ἀφιέρωσεν ἐπτά κεφάλαια (Ε' 25 - 31) διὰ τὸ πλεον ἐνδοξον τοῦ Πολυγνώτου ἔργον, δύο δηλαδὴ μεγάλου μεγέθους εἰκόνας εἰς τὴν Λέσχην τῶν Δελφῶν, ἀναθήματα τῶν Κνιδίων, παριστώσας τὴν ἄλωσιν τοῦ Ἰλίου καὶ τὴν Νέκυιαν ἢ τὴν εἰς Ἀθὴν κάθοδον.

Ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει τὸν Ἀπολλόδωρον (περὶ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου αἰῶνος), ὅστις ἐκλήθη σκιαγράφος, διότι πρῶτος μετεχειρίσθη τὴν ἀπόχρωσιν τῆς σκιᾶς, ἀποδώσας οὕτω τὰς φωτοσκιάσεις.

Ὁνομαστὸς ἐκπρόσωπος τῆς Σικυωνίας Σχολῆς ὑπῆρξεν ὁ Κύθνιος Τιμάνθης, ἀκμάσας περὶ τὸ 400 π.Χ. Ἐκ τῶν θαυμασιωτέρων ἔργων του ὑπῆρξεν ἡ θυσία τῆς Ἰφιγενείας, εἰς τὴν ὁποίαν τὴν θλίψιν τῶν ἀπεικονιζομένων προσώπων εἶχεν ἀποτυπώσει κατὰ τοὺς διαφόρους βαθμοὺς αὐτῆς. Τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐκάλυψε διὰ τῆς χλαμύδος αὐτοῦ, διότι ἐκεῖνου, ὡς πατρός, ἡ θλίψις ὑπερέβαινε πᾶσαν ἐκφρασιν. Τῆς εἰκόνης αὐτῆς σώζεται ἀντίγραφον ἐπὶ τοιχογραφίας τῆς Πομπηίας.

Τὴν αὐτὴν ἀπαραλλάκτως εἰκόνα περιέγραψεν ὁ Εὐριπίδης εἰς τὴν Ἰφιγένειαν ἐν Αὐλίδι, «*δάκρυα προῆξεν, ὁμμάτων πέπλος προθείς*», ὥστε ἀγνοεῖται ἂν ἀντέγραψεν ὁ ζωγράφος τὸν ποιητὴν ἢ ὁ ποιητὴς τὸν ζωγράφον. Ὑπῆρξε θαυμαστὸς τεχνίτης, ἀλλὰ καὶ ἐφευρετικὸς εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν εἰκόνων, δι' ὧν κατάρθωνε νὰ ἐκφράζη ἐπὶ τὸ ποιητικώτερον τὰς εὐγενεστέρους τῶν ἐμπνεύσεων.

Ὡς νομοθέτης ἐξετιμᾶτο ὁ ἐκ τῶν περιφημοτέρων ζωγράφων τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Ἐφέσιος Παρράσιος, ἀκμάσας περὶ τὸ 400 ἢ 380 π.Χ. Παραγωγικώτατος προήγαγεν εἰς τὴν ἐντέλειαν τὸ διάγραμμα τῶν μελῶν τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, τὴν ἐκφρασιν τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τοῦ στόματος καὶ τὴν καθόλου συμμετρίαν. Ὑπῆρξεν ἀντίζηλος τοῦ Ζεύξιδος. Κατὰ τὴν παράδοσιν, εἰς καλλιτεχνικὸν ἀγῶνα ὁ Ζεῦξις εἶχε ζωγραφῆσαι περίφημον πίνακα παριστῶντα κάλαθον σταφυλῶν τοιαύτης φυσικότητος, ὥστε τὰ πτηνὰ περιπτάμενα προσεπάθουν νὰ ραμφίσουν τὰς σταφυλάς. Εἰς τὸν ἴδιον διαγωνισμόν ὁ Παρράσιος παρουσίασε πίνακα, ἐφ' οὗ εἶχε ζωγραφῆσαι ἀπλῶς ἐν παραπέτασμα μετὰ τοσαύτης ἐντελείας, ὥστε ἐξηπάτησε καὶ αὐτὸν τὸν Ζεῦξιν, ὅστις ἐζήτησε ν' ἀνασύρῃ τὸ παραπέτασμα, ἵνα δεῖξῃ τὸν πίνακα.

Τὰ ἔργα τοῦ Παρρασίου κατέστησαν τόσον περίφημα, ὥστε πολλὰ ἐξ αὐτῶν, ἔστω καὶ φαντασιώδη, ἀνεφέροντο εἰς ἀνέκδοτα καὶ ἐπιγράμματα. Ζωγραφήσας τὸν περὶ τῶν ὀπλῶν ἀγῶνα τοῦ Αἴαντος, ἡττήθη εἰς καλλιτεχνικὸν ἀγῶνα, ὅτε καὶ εἶπε τὸ περίφημον, ὅτι ἐλυπήθη οὐχὶ δι' ἑαυτὸν ὡς ἀπολέσαντα τὸ βραβεῖον, ἀλλὰ διὰ τὸν διὰ δευτέραν φορὰν ἡττηθέντα Αἴαντα.

Ἡ τέχνη τοῦ Πολυγνώτου, ἀντικοπτοπρίζουσα τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἤκμασεν, ἐκφράζει τὴν ἀρρενωπὴν γενεάν τῶν Μαραθωνομάχων, τὴν ὥραιότεραν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Διὰ τοῦ Ζεῦξιδος ἐρχόμεθα εἰς ἄλλην ἐποχὴν, καθ' ἣν τὸ ἄτομον πλεον κυβερνᾷ τὸ ἄστυ, ἡ κριτικὴ εἶχε διαφοροποιηθῇ καὶ αἱ ἐνδόμυχοι σκέψεις ἐπὶ τοῦ πεπρωμένου τῶν γενεῶν εἶχον ἀντικατασταθῇ ὑπὸ αἰτιάσεων κατὰ τῆς μοίρας, τὴν ὁποίαν δὲν ἠδύναντο πλεον νὰ ἐννοήσουν. Ἐκ τῶν ἐπισήμων ζωγράφων τῆς ἐποχῆς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ὑπῆρξεν ὁ ἐκ τῆς Ἱταλικῆς Ἡρακλείας Ζεῦξις ἢ Ζεῦξιππος, ἐργασθεὶς κατ' ἀρχὰς ἐν Ἐφέσῳ καὶ τελικῶς ἐν Ἀθήναις. Εἰς χωρίον τῶν «Ἀχαρνῶν» τοῦ Ἀριστοφάνους γίνεται μνεία τοῦ καλλιτέχνου, ὅθεν συνάγεται ὅτι ἡ ἐν Ἀθήναις ἀκμὴ αὐτοῦ συμπίπτει πρὸς τὸ 425 π.Χ. Ἡ ἡχῶ ἄλλως τε τοῦ ὀνόματος τοῦ καλλιτέχνου διειρηθή ἐπὶ μακρόν, δεδομένου ὅτι ὁ Πλάτων ὑπερτεσσαράκοντα ἔτη μετὰ ταῦτα ἀναφέρει αὐτὸ ἐν τῷ «Πρωταγόρῳ» (318 B). Ὁ Ζεῦξις ἐπεμελήθη τῆς σκιαγραφίας, ἀλλ' ἡ τέχνη τοῦ ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ κάλλους μᾶλλον ἢ εἰς τὴν ἐκφρασιν τοῦ πάθους, κανόνα ἄλλως τε προηγηθέντα ἐν τῇ γλυπτικῇ. Πλείας ἔργων τοῦ μνημονεύεται, μετὰ τῶν ὁποίων Ἔρως στεφανηφόρος διὰ ῥόδων, ἐκτεθεὶς εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀφροδίτης ἐν Ἀθήναις. Ἐξέχουσιν θέσιν εἶχεν ἀριστουργηματικὸς εἰς καλλονὴν πίναξ τῆς Ἑλένης, ὅστις ἐκόσμηι τὸν ναὸν τῆς Ἥρας ἐν Ἀκράγαντι. Ὁ Κικέρων ἀναφέρει ὅτι διὰ τὸν πίνακα αὐτὸν ἐπετράπη εἰς τὸν Ζεῦξιν νὰ ἐκλέξῃ ὡς πρότυπον μετὰ τῶν ὥραιότερων νεανίδων τῆς πόλεως. Ὁ καλλιτέχνης ἐπέλεξε πέντε κόρας, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐνεπνεύσθη πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ πίνακος τοῦ. Λέγεται δ' ὅτι τὸ ἀριστοῦργημα αὐτὸ ἐπεδεικνύετο μόνον ἐπ' ἀμοιβῇ. Ἐπὶ Φιλίππου τοῦ Μακεδόνης, ὁ ζωγράφος Νικόμαχος, θαυμαστής τοῦ πίνακος αὐτοῦ, ἐπὶ ὥρας τὸν περιηργάζετο. Καὶ ὅτε βέβηλος τῆς τέχνης τὸν ἠρώτησε διατί τόσον πολὺ συγκινεῖται ἀπὸ τὸ ἔργον αὐτὸ τῆς τέχνης, ὁ Νικόμαχος τοῦ ἀπάντησε χαρακτηριστικῶς : «Δὲν θὰ μοῦ ἔθετες τὴν ἐρώτησιν αὐτήν, ἐὰν εἶχες τοὺς ὀφθαλμούς μου».

Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν «Ποιητικὴν» γράφει : «ἐν τῇ ποιήσει προτιμότερα εἶναι ἢ ἐκλογὴ τοῦ ἀδυνάτου ἀληθοφανοῦς παρὰ τοῦ ἀπιθάνου καὶ δυνατοῦ, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐξιδανικεύσῃς. Ὁφείλεις πράγματι νὰ ὑπερβῇς τὸ πρότυπον καὶ νὰ δημιουργήσῃς τοιαῦτα ὄντα, ἅτινα ὁ Ζεῦξις ἐξωγράφησεν». Ἐνεκα τοῦ Πανελληνίου θαυμασμοῦ, τὸν ὁποῖον ἀπελάμβανε,

ἐκόμπαζε περιφερόμενος εἰς τὰ Ὀλύμπια πολυτελῶς ἐνδεδυμένος διὰ χρυσοῦφάντου χλαμύδος. Εἰς τινὰ δὲ τῶν πινάκων τοῦ ἐπέγραψε «*μιμήσεται τις μᾶλλον ἢ μιμήσεται*».

Ἐξέχων Ἀθηναῖος ζωγράφος τοῦ Δ' π.Χ. αἰῶνος ἀναφέρεται ὁ Νικίας, ὁ ὁποῖος συνειργάσθη μετὰ τοῦ Πραξιτέλους διὰ τὴν προσθήκην σκιῶν εἰς τὰς πτυχὰς καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῶν ἀγαλμάτων, ἐξαίρων οὕτω τὰ ἐξέχοντα μέρη τῶν δημιουργημάτων τοῦ μεγάλου ἀνδριαντοποιοῦ. Ἰδιαιτέρως ἐνέκυψεν εἰς τὴν διὰ σκιάς παράστασιν τοῦ ἐξέχοντος τῶν πινάκων του, ἀποδίδων τοιοῦτοτρόπως ἔκτυπον ἐντύπωνσιν. Ἐξωγράφησε μεγαλογραφίας ἱστορικῶν καὶ μυθολογικῶν θεμάτων, συνηθέστατα δὲ παραστάσεις γυναικῶν. Μερικὰ ἀντίγραφα τοῦ Νικίου διεσώθησαν, παραποιηθέντα ἐν πολλοῖς ὑπὸ Ῥωμαίων ἀντιγραφέων. Χαρακτηριστικὸν τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ ἔργου τοῦ καλλιτέχνου εἶναι ὅτι ἠρνήθη νὰ πωλήσῃ εἰς τὸν Πτολεμαῖον πινάκά του παριστῶντα τὴν Νέκυϊαν, ἂν καὶ ἡ δοθεῖσα τιμὴ ἦτο ἐξήκοντα τάλαντα.

Ἐξ ὅλων τῶν ζωγράφων τῆς σχολῆς τῆς Σικυῶνος ἐπισημότερος ὑπῆρξεν ὁ Ἀπελλῆς ἐκ Κολοφῶνος. Ἐμαθήτευσε πλησίον τοῦ ζωγράφου Παμφίλου, ὁ ὁποῖος περὶ τὸ 360 π.Χ. ἱδρύσει σχολὴν ἐν Σικυῶνι, κατ'ὀρθωσεν δὲ νὰ εἰσαγάγῃ τὴν ζωγραφικὴν εἰς τὰ σχολεῖα. Ἐξευγενίσας τὴν τέχνην, εἰσηγήθη νόμον ἀπαγορεύοντα τὴν ἄσκησιν αὐτῆς εἰς τοὺς δούλους. Ἐπιμελὴς εἰς τὴν τέχνην του, εἶχε τὴν φήμην ὅτι οὐδεμία ἡμέρα παρήλθεν χωρὶς νὰ χαράξῃ γραμμὴν. Εἰς τὰ ἔργα του ἐπέγραφεν «*ἐποίει*» καὶ οὐχὶ «*ἐποίησεν*», ἵνα δείξῃ ὅτι οὐδὲν ἐθεώρει τέλειον ὑπὸ τὴν ἐποψιν τῆς τέχνης.

Ὁ Ἀπελλῆς ὑπῆρξε κυριολεκτικῶς συνετὸς καὶ ὠραίος τὴν ψυχὴν καὶ ὁ μοναδικὸς ἴσως καλλιτέχνης τῆς ἐποχῆς του, ὅστις ἐπέδειξε κατανόησιν διὰ τοὺς συγχρόνους του ζωγράφους. Κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ Ἀπελλῆς, μεταβάς εἰς Ῥόδον ἵνα γνωρίσῃ τὸν ὀνομαστὸν ζωγράφον Πρωτογένην, καὶ μὴ εὗρων αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον του, ἐχάραξεν ἀντὶ τοῦ ὀνόματός του λεπτοτάτην γραμμὴν ἐπὶ πίνακος. Ἐπιστρέψας εἰς τὴν οἰκίαν του ὁ Πρωτογένης καὶ ἰδὼν αὐτήν, τὴν ἐδιχοτόμησε κατὰ μήκος καὶ δι' ἄλλου χρώματος καὶ εἶτα ἀπῆλθεν. Ὅτε ἐπανῆλθεν ὁ Ἀπελλῆς ἔσυρεν ἐπ' αὐτῆς ἐτέραν γραμμὴν ἐπὶ λεπτοτέραν, ὅποτε ὁ Πρωτογένης ἀνεγνώρισεν ὅτι τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι ἔργον ἄλλου τινὸς πλην τοῦ Ἀπελλοῦ. Δεῖγμα τῆς ψυχικῆς εὐγενείας τοῦ Ἀπελλοῦ ἀποτελεῖ διήγησις, καθ' ἣν, εὗρισκόμενος ἐν Ῥόδῳ καὶ πληροφορηθεὶς ὅτι ὁ Πρωτογένης εὕρεται εἰς δυσχερῆ οἰκονομικὴν θέσιν, ἠγόρασε παρ' αὐτοῦ ἀντὶ πεντήκοντα ταλάντων ὅσα ἔργα διέθετεν, εἰπὼν ὅτι προὔτιθετο νὰ τὰ πωλήσῃ ὡς ἰδικά του. Μεταξὺ τῶν ἀριστουργημάτων τοῦ Ἀπελλοῦ ἀναφέρεται ἡ Ἀναδυομένη Ἀφροδίτη, τῆς ὁποίας πρότυπον ὑπῆρξεν ἡ Φρόνη. Ὑπῆρξεν ὁ ἐπίσημος ζωγρά-

φος Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου, ὅστις ὑπὸ οὐδενὸς ἄλλου καλλιτέχνου ἤθελε νὰ ζωγραφῆται, ἔλεγε δὲ ὅτι ὑπῆρχον δύο Ἀλέξανδροι, ὁ μὲν ἀήττητος, ὑποδηλὼν τὸν ἑαυτὸν του, ὁ δὲ ἀμίμητος, δηλαδὴ ὁ τοῦ Ἀπελλοῦ.

Ἐκ τῶν ὀνομαστῶν ζωγράφων τῶν χρόνων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ὑπῆρξεν ὁ Πρωτογένης, ὁ τελευταῖος τῶν μεγάλων κλασσικῶν τῆς ἀρχαιότητος. Κατήγετο ἐκ Καύνου τῆς Καρίας, ἀλλ' ἐσταδιοδρόμησεν ἐν Ρόδῳ. Προήρχετο ἐξ ἀφανοῦς καὶ πτωχῆς οἰκογενείας, μέχρι δὲ τοῦ 15ου ἔτους τῆς ἡλικίας του εἰργάσθη ὡς βαφεὺς οἰκοδομῶν καὶ πλοίων. Ὑπῆρξεν αὐτοδίδακτος καὶ τὸ ἔργον του διακρίνεται διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῶν λεπτομερειῶν, ὡς ἔλεγεν ὁ Ἀπελλῆς. Ὑπῆρξε παραγωγικώτατος, μεταξὺ δὲ τῶν περιφημοτέρων ἔργων του ἦτο ὁ πίναξ τοῦ Ροδίου ἥρωος Ἰαλύσου, τὸν ὁποῖον παρέστησε θηρεύοντα. Διὰ τὸν πίνακα αὐτὸν εἰργάσθη ὁλόκληρον δεκαετίαν, καθ' ἣν ἐπέθηκε τετραπλὴν στιβάδα χρωμάτων.

Λέγεται ὅτι μὴ ἐπιτυχάνων, ὡς ἤθελεν, τὴν παράστασιν τοῦ ἀφροῦ εἰς τὸ στόμα τοῦ τρέχοντος κυνὸς τοῦ Ἰαλύσου, θυμωθεὶς ἔρριψε τὸν σπόγγον του εἰς τὸν πίνακα καὶ ἡ τύχη κατάρθωσεν ὅτι ἡ τέχνη δὲν ἡδυνήθη. Ὁ Πετρώνιος τὸν χαρακτηρίζει ἀκριβῆ μιμητὴν τῆς φύσεως.

Περὶ τῆς ὀψίμου ἑλληνιστικῆς περιόδου τῆς γλυπτικῆς καὶ ζωγραφικῆς καὶ τὰς διαμορφωθείσας σχολὰς ἐπὶ τῶν διαδόχων καὶ τῶν ἐπιγόνων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἰδίᾳ δὲ τῆς Περγάμου καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας, ἂν καὶ παρουσιάζουν λίαν ἀξιόλογα στοιχεῖα, δὲν ἀσχολούμεθα, διότι ἡ περίοδος αὕτη ἐκφεύγει τοῦ θέματος ἡμῶν.

Ἀπὸ τοῦ πειθαρχικοῦ πλαισίου τῆς Ἑλληνικῆς πόλεως ἡ τέχνη ἤρχισε νὰ ἐξυπηρετῇ τοὺς ἐπιγόνους βασιλεῖς καὶ πρίγκιπας, οἱ ὅποιοι τὴν ἐχρησιμοποίησαν καὶ πρὸς ἐξελληνισμόν τῶν κατακτήσεών των. Ἐπὶ πλέον ἡ ἐπαφὴ μὲ ξένους λαοὺς, καινοφανεῖς θρησκείας καὶ φιλοσοφικά δόγματα ἐπηρέασαν τὴν κλασσικὴν Ἑλληνικὴν τέχνην. Ἀνετράπησαν οὕτως οἱ κανόνες καὶ οἱ ρυθμοὶ αὐτῆς καὶ τοιοῦτοτρόπως ἐδημιουργήθη ἡ Ἑλληνιστικὴ τέχνη.

Ἐξ ὧων ἐν συνόψει ἀνεπτύξαμεν περὶ τῆς ἀρχαίας ζωγραφικῆς, συνάγεται ὅτι οἱ Ἕλληνες καλλιτέχναι ἔτεμον ὁδοὺς καὶ ἐφήρμοσαν μεθόδους πρωτοτύπους, τὰς ὁποίας καὶ οἱ σύγχρονοι κλασσικοὶ ζωγράφοι ἠκολούθησαν. Ἐπὶ πλέον διέφερον τῶν συγχρόνων καλλιτεχνῶν διότι ἔζων εἰς κόσμον οὐ μόνον διάφορον ἀλλὰ καὶ ἀνώτερον τοῦ ἰδικοῦ μας, λατρεύοντα κυρίως τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ. Ἐν μέσῳ περιβάλλοντος πλουσίου ἐκ τῆς καλλιτεχνικῆς κληρονομίας, τῶν ὡραίων μύθων, τῶν φιλοσοφικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἰδεῶν, τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ποιήσεως, τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς γλυπτικῆς, ἡσθάνοντο μεγαλυτέραν ἄνεσιν πρὸς ἑκφρασιν διὰ τοῦ χρωστικῆς καὶ τῶν χρωμάτων τῆς ἀρμονίας καὶ τοῦ ρυθμοῦ, ὅστις συνήγειρεν αὐτούς.

Τὸ «*θαυμάζειν*» τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, πηγὴ ἀληθείας καὶ ποιήσεως, ἦτο πολὺ πλέον ἀνεπτυγμένον καὶ ἀμιγέστερον τοῦ ἰδικοῦ μας. Ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη ὑπῆρξε πάντοτε ὀπτικὴ καὶ μὲ ἰδεολογικὸν χαρακτήρα, μεστὴ ἀμιγοῦς συνέσεως, ὁ καλλιτέχνης ἀφιερῶτο ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὸ δημιουργικὸν καὶ μόνον ἔργον του. Ὑπάρχει παλαιὸς χαρακτηριστικὸς μῦθος τῆς Ἀπὸ Ἀνατολῆς, καθ' ὃν μέγας ζωγράφος τῆς ἀρχαίας Κίνας εἰσῆλθε καὶ ἀπωλέσθη εἰς νεφελῶδες τοπίον, τὸ ὁποῖον εἶχεν φιλοτεχνήσει ἐπὶ τοίχου τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀνακτόρου. Ἡ ὥραία αὕτη παράδοσις ἀντικατοπτρίζει τὴν βαθεῖαν αἴσθησιν τῆς αἰσθητικῆς, καθ' ἣν ὁ δημιουργὸς ἄνθρωπος προσφέρεται ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὸ ἔργον του, ἀλλὰ καὶ ἀπόλλυται ὡς εἰς τὰς εἰκόνας τῶν ὀνείρων του. Ἀντιθέτως ὑπάρχει ὁ διδακτικὸς, θὰ ἔλεγον, θρύλος τοῦ Πυγμαλίωνος ἐμφυσῶντος ζωὴν καὶ λατρεύοντος τὸ δημιούργημα του, ἀριστουργηματικὸς συμβολισμὸς ἀνατάσεως τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, ἡ ὁποία ἐρρύθμισε τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν.

Ἐν κατακλείδι καὶ διὰ τὸν ἀρχαῖον Ἕλληνα καλλιτέχνην καὶ δημιουργὸν παραστατικὸν εἶναι τὸ χωρίον τοῦ Ἡροδότου «*ἐπεὶ γε ἀπεκρίθη ἐκ παλαιότερον τοῦ βαρβάρου ἔθνεος τὸ Ἑλληνικόν, ἐὸν καὶ δεξιώτερον καὶ εὐθηλές ἡλιθίου ἀπηλλαγμένον μᾶλλον*».

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΜΑΣ ΤΡΑΓΟΥΔΙΩΝ*

Πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν ἐντὸς τοῦ θέρους τοῦ 1824, δηλαδή κατὰ τοὺς μῆνας, ὅπου ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἐγίνετο δραματικωτέρα, ἀφ' ἧς ἐπῆρχετο μὲ τοὺς Αἰγυπτιακοὺς στόλους καὶ στρατοὺς ὁ Ἰμπραήμ, ἐδημοσιεύετο εἰς τὸ Παρίσι βιβλίον κατ' ἐξοχὴν διαφέρον τὴν Ἑλλάδα. Ἦτο ὁ πρῶτος τόμος τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν, ἐκδιδόμενος μετὰ μεταφράσεως καὶ εἰσαγωγῆς ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου Φωριέλ. Κατὰ τὰς ἀρχάς τοῦ 1825 ἐξεδίδετο καὶ ὁ δεῦτερος, κατὰ δὲ τὰς χειμερινὰς ταύτας ἡμέρας ὁ γνωστότατος τότε φιλόσοφος Θεόδωρος Jouffroy συνώψισεν εἰς τὴν Clobe τὴν κοινὴν ἐντύπωσιν εἰς τέσσαρα ἄρθρα, τῶν ὁποίων ἀπόσπασμα εἶναι τὰ ἑξῆς :

«Ὁ κ. Φωριέλ, οἰκείος ἀπὸ πολλοῦ πρὸς τοιαύτας ἐρεῖνας, συνέλαβε τὴν εὐτυχὴν ἰδέαν νὰ συναθροίσῃ τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῶν νέων Ἑλλήνων καὶ νὰ πορισθῇ ἀναντίρρητα συμπεράσματα περὶ τῆς πολιτικῆς καὶ ἀστικῆς τῶν καταστάσεως... Ἐκ τούτων προῆλθε βιβλίον, ὅπου τὸ πᾶν εἶναι νέον καὶ τὸ ὁποῖον ἀμφισβητοῦσι φιλόλογοι καὶ ἱστορικοί· διότι εἰς ἐκείνους μὲν παρέχει ποιητικὸν μνημεῖον μεγίστης πρωτοτυπίας, εἰς τούτους δὲ βάσιμα κείμενα περὶ ἀγνώστου λαοῦ, τὸν ὁποῖον πρὸ ὀλίγου ἀνεκάλυπεν ἡ Ἑυρώπη ἐν τῷ μέσῳ τῆς Μεσογείου».

Καὶ ὁ Jouffroy συνεπέρανε τὰ ἀκόλουθα :

«Τοιαύτη εἶναι ἡ παρήγορος πεποίθησις, ἡ πηγάζουσα ἐκ τοῦ δημοσιεύματος τοῦ κ. Φωριέλ, καὶ ἂν οἱ Ἕλληνες ὀφείλουν εἰς τὸ ὄνομα ποῦ φέρουν καὶ εἰς τὰς προσφάτους νίκας τῶν τὴν συμπάθειαν καὶ τὸν θαυμασμόν τῆς Εὐρώπης, εἰς τὸν ἡμέτερον συγγραφεὰ θὰ ὀφείλουν ὅτι ἐγνωρίσθησαν κάπως ὅποιοι εἶναι καὶ ἡγαπήθησαν ὅσον ἀξίζουν».

Μετὰ τὴν ἀδιαφορίαν, μὲ τὴν ὁποίαν ἡ κουρασμένη τότε Εὐρώπη εἶχε δεχθῇ κατ' ἀρχάς τὴν ἐπανάστασιν, τοιοῦτοι λόγοι ἦσαν ἀληθινὸν βάλαμον παρηγορίας. Ἀλλὰ τὸ βιβλίον εἶχε πολὺ μεγαλύτερ' ἀποτελέσματα.

* Διάλεξις εἰς τὸν Παρνασσὸν γενομένη τὴν 22 Δεκεμβρίου 1924.

I

Ἡ πλήρης ἐπιγραφή εἶχεν ὥς ἐξῆς :

«Chants populaires de la Grèce moderne recueillis et publiés avec une traduction française, des éclaircissements et des notes par C. Fauriel. Tome I : Chants historiques. A Paris. Chez Firmin Didot, père et fils. 1824.

Tome II : Chants historiques, romanesques et domestiques. A Paris. 1825».

Ἀλλὰ πρὶν προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ διτόμου τούτου βιβλίου, ἔχομεν οἱ Ἕλληνες τὸ καθῆκον νὰ γνωρίσωμεν πλησιέστερα τὸν συγγραφέα, ὁ ὁποῖος μ' ἐκεῖνο ἀνεδείχθη, καθὼς θὰ ἴδωμεν, εὐεργέτης τῶν Ἑλλήνων.

Εὐτυχῶς ἔξοχοι Γάλλοι, ὁ Merimée, ὁ Guigniaut, ὁ Villemain, ὁ Sainte Beuve ἔγραψαν πολλὰ περὶ τοῦ Fauriel, πρὸ δεκαπενταετίας δὲ συνέγραψεν ὑπερπεντακοσιασέλιδον βιογραφίαν ὁ J. - B. Galley (Claude Fauriel, membre de l'Institut, 1772 - 1844, Saint Étienne, 1909) σοφὴν πηγὴν οἰασθῆποτε πληροφορίας ἀναγκαίας εἰς ἡμᾶς.

Ὁ Claude Fauriel κατὰ τὰ 1824 ἦτο 52 ἐτῶν καὶ εἶχε χάσει τὴν ἀπὸ εἰκοσαετίας σύντροφον τῆς ζωῆς του, τὴν περικαλλὴ Mme de Condorcet, τὴν χήραν τοῦ ὀνομαστοῦ μαθηματικοῦ, φιλοσόφου καὶ θύματος τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως. Ἡ Mme de Condorcet μέχρι σχεδὸν τοῦ θανάτου της (1822) εἶχεν ἀνοικτὸν πολιτικὸν καὶ φιλολογικὸν σαλόνι, παράλληλον τοῦ γνωστοτέρου τῆς Mme Recamier, τῆς χαριτωμένης φίλης τοῦ πολλοῦ Chateaubriand. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι καὶ τὰ δύο ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἦσαν κέντρα φιλελληνικά, καθὼς προτοῦ ἦσαν ἀντιναπολεόντεια. Τὸν Fauriel εἶχε συστήσει εἰς τὸν κύκλον τῆς Mme de Condorcet ἡ Mme de Staël, ἐκεῖ δὲ διέπρεπον ὁ Benjamin Constant, ὁ Guizot καὶ κατόπιν ὁ Thiers, ὁ Augustin Thierry καὶ ὁ Victor Cousin. Μεταξὺ δὲ τῶν ξένων ἐπιφανεστέρους φίλους εἶχεν ὁ Fauriel τὸν πολὺν Ἰταλὸν λογοτέχνην Manzoni, τὸν νεαρὸν τότε Γερμανὸν Franz Bopp, μελετῶντα εἰς τὸ Παρίσι σανσκριτικὰ καὶ κατόπιν γενόμενον κατέρα τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας καὶ μάλιστα τὸν A. von Schlegel. Πάντας τούτους ἐβοήθει εἰς τὰς μελέτας τῶν ὁ Fauriel, μολονότι αὐτὸς ἀπέμεινεν ἴσως ὁ ὀλιγώτερον γνωστὸς εἰς τὸ κοινόν, διότι σοφὸς ἀληθινός, ἦτο καὶ τύπος μετριοφροσύνης. Ἄλλ' ἡ πολυμαθεία του καὶ ἡ ἰδίως πολυγλωσσία του ἦτο τῷ ὄντι καταπληκτικὴ διότι, πλὴν τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς, κατεῖχε τὰς νεολατινικάς καὶ τὰς γερμανικάς γλώσσας, δηλ. ὅλας τὰς εὐρωπαϊκάς, ἐκτὸς τῶν σλαβικῶν, ἐμελέτα δὲ μεταξὺ τῶν πρώτων τὴν σανσκριτικὴν καὶ τὴν ἀραβικὴν.

Ἡ ἀξία του ἀνεγνωρίσθη ἐπισήμως μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1830, ὅτε διωρίσθη καθηγητὴς τῶν ξένων λογοτεχνιῶν εἰς τὴν Σορβὼν-

νην (ὅπου ἐδίδαξεν 11 μαθήματα περὶ τῶν ἑλληνικῶν καὶ σερβικῶν τραγουδιῶν) καὶ κατόπιν τῷ 1836, ὅτ' ἐξελέγη ἑταῖρος τῆς Ἀκαδημίας τῶν ἐπιγραφῶν, ἀποθνήσκων δὲ τῷ 1844, ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ ἐντριβέστατος φιλόλογος εἰς τὰς πηγὰς ἰδίως τῆς ἰταλικῆς, τῆς ἰσπανικῆς, τῆς προβγκιανῆς, τῆς ὁποίας ἀφῆκε τρίτομον *Histoire de la poésie provençale*, Paris 1846.

Κατὰ τὴν μετὰ θάνατον ἐκδοσιν τῶν χειρογράφων του, ὁ Renan ἐδημοσίευσεν εἰς τὴν *Revue des deux Mondes* (15 Δεκεμ. 1855) σύντομον ἄρθρον, περιέχον καὶ τὰ ἑξῆς· «Ὁ Φωριέλ εἶναι ἀναντιρρήτως ὁ ἀνθρώπος, ὁ κυκλοφορήσας τὰς πλείστας κατὰ τὸν αἰῶνα μας ἰδέας καὶ δημιουργήσας τοὺς πλείστους κλάδους σπουδῶν». Ἀλλὰ τὴν τελειοτέραν εἰκόνα τοῦ Φωριέλ ἀφῆκεν ὁ ἐξοχώτατος τῶν Γάλλων κριτικῶν ὁ Sainte-Beuve, μελέτην καταλαμβάνουσαν 147 σελίδας τοῦ τετάρτου τόμου τῶν *Portraits contemporains*, καὶ ἐνδιαφέρουσιν ἡμᾶς ἰδίως διὰ τὰς κρίσεις τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν. «Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ δημοσιεύματος ἐκείνου (λέγει) ὑπῆρξεν ἐκ τῶν εὐτυχεστάτων καὶ εὐνοϊωτάτων διὰ τὴν ὑπόθεσιν, πὺν ᾗθελε τὰ ἐξυπηρετήσῃ».

II

Ἄλλ' ἢ ἐπιτυχία τοῦ βιβλίου ὑπερέβη ἀμέσως τὰ σύνορα τῆς Γαλλίας καὶ εἶχεν ἀπήχησιν ἀληθῶς θαυμαστὴν καὶ ἀπροσδόκητον. Ἀπὸ τὴν φωτοβόλον ἐστὶαν τῶν Παρισίων ἡ δόξα τῶν ἑλληνικῶν τραγουδιῶν ἐλαμπεν ἀνὰ τὴν Γερμανίαν καὶ περὶ τὸ Πάσχα τοῦ 1825 ὁ Wilhelm Müller, ὁ ποιητὴς τῶν φιλελληνικωτάτων *Griechenlieder*, ἐδημοσίευσεν τόμον ἐπιγραφόμενον : «Τραγούδια ρωμαϊκά, συλλεχθέντα καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Κ. Φωριέλου. Μεταφρασθέντα εἰς τὰ Γερμανικά καὶ ἐξηγηθέντα διὰ τῶν τοῦ ἐκδότου Φραντςέζου καὶ τῶν ἰδικῶν του σημειωμάτων ὑπὸ τοῦ Βιλέλμου Μυλλέρου. Ἐν Λειψία 1825».

Ἄλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι τὰ κλέφτικα καὶ τὰ ἐρωτικά τραγούδια δὲν ἦσαν ὅλως ἄγνωστα εἰς τοὺς Γερμανοὺς, διότι μετὰφρασιν ὀλίγων εἶχεν ἤδη κάμει αὐτὸς ὁ Goethe.

Ἄλλ' αἱ μεταφράσεις ἐκεῖναι τοῦ Ὀλυμπίου ποιητοῦ, γενόμεναι ἀπὸ χειρόγραφον συλλογὴν, δὲν εἶναι πρότυπα ἀκριβείας. Αὐτὸς ὁ Wilhelm Müller δὲν ἐδίστασε νὰ γράψῃ περὶ τοῦ Goethe ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἐνόησε τὰ εὐκολώτερα χωρία, ἀλλ' ἀπομακρύνεται τόσον τοῦ κειμένου, καὶ τόσον ἀμελεῖ τῆς ἀφαλείας τοῦ πρωτοτύπου, ὥστε ἀποδίδει π.χ. τὸ *μαθαίνω* διὰ τοῦ «*ein allerliebste Berichten*». Πράγματι ὁ Goethe δὲν κατεῖχεν ἀρκετὰ οὔτε τάρχαϊα οὔτε τὰ νέα Ἑλληνικά, ἀλλὰ τοῦτο, ἐννοεῖται, δὲν τὸν ἐμπόδιζε διόλου νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν ἀξίαν τῶν Ἑλληνικῶν ἀριστουργημάτων καὶ νὰ γράψῃ περὶ τῶν τραγουδιῶν ἐξαίρετα ἐγκώμια εἰς τὸ *Kunst und Altertum*. Ὁ

Wilhelm Müller ἦτο πολὺ ἑλληνομαθέστερος καὶ φιλελληνικώτερος παρὰ τὸν Goethe.

Μαχητὴς τοῦ 1814, ἦτο ἐκ τῶν πρώτων ποῦ ἐχαιρέτισαν ἐνθουσιωδῶς τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα. Ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1821, ὅτε συνεπλήρωνε τὸ 26ον ἔτος τῆς ζωῆς του, εἶχεν ἐκδώσει τὰ πρῶτα *Lieder der Griechen* μετὰ τὴν «Κόρην τῶν Ἀθηνῶν», τὸν «Φαναριώτην», τὴν «Μανιάτισσαν» κτλ. Ἀλλὰ τὸ χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι μέχρι τοῦ θανάτου του συνώδευε μετὰ τὴν λύραν τοῦ τὸν ἀγῶνα· δηλ. ἐξηκολούθησε καθ' ὅλον τὸ 1822 καὶ 1823 δημοσιεύων *Neue Lieder* μέχρι τοῦ Μαΐου 1824, ὅτι τὰ ἐδημοσίευσεν εἰς ἄλλο τεύχος ὡς *Neueste Lieder der Griechen*. Καὶ πάλιν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Byron καὶ κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου ἐξέδωκε νέα ποιήματα, μέχρις οὗ τῷ 1826 ἔγραψε τὸ *Missolonghi ist gefallen* καὶ μετὰ τινὰς μῆνας ἐξέπνευε.

Ὁ φιλελληνισμὸς λοιπὸν τοῦ Müller ἦτο αὐτόματος ἐνθουσιασμὸς ψυχῆς φιλελευθέρως. Ἀλλὰ τὸ βιβλίον τοῦ Fauriel ἀνερρίπισε τὴν φλόγα του εἰς πυρὰν. Ὁ πρόλογός του λέγει: «*Ἡ ἐμφάνις τῆς Φωριελίου συλλογῆς τῶν Ἑλληνικῶν τραγουδιῶν... ἀνήκει εἰς τὰς ἀξιολογωτάτας ἐργασίας τοῦ ποιητικοῦ ὀρίζοντος τοῦ κόσμου*».

Ἡ ἐπιτυχία τῆς μεταφράσεως τοῦ Müller καὶ τὸ διαφέρον ποῦ ἐξήγειρεν ἀνά τὴν Γερμανίαν ὑπὲρ τῶν Ἑλληνικῶν τραγουδιῶν μαρτυρεῖται ἀπὸ πλείστα ἄρθρα καὶ διατριβάς, ποῦ ἐδημοσιεύθησαν ἀπὸ τοῦ 1825 μέχρι τοῦ 1827 εἰς τὰ φιλολογικὰ περιοδικά. Διότι, καθὼς παρατηρεῖ Γάλλος τοῦ Müller βιογράφος, ὁ Gaston Caminade εἰς ὥραιον βιβλίον *Les Chants des Grecs et le philhellenisme de Wilhelm Müller*, Paris 1914 (σελ. 200), «*τὰ αἰσθήματα τῶν Κλεφτῶν τοῦ εἶχαν ἀποβῆ οἰκεία... ὥστε δὲν ἦδρε καμμίαν δυσκολίαν, μεταφράζων τὰ τραγούδια των, νὰ διατηρήσῃ ὅλον τὸ πολεμικὸν μένος, τὴν τραχύτητα, καὶ τῆς ἐκφράσεως τὸ αὐθόρμητον καὶ τὸ γραφικόν*». Εἰς τὴν μετάφρασιν δὲν ἔκαμεν ὁ Müller αἰσθητικὴν ἀνάλυσιν τῶν τραγουδιῶν, ἀλλ' εἰς τὴν *Allgemeine Litteratur Zeitung* ἐδημοσίευσεν ἄρθρον, συμπεραῖνον τὰ ἑξῆς: «*Μερικὰ τῶν νεοελληνικῶν τούτων τραγουδιῶν ἀμιλλῶνται κατὰ τὴν τόλμην καὶ τὸ ὄψος τῶν εἰκόνων, κατὰ τὴν δύναμιν καὶ τὸ βάθος τῆς συγκινήσεως πρὸς τὰς ὡραιότατας ballades, ποῦ ἔδωσάν ποτε ἡ δημοτικὴ ἢ λογοτεχνικὴ ποίησις τοῦ κόσμου*».

Ὅλιγον δὲ μετὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ β' τόμου τοῦ Φωριέλ μεταφράσας ἐξέδιδε καὶ ὁ Müller τὸν β' τόμον ἐντὸς τοῦ 1825.

Ἀλλ' ἐνθουσιασμένος ἀπὸ τὰ ἐρωτικὰ τραγούδια τοῦ τόμου τούτου, ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ Γυναικεῖον ἡμερολόγιον *Frauentaschenbuch für 1862* (Nürnberg 455 - 60) 23 ἰδικὰς του μιμήσεις ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «*Reime aus den Inseln des Archipelagus*» ποιήματα στηριζόμενα καὶ αὐτὰ εἰς τὰ τραγούδια τοῦ Φωριέλ. Εἶναι «Ὁ Ἀναγνώρισμός», «Ἡ Κατάρτα τοῦ ἀγα-

πητικού» καὶ «Ὁ Ἑρώτας φανερωμένος», δηλαδὴ τὸ περιλάλητον πεντάστιχον :

*Κόρη, σὺν ἐφιλιώμαστον, νύκτ' ἄτον, ποιός μ' εἶδε;
Μᾶς εἶδ' ἢ νύκτα κ' ἢ αὐγὴν τᾶστρο καὶ τὸ φεγγάρι
Καὶ τᾶστρον ἐχαμήλωσε, τῆς θάλασσας τὸ εἶπε'
Θάλασσα τό εἶπε τοῦ κουπιοῦ καὶ τὸ κουπὶ τοῦ ναύτη
Κι ὁ ναύτης τὸ τραγούδησε στῆς λυγερῆς τὴν πόρτα.*

Τὸ τραγούδι τοῦτο τόσῃν ἔκαμεν ἐντύπωσιν, ὥστε γερμανιστὶ τὸ μετέφρασαν ἄλλοι τέσσαρες. Μίαν δὲ μετάφρασιν, τὴν τοῦ Chamisso, ἐμελοποίησεν αὐτὸς ὁ Schumann, ἐνφ' ἄλλους στίχους τοῦ Müller ἐτόνισεν ὁ Schubert.

Τοιοιτοτρόπως τὰ τραγούδια μας κατήντησαν — ποῦ νὰ τὸ ἤξευραν οἱ ἄρματωλοί! — ἀληθινὸς συρμὸς τῶν σαλονιῶν.

Ἄλλ' εἶναι καιρὸς νὰ μεταβῶμεν καὶ ἄλλου. Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1825 τὸ βιβλίον τοῦ Φωριέλ μεταφράζετο καὶ εἰς Ἀγγλικούς στίχους ὑπὸ τοῦ Charles Brinsley Sheridan, ὁ ὁποῖος, ἂν μὴ μᾶς ἀπατᾷ τελεία ὁμωνυμία, ἦτον ἐκ δευτέρου γάμου υἱὸς τοῦ ὀνομαστοῦ δραματικοῦ καὶ πολιτικοῦ Richard Brinsley Sheridan, τότε μόλις 28έτης. Τὸ βιβλίον τοῦτο σήμερον εἶναι σπάνιον καὶ τελείως ἄγνωστον εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ἐξώφυλλον εἶναι συγκινητικόν.

«The songs of Greece from the romaic text, edited by M. C. Fauriel with Additions translated into English verse by Charles Brinsley Sheridan. London 1825. The profits of this volume are given to the Society for the promotion of Education in Greece», ἥτοι «τὰ κέρδη τοῦ τόμου τούτου δίδονται εἰς τὴν ὑπὲρ ἀναπτύξεως τῆς παιδείας ἐν Ἑλλάδι Ἑταιρεία».

Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1825 ἐδημοσιεύετο καὶ ρωσικὴ μετάφρασις 10 κλέφτικων τραγουδιῶν, κατὰ τὴν ἑκδοσιν τοῦ Φωριέλ, ὑπὸ τοῦ Ν. Γνέδιτζ. Τὸ βιβλίον λέγει ρωσιστί : «*Δημοτικὰ τραγούδια συγχρόνων Ἑλλήνων μετὰ μεταφράσεως, συγκρίσεως πρὸς δημόδη ρωσικὰ ᾄσματα καὶ σημειώσεων ὑπὸ Ν. Γνέδιτζ-εμ. Ἐν Πετροπόλει 1825*».

Τῶν τραγουδιῶν προτάσσεται μακρὸς πρόλογος 40 σελίδων, ὅπου ὁ Γνέδιτζ μνημονεύει τοῦ Γκαίτε, τοῦ Φωριέλ, τοῦ Κοραῆ καὶ τοῦ Μουστοξύδη καὶ κατόπιν καταχωρίζει τοὺς Ἑλληνικοὺς στίχους ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τοὺς ρωσικοὺς, παρατηρῶν ὅτι ἀκολουθεῖ τὴν ἑκδοσιν τοῦ Φωριέλ, ὡς τὴν γνησιωτάτην.

Ἄλλ' ἢ σπουδὴ καὶ μετάφρασις τῶν Ἑλληνικῶν τραγουδιῶν ἐξηκολούθησεν ἀνὰ τὴν Εὐρώπην καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος. Εἰς ἰταλικὴν πεζογραφίαν μετέφρασε καὶ ἐξέδωκε τὰ τραγούδια τῷ 1842 ἐν Βενετίᾳ γνωστότατος Δαλματὸς φιλόλογος καὶ ποιητής, ὁ Nicolò Tom-

maseo, τεσσαρακοντούτης τότε, δηλαδή πρὶν ἀκόμη καταβῆ ἑξόριστος εἰς τὴν Κέρκυραν (1849), ὅπου ἠῦρεν ἀγαπητὴν σύζυγον καὶ θερμὴν, ὅπως τόσοι ἄλλοι πρόσφυγες Ἰταλοὶ, φιλοξενίαν. Τὰ τραγούδια μας ἀποτελοῦν τὸν γ' τόμον τῆς μεγάλης τοῦ Tommaseo συλλογῆς: «*Canti popolari, toscani, corsi, illirici, greci, raccolti e illustrati da N. Tommaseo*».

Τοιοῦτοτρόπως ὁ Γάλλος σοφὸς ἐγένεν ἀφορμὴ νὰ γνωσθοῦν, νὰ μεταφρασθοῦν, καὶ ν' ἀγαπηθοῦν τὰ τραγούδια μας εἰς τὰς πέντε κυριωτέρας γλώσσας, γαλλιστί, ἀγγλιστί, γερμανιστί, ρωσιστί καὶ ἰταλιστί. Ἄλλ' ἐπειδὴ εἰς τὰς μεταφράσεις ταύτας παρετίθετο καὶ τὸ Ἑλληνικὸν κείμενον, ἐγένετο πλατύτερα γνωστὴ καὶ ἡ δημοτικὴ μας γλῶσσα, ὅχι πλέον ὡς γλῶσσα βάρβαρος, ἀλλὰ καθὼς τὴν ἐξετίμα ὅσον θὰ ἴδωμεν πρῶτος καὶ πρὸ πάντων ὁ Φωριέλ. Ἀλλὰ συγχρόνως καὶ κυρίως ἐγένετο γνωστὴ ἡ εὐγενικὴ καὶ μαρτυρικὴ ψυχὴ τοῦ δυσμοίρου λαοῦ τοῦ τότε μαχομένου καὶ ἀγωνιζομένου τὸν ὑπὲρ πάντων ἀγῶνα, καὶ κάτι σπουδαιότερον, ἀπεδεικνύετο ἐπιστημονικῶς ἡ ἀρχαιότης τῶν τραγουδιῶν καὶ μετ' αὐτῆς ἡ καταγωγὴ τῶν ἐπαναστατῶν, ὡς μόνων κληρονόμων τῆς Σπάρτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν, ὅ,τι δηλ. ἰσχυρίζοντο ὁ Ὑψηλάντης καὶ ὁ Μαυρομιχάλης. Φιλελληνικωτέρα προπαγάνδα ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπινοηθῇ, εἶναι δὲ βέβαιον ὅτι οὐδεὶς τῶν τότε ζώντων θὰ ἠδύνατο νὰ τὴν ἐκτελέσῃ ἐγκυρότερον τοῦ Φωριέλ.

III

Ἄλλ' ἀφοῦ ὁ Φωριέλ οὐδέποτε εἶδε τὰς Ἑλληνικὰς ἀκτάς, πῶς συνετελέσθη τὸ θαυματουργὸν ἐκεῖνο βιβλίον;

Ἡ ἱστορία του εἶναι περίεργος. Τὸν πυρῆνα τῆς συλλογῆς εἶχαν ἀρχίσει Ἕλληνες καὶ πρῶτος ὁ «*ἐνδοξος ἱατρός Κοραῆς*» (*l'illustre docteur Coray*). Καὶ αὐτὴ ἡ ὀρθογραφία τῶν τραγουδιῶν μὲ τὰ τελικὰ νῦ, τὰ *κλαύσω* καὶ τὸ *Ἰανῆς*, εἶναι Κοραϊκῇ. Ἄλλ' ὁ Φωριέλ μόλις ἐγνώρισεν ἐξ ἀντιγράφου τὴν ἀξίαν των, ἐφρόντισε νὰ τὰ πληθύνῃ διὰ τοῦ Πικκόλου καὶ τοῦ Μουστοξύδη, τὰ κατέταξεν εἰς ἱστορικά, ρωμαντικά καὶ οἰκιακά, τὰ μετέφρασε μὲ τὴν βοήθειαν τῶν γνωρίμων του Ἑλλήνων, τοῦ Κλωνάρη, τοῦ Μακρῆ, τοῦ Μαυρομάτη, τοῦ Τριανταφύλλου, διεφώτισεν ἕκαστον μὲ εἰσαγωγὴν, τῶν ὁποίων μακροτάτη εἶναι ἡ εἰς τὰ Σουλιώτικα, καὶ προέταξε τοῦ ὅλου ἔργου λαμπρὸν Discours preliminaire 144 σελίδων — ἀληθῶς ρηξικέλευθον.

Περὶ τῆς εἰσαγωγῆς ταύτης τοῦ Fauriel ἤμποροῦμεν καὶ μετὰ 100 ἔτη νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅ,τι ἔγραψεν ἄλλος, μεταγενέστερος, Γάλλος ἐκδότης τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν, ὁ Comte de Marcellus, προτοῦ διορισθῇ πρέσβυς τῆς Γαλλίας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅτι δηλαδή «*Δὲν ἔχει ἀφήσει τίποτε διὰ νὰ εἰπῇ κανεὶς κατόπιν*». Τὴν αὐτὴν γνώμην ἐξέφρασεν

ἐγκυρότερον καὶ γενικώτερον ὁ Πενάν: «περὶ πλείστων θεμάτων ἡ ἀνάλυσις τοῦ Φωριέλ δὲν ὑπερεβλήθη ἀκόμη, οὐδ' ἔχει κἂν ἰσόπαλον»

Εἰς τὸ τέλος τοῦ δευτέρου τόμου, τὸν ὅποιον ἐξέδωκε τὰς ἀρχὰς τοῦ 1825, ὁ Φωριέλ ἐπρόσθεσε Supplément, ὅπου ἐδημοσίευσε νέα κλέφτικα καὶ ἐρωτικά τραγούδια καὶ νέα οἰκιακά. Τέλος ὑπὸ τοῦ Didot προσετέθη καὶ «Διονυσίου Σολωμοῦ Ζακυνθίου ὕμνος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν», μετὰ μεταφράσεως τοῦ Stanislas Julien, τοῦ μεταφραστοῦ τοῦ Κάλβου.

Εἰς β' μικρὸν πρόλογον ὁ Φωριέλ, τὸν ὅποιον γράφει ἀπὸ τὸ Brusuglio τὴν ἑπαυλιν τοῦ Manzoni, παρὰ τὸ Μιλᾶνον, τὴν 20 Σεπτεμβρίου 1824, διηγεῖται πῶς «*παραθερίζων εἰς τὴν Βενετίαν καὶ τὴν Τεργέστην, ἐπεζήτησε τὴν γνωριμίαν τῶν Ἑλλήνων, τῶν ἐγκατεστημένων καὶ τῶν προσφύγων*» μορφωμένων, ἐγγραμμάτων καὶ ἀγραμμάτων, καὶ πῶς παρ' αὐτῶν ἤκουσε πολλὰ νέα, ἰδίως Ἀρματωλικά καὶ Κλέφτικα (II, σ. 311). «*Συνήντησα Ἑλλήνας, ἔχοντας στενὰς σχέσεις πρὸς διαφόρους ὀνομαστούς ὀπλαρχηγούς τοῦ Μορέως, τῆς Αἰτωλίας, τῆς Λεβαδείας, καὶ τῶν Ἀγρᾶφων. Ἐμαθα πολλάς σπουδαίας λεπτομερείας περὶ τῆς ὁργανώσεως τῶν Κλεφτῶν, τοῦ χαρακτῆρος των, τῶν ἰδεῶν των, τῶν τρόπων τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πολέμου.*»

Πολλὰ τῶν διηγημάτων ἐκείνων ἦσαν ἀντιφατικά, ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ μέρος τοῦτο τοῦ ἔργου τοῦ Φωριέλ τὸ σχετιζόμενον πρὸς τοὺς Κλέφτες εἶναι καὶ τὸ καλύτερον. Σήμερον βεβαίως ἔχομεν καὶ ἄλλας πηγάς, ἀλλὰ ἡ μέθοδος Φωριέλ καὶ ἰδίως ἡ θεωρία τῆς εἰσαγωγῆς του ἦτο ἀσφαλεστάτη.

Ἡ εἰσαγωγή ἐκείνη, ἀρχομένη ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, διαλαμβάνουσα περὶ τῆς Φραγκοκρατίας, τῶν ἐμμέτρων ἐρωτικῶν μυθιστορημάτων καὶ περὶ τοῦ Ἑρωτοκρίτου, διαφωτίζει τὴν γένεσιν τῶν ἀρματωλικῶν καὶ τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν περιγράφει τοὺς τυφλοὺς λαϊκοὺς λυριστάς, τραγουδοῦντας μὲ τὴν λύραν εἰς τὰς ἐορτάς καὶ τὰ πανηγύρια, περιερχομένους τὴν Ἑλλάδα «*ἀπὸ τοῦ βάθους τοῦ Μορέως μέχρι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀντιπροσωπεύοντας τοὺς ἀρχαίους ραψωδοὺς μὲ καταπληκτικὴν ἀκρίβειαν*», καὶ ἐνθουσιάζοντας τοὺς χορεύοντας χωρικοὺς. Καὶ ἀπὸ τὰ ἀρχαῖκά ταῦτα ἔθιμα συνάγει ὅτι ἡ νεοελληνικὴ ποίησις «*δὲν δύναται νὰ εἶναι παρὰ συνέχεια καὶ ἐξακολούθησις καὶ βαθμιαία καὶ σιγανὴ μεταβολὴ τῆς ἀρχαίας λαϊκῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων*». ἐνθυμίζει τοὺς βουκολιασμοὺς, τὰς καταβαυκαλίσεις, τοὺς ὀλοφυρμούς, τοὺς ἰαλέμους τῶν ἀρχαίων, τὸ ροδιακὸν χελιδόνισμα, τὸ κορώνισμα, τὰ ὑπορχήματα, καὶ ἐκφράζει τὴν θεωρίαν, ὅτι «*ὅσον περισσότερον συλλογίζομαι, τόσοι νομίζω ὅτι ἡ ποίησις αὕτη εἶναι πολὺ παλαιότερα τῶν σφωζομένων τῆς δειγμάτων. Ἡ ἡδονή, μὲ τὴν ὁποίαν τὰκούει ὁ λαός, ἀποτελεῖ ἐν ἀπὸ τὰ ἔθνη καὶ γνωρίσματά του*». Καὶ τὰ διακρίνει κατὰ τόπους: οἱ ὀρεινοὶ δὲν ἀγαποῦν παρὰ τὰ κλέφτικα, οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων τὰ ἐρωτικά, «*εἰς δὲ τὰ*

χάνια τῆς Κωνσταντινουπόλεως τραγουδοῦν ἀπ' ὅλα». Τὰ πλεῖστα τῆς συλλογῆς εἶναι τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἀκαρνανίας καὶ Αἰτωλίας. Περί δὲ τῆς γλώσσης τῶν ἀποφαίνεται τὰ ἐξῆς: «πλουσιωτέρα τῆς Γερμανικῆς, σαφὲς ὅσον ἢ Γαλλικῇ, εὐστροφωτέρα τῆς Ἰταλικῆς καὶ πλέον ἀρμονικῇ τῆς Ἰσπανικῆς» δύναται «ἀπὸ τοῦδε νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ ὠραιότατη γλῶσσα τῆς Εὐρώπης». Ἀλλὰ συγκινητικώτερος εἶναι ὁ ἐπίλογός του:

«Ἐὰν οἱ Ἕλληνες ἀνακτήσουν τὴν ἐλευθερίαν των, τὰ πάντα παρέχουν τὴν ἐλπίδα, ὅτι γρήγορα θὰ φθάσουν καὶ ἴσως ὑπερβοῦν κατὰ τὸν πολιτισμὸν τοὺς ἄλλους εὐρωπαϊκοὺς λαούς. Τότε θὰ ἔχουν ἀναμφιβόλως καὶ μεγάλας ποιητικὰς συνθέσεις. Ἀλλ' αἱ μεγάλαι αὐταὶ ἐλπίδες ἄς μὴ τοὺς κάμουν νὰ περιφρονήσουν ἔργον ἀνεπίδεικτον καὶ εὐκολον. Ἄς σπεύσουν νὰ συνάξουν πᾶν ὅ,τι δὲν ἐχάθη τῶν δημοτικῶν των τραγουδιῶν. Ἡ Εὐρώπη θὰ τοὺς εὐγνωμονῇ διὰ πᾶσαν τοιαύτην προσπάθειάν των. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι μίαν ἡμέραν θὰ τέρπωνται, συγκρίνοντες πρὸς τὰ δημονεργήματα ποιήσεως ἐντέχρου καὶ λογίας τὰ λιτὰ ταῦτα μνημεῖα τοῦ νοῦ, τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἐθίμων τῶν προγόνων των».

Ἐὰν ἡ Εὐρώπη πρέπει νὰ εὐγνωμονῇ πρὸς ἡμᾶς, τί πρέπει νὰ αἰσθανώμεθα ἡμεῖς πρὸς τόσον ἐνεργὸν φιλέλληνα καὶ τόσον φωτισμένον ὁδηγόν;

IV

Εὐτυχῶς ἡ κυριωτάτη τῶν ἐλπίδων τοῦ Φωριέλ ἐπληρώθη ἐνῶ εἰσέτι ἔζη. Τὴν 13 Μαρτίου τοῦ 1826 ὁ Chateaubriand διὰ λαμπρᾶς ἀγορεύσεως πρὸς τὴν Ἀνω Βουλὴν ἀνέτρεπε τὸ Ὑπουργεῖον Βιλλέλ, ὡς ὑποστηρίζον τὸν Μεχμεταλῆν, τὸ δὲ Ὑπουργεῖον Μαρτινιάκ, σύμφωνον πρὸς τὴν πολιτικὴν τοῦ Κάννιγκ, ἔπεμπε κατόπιν εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸν στρατηγὸν Μαιζών.

Ὁ γράψας ἀνωνύμως τὴν νεκρολογίαν τοῦ Φωριέλ εἰς τὴν «Ἐλπίδα» τῶν Ἀθηνῶν τῆς 28 Αὐγούστου 1844, προφανῶς ὁ Ν. Πίγκολος, ἐξιστορεῖ ὅτι «Ὅτε λοιπὸν... ἐθριάμβευσε τέλος πάντων ἡ Ἑλληνικὴ αὐτονομία... κανεῖς δὲν ἐχάρη χαρὰν μεγαλυτέραν, κανεῖς δὲν ἐδχήθη θερμότερον τὴν στερέωσιν τῆς αὐτονομίας καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ καλὰ. Φανταζόμενος πάντοτε τὴν Ἑλλάδα, ἐδιποῦσε νὰ ἐπισκεφθῇ καὶ νὰ γνωρίσῃ μὲ τὴν αὐτοφίαν τὸ ἱερόν της ἔδαφος. Ἐν τοσοῦτῳ δὲν ἔπαυε νὰ ζητῇ καὶ νὰ συνάγῃ πανταχόθεν ἀνέκδοτα τραγοῦδια. Εἶχεν ἤδη ἀξήσει τὴν συλλογὴν του καὶ ἐσκόπευε νὰ κάμῃ δευτέραν ἐκδοσιν ὑπὲρ τὸ ἥμισυ περισσοτέραν τῆς πρώτης».

Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του ἐπληρώθησαν καὶ ἄλλαι τοῦ σοφοῦ φιλέλληνος ἐλπίδες. Διότι βεβαίως βαθύτερον κέντρον ἀφήκε τὸ βιβλίον τοῦ Φωριέλ ἐντὸς αὐτῆς ταύτης τῆς Ἑλλάδος.

Τὰ δημοτικά τραγούδια ἐξηκολουθήσαμεν νὰ συλλέγωμεν καὶ Ἕλληνες καὶ ξένοι, ὁ δὲ Νικόλαος Πολίτης, ἀφοῦ ἐδαπάνησεν ὁλόκληρον ζωὴν, ἀφῆκε καὶ καλῶς ὠργανωμένον Λαογραφικὸν ἀρχειόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ τολμηροτέρα εὐχή τοῦ Φωριέλ ἐξετελέσθη. Ὁ Σολωμός, ὁ Βαλαωρίτης, ὁ Μαρκοῦās ἔγραψαν ἑκτενεῖς ποιητικὰς συνθέσεις. Καὶ σήμερον ἡ ποίησις τοῦ Παλαμᾶ, μία ἀπέραντος ὀρχήστρα, δὲν φοβεῖται τὴν σύγκρισιν πρὸς οἷον-δῆποτε σύγχρονον Εὐρωπαϊὸν ποιητὴν. Ἀληθῶς διὰ τὸν Παλαμᾶν δύναται ἡ Ἑλλὰς ν' ἀξιῶσθαι τὸ ποιητικὸν βραβεῖον Nobel.

V

Ἄλλ' ἂν ἡ δημοτικὴ ποίησις τῶν λαῶν θεωρηθῇ ὡς ἡ γνησιωτάτη ἔκφρασις τοῦ ἔθνικοῦ τῶν χαρακτήρος, τοῦτο κατ' ἐξοχὴν δύναται νὰ λεχθῇ περὶ τῶν Ἑλληνικῶν τραγουδιῶν.

Ἄλλοῦ ἐξέθεσα καὶ δὲν θὰ μακρολογήσω τώρα πόσας βαθυτέρας ὁμοιότητας εὐρίσκω καὶ ἐγὼ πρὸς τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην ποίησιν, ποῦ εἶχαν ἄλλοτε ἀνθήσει ἐπὶ τῆς γῆς μας. Θὰ εἰπῶ μόνον ὀλίγας λέξεις.

Δὲν θὰ ὑμνήσω ὅ,τι θεωρῶ ὡς πρῶτον χάρισμα τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως, τὴν ζωογόνησιν τῆς θείας φύσεως τῆς Ἑλλάδος. Ἄν προσέξωμεν, εἰς τὰ τραγούδια μας τὰ πάντα ζωντανεῦουν καὶ ὁμιλοῦν. Τάστρα μὲ τὸ φεγγάρι, τὸ φεγγάρι μὲ τὴν θάλασσαν, τὰ βουνὰ μαλώνουν, θυμώνουν οἱ ποταμοί, τὰ στοιχεῖα τῶν πηγῶν ὁμιλοῦν, γλυκομιλοῦν τὰ δένδρα, καυχῶνται τὰ φαριά, παίρνουν ἀνθρώπινη λαλίτσα τὰ πουλιά, δίδουν μαντάτα τὰ καράβια καὶ τέλος προβάλλουν ἐρατεινὰ πρόσωπα, γνώριμοι κάτοικοι τῶν ἑλληνικῶν δασῶν καὶ τῶν κυμάτων, Νεραίδες καὶ Μοῖρες, Λάμιες καὶ Γοργόνες, περιπλανώμενοι μικροὶ θίασοι τῶν ἀρχαίων μας θεῶν.

Δὲν θὰ ἐπαινέσω τώρα τὴν ἀπαράμιλλον τόλμην, τὴν δρόσον καὶ τὴν χάριν μερικῶν, ποῦ ἐξῆρεν ὁ Sainte Beuve, κρίνων τὴν συλλογὴν τοῦ Φωριέλ, οὐδὲ τὸ βαθύ ἐκεῖνο αἶσθημα τῆς φύσεως, ποῦ δίδει τόσον ἐντόπιον χρῶμα, *couleur locale*, καὶ περὶ τοῦ ὁποίου ἔγραψε λαμπρὰν διατριβὴν ἡ Δίς Καίτη Κ. Ζέγγελη.

Οὐδὲ θὰ ἐπιδείξω τὴν τεχνικὴν τῶν κατασκευῶν, τὴν δραματικὴν συντομίαν, ποῦ δὲν ἤμπορεῖς ν' ἀφαιρέσης ἓνα στίχον καὶ τὰς ἐπικάς ἐπαναλήψεις, οὐδὲ τὸν ρυθμὸν ἐκεῖνον, τὸν σχεδὸν χορευτικόν, τοῦ ὁποίου τὸ μυστικὸν ἐκκληρονόμησαν ἐξαιρέτως ὁ Δροσίνης καὶ ὁ Πολέμης.

Μίαν ἄλλην ἐσωτέραν ἀρετὴν θέλω τώρα νὰ τονίσω. Τὴν εὐγενικὴν ψυχὴν τῶν τραγουδιῶν αὐτῶν, τὴν ὠραιότητα τῶν αἰσθημάτων ποῦ ἐκφράζουν, τὴν ἀφοσίωσιν τῆς μάνας πρὸς τὰ παιδιὰ, τὸν σεβασμὸν τῶν παιδιῶν πρὸς τοὺς γονεῖς, τὴν ἐντροπὴν τῆς κόρης, τὴν πίστιν τῶν συζύγων. Ἐνθυμηθῆτε τὴν νέαν ἐκείνην ποῦ μοιρολογεῖ παρὰ τὸ γεφύρι τοῦ ποταμοῦ

καὶ τὸ γεφύρι ράγισε καὶ τὸ ποτάμι ἐστάθη
καὶ τὸ στοιχειὸ τοῦ ποταμοῦ κιαυτὸ στήν ἄκρην βγήκε :
— Κόρη μου, πάψε τὸν ἀχὸ κ' εἰπέ καὶ ἄλλο τραγοῦδι.
— "Αχ! πῶς νὰ πάψω τὸν ἀχὸ κιἄλλο νὰ πῶ τραγοῦδι;
"Εχω τὸν ἄνδρα μου ἄρρωστο κιἄρρωστικό γυρεύω.

Ἀκούσατε τοῦ νεαροῦ Ζήδρου τὸ κεφάλι, ποῦ φοβεῖται μήπως τὰ σκυ-
λιά πᾶν μὲς στήν Ἑλασσῶνα.

— Παρακαλῶ τῇ συντροφίᾳ κιἄλα τὰ παλληκάρια
νὰ μοῦ γνοιαστοῦν τὸ σπῖτι μου τὴν δόλια μου γοναῖκα,
νὰ μοῦ κοιτάξουν τὸ παιδί, τὸν μαῦρο τὸν Δημήτρη,
ποῦναι μικρὸ κιἄνήλικο κιἄπο κλεφτιά δὲν ξέρει,

ὅ,τι δηλαδὴ ἔλεγεν ὁ Ἑκτωρ πρὸς τὴν Ἀνδρομάχην (Ιλ. Ζ, 450) :

Ἄλλ' οὐ μοι Τρώων τόσσον μέλει ἄλγος ὀπίσσω
ὅσσον σεῖ', ὅτε κέν τις Ἀχαιῶν χαλκοχιτώνων
δακρυόεσσαν ἄγεται, ἐλεύθερον ἡμᾶρ ἀπούρας.

Ἐνθυμηθῆτε τὸν φόβον τοῦ ξενιτευμένου, τὴν ὠραίαν νοσταλγίαν
(II, 106) :

Βουνά μου, μὴ χιονίσετε, κάμποι, μὴν παχνιασθῆτε
βρυσσοῦλες μὲ τὸ κρυὸ νερό, νὰ μὴν κρυσταλλωθῆτε
ὅσον νὰ πάγω καὶ νάρθῶ καὶ πίσω νὰ γυρίσω...
νὰ δῶ πάλι τὰδέρφια μου, νὰ δῶ τοὺς συγγενεῖς μου,

τοὺς χαιρετισμοὺς ἐκείνους ποὺ στέλλουν μὲ τὸν ἥλιον αἱ μητέρες πρὸς
τὰ παιδιὰ, καὶ τὰ παιδιὰ, καθὼς ὁ Αἴας, πρὸς τὴν μάνναν, τὰ τρυφερώτερα
χαιρετίσματα τῶν ἐρωμένων :

Χρυσό, λαμπρὸ φεγγάρι μου, ποῦ πάεις νὰ βασιλέψης,
χαιρέτα μου τὸν ἀγαπῶ, τὸν κλέφτη τῆς ἀγάπης,

τὴν καὶ πέραν τοῦ τάφου ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν χαρὰν τῆς ζωῆς καὶ πρὸς
τὴν φύσιν (Fauriel, I σ. 56) :

Κάμετε τὸ κιβούρι μου πλατύ, ψηλὸ νὰ γένη
νὰ στέκω ὀρθὸς νὰ πολεμῶ καὶ δίπλα νὰ γεμίζω.
Κιἄπο τὸ μέρος τὸ δεξιὸ ἀφήστε παραθύρι
τὰ χελιδόνια νᾶρχωνται, τὴν ἄνοιξι νὰ φέρουν
καὶ τὰηδόνια τὸν καλὸ τὸν Μάη νὰ με μαθαίνουν.

Καὶ φθάσατε εἰς τὴν ἀπέραντον ἐκείνην ἀγάπην πρὸς τὴν πατρίδα,
τὴν βαθυτάτην στοργὴν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν γῆν, τὸν πατροπαράδοτον

ἔρωτα πρὸς τὴν ἐλευθερίαν — δηλαδή πρὸς ὅλα ἐκεῖνα τὰ εὐγενικά αἰσθήματα ποῦ μᾶς παρέδωσαν ἑκατὸν Ἑλληνικαὶ γενεαὶ καὶ μᾶς ἀπειλεῖ σήμερον ἓνας ἄγριος Σκυθισμὸς νὰ μᾶς τὰ πάρῃ :

*Μάννα μου, ἐγὼ δὲν κάθομαι νὰ γίνω νοικοκύρης...
Φέρε μου τάλαφρὸ σπαθὶ καὶ τὸ βαρὺ τουφέκι...
νὰ πάρω δίπλα τὰ βουνά, νὰ περπατήσω λόγγους
καὶ νὰ σουρῶ κλέφτικα, νὰ σμῖξω τοὺς συντρόφους,
ποῦ πολεμοῦν μὲ τὴν Τουρκιὰ καὶ μὲ τοὺς Ἀρβανίτες.*

Τοιοῦτοι στίχοι εἶναι τὸ κάλλιστον ὑπόμνημα πὼς συνετελεῖτο πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν τὸ ἱστορικὸν ἐκεῖνο θαῦμα, ποῦ ἐπανεφέρεν εἰς τὴν μνήμην τοῦ κόσμου τὸν Αἰσχύλειον παιᾶνα : «Ἴτε παῖδες Ἑλλήνων, ἐλευθεροῦτε πατρίδα».

Τοιοῦτοι στίχοι ἀξίζουν πράγματι προσοχὴν θρησκευτικὴν, καὶ τὴν προσοχὴν ἐκείνην κατέβαλε πρῶτος ὁ Φωριέλ.

Μεταξὺ τῶν μεσαιωνικῶν παραδόσεων ποῦ διηγοῦντο οἱ πιστοὶ περὶ τῶν παλαιῶν Ἑλληνικῶν μοναστηρίων τῆς Ἀνατολῆς ἦτο καὶ μία, ὅτι ἦσαν τόσον πολλὰ καὶ πυκνά, ὥστε ἤκούετο μία καὶ μόνη μελωδία καταβαίνουσα συνεχῶς ἀπὸ τοῦ θεοβαδίστου ὄρους Σινᾶ μέχρι τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ.

Ὡραῖον καὶ βαθὺ σύμβολον! Ἐφόσον μελετῶμεν συνεχῶς τὴν ἀρχαίαν ἰωνικὴν, τὴν αἰττικὴν, τὴν ἀλεξανδρινήν, τὴν βυζαντινὴν, τὴν ἀκριτικὴν, τὴν μυθιστορικὴν, τὴν κρητικὴν καὶ τὴν ἀρματωλικὴν ποίησιν, ἐφόσον ἐννοοῦμεν τὰς διαφοράς, ἀλλὰ καὶ τὰς ὁμοιότητας ἐκάστης, τόσον εὐκρινέστερον θ' ἀκροασθῶμεν μίαν ἀπαράμιλλον μελωδίαν, μακροτέραν τῆς ὁποίας δὲν ἐγνώρισεν ἡ ἀνθρωπότης, μελωδίαν καταβαίνουσαν διὰ μέσου τρισχιλίων ἐτῶν ἀπὸ τῶν Ὀμηρικῶν ἐκείνων κορυφῶν :

Μ ἦ ν ι ν ᾠ ε ι δ ε θ ῆ ν' ἀκούσης νὰ σοῦ ψάλλῃ μιὰ φωνή!

ΚΩΣΤΑ Μ. ΠΡΟΥΣΗ

Ο ΔΙΓΕΝΗΣ ΑΚΡΙΤΑΣ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ *

Στό γνωστό ποίημά του «Κύπρος» ὁ Παλαμᾶς¹ μιλώντας πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ Μεγαλόνησο λέγει σὲ κάποιο σημεῖο :

*«Καὶ τοῦ Ἡρακλῆ τοῦ ῥόπαλο τὸ πῆρε καὶ κυνήγησε
τὸν ξένο ἐκδιωκτῆς,
κ' ἐσὲ λημέρι του ἔκαμε, τὸ κάλεσμα προσμένοντας
τὸ μέγα, ὁ Διγενής».*

Γι' αὐτὸν τὸ Διγενὴ θὰ σᾶς μιλήσω ἀπόψε, — γιὰ τὸ Διγενὴ ποῦ στάθηκε πρόμαχος τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ κ' ἔγινε σύμβολο αἰώνιο τῆς παλληκαριᾶς, τῆς ἀξιοπρέπειας καὶ τῆς τιμῆς. Ὁ πρῶτος αὐτὸς Διγενής (ποῦ ἔδωσε τ' ὄνομά του στὸ σημερινό), ὁ Διγενής Ἀκρίτας, μαζί με ὅλους τοὺς ἄλλους ἡρωϊκοὺς Ἀκρίτες, ἀγωνίστηκε νὰ περισώσει τὸ Ἑλληνικὸ Χριστιανικὸ κράτος τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τὶς ἀκατάπαντες ἐπιδρομὲς, καταδρομὲς καὶ καταπιέσεις ἀλλόφυλων καὶ σκληρῶν τυράννων καὶ ληστῶν, νὰ στηρίξει καὶ ν' ἀπλώσει τὴ λευτεριά καὶ τὴ δικαιοσύνη στὸ λαό, νὰ φέρει τὴν ἀσφάλεια καὶ τὴ χαρὰ στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ ἀγῶνες του γίνανε θρῆλος, ἡ ζωὴ του ἔγινε ἔπος, τὸ πέρασμά του ἀπὸ χῶρες καὶ ἀπὸ μνῆμες ἔμεινε ἀνεξίτηλο.

Καὶ στὴν Κύπρῳ τὸ θρυλικὸ του πέρασμα ἄφησε ἴχνη βαθιά, στὸν τόπο καὶ στὴ μνήμη τῶν ἀνθρώπων : «Σηκώννεις πέτραν βρίσκεις τον, πίννεις νερόν θωρεῖς τον», — γιὰ ν' ἀλλάξουμε λιγάκι ἓνα Κυπριακὸ στίχο.

Ὅμως, πρέπει νὰ πᾶμε χίλια καὶ περισσότερα χρόνια πίσω, τότε ποῦ τὸ Βυζαντινὸ κράτος ἀποτελοῦσε τὸ μόνο πολιτισμένον κράτος στὸν κόσμον καὶ ἀπλωνόταν ἀπὸ τὸν Αἴμο ὡς τὶς Αἰγυπτιακὲς ἀχτές, ἀπὸ τὸν Εὐφράτη ὡς τὴν Ἰταλία. Τὸ κράτος αὐτό, ἀπὸ τὴν ἡμέρα ποῦ ἔνας Κωνσταντῖνος τοῦ

* Ἡ ὁμιλία αὕτὴ ἔγινε στὸν Ἑλληνικὸ Σπουδαστικὸν Ὀμιλὸ τοῦ Columbia University στὴ Νέα Ὑόρκη, 1 Αὐγούστου 1956. Ἦταν ὁ καιρὸς ποῦ ἡ Ἑλληνικὴ Κύπρος ἀγωνιζόταν, μετὰ τὴν Ε.Ο.Κ.Α. ἐπὶ κεφαλῆς, γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή της, — καὶ ἡ ὁμιλία βρίσκεται μέσα στὸ πνεῦμα τοῦ καιροῦ της. Δημοσιεύεται ἐδῶ χωρὶς ἀλλαγές.

1. Κωστῆ Παλαμᾶ, Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξιά. Β' ἔκδοσις, Ἀθήναι 1922, σελ. 53 - 56.

έβαλε τὰ θεμέλια ιδρύοντας τὴν Κωνσταντινούπολη ὡς τὴν ἡμέρα ποὺ ἓνας ἄλλος Κωνσταντῖνος ἔπασσε ἡρωϊκὰ ὑπερασπίζοντας τὴ θρυλικὴ Πόλη, — γιὰ χίλια ἑκατὸ τόσα χρόνια ποὺ ἔζησε τὸ κράτος αὐτὸ εἶχε ν' ἀντιμετωπίσει γύρω τριγύρω του, καὶ μέσα του πολλὰς φορές, ἀπειρους καὶ ποικιλῶνους ἐχθρούς. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀκατάπαυτη ἀνησυχία καὶ πάλη, δυὸ ἦταν οἱ σκοποὶ ποὺ ἐπιδίωξε νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ Βυζάντιο : Νὰ διατηρήσῃ καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὸν Ἑλληνοχριστιανικὸ πολιτισμὸ μέσα στὰ σύνορά του μὲ ἀσφάλεια, εὐνομία καὶ πρόνοια γιὰ τοὺς λαοὺς ποὺ τὸ ἀπάρτιζαν· καὶ δεύτερο, νὰ διαδώσῃ τὸν Ἑλληνοχριστιανικὸ πολιτισμὸ στοὺς γύρω βαρβάρους γείτονές του. Καὶ τοὺς δυὸ αὐτοὺς σκοποὺς τοὺς πέτυχε καὶ τοὺς πραγματοποιήσῃ τὸ Βυζάντιο, ἀλλὰ μὲ ἀφάνταστες θυσίες. Κι ὅμως δὲν ἔχει ἀκόμη κατανοηθεῖ σωστὰ ἡ συμβολὴ του στὸν παγκόσμιον πολιτισμὸ καὶ δὲν ἔχει ἀποτιμηθεῖ δίκαια ἡ ἱστορία καὶ ἡ μακραίωνη ζωὴ του.

Ἐνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἀμυντικὰ ὄργανα τῆς ἐπιβίωσης τοῦ Βυζαντίου ἦταν καὶ οἱ στρατιωτικὲς φρουρὲς στὰ σύνορα καὶ στὶς ἐπαρχίες κοντὰ στὰ σύνορα. Οἱ φρουρὲς αὐτὲς ζοῦσαν μόνιμα στὶς συνοριακὰς αὐτὲς περιοχάς : οἱ στρατιῶτες ποὺ τὶς ἀποτελοῦσαν εἶχαν τὰ σπίτια τους ἐκεῖ, τὰ χωράφια τους, τὰ ὑποστατικά τους, κ' ἔτσι ἐναλλάζανε τὴ ζωὴ τοῦ γεωργοῦ μὲ τὰ στρατιωτικὰ τους καθήκοντα. Ζοῦσαν πάντα καὶ πολεμοῦσαν στὰ ἄκρα τῆς αὐτοκρατορίας, ἦταν «οἱ τὰς ἄκρας προνοούμενοι» ὅπως λένε οἱ Βυζαντινοί, γι αὐτὸ καὶ λέγονταν «Ἀκρίτες». Ἀπ' αὐτοὺς, ἐκεῖνοι ποὺ συνεχῶς βρίσκονταν «ἐπὶ ποδὸς πολέμου» ἦταν οἱ Ἀκρίτες τῶν Ἀνατολικῶν συνόρων, ἀπὸ τὸν Πόντο, τὴν Καππαδοκία καὶ τὴ Συρία, ἀπὸ τὴ Μαύρη Θάλασσα ὡς τὸν Εὐφράτη, κι αὐτοὶ τοῦ Νότου, στὴν Κύπρο, — γιὰ τὶς περιοχὰς αὐτὲς, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν ἑβδόμο αἰῶνα μὲ τὴν ἐμφάνιση τῶν Μωαμεθανῶν Ἀράβων, τῶν Σαρακηνῶν, οἱ ἐπιδρομὲς, οἱ λεηλασίες, τὰ «κοῦρσα», ἦταν ἡ καθημερινή, ἡ συνηθισμένη ἱστορία. Κοντὰ στοὺς ἀλλόφυλους κι ἀλλόθρησκους πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν καὶ οἱ ληστές, καθὼς καὶ οἱ ἄταχοι, ἀπειθάρχητοι κι ἀποστάτες στρατιῶτες κι ἀξίωματικοὶ ποὺ εὐκολὰ γίνονταν ληστές, οἱ περίφημοι Ἀπελάτες, γιὰ νὰ ὁλοκληρωθεῖ ἡ εἰκόνα τῶν ἐχθρῶν ἐναντίον τῶν ὁποίων ἔπρεπε συνεχῶς ν' ἀγωνίζονται οἱ Ἀκρίτες. «Κουρσεύουν οἱ Σαρακενοί, κουρσεύουν οἱ Ἀπελάτες», λέει τὸ τραγοῦδι.

Εἶναι φυσικὸ οἱ Ἀκρίτες νὰ ζοῦσαν μιὰν ἰδιότυπη ζωὴ, ἐπικὴ καὶ δραματικὴ μαζί, γεμάτη κινδύνους, ἡρωϊσμοὺς καὶ συνεχῆ δράση. Οἱ συμπλοκὲς μὲ τοὺς Σαρακενοὺς καὶ τοὺς Ἀπελάτες ἦταν καθημερινές, καὶ δίνανε τὴν εὐκαιρία στοὺς Ἀκρίτες νὰ διακριθοῦν μὲ τὴν προσωπικὴ τους ἀνδρεία, μὲ τὴν ὑπεράνθρωπη τόλμη τους καὶ τὴν αἴσθησι τῆς τιμῆς καὶ τοῦ καθήκοντος. Τ' ἀνδραγαθήματά τους καταχοῦσαν τὴν ἀγάπην, τὸ σε-

βασμό και τὸ θαυμασμό τοῦ λαοῦ τῶν συνόρων. «Τ' ὄνομα τοῦ γενναίου ξεπερνᾷ τὰ ὅρια τῆς περιοχῆς του, κι ὅσο ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν τόπο του τόσο κ' ἡ φαντασία τὸν ἐξυψώνει σὲ ὑπερφυσικὸ γίγαντα. Καὶ νά, προβάλλει ἀπὸ τὸ πλῆθος ὁ ἄγνωστος τραγουδιστὴς μὲ τοῦ ἥρωα τὸ τραγούδι στὸ στόμα, ποὺ συγκινεῖ τοὺς λαοὺς καὶ ποὺ τ' ἀποστηθίζουν τὰ πλῆθη. Ἔτσι γεννήθηκε τὸ δημοτικὸ (ἀκριτικὸ) τραγούδι»¹. Κ' ἔτσι γεννήθηκαν οἱ ἀκριτικὲς παραδόσεις.

Τ' ἀκριτικὰ τραγούδια καὶ οἱ ἀκριτικὲς παραδόσεις πέρασαν σ' ὅλες τὶς Ἑλληνικὲς χώρες, καὶ πολὺ ἐνωρὶς διαδόθηκαν καὶ στοὺς γειτονικοὺς λαοὺς, στοὺς Ρώσους, Βουλγάρους καὶ Σέρβους. Οἱ ἥρωες τῶν τραγουδιῶν καὶ τῶν παραδόσεων αὐτῶν εἶναι πολλοί : ὁ Κωσταντάς, ὁ Ἀντρόνικος, ὁ Πορφύρης, ὁ Θεοφύλακτος, ὁ Ἀλέξης, ὁ Φωκάς, ὁ Σκληρός, ὁ Δούκας, ὁ Ἀρμούρης, ὁ Ἀρέστης, καὶ ἄλλοι, — ἀλλὰ πάνω ἀπ' ὅλους ὁ Διγενής, ἡγετικὴ μορφή ἐπιβλητικὴ, μυθικὴ προσωπικότητα ὑπέροχη.

Ὁ Διγενὴς ἦτανε, λένε, γυιὸς ἐνὸς Ἀραβὰ Ἐμίρη ποὺ ἔγινε χριστιανός, καὶ μιᾶς Βυζαντινῆς ἀρχόντισσας. Τὴν ἱστορία του ὁλόκληρη δὲν τὴ μαθαίνουμε ἀπὸ τὰ τραγούδια, ποὺ μᾶς διηγοῦνται ἐπεισόδια μόνο χαρακτηριστικὰ ἀπὸ τὴ ζωὴ του. Ἀπ' αὐτὰ μαθαίνουμε «τοὺς ἐρωτὰς του, τὴν ἀπαγωγὴν τῆς συζύγου του, τοὺς τρομεροὺς ἀγῶνας καὶ τοὺς ἄθλους του κατὰ τῶν ἀπελατῶν καὶ τῶν Σαρακηνῶν. Ἡ δύναμις του εἶναι ὑπεράνθρωπος, αἱ δὲ διαστάσεις του Τιτᾶνος. Ὁ κτύπος τοῦ ροπάλου του, ὅταν παλαίη πρὸς τὸν Σαρακηνόν, ἀκούεται ὡς βροντὴ, ὁ γρόνθος του πλῆττων διαρρηγνύει βράχον, μ' ἐν δὲ ράπισμα ἀναγκάζει δράκοντα νὰ μεταβληθῇ εἰς φύλακα τῆς συζύγου του. Καὶ αὐτὸν τὸν Χάρον νικᾷ. Ἀλλ' ἡ θεία δύναμις καὶ ἡ μοῖρα ἦσαν ἀνώτερα πάσης ἀνθρωπίνης ἀντιστάσεως. Ὁ Διγενὴς ψυχομαχεῖ. Περὶ τὴν κλίνην του συναθροίζονται ὅλοι οἱ ἀντρεωμένοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἀφηγεῖται τοὺς ἄθλους του. Ἀποθνήσκων παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὸν Ἄδην καὶ τὴν σύζυγόν του»². — Αὐτὰ μᾶς διηγοῦνται τὰ τραγούδια.

Ὁλόκληρη ὅμως τὴν ἱστορία τοῦ Διγενῆ τὴ βρίσκουμε σ' ἓνα μεταγενέστερο λόγιον ἔπος, «Βασίλειος Διγενὴς Ἀκρίτας», τοῦ δεκάτου ἢ ἑνδεκάτου αἰῶνα ἴσως, ποὺ σώθηκε σὲ πέντε ἑμμετρες παραλλαγές καὶ μιὰ πεζὴ (σὲ χειρόγραφα γραμμένα μεταξὺ τοῦ 14ου καὶ 17ου αἰῶνα). Τὸ ἔπος αὐτὸ δὲν ἔχει τὴν ποιητικὴ ὁμορφίαν καὶ δύναμιν τῶν ἀκριτικῶν τραγου-

1. Κυριακοῦ Χατζηγιάννου, «Ἡ Μεσαιωνικὴ καὶ Δημώδης Κυπριακὴ Ποίησις», στὸ βιβλίο «Διαλέξεις περὶ τῆς Κυπριακῆς Ποιήσεως» τοῦ Συλλόγου «Κινύρα» Πάφου, Πάφος 1938, σελ. 28.

2. Στίλπωνος Π. Κυριακίδου, Ἑλληνικὴ Λαογραφία, Ἀθήναι 1922, σελ. 82-83.

διῶν, κι ὁ καθαρὰ διδαχτικός του χαρακτήρας, ἡ μικρόλογη πολυλογία του καὶ ὁ λογιωτατισμὸς του στέρεψαν τὴ δροσιὰ καὶ τὴ λεβεντιὰ τῶν δημοτικῶν πηγῶν ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀντλήσε ὁ στιχουργὸς του. "Ὅμως μᾶς εἶναι πολὺ χρήσιμο.

Τ' ἀκριτικά τραγούδια εἶναι πολὺ παλαιότερα. Φαίνεται ὅτι πρωτοπαρουσιάζονται τὸν ὄγδοον αἰῶνα, καὶ φτάνουν στὴν ὑπέρτατη ἀκμὴ τους τὸν δέκατο αἰῶνα, στὴν περίοδο τῆς ἡρωϊκῆς Μακεδονικῆς δυναστείας τοῦ Βυζαντίου. Μερικοὶ μελετητὲς ταυτίσανε διάφορους ἀκριτικούς ἥρωες μὲ ὀρισμένα ἱστορικὰ πρόσωπα : πχ. ὁ Gregoire¹ λέγει πὼς ὁ Διγενὴς ἦταν ὁ τουρμάρχης Διογένης ποὺ σκοτώθηκε στὰ 788 πολεμῶντας στὴν Ποδανδό, Ἀρμούρης ἦταν ὁ αὐτοκράτορας Μιχαὴλ ὁ Γ' ποὺ ἡ οἰκογένειά του καταγόταν ἀπὸ τὸ Ἀμόριο, κ.δ. "Ὅμως, ἀνεξάρτητα ἀν ἀπηχοῦν ἢ ὄχι ὀρισμένα ἱστορικὰ γεγονότα κι ἀν ἀναφέρονται ἢ ὄχι σ' ὀρισμένα ἱστορικὰ πρόσωπα τὰ ἀκριτικά τραγούδια, «Πράγματι ἡ ποίησις αὐτὴ ἐκφράζει καλύτερον παντὸς ἄλλου τὸν χαρακτήρα τῆς ὅλης ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου, ἡ ὁποία εἶναι ἱστορία ἀκριτική, ἀγὼν δηλ. συνεχῆς καὶ ἀδιάκοπος ὄχι πρὸς νέας κατακτήσεις, ἀλλὰ πρὸς προάσπισιν τοῦ πατρίου ἐδάφους καὶ τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ ὁποίου κέντρον καὶ θεματοφύλαξ πιστὸς ὑπῆρξεν ἡ πόλις τοῦ Κωνσταντίνου.»².

«Εἶναι δὲ τὰ ἀκριτικά (δημοτικά) ᾄσματα ἐκ τῶν καλλίστων τῆς δημῶδους ἑλληνικῆς ποιήσεως διὰ τὴν δύναμιν τῆς φαντασίας ἐν ταῖς περιγραφαῖς καὶ τὴν τόλμην ἐν τῇ ἐκφράσει καὶ τῇ δημιουργίᾳ γραφικωτάτων κοσμητικῶν ἐπιθέτων, τὴν ὁποίαν ἐπαυξάνει τὸ σύντομον καὶ ἀλματικὸν τῆς διηγήσεως, ἐξ ἧς καὶ τὸ ὅλον ᾄσμα λαμβάνει μορφήν δραματικὴν. Ἡ δὲ ἡρωϊκὴ πνοή, ἡ ὁποία ἐξακολουθεῖ νὰ τὸ διαπνέη παρὰ τὴν πάροδον τῶν αἰώνων καὶ τὰς ἀναποφεύκτους ἀλλοιώσεις καὶ μεταβολάς, τὰς ὁποίας ὑπέστησαν, μεταφέρουσα ἡμᾶς εἰς τοὺς χρόνους τοὺς ἡρωϊκοὺς καὶ περιπετειώδεις τῆς πείσμονος καὶ μακραίωνος πάλης τοῦ ἑλληνικοῦ πρὸς τὸν μουσουλμανικὸν κόσμον εἰς τὰ σκοτεινὰ βάθη τῆς Ἀσίας παρὰ τὰς δασεῖας ὄχθας τοῦ Εὐφράτου καὶ ἐπὶ τῶν κλεισουργῶν τοῦ Ταύρου, καὶ ἀναπλάττουσα ἐν τῇ φαντασίᾳ τὰς πελωρίας μορφάς τῶν ἡρωϊκῶν καὶ ἀκαταδαμάστων ἀντρείωμένων, τῶν προμάχων ἐκεῖ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐπαυξάνει ἐτι μᾶλλον τὸ θέλγητρον αὐτῶν.»³.

Ναί. Πολὺ τ' ἀγάπησε τ' ἀκριτικά τραγούδια ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς καὶ

1. Πρβλ. Henri Gregoire, 'Ο Διγενὴς Ἀκρίτας, Νέα Ὑόρκη 1942.

2. Στ. Π. Κυριακίδου, «Ἡ Δημῶδης Ἑλληνικὴ Ποίησις καὶ ἡ Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους», στὸ περιοδικὸ Λαογραφία, τ. ΙΒ', Θεσσαλονίκη 1938 - 1948, σελ. 486.

3. Στ. Π. Κυριακίδου, Ἑλληνικὴ Λαογραφία, Ἀθῆναι 1922, σελ. 82.

τὰ φύλαξε ἐθνικὴ κληρονομιά πολύτιμη γιὰ χίλια διακόσια τόσα χρόνια, γιὰ νὰ τοῦ δίνουν παρηγοριά κ' ἐλπίδα, ἐμπνευση καὶ πίστη στὶς κρίσιμες τοῦ ὧρες, κ' ἔκανε τὸ θρυλικό τους ἥρωα, τὸ Διγενὴ Ἀκρίτα, σύμβολο ἐθνικοῦ ἡρωϊσμοῦ, κορώνα τῆς λεβεντιάς καὶ τῆς τιμῆς τῆς Φυλῆς μας. Ἀκούστε τὶς παρατηρήσεις τοῦ Ν. Πολίτη¹: «Ἀπὸ τῶν ἐσχατιῶν τῆς Καππαδοκίας μέχρι τῶν Ἰονίων νήσων, καὶ ἀπὸ τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν χωρῶν τῶν δυτικῶν ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου μέχρι τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κύπρου, ἔδονται μέχρι τοῦ νῦν ὅσματα ἀφηγοῦμενα τοὺς ἄθλους καὶ τὰς περιπετείας τοῦ Διγενῆ καὶ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἀπελάτας καὶ τοὺς Σαρακηνοὺς, καὶ φέρονται διὰ στόματος παραδόσεις, ἀναφερόμεναι εἰς τόπους καὶ ἀντικείμενα, μεθ' ὧν συνδέεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Εἰς ταῦτα ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ἐγκατέπλεξε μύθους, ὧν τοὺς πλείστους παρέλαβεν ἀνακαινίσασα ἐκ τῆς πλουσίας μυθικῆς κληρονομίας τῆς ἀρχαιότητος, καὶ ἀπῆρτισε τὸν ιδεώδη τύπον ἥρωος νεαροῦ ὡς ὁ Ἀχιλλεύς, κραταιοῦ ὡς ὁ Ἡρακλῆς καὶ ἐνδόξου ὡς ὁ Ἀλέξανδρος. Ἐν κεφαλαίῳ δ' εἶπεῖν εἰς τὸν Διγενὴ Ἀκρίτην ἀποκορυφοῦνται οἱ πόθοι καὶ τὰ ιδεώδη τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, διότι ἐν αὐτῷ συμβολίζεται ἡ μακραίων καὶ ἀληκτος πάλη τοῦ ἑλληνικοῦ πρὸς τὸν μουσουλμανικὸν κόσμον.»

* *

Σὲ κανένα μέρος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἡ μνήμη τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα δὲ σόθηκε τόσο ζωντανὴ καὶ πολυδύναμη ὅπως στὴν Κύπρο. Ἀπὸ τὰ 1350 ἀκριτικὰ τραγούδια ποὺ γνῶριζε στὰ 1904 ὁ Πολίτης (σήμερα εἶναι μαζεμένα πολὺ περισσότερα), ἀναλογικὰ τὰ πιὸ πολλὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν Κύπρο, ὅπου μάλιστα σώζονται, ὅπως γράφει ὁ Κυριακίδης, «αἱ ἀρτιότεραι καὶ ἐκτενέστεραι παραλλαγαὶ τῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι καὶ αἱ τὰ πλεῖστα ἐπικὰ στοιχεῖα ἔχουσαι.» Καὶ ὄχι μόνο τραγούδια ἀκριτικά ἀλλὰ καὶ παραδόσεις ἀκριτικὲς σώζονται σὲ κάθε περιοχὴ τῆς Κύπρου. Ἡ μεταπλαστικὴ φαντασία τοῦ λαοῦ τὰ φυσικὰ κοιλώματα τῶν βράχων τὰ ἔκανε σημάδια ποὺ ἄφησε τάχα τὸ χέρι ἢ τὸ πόδι τοῦ πολυύμνητου Διγενῆ στὸ πέρασμά του ἀπὸ τὴν Κύπρο. Χωριά καὶ βουνά, πέτρες καὶ βρύσες, πατιῆς καὶ καθίσματα καὶ «λιγκριά» τοῦ Διγενῆ, τὰ δείχνει ὡς σήμερα με ὑπερηφάνεια ὁ λαός, κ' ἔχει νὰ λέει γιὰ τὴ διαμονή του στὴν Κύπρο, γιὰ τοὺς ἀγῶνες καὶ τοὺς ἔρωτές του ἐκεῖ. Ὡς σήμερα ἀκόμη τὸν βλέπει νὰ διασκελίζει γιγάντιος

¹ Ν. Πολίτης. Ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ Ν. Γ. Πολίτου, «Περὶ τοῦ Ἑθνικοῦ Ἑπους τῶν Νεωτέρων Ἑλλήνων». Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ δημοσιεύεται καὶ σὰν προμετωπίδα στὴν ἀρχὴ τῶν Ἀκριτικῶν Τραγουδιῶν τοῦ γνωστοῦ βιβλίου τοῦ Πολίτη, «Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ Τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ», Ἐκδόσεις δευτέρα, Ἀθῆναι 1925, σελ. 85.

τοὺς κάμπους καὶ τὰ λαγκάδια, νὰ χουφτιάξει τίς βουνοκορφές καὶ νὰ «συντροολᾷ» κοτρώνια ριζιμιά, νὰ κυνηγάει τὴ Ρήγαινα καὶ νὰ παίζει τὸ «δικίμιν» του. Καὶ λέει τὰ τραγούδια του σὲ γάμους καὶ σὲ πανηγύρια, σὲ γιορτὲς καὶ γλέντια, ἀντλώντας ἀπ' αὐτὰ τὴ δύναμη ποὺ τοῦ χρειάζεται γιὰ νὰ ὑψωθεῖ ἄξια στὴ μοῖρα ποὺ πάντοτε ἀτενίζει. Ὅπως λέει ὁ Παλαμᾶς¹:

«Καὶ τραγουδᾷ τὸ πάλαιμα στὰ μαρμαρένια ἀλώνια
τοῦ Χάρου καὶ τοῦ Διγενῆ τρεῖς μέρες καὶ τρεῖς νύχτες,
καὶ τὸ χαμὸ τοῦ Διγενῆ, καὶ μέσα στὸν Εὐφράτη
χτισμένο τὸ κιβώρι τοῦ πλατὸ ψηλὸ ἀπ' τὸν ἴδιο,
κι ἀπ' τὴν Ταρσοὶ τὸν ἐρχομὸ κι ἀπὸ τὴ Βαβυλώνα
τῶν πρώτων τῆς Ἀνατολῆς, κι ὅλων τῶν κλεισουράρχων,
κι ὅλων τῶν ἀπελάτηδων, τῶν ἀντρεωμένων ὅλων,
ὅλων ἀπ' ὅλες τίς μεριές, τὸ μυρολόι τὸ μέγα
γιὰ νὰ τοῦ στήσουν καὶ ἤρθαν. Καὶ τραγουδᾷ οἱ Ἀκρίτες
καὶ λένε: «Γῆς, κι ἂν τὸν κρατᾷς, δὲν τὸν ἔφαγες, ἄδη.
Δὲν πέθανε. Μαρμάρωσε. Κοιμάται. Θὰ ξυπνήσῃ».

Ὅτι ξύπνησε σήμερα ὁ Διγενῆς Ἀκρίτας στὴν Κύπρο, τὸ ξέρουμε καλὰ. Ὅμως ἄς δοῦμε τώρα τὰ κυπριακὰ ἀκριτικὰ τραγούδια ἀπὸ κοντά.

Τὴ μάνα τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, ποὺ ἦταν Βυζαντινὴ ἀρχόντισσα, τὴν κλέψανε Σαρακηνοί, κ' ἔτσι τὸ παιδί γεννήθηκε μέσα στὴ φυλακὴ. Γρηγόρα ὅμως ἔδειξε πόσο παλληκάρι ἦτανε νικώντας σὲ διάφορα ἀγωνίσματα τοὺς δυνατότερους Σαρακηνοὺς — κ' ἔτσι κέρδισε τὴ λευτεριά του²:

Κουρσεύκουν οἱ Σαρακήνοί, κουρσεύκουν οἱ Ἀραβίδες,
κουρσεύκουν τὸν Ἀντρόνικον καὶ παίρνουν τὴν καλὴν του.
Ἀγκαστρωμένη ἐνὶ μηνῶν τῆς ὥρας νὰ γεννήσῃ,
στὰ μάρμαρα τὸ γέννησεν, στὴ φυλακὴν τὸ δρέφει.
Ἡ μάνα του τὸ τάϊζεν ψιχούδιν μὲ τὸ γάλαν,

1. Κωστή Παλαμᾶ, Ἡ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ. Β' ἔκδοση, Ἀθήναι 1920, σελ. 58.

2. Τὰ ἀποσπάσματα τῶν κυπριακῶν ἀκριτικῶν τραγουδιῶν ποὺ παραθέτω εἶναι σταχυολογημένα ἀπὸ ἐκδομένα, σὲ βιβλία καὶ περιοδικὰ, κυπριακὰ δημοτικὰ τραγούδια (ὑπὸ τῶν: Α. Σακελλαρίου, Σ. Μενάρδου, Χρ. Παντελίδου, Στ. Κυριακίδου, Ι. Συκουτρῆ, Ξ. Φαρμακίδου, Π. Ξιούτα, Ε. Λύντεκε, κ.ἄ.), κι ἀπὸ τὴν ἀνέκδοτη δική μου συλλογὴ.

γιὰ νὰ μεαλύνει γλήγορα καὶ ὁ κύρης του τὸ θέλει
 ἢ (Ἐ)μίρισσα τὸ τὰῖζεν ψιχοῦδιν μὲ τὸ μέλιν
 γιὰ νὰ μεαλύνει γλήγορα γιὰ νὰ πονσουρμανέψει ¹.
 Χροινὸς ² ἐπκιάσεν τὸ σπαθὶν καὶ δικιέτης ³ τὸ κοντάριν
 καὶ ὅταν ἐπάτησεν τοὺς τρεῖς κραδκιέται παλληκάρων.
 Ἐβκην ⁴ ἐδκιαλαλήθηκην κανέναν δέφ φοῶται,
 μήτε τὸν Πέτρον τὸφ Φωκᾶν, μήτε τὸν Νικηφόρον,
 μήτε τὸν Πετροτράχηλον τὸν τρέμει ἡ γῆ καὶ ὁ κόσμος,
 καὶ ἂν εἶναι δίκιος πόλεμος μήτε τὸν Κωνσταντῖνον.
 Ἐμπα μέρα ⁵ ἔβκα μέρα ἦρτεν καὶ μιὰ γιορτοούλλα,
 καὶ ἐξέβηκεν καὶ τὸ μωρὸν ἔξω νὰ διακινήσει ⁶.
 Ἡῶρεν καὶ τοὺς Σαρακηνοὺς δικίμια ⁷ ἐσηκῶναν :
 ἄλλος σηκῶννει πιθαμὴν, καὶ ἄλλος σηκῶννει πήχην,
 τέλεια του ὁ καλλύττερος στὰ στήθη τοῦ ἀθρώπου.
 Ἐτάνησεν ⁸ καὶ τὸ μωρὸν μὲ τὸ μικρὸν δαχτύλιν
 καὶ πίσω του τὸ πέταξεν καὶ ἐπῆεν ἕναμ μίλιν.

Τοὺς νίκησε καὶ στὸ πήδημα, μολονότι

Ἐράψασιν ⁹ ἀμμάδκια του μὲ τὸ ψιλὸν ραφίδιν ⁶
 ἐδήσασιν τὰ χέρκα του τρεῖς δίπλες ⁷ ἄλυσίδιν
 καὶ ἐβάλαν εἰς τὸν νῶμον του ἀζύαστον μολύβιν
 καὶ ἐφέραν του ἐνιὰ μαύρους καὶ τὸδ δικόν του δέκα,
 καὶ τραππηᾶ ⁷ καὶ τοὺς ἐνιὰ καὶ ἑκατсен στὸδ δικόν του.
 Καὶ εἶπαν του οὐλλ' οἱ ἀρκοντες : — «Χαίρου τήλ λευτερκάσ σου».

Ὅμως οἱ νικημένοι Σαρακηνοὶ τότε βρίζουν :

Ἄδε ⁸ τὸν γιὸν τῆς ἀνομης, ἄδε τὸν γιὸν τῆς κόυρβας ! ⁹

Πονεμένο τὸ παιδί τρέχει καὶ ρωτάει τὴ μάνα του νὰ τοῦ πεῖ τὴν ἀλήθεια,
 καὶ αὐτὴ περῆφανα τοῦ ἀπαντᾷ :

1. νὰ μουσουρμανέψει.
2. μονοετής.
3. ὅταν ἦταν δύο ἐτῶν.
4. δοκίμια, μεγάλες πέτρες ποὺ τίς σήκωναν γιὰ νὰ δοκιμάζουν τὴ δύναμή τους οἱ νέοι.
5. τέντωσε, ἀπλωσε τὸ χέρι του.
6. κλωστή γιὰ ράψιμο πακουτσιῶν.
7. πηδᾶ.
8. ἰδέ, κοίταξε.
9. τῆς πόρνης.

Ἐν ¹ εἶσαι γιὸς τῆς ἄτομης, ἐν εἶσαι γιὸς τῆς κόρης,
παρά 'σαι γιὸς τ' Ἀντρονίκου καὶ ὁ Κώστας ἀδερφός σου.

Ἔτσι παίρνει συνείδηση τῆς καταγωγῆς του καὶ τῆς βαριᾶς κληρονομιάς
ποῦ ἡ τιμὴ τῆς γενιᾶς του καὶ τοῦ ἔθνους του τοῦ ἐπιβάλλουν. Θέλει ἀμέσως
νὰ πετάξει ἐκεῖ ποῦ τὸν καλεῖ ἐπιταχτικά τὸ καθήκον. Καὶ θερμοπαρακαλεῖ
τὴ μάνα του :

Μάνα, καὶ βάρ' μου τὴν εὐχὴν στὸν κόρημ μου νὰ πάω.

Ἐκείνη τὸν ἀποτρέπει γιατί εἶναι πολὺ μικρὸς ἀκόμη καὶ ἀνήξερως, ὅμως
ἐκεῖνος ἐπιμένει, ὥσπου πῆρε τὴν εὐχὴ τῆς μάνας του καὶ τὶς παραγγε-
λιές της :

*"Α γιέ μου, γιέ μου, γιούλλη μου, ποὺ νᾶξεις τὴν εὐχὴμ μου,
θωρεῖς τὸ κείνον τὸ στρατίν, κείνον τὸ μονοπάτιν ;
Τὸ μονοπάτιν βκάλλει σε στὴν τένταν τοῦ ἄντροῦ σου
οἱ τέντες κόκκινες καὶ τοῦ ἄντροῦ σου μαύρη,
καὶ ἀπὸ τοῦ τὴν ἐμαύρισεν ποὺ τὸθ Θεὸν νὰ τὸ βρεῖ.*

Καὶ παίρνει πιά τὸ δρόμο τῶν μεγάλων πεπρωμένων του ὁ νεαρὸς Ἀκρίτας.
Ἀλλὰ ὁ δρόμος τοῦ γυρισμοῦ στὴν πατρικὴ του γῆ εἶναι γεμάτος κινδύνους
πολλοὺς καὶ φοβεροὺς, ποτάμια ἀπέραστα, δάση σκοτεινά, θηρία, ἄγριους
Σαρακηνοὺς, ἀπελάτες σκληροὺς :

*Κάτω στὲς νάκρες ² τῶν νακρῶν στὴν τέλειωσιν τοῦ κόσμου
ποῦ 'ν τὸ τριόλιμ ³ πιθαμὴν καὶ τὸ ἀγκάθιμ πήχην*

ἡ

Κάτω στοὺς πέντε ποταμούς, κάτω στὶς πέντε βρύσες

ἡ

*Κάτω στὰ ἄρη ⁴ τῶν ἀρῶν στὸμ πετροκαλαμιῶναν
ὁ κάουρας ἀντρεῖκωσεν ⁵ σὲ βασερὸλ ⁶ λιμιῶναν.
'Απὸ τ' ἀντρεῖκωσεν πολλὰ τρώει καὶ ἀντρεικωμένους :
ἄρ ρέξουν ⁷ τρεῖς τρώει τοὺς δυνὸ καὶ ἄρ ρέξουν δυνὸ τὸν ἔναν
καὶ ἄρ ρέξει ⁸ ἓνας μανιχός, κατύχη ⁸ του καὶ κείνου.*

1. δέν.

2. ἄκρες.

3. τριβόλι.

4. τὰ ὄρη.

5. ἀντρεῖκωσε, δυνάμωσε.

6. δασερὸ.

7. ἂν περάσουν.

8. κακὴ τοῦ τύχη.

ἦ

“Ο,τι κ’ ἐκαλοκόντεψεν εἰς τῆς Συρίας τὰ μέρη
 πού ’χεν φουσάτα περισσά, οἱ κάμποι γεμωσμένοι,
 ὅσ’ ἄστρα ἔχει ὁ οὐρανός καὶ φύλλα ’χουν τὰ δέντρη,
 ὅσον ἄμμον ἔχ’ ἡ θάλασσα — καὶ ἀκόμη ’τον περιέτου¹.”

“Ὅμως ἀπὸ παντοῦ περνάει νικητὴς ὁ Διγενής. Διηγέται ὁ ἴδιος ὅστε-
 ρώτερα γιὰ τοὺς ἄθλους του στὰ μέρη ἐκεῖνα :

Μονονυχτοῦ τὰ γύρισα ζυῖν τοῦ μεσανύχτου
 κ’ ἐνιὰ βουρκοῦδκια² γέμωσα οὐλλομ μοῦττες³ καὶ γλώσσες :
 οἱ μοῦττες ἐν⁴ τοὺς δράκοντες κ’ οἱ γλώσσες ἐν τοὺς λιόντες.
 ’Ετσὰ τὸ χάραμαν τοῦ φοῦ, τὸ γέννημαν τοῦ ἡλιου,
 καὶ μιὰ κουφή⁵ εὐρέθηκεν μὲ πέντε κεφαλᾶες,
 πέντε καμάρες μοῦδειξεν, πέντε φαρμακωμένες.
 Μπαίννω καὶ σαῖττεῦκω τὴν στήμ μεσακὴν⁶ καμάραν.
 Ποῦ τὸ φαρμάκιν τὸ πολλὸν ἐδίψασεν ὁ μαῦρος.
 Εἰς τὸν ’Αβράτην⁷ ἔτρεξα τὸμ μαῦρον νὰ δκιακλόσω⁸.

“Ὅμως ἐκεῖ ἀκοίμητος φρουρὸς κάθεται ἓνας πελώριος Σαρακηνός,
 ποῦ δὲν ἀφήνει οὔτε πουλὶ πετάμενο νὰ περάσει. Καὶ βέβαια εἶδε μὲ κατα-
 φρόνηση τὸ μικρὸ παιδί ποῦ μόλις φαινόταν πάνω ἀπὸ τὴ σέλλα τοῦ ἀλόγου
 του, καὶ γι αὐτὸ τοῦ μίλησε προκλητικά. Τὸ διηγίεται ὁ ἴδιος ὁ Σαρακηνός
 στοὺς ἄρχοντες :

Εἰς τὸν ’Αβράτην ἐβλεπα τώρα τριάντα γρόνους,
 μήτε θῶλιν ἐδκιαλλάξεν⁹, μήτε χιλιονάκιν¹⁰.
 Κ’ ἐναν κοττόν, κοντοῦτσικον καὶ χαμηλοβρακάτον,
 τσιμπὶν¹¹ ἀναρκοδόντικον καὶ μαυρομονοστακάτον,
 στὴς σέλλαν τοῦ μαυροῦλλη του ’κόμα χωρεῖ ἄλλό ’ναν,
 εἰς τὸν ’Αβράτην ἔτρεξεν τὸμ μαῦρον νὰ ποτίσει.

-
1. περισσότερα.
 2. δερμάτινα σακκίδια.
 3. μύτες.
 4. εἶναι.
 5. ὀχιά.
 6. μεσαία.
 7. Εὐφράτης.
 8. ξεπλύνω.
 9. ἐπέρασε.
 10. χελιδονάκι.
 11. λιγάκι.

Κείνος γλυκοχαιρέταμ με, ἐγὼ ραβκιὲς τὸλ λάμνω ¹.

.....
Κ' ἐφήλωσα τὸ χέριμ μου πὺς ἐνὰ τ' ἀχτυπήω,
μιὰν κονταρκὰν μοῦ ξαπολᾷ ποὺ κάτω στήμ μασκάλην
ἔ' ἐνὰ παῖδκια μοῦ 'κοφεν ἔ' ἐφτά πισωᾶεντῆτες ².
'Εξέην τὸ ἄχος τῆς ραβκιᾶς ὅσον ἐξέηντα μίλια.

Γιὰ νὰ τὸ διαπιστώσουν οἱ ἄρχοντες

Μπαίνουσιν χίλιοι ἀπ' ὀμπρὸς καὶ χίλιοι ἀπὸ πίσω,
σηκώνουν τὴν κουτάλαν του νὰ δοῦσιν τὴν τομήν του
καὶ ποὺ τὸμ πόνον τὸμ πολλὸν ἐξέην ἢ ψυχὴ του.

"Εἴτι πάντα τιμωροῦσε ὁ Διγενὴς τοὺς προπετεῖς καὶ τοὺς τυράννους.
"Ὅσο προχωρεῖ τὸ νεαρὸ καλληκάρι τόσο κι ἀποχτᾷ αὐτογνωσία κι αὐτο-
πεποίθηση καὶ λαχταρᾷ νὰ χτυπήσει κατακέφαλα τὴν ἀδικία καὶ τὴν ἀλα-
ζονεῖα. Ἐχει ὅμως καὶ τὶς εἰδυλλιακές του στιγμές :

Ποὺ βοῦρου ³ πκιάννει τοὺς λα(γ)οὺς, ποὺ φτέρου τὰ περτίκια,
ἐκκιαννεν τα ἔ' ἐθῶρεν τα καὶ πάλε ξαπολυεῖ τα.

"Ὅμως αὐτὲς εἶναι μικρὲς παρενθέσεις, εὐχάριστες καὶ τρυφερές, μέσα
στὴ σειρὰ τῶν σκληρῶν δοκιμασιῶν ποὺ εἶναι ἡ ζωὴ του. Νὰ ποὺ τώρα
παρουσιάζεται μπροστά του ὁ στρατὸς τῶν Σαρακηνῶν :

'Εγύρισε ποὺ κεῖ χαμαὶ καὶ πᾶ στὸ μεσοβοῦνιν
καὶ βρῖσκει τοὺς Σαρακηνοὺς στὸν κάμπον ἔ' ἐκοιμοῦνταν.

"Ἦταν, λέει τὸ τραγούδι,

ἓναμ μικρὸφ φουσάτον
εἶχεν ἐξέηντα φλάμπουρους τῶν ἑκατὸν χιλιᾶδων.

"Ὅμως ἡ ἱπποτική του ἀρετὴ καὶ «ἡ λεβεντιά του δὲν τῶκανε, γράφει
ἓνας μελετῆς, νὰ πέσει ἀπάνω τους ξαφνικά. Φοῦσκωσε τὰ στήθια του καὶ
τοὺς φώναξε ⁴ :

Σηκοῦτε ⁵, βρε Σαρακηνοί, καὶ πκιάστε τὰ σπαθκιά σας,
πκιάστε καὶ τὲς σαῖττες σας, πκιάστε καὶ τ' ἄρματά σας,
μὲμ πῆτε 'δωκα πάνω σας ἄρπα ⁶ καὶ πῆρπαζά σας.

1. τὸν παίρνω στὶς ραβδιές.

2. παγίδια.

3. στὸ τρέξιμο.

4. Παύλου Ξιούτα, Ἀπὸ τὰ Τραγούδια μας. Κύπρος 1938, σελ. 27.

5. σηκωθῆτε.

6. ξαφνικά.

“Αμα ἄρματώθηκαν οἱ Σαρακηνοὶ κ’ ἐτοιμάστηκαν, ἔπεσε πάνω τους ὁ Διγενής :

*Τὲς μέσες μέσες ἐπκιαννεν, οἱ ἄκρες καταλνοῦνταν,
τὲς ἄκρες ἄκρες ἐπκιαννεν, στὲς μέσες δὲν εὐρίσκει.
Στὸ γύρισμαν τ’ ἀππάρου¹ του, στὸ κλώσμαν τοῦ σπαθκιου̇ του
κ’ εἰς τὰ κλωθοῦρίσματα ἐπόγλιασέν του² ἕνας·
καὶ μιάς σπαθκιὰν τοῦ ἔδωσεν, κόβκει του τῶναν χέριν,
ξαναδιπλάζει του ἄλλημ μιάν, κόβκει του τῶναν φτίν του,
ξανατριπλάζει του ἄλλημ μιάν, κόβκει του καὶ τὴμ μούττην.*

“Ὅμως δὲν τότε σκότωσε ὁ Διγενής. Τὸν ἔστειλε ἀπεσταλμένο του στὸν Ἑμίρη μὲ τὴν παραγγελιὰ νὰ λευτερώσει τοὺς αἰχμαλώτους ποὺ πῆρε κουρσεύοντας τὶς Βυζαντινὲς ἐπαρχίες :

*Γλήγορα, βρὲ Σαρακηνέ, νὰ πᾶς εἰς τὸς Σελίμην,
νὰ πέφει καὶ τὸν κύρημ μου, τὸν κύρημ τοῦ κυροῦ μου,
νὰ πέφει καὶ τὸμ πάππομ μου, τὸμ πάππον τοῦ παπποῦ μου,
γιατὶ πατῶ τῇχ χώραν του καὶ κάμνω μέγαν κοῦρσον
καὶ μπαίννω πὸν τὴμ μιὰμ μερκὰν καὶ φκαίνω πὸν τὴν ἄλλην,
σπέρνω καὶ δῖολίζω³ τὴν καὶ βάλλω τὴν παμπάκιν
καὶ ξανατριολίζω τὴν καὶ βάλλω τὴν λουλλάκιν.*

Ὡστόσο, ἡ ἐπίπονη κορεία του συνεχίζεται μέσα σὲ ἀγριάδες κ’ ἐρημίες, καὶ σὰν ἄλλος Θεσέας καθαρίζει τὸν τόπο ἀπὸ ληστὲς καὶ θηρία, καὶ φέρνει τὸ νόμο καὶ τὴν τάξη ἀπ’ ὅπου περνᾷ. Βρέθηκε κάποτε σὲ μιὰ κατάξερη ἐρημιὰ. Ὁ ἥλιος ἔκαιγε τὶς πέτρες. Καὶ

ἀπὸ τῇδ δίψαν τὴμ πολλὴν ὁ μαῦρος λυσαντριζεῖ⁴.

Κι ὁ Διγενής

γροθκιὰν τοῦ ρότσου⁵ ἔδωκεν καὶ ἀννοῖξαν πέντε βρούσες.

Στὴν τελευταία του μάχη μὲ τοὺς Σαρακηνοὺς συναντιέται ἐπιτέλους μὲ τὸν ἀδελφὸ του τὸν Κωνσταντᾶ, μὲ τὸν πατέρα του τὸν Ἀντρόνικο καὶ μὲ τοὺς ἄλλους συγγενεῖς του. Δὲ λέγεται ἡ θραύση ποὺ ὅλοι μαζὶ κάνανε στοὺς ἀλλόφυλους. Ὁ Διγενής ἰδιαίτερα, ξεφρενιασμένος ἀπὸ τὸ μῖσος του

1. τοῦ ἀλόγου του.

2. τοῦ ξεγλόστρησε.

3. ὀργώνω δυὸ φορές.

4. λυσσᾶ.

5. τῆς πέτρας.

κατὰ τῶν Σαρακηνῶν, βουτηγμένος στὸ αἷμα καὶ στὸν κουρνιαχτό, τυφλωμένος ἀπὸ τὴ σφαγὴ κι ἀπὸ τὴ λύσσα τῆς μάχης, θερίζει ὅποιονε βρεῖ μπροστά του. Ἔτσι βρέθηκε καὶ μπροστά στὸν πατέρα του ποὺ ἀμέσως ἀναγνώρισε τὸ γιό του, γιατί

ἐγνώρισεν τὸν ἄππαρον ποῦτον ποὺ τ' ἄλοά του.

Κι ὁ Διγενὴς τότε γνώρισε, μὰ δὲ σταματᾷ γιὰ τρυφερότητες. Ἔχει μπροστά του ἓνα μόχθο νὰ ξετελέψει. Γι' αὐτὸ καὶ τὸν εἰδοποιεῖ νὰ παραμερίσει, γιὰ νὰ μὴ τοῦ κάνει, ἄθελά του, κακό :

*Στὸ γύρισμαν τ' ἀππάρου του, στὸ κλῶσμαν τοῦ σπαθιοῦ του
καὶ στὰ κλωθοῦρίσματα τὸν κύρην του ἐδιδιάστην ¹.*

*— Ἀλάρκα ἀλάρκα, ἀφέντη μου, γιατί κακαδικῶ σε,
γιατί ὁ μαῦρος μῦδρωσεν καὶ τὸ σπαθίμ μου κόβκει
ἔ' ἢ φοῦχτα μου πυρομαχεῖ πῶν ² ἡῶρεν νὰ χορτάσει.*

Ὅταν πιά τελείωσε ἡ μάχη, ὁ Διγενὴς νικηφόρος

ἐγύρισεν ποὺ καὶ χαμαὶ στὸν κύρην μου ἔ' ἐπῆεν.

Καὶ πκιάννουν καὶ τοὺς μαῦρους τοὺς στήμ μάναν του καὶ πᾶσιν.

Κι αὐτὴ

στήννει τάβλαν ταῖζει τοὺς, ποτήριν καὶ κερνᾷ τοὺς.

Ἔτσι γλεντήσανε τρεῖς μέρες καὶ τρεῖς νύχτες χαρούμενοι γιὰ τὴν εὐτυχισμένη συνένωσή τους.

Οἱ ἄθλοι ὅμως τοῦ Διγενὴ συνεχίζονται, γιατί κ' οἱ ἐπιδρομὲς καὶ λεηλασίες τῶν Σαρακηνῶν καὶ τῶν Ἀπελατῶν δὲν ἔπαψαν. Αὐτός καὶ οἱ ἄλλοι Ἀκρίτες, ὁ Πορφύρης, ὁ Κωσταντᾶς, ὁ Ἀζγουρῆς, ὁ Ἀρμούρης, ὁ Ἀλέξης, βρίσκονται παντοῦ ὅπου ἡ φωνὴ τοῦ καθήκοντος τοὺς καλεῖ. (Ἄλλωστε, μερικὰ ἀπὸ τὰ ἐπεισόδια καὶ τραγοῦδια ποὺ ἀνάφερα πρὸ πάνω καὶ θ' ἀναφέρω ἀκόμη καὶ πρὸ κάτω, μιλοῦν γιὰ διάφορους Ἀκρίτες — ὅχι ἀποκλειστικὰ καὶ εἰδικὰ γιὰ τὸ Διγενή. Παίρνω ὅμως τὸν Διγενή σὰ μιὰ συνθετικὴ μορφή, στὴν ὁποία οἱ ἐπὶ μέρους Ἀκρίτες ἀποκορυφώνονται.) Οἱ ἀγῶνες γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ Βυζαντίου, γιὰ τὴν ἐλευθερίαν τῶν λαῶν καὶ τὴ δικαιοσύνη, τοὺς φέρνανε παντοῦ. Ἔτσι ὁ Διγενὴς ἔφτασε καὶ στὴν Κύπρο κυνηγώντας τὸν Σαρακηνό. Κι ἀφοῦ τὸν ἐδίωξε κι ἀπ' ἐκεῖ,

Ὁ Διγενὴς ἠθέλησεν νὰ κάμει περὶόλιν.

Μονομερεῖς τὸ θέλησεν, μονομερεῖς τὸ κάμνει.

1. τὸν πῆρε τὸ μάτι του, τὸν εἶδε ξαφνικά.

2. ποὺ δέν.

Πικιάνει τὸν Πενταδάχτυλον καὶ πάει στὸ ποτάμιν.

— Ὡρα καλὴ σου, δράκοντα, δὸς μας νερόν νὰ πκιοῦμεν,
δὶ νὰ πκῶ καὶ νὰ διαβῶ, τὸν μαῦρον νὰ ποτίσω,
καὶ τὸ περισσευκόμενον τὸν κάμπον νὰ διακλύσω.

Ὅμως ὁ δράκοντας, ποῦ ποτὲ ὡς τώρα δὲν τόλμησε κανεὶς νὰ τοῦ ζη-
τήσει νερό, ἀρνήθηκε, — κι ὁ Διγενὴς

καὶ μιάς σπαθκιὰν τοῦ ἔδωκεν, κόβκει τὴν κεφαλὴν του.
Σύρει τὸν Πενταδάχτυλον, τρία χαλιὰ ¹ ἐγίνην·
τὸ ἕναν πάει στὴν Κυρκάν ², τὸ ἄλλον πᾶ στὴν Πόλιν,
τὸ τρίτον τὸ καλλύττερον μέσα στὸ περιβόλιν.
Καὶ σὰν ἐσκαλοπότηζεν ὁ Διενὴς περβόλιν,

ἄκουσε τρεῖς ἀτσίγγανους ποῦ περνοῦσαν ἀπ' ἔξω νὰ κουβεντιάσουν
καὶ νὰ λένε :

Ὅσες ἀδὲς κι ἂν εἶδαμεν κι ὅσες ἀδὲς κι ἂν δοῦμεν
σὰν τ' Ἀλιάντρη τὴν αὐλὴν ἄλλην αὐλὴν δὲν ἔχει :
Παππέσω ἐμ μὲ τὸ ψηφίν, παππέξω μὲ τὸν τόρον,
τὰ παναθυροκάμαρα μὲ τὸ μαρκαριτάριν,
καὶ μέσα διακινεύκεται ³ ὁμορφον κοριτσάκιν.
Ἐπιάσασιν κ' ἐδῶκαν τὴν τοῦ Γιάννη χαρτωμένην ⁴.
Κεῖνη τοῦ Γιάννη ἐμ πρέπει, τοῦ Διεν' ἐμ ποὺ πρέπει.
Κι ὁ Διενὴς μακρὰ ⁵ ἦτον ⁵ καὶ οὐλλα καλάκουσέν τα,
διπλὸν τραππήν ἔδωκεν κ' εὐρέθηκεν ὁμπρὸς τους.
Ὅμπρὸς διὰ τοὺς μουστουνιὰν ⁶ κ' ὕστερις ἀρωτᾶ τους.
— Πέτε μου, βρὲ κατσίγγανοι, εἶντα ⁷ μὲ ποὺ ἐξηᾶστε ;
— Θεέ μου, τοῦτ' οἱ ἄρκοντες μανιέραν ποὺ κρατοῦσιν,
ὁμπρὸς δίοῦσιν μουστουνιὰν κ' ὕστερις ἀρωτοῦσιν,

τοῦ εἶπαν μὲ παράπονο. Ὡστόσο τοῦ ξαναλένε τὴν ἱστορία, κι αὐτὸς
ἀμέσως ἀποφασίζει νὰ στείλει προξενητάδες γιὰ νὰ ζητήσουν τὴν πεντά-
μορφη ἀρχοντοπούλα γιὰ γυναίκα του, νὰ κάνει πιά κι αὐτὸς σπῖτι καὶ νὰ
ζήσει ἡσυχος. Στέλνει, λοιπόν, προξενητὴ τὸν περίφημο Φιλοπαππού, ἀλλὰ
ὁ Ἀλιάντρη ἀρνίεται.

1. μέρη, κομμάτια (πρβ. διχάλι).
2. Κυθρέα, χωριὸ στοὺς νότιους πρόποδες τοῦ Πενταδάχτυλου.
3. περπατεῖ, περιφέρεται.
4. ἀραβωνιαστικιά.
5. μακρὰ δὲν ἦταν.
6. χτύπημα, ράπισμα.

Καὶ κεί χαμαὶ ὁ Διηνὲς ἀρκώθην ¹ καὶ ἐθυμώθην,

γιατὶ δὲν εἶναι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ μποροῦν νὰ δεχτοῦν ἀδιαμαρ-
τόρητα τέτοια προσβολή. Ἀποφασίζει, λοιπόν, νὰ τὴν ἀρπάξει τὴν κοπέλα
μπροστὰ στὰ μάτια τους :

Βκάλλει φορεῖ τὰ ρούχα του, ζώννεται τ' ἄρματά του,

πηπῆ καὶ ἐκααλλίκεψεν τὸμ πέραλλον τὸμ μαῦρον.

Φτερνιστηρκαν τοῦ μαύρου του στὸν Ἀλιάντην πάει.

Πρωτότερα ὅμως ἔκανε ὅ,τι τοῦ παράγγειλε ὁ ἔμπειρος Φιλοπαππούς :
ἔφτιαξε δηλ. ἓνα μουσικὸ ὄργανο, βιολὶ ἢ ταμπουρά, γιὰ νὰ γλυκάνει τὴν
κόρη μὲ τὴ μουσικὴ καὶ τὸ τραγούδι του :

— Καὶ πόμεινέ μου, Διηνή, γιὰ νὰ σοῦ παραγγείλω :

καὶ πκιάσε τοῦτον τὸ στρατίν, τοῦτον τὸ μονοπάτιν,

τὸ μονοπάτιν βκάλλει σε κεί πάνω στὸ τουμπάλιν ²,

ἔχει πενκάρα ὁμορφα καὶ κόψ' ἑναμ πενκάριν,

καὶ κάτσε καὶ πελέκα τὸ ἕναν καλὸν βκιολάριν,

καὶ παῖξε το καὶ γαληνά, καὶ γαληνά τρασούδα,

καὶ τὰ πουλιά τοῦ οὐρανοῦ πᾶσιν μιτὰ σου ³ οὐάλλα,

καὶ ἡ κόρη ἑνὰ ⁴ γελαστεῖ νὰ βκεῖ στὸ παραθύριν —

κι ἂν εἰς' ἄξιος καὶ πότορμος ⁵ ἀρπάσσεις τὴν καὶ φεύκεις.

Ἔτσι σὰν τοῦπεν ἔκαμεν καὶ σὰν τοῦ παραγγέλλει —

καὶ κείνος ἦτον ἄξιος, ἀρπάσσει τὴν καὶ φεύκει.

Βέβαια οἱ Ἀλιάντηδες δὲν ἔμειναν μὲ χέρια δεμένα :

** Ἄλλοι μαχαίρα πκιάσασιν καὶ ἄλλοι μὲ τὲς πιάλες,*

καὶ πέσανε ξοπίσω του. Δὲν ἀποφεύγει τὴ μάχη ὁ Διγενής, σκέφτεται ὅμως
καὶ τὴν καλὴ του καὶ θέλει νὰ τὴν ἀσφαλίσει πρῶτα :

Βρίσκει μιὰν πέτραν ριζιμιάν, στέκεται καὶ πεζεύκει.

Στέκεται διαλοῖζεται ἀτὸς του καὶ ἀπατὸς του

μὲν ⁶ ἐξ' ἡ πέτρα δράκιονταν καὶ βκεῖ καὶ φᾶ τὴν κόρην.

Γροθκιὰν τῆς πέτρας ἔδωκεν καὶ ἔβκηκεν ἓνας δράκος,

-
1. ἀγρίωνε.
 2. ὕψωμα.
 3. μαζί σου.
 4. θά.
 5. τολμηρός.
 6. μήπως.

μιὰμ μουστουνιὰν τοῦ ἔδωκεν καὶ στραβομασελλίζει.
— "Εγλεπε ¹, δράκοντ', ἐγλεπε, ἐγλεπε τὴν κυράν σου,
ἔχω χωράφκια ἀπότιστα νὰ πάω νὰ τὰ ποτίσω,
ἔχω χωράφκια ἀκόπριστα νὰ πάω νὰ τὰ κοπρίσω.

Γύρισε ἀμέσως πίσω καὶ τοὺς κατανίκησε. Ἔτσι τὴν πῆρε τὴ γυναίκα του ὁ Διγενής. Οἱ γάμοι τοὺς γιορτάστηκαν πλούσια σαράντα μέρες καὶ σαράντα νύχτες :

Ἐδῶσαν ἔ' ἐκαλέσασιν π' Ἀνατολὴν ὡς Δύσιν,
ὅσους ἄκεπάζει ὁ οὐρανός, ὅσους ἄκεπάζ' ὁ ἥλιος,
τοὺς παίρνει, φέρν' ἡ θάλασσα, οἷλλους ἐκάλεσέν τους.

Ἡ εὐτυχία τοῦ Διγενῆ ὀλοκληρώθηκε. Γράφει ὁ Π. Ξιούτας : «Τώρα πού κάμπους καὶ βουνὰ τὰ σκέπαζεν ἡ ἀντρεία του, μπορούσε νὰ χορτάσει τὴν ἀγάπη καὶ τὴ ζέστη τοῦ σπιτιοῦ. Ἐχτισε τὸ παλάτι του στὴν ὄχθη τοῦ Εὐφράτη, κ' ἔζησε χρόνια ἐκεῖ μὲ τὴν καλὴ του, τὴν ξέγνοιαστη ζωὴ τοῦ χαροκόπου» ², πού τὴ διακόπτανε, ὥστόσο, συχνὰ οἱ ἀγῶνες του κατὰ τῶν Σαρακηνῶν, τῶν Ἀπελατῶν καὶ τῆς Ἀμαζόνος Μαξιμῶς. — Ὡς τὴν ὥρα πού ἦρθε τὸ μοιραῖο τέλος του.

Ἀλλὰ γι αὐτὸ θὰ μιλήσουμε σὲ λίγο. Νὰ δοῦμε τώρα τίς ἀκριτικές παραδόσεις πού σώζονται ἀκόμη στὴν Κύπρο.

* * *

Ἀπὸ τὸν καιρὸ πού παρουσιάστηκε ὁ Μωαμεθανισμός, ἡ Κύπρος περισσότερο ἴσως ἀπὸ κάθε ἄλλο μέρος τοῦ Βυζαντίου ὑπόφερε ἀπὸ τίς λυσσαλέες ἐπιδρομὰς καὶ φοβερὲς λεηλασίες τῶν Ἀράβων, τῶν Σαρακηνῶν. Ἀπὸ τὴν πρώτη τους ἐπιδρομὴ τὸ 647 ὡς τὸ 964 πού ὁ Νικηφόρος Φωκάς τοὺς ἔδιωξε ὀριστικὰ ἀπὸ τὴν Κύπρο, τὸ ὅραϊο, πλούσιο, νησι ζοῦσε διαρκῶς κάτω ἀπὸ τὸ ἄγχος τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Σαρακηνῶν, σὲ σημεῖο μάλιστα πού, ἔπειτα ἀπὸ μιὰ τέτοια καταστρεπτικὴ ἐπιδρομὴ γύρω στὸ 690, οἱ Κύπριοι, κατὰ συμβουλὴ τοῦ τότε αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β', ὅσοι μπόρεσαν, φύγανε ἀπὸ τὸν τόπο τοὺς μὲ τὸν Ἀρχιεπίσκοπό τοὺς Ἰωάννη καὶ μετοίκησαν κοντὰ στὴν Κόζικο στὴν Προποντίδα, σὲ μιὰ πόλη ἐκεῖ, τὴ Νέα Ἰουστινιανή. Εἶναι ἀπὸ τότε πού ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου ἔχει τὸν τίτλο «Ἀρχιεπίσκοπος Νέας Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Κύπρου». Σὲ λίγα ὅμως χρόνια οἱ Κύπριοι μὲ τὸν Ἐθνάρχη τοὺς γύρισαν πίσω στὴν πατρίδα τοὺς,

1. βλέπε, πρόσχε.

2. Παύλου Ξιούτα, Ἀπὸ τὰ Τραγούδια μας, Κύπρος 1938, σελ. 51.

ἀλλὰ «γιά νᾶχουν κάποια ἀσφάλεια, παρακάλεσαν τὸν αὐτοκράτορα νὰ στείλῃ Ἀκρίτες γιὰ νὰ φυλάνε τὰ παράλια τῆς Κύπρου. Ὁ αὐτοκράτορας δέχτηκε καὶ τὰ Ἀκριτικά σώματα ἐγκαταστάθηκαν στοῦ Μόρφου. Οἱ Κύπριοι δέχτηκαν νὰ πληρώνουν στοὺς Ἀκρίτες 6 πέρπυρα (κάπου 10 σελίνια) ὁ καθένας γιὰ τὴ συντήρηση τῶν Ἀκριτῶν. Ὁ φόρος αὐτὸς ὀνομάστηκε στρατία, καὶ οἱ ἄντρες ποὺ ἐπαιρναν τὰ χρήματα αὐτὰ ὀνομάστηκαν στρατιῶτες (ἢ «λὰς τῶν ἀρμάτων», ὅπως τοὺς λέει ὁ χρονογράφος Λεόντιος Μαχαιρᾶς). Οἱ Ἀκρίτες, ἐπειδὴ εἶχαν προστάτη τοὺς τὸν Ἅγιο Μάμα, μετὰ τὸν ἐρχομὸ τοὺς στὴν Κύπρο ἐγίναν αἰτία νὰ ξαπλωθῇ στὴν νῆσον ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸν Ἅγιον Μάμα ἀπὸ τὰ χρόνια ἐκεῖνα (710 μ.Χ.) καὶ νὰ κτισθοῦν 66 ναοὶ πρὸς τιμὴν τοῦ σὲ διάφορα χωριά.»¹. Ὡς σήμερα σώζεται τὸ λείψανό του στὸν περίφημο ναὸ τοῦ Ἁγίου Μάμα στὸ Μόρφου. Συχνὰ πάνω στὰ ὄπλα τοὺς ζωγραφίζανε τὸν Ἅγιο Μάμα οἱ Ἀκρίτες. Σ' ἓνα κυπριακὸ ἀκριτικὸ τραγούδι ὁ Ἀκρίτας Θεοφύλακτος λέει :

*Καὶ φέρετε μου τὸμ μαῦρο μου τὸμ πετροκαταλύτην
ποὺ καταλυεῖ τὰ σίερα καὶ πίννει τὸν Ἀφρίτην,
ὁποῦ πατᾶ τὰ μάρμαρα καὶ κορνιαχοὺς ἐβ βκάλλει
καὶ φέρετε τὸ σπαθάκι μου τὸ περευλομένον,
ὅθες νὰ μπεῖ στὸμ πόλεμον βκαίννει μαῖελλεμένον.
Φέρετε μου τὸ κοντάρι μου ποὺ ν' Αἷς Γιώρκης πάνω,
φέρετε μου τὸ ματσούκι μου ποὺ ν' Αἷς Μάμας πάνω.*

Ἡ μακραίωνη παραμονὴ τῶν Ἀκριτῶν στὴν Κύπρο ἦταν ἔδαφος κατάλληλο ὄχι μόνο γιὰ τ' ἀκριτικὰ τραγούδια ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ δημιουργηθοῦν ἀπειρες παραδόσεις γιὰ τὸν θαυμαστὸ Διγενή. Μόνο πολὺ λίγες ἔχουμε τὴν ὥρα ν' ἀναφέρουμε τώρα² :

Καταδιώκοντας ὁ Διγενὴς ἓνα φοβερὸ Σαρακηνὸ στὴ Μικρὰν Ἀσίαν τὸν εἶδε ποὺ πέρασε ἀντίπερα στὴν Κύπρο. Ὁ Σαρακηνὸς ἔφτασε πρῶτος στὴν Κερύνεια καὶ προχωροῦσε στὴν Κυθρέα γιὰ νὰ περάσῃ τὴ Μεσαριά, νὰ φτάσῃ στὴν Ἀμμόχωστο κι ἀπ' ἐκεῖ νὰ πάρῃ τὸ καράβι γιὰ τὴ Συρία. Ξοπίσω τοῦ ὁ Διγενὴς. Ἀλλὰ σὲ μιὰ στιγμή παρουσιάζεται μπροστά του ἓνα ψηλὸ βουνὸ καὶ τοῦ κόβει τὸ δρόμο. Χουφτιάξαι μετὰ τὴ χεροῦκλα τοῦ τὴν κορφή τοῦ βουνοῦ, ἀκουμπᾷ τ' ἄλλο του χέρι στὸ κοντάρι τοῦ καὶ μ' ἓνα πήδημα περνᾷ πάνω ἀπὸ τὸ πελώριο βουνό. Κοιτάζει πρὸ πέρα, καὶ βλέπει μέσα στὸν κάμπο τῆς Μεσαριᾶς ἓνα ὄγκο νὰ κινεῖται. Ἀδράχνει, λοιπόν,

1. Νεάρχου Κληρίδου, Ἑγχειρίδιον Ἱστορίας τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, Λευκοσία 1956, σελ. 31.

2. Οἱ παραδόσεις αὐτὲς εἶναι παρμένες ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Νεάρχου Κληρίδου, Θρόνοι καὶ Παραδόσεις τῆς Κύπρου, Λευκοσία 1954.

ένα θεόρατο κοτρώνι και τοῦ τὸ πετᾶ. Ἐπесе ἡ πέτρα μίλια ἀνατολικά ἀπὸ τὴν Κυθρέα — καὶ στέκεται ὥς σήμερα ἐκεῖ κοντὰ στὸ χωριὸ ποῦ ἀκόμη λέγεται Πέτρα τοῦ (Δι)Γενῆ. Καὶ ἡ κορφὴ τοῦ βουνοῦ ποῦ πάνω της ἔβαλε τὸ χέρι του ὁ Διγενῆς, μοιράστηκε σὲ πέντε βουνοκορφές : Εἶναι ὁ γνωστός Πενταδάχτυλος στὸ κέντρο τῆς βορεινῆς ὁροσειρᾶς τῆς Κύπρου.

Μιά ἄλλη φορά, ἐνῶ βρισκόταν ἀπάνω στὸ πιὸ ψηλὸ ὄρος τῆς Κύπρου, τὸ Τρόσδος, ὁ Διγενῆς εἶδε τὰ κουρσάρικα καράβια τῶν Σαρακηνῶν νὰ ἔρχονται ἀπὸ τὸ βορρᾶ καὶ νὰ μπαίνουν στὸ λιμάνι τοῦ Καραβοστασιοῦ. Πηδάει ἀπ' ἐκεῖ καὶ πατάει πάνω σ' ἓνα βουνὸ ἀνάμεσα Καλοπαναγιώτη καὶ Λεύκας, ὅπου μένουν ἀκόμη τὰ σημάδια τοῦ ποδιοῦ του καὶ λέγεται τὸ μέρος αὐτὸ «Παδικιὰ τοῦ Διγενῆ» (Πατιά τοῦ Διγενῆ). Ἀπ' ἐκεῖ ἔριξε ἓνα βράχο ὁ Διγενῆς στὴ θάλασσα καὶ κατὰστρεψε τὰ καράβια τῶν Σαρακηνῶν. Ἡ πέτρα ρίξωσε στὴ θάλασσα καὶ μένει ἀκόμη ἐκεῖ : εἶναι ἡ Πέτρα τοῦ Λιμνίτη.

Μίαν ἄλλη φορά τὰ καράβια τῶν Σαρακηνῶν ἔρχονταν ἀπὸ τὸ Νότο. Ὅταν τὰ εἶδε ὁ Διγενῆς, ποῦ καθότανε ψηλὰ στὸ βουνὸ καὶ πρόσεχε, τοὺς ἔριξε ἓνα τεράστιο βράχο καὶ τὰ κατὰστρεψε, κ' ἔτσι ξανὰ γλύτωσε τὸ νησί ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Σαρακηνῶν. Ἡ πέτρα βρίσκεται ἀκόμη στὴν ἀκρογιαλιά κοντὰ στὸ δρόμο Λεμεσοῦ - Πάφου καὶ λέγεται «Πέτρα τοῦ Ρωμοῦ», γιὰτὶ ὁ Διγενῆς ἦταν βέβαια ὁ κατ' ἐξοχὴν Ρωμῖός.

Στὸ δάσος Ραντίδι, κοντὰ στὸ ἀρχαῖο Κούριο, στέκεται μιὰ κολώνα ποῦ λέγεται τὸ Λιγκρὶν τοῦ Διγενῆ, γιὰτὶ ὁ ξακουστός Ἀκρίτας συνήθιζε νὰ παίζει τὸ ὁμώνυμο κυπριακὸ παιγνίδι χρησιμοποιώντας τὴν κολώνα αὐτὴ γιὰ «λιγκρὶν».

Στὸ χωριὸ Πολέμι δείχνουν ἀκόμα τὸ Κάθισμαν τοῦ Διγενῆ, μιὰ πέτρα σὲ ψηλὴ θέση σὰν σκοπιά, ὅπου καθόταν κι ἀγνάντευε πρὸς τὴ θάλασσα ὁ Διγενῆς, ἔτοιμος νὰ ἐπιτεθεῖ κατὰ τῶν Σαρακηνῶν, ἂν πρόβαλλαν γιὰ νὰ κουρσέψουν τὴν περιοχὴ ἀπὸ τὸ Κτῆμα ὥς τὴν Πόλη τῆς Χρυσοχοῦς.

Πατήματα καὶ βρύσες κι αὐλάκια καὶ βίκλες καὶ «δικίμιω» τοῦ Διγενῆ βρίσκονται στ' Ἀμπελικοῦ, στὴ Λυσό, στὴν Πενταλιά, στὴν Τσακκίστρα, στὸν Κάμπο, κοντὰ στὸ Μοναστήρι τοῦ Κύκκου, στὸ Σταυρὸ τῆς Ψώκας, στὸ Καρπάσι, στὴν Πάφο, παντοῦ στὴν Κύπρο, καὶ χίλιοι μύριοι θρύλοι πλέκονται γύρω ἀπὸ τὴν ὑπερφυσικὴ παλληκαριά τοῦ «σαραντάπηχου» γίγαντα, ποῦ στεκόταν φρουρὸς ἀκοίμητος κι ἀδάμαστος, λέγοντας καὶ πράττοντας τὸ αἰώνιο Ἑλληνικὸ «Ὅχι!» ἐνάντια στοὺς ἄγριους ἐπιδρομεῖς καὶ καταπιεστές. — Οἱ νέοι Ἀκρίτες τῆς Κύπρου συνεχίζουν σήμερα ἐκεῖ τὸ παράδειγμά του καὶ δημιουργοῦν καινούργιους ἀκριτικούς θρύλους.

Παράλληλα ὅμως μὲ τὴν πολεμικὴ του δράση εἶχε καὶ τὶς ἐρωτικὲς στιγμὲς τοῦ ὁ Διγενῆς στὴν Κύπρο. Ὁ θρυλικὸς ἐρωτᾶς του πρὸς τὴν πανέμορφη Ρήγαινα τῆς Κύπρου ζεῖ ἀκόμη ἐκεῖ, ἰδιαίτερα στὴν Πάφο. Ρήγαινα,

βέβαια, είναι ἡ θεά τῆς ὁμορφίᾳς καὶ τοῦ ἔρωτα, ἡ Ἀφροδίτη, ποῦ γεννήθηκε ἀπὸ τοὺς ἀφροὺς τῆς θάλασσης κοντὰ στὴν Πάφο, στὴν Πέτρα τοῦ Ρωμιοῦ. Ὅμως στὶς ἀκριτικὲς παραδόσεις ἦτανε, λένε, βασίλισσα τῆς Πάφου καὶ εἶχε τὸ παλάτι της στὸ Φάβρικα. Ὁ Διγενῆς, ποῦ εἶχεν ἐκεῖ κοντὰ τὸ παλάτι του — μέχρι σήμερα τὸ μέρος αὐτὸ λέγεται Διγενῆς — τὴν εἶδε καὶ τὴν ἀγάπησε καὶ ἤθελε νὰ τὴν πάρει γυναῖκα του. Αὐτὴ ὅμως δὲν τὸν ἤθελε καὶ τοῦβρισκε χίλιες δυὸ προφάσεις. Κάποτε τοῦ εἶπε : «Ἄν μοῦ φέρεις νερὸ στὴν Πάφο ἀπὸ τὴν Τάλα, θὰ σὲ πάρω γιὰ ἄντρα μου». Ὁ Διγενῆς δέχτηκε, κ' ἔφερε τὸ νερὸ μὲ πετραῦλακο, (ἀκόμα ὑπάρχει τὸ πετραῦλακό του!), ἀλλὰ ἐκεῖνὴ πάλι τότε γέλασε. Τότε ὁ Διγενῆς θύμωσε καὶ πῆρε μιὰ πέτρα ἀπὸ τὸν Μούτταλον καὶ τῆς τὴν ἔριξε. Ὡς σήμερα φαίνεται ἡ πέτρα κοντὰ στὸ Φάβρικα, καὶ λέγεται Πέτρα τοῦ Διγενῆ. Θύμωσε καὶ ἡ Ρήγαινα καὶ τοῦριξε τὴ ρόκα της, ποῦ στέκεται κι αὐτὴ μέχρι σήμερα κοντὰ στὰ Κάτω Περβόλια καὶ λέγεται τὸ Ἀγράχτιν τῆς Ρήγαινας.

Ἡ θελχτική αὐτὴ παράδοση, μὲ διαφορετικὰ ἐπεισόδια καὶ λεπτομέρειες, τοποθετεῖ τὴ σκηνὴ τῆς ἐριδᾶς των καὶ σὲ διάφορα ἄλλα μέρη τῆς Κύπρου : στὴν Ἄπη καὶ στὸ Μελισσόβουνο, στὴν Ἀκουρδάλια, στὴ Γαλαταριά, στὴν Τηλυριά, στοὺς Δυὸ Ποταμοὺς ὅπου εἶναι ἡ Πηγὴ τοῦ Ἐρωτα, ἡ περίφημη Fontana Amorgosa, ποῦ τραγοῦδῃσε ὁ Ἀριόστο. Ἀπὸ τὸ τελευταῖο αὐτὸ μέρος ἄπλωσε, λένε, τὸ μαντὸ της (δηλ. μεγάλο κροσσωτὸ μαντήλι) πάνω στὴ θάλασσα ἡ Ρήγαινα, ἢ μπῆκε σὲ καράβι κ' ἔφυγε ἀπὸ τὴν Κύπρο γιὰ νὰ γλυτώσει ἀπὸ τὸν Διγενῆ. Αὐτὸς ὅμως τὴν κυνήγησε κ' ἐκεῖ, πετροβολώντας τὴν, καὶ μιὰ πέτρα του ἔγινε τὸ Νησί τοῦ Διγενῆ, ὅπως λέγεται καὶ σήμερα ἀκόμη ἓνας βράχος μέσα στὴ θάλασσα κοντὰ στοὺς Δυὸ Ποταμοὺς.

Ὡστόσο, σύμφωνα μὲ μιὰν ἄλλη κυπριακὴ παράδοση, ἡ Ρήγαινα δὲν στάθηκε τόσο σκληροτράχηλη στὸν ἔρωτα τοῦ Διγενῆ, ἀλλὰ τὸν ἀγάπησε κι αὐτὴ τρελλά, — παίζανε μάλιστα μαζὶ κρυφτούλη κοντὰ στὸ Νιὸ Χωριὸ τῆς Πάφου, στὰ λεγόμενα Λουτρά τῆς Ἀφροδίτης, κοντὰ στὸ ἀκρωτήριο Ἀκάμας. Δείχνουν ἀκόμη ἐκεῖ τὶς τοποθεσίεες Σανταλιές, Σταυροπηγὴ, Σκοτεινὴ, Πίσσουρος καὶ Σμιγιές, ὅπου ὁ Διγενῆς καὶ ἡ Ρήγαινα παίζανε τὸ σκανταλιάρικο κρυφτούλη τους καὶ σμίγανε ἀγαπημένοι.

* * *

Τὸ πέρασμα τοῦ Διγενῆ ἔμεινε βαθιὰ χαραγμένο στὴν Κύπρο — στὴ γῆ καὶ στὰ βουνὰ καὶ στὰ λαγκάδια της καὶ στὴ μνήμη τῶν ἀνθρώπων της. Ἐμεινε παράδειγμα παλληκαριᾶς, δίδαγμα τιμῆς καὶ μῆνυμα ζωῆς. Κι αὐτὸς ἀκόμη ὁ θάνατός του ἔγινε πράξη ἡρωϊκὴ ποῦ ἀνυψώνει καὶ ζωογονεῖ. Ὅμως, ἀντὶ νὰ σὰς περιγράψω τὸ θάνατο τοῦ Διγενῆ μὲ λόγια δικά μου,

παραθέτω ὁλόκληρο τὸ σχετικὸ κυπριακὸ τραγούδι : «Τὸ Τραοῦν τοῦ Διενῆ»¹.

ΤΟ ΤΡΑΟΥΝ ΤΟΥ ΔΙΕΝΗ

- Ὁ Χάρος μαῦρα φόρησεν, μαῦρα καβαλλιτσ'έκυει,
μαῦρα σκλαβούνικα φορεῖ νὰ πᾶ 'ς τὸ παναῦρον.
'Σ τὴν νάκραν τοῦ παναῦροῦ ἤδρεν τοὺς ἀροκόπους,
'ς τὴν μέση τοῦ παναῦροῦ ἤδρεν τοὺς τρῶν τσ'αὶ πίνουν.
5 «Καλῶς ἤρτεν ὁ Χάροντας νὰ φᾶ, νὰ πῇ μιτὰ μας,
νὰ φάη ἄγριν τοῦ λαοῦ, νὰ φᾶ ὄφτον περτίτσ'ιν,
νὰ πῇ γλυκόποτον κρασί, ποῦ πίνουφ φουμισμένοι,
ποῦ πίνουνσιν οἱ ἄρρωστοι τσ'αὶ βρέθονται γιαμμένοι.
— Ἐν ἤρτα γιῶ, ὁ Χάροντας, νὰ φά, νὰ πικῶ μιτὰ σας,
10 νὰ φάω ἄγριν τοῦ λαοῦ, νὰ φᾶ ὄφτον περτίτσ'ιν,
μηὲ γλυκόποτον κρασί, ποῦ πίνουφ φουμισμένοι,
μόνον ἤρτα ὁ Χάροντας τὸν κάλλιος σας νὰ πάρω.
— Τσ'αὶ πκοῖός ἐνι ὁ κάλλιος μας, ἀποῦρτες γιὰ νὰ πάρης ;
— Τσ'εῖνος ὁ χοντροδάκτυλος, τσ'εῖνος ὁ ναρκοδόνας,
15 τσ'εῖνον τὸ παλληκάρι σας, πῶνι 'ς τὸ παναῦρον.»
Ποῦ τὸν γρικᾷ ὁ Διενῆς ἀρκώθην τσ' ἐθυμώθην.
«Γιὰ μὲν τὸ λέεις, Χάροντα, γιὰ μὲν τὸ συντυχάνεις.»
- Σ'ερκαῖς, σ'ερκαῖς ἐπικιάσασιν καὶ 'ς τὴν παλιώστραν πᾶσιν.
Τσ'αὶ τσ'εῖ νι ποῦ παλιώνναςιν τρεῖς νύκτες, τρεῖς ἡμέραις.
20 Τσ'εῖ πῶπκιανεν ὁ Χάροντας τὰ γαῖματα πιτοῦσαν,
τσ'εῖ πῶπκιανεν ὁ Διενῆς τὰ κόκκαλα ἐλνοῦσαν.
Τσ'εῖ πῶνοσεν ὁ Χάροντας, πῶς ἐν νὰ τὸν νιτσ'ήση,

1. Ν. Γ. Πολίτου, Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ Τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, Ἀθῆναι 1925, σελ. 289 - 293. Τὸ τραγούδι ἀναδημοσιεύεται ἐδῶ μὲ τὴν ὀρθογραφίαν καὶ τίς σημειώσεις (ἐκτὸς ἀπὸ τρεῖς) τοῦ Πολίτη.

3) ἀροκόπους = χαροκόπους (τοὺς διασκεδάζοντας).

6) ἄγριν = τὸ ἐκλεκτότερον μέρος τοῦ κρέατος τοῦ λαοῦ.

7) φουμισμένοι = φημισμένοι, ἐπιφανεῖς.

8) γιαμμένοι (ὕγιαίνω) = ὑγιεῖς.

14) ναρκοδόνας = ἀραιόδοτης, ὁ ἔχων ἀραιούς ὀδόντας. Κατὰ τὰς φυσιολογικὰς δοξασίας τοῦ λαοῦ, αἵτινες εἶναι ἀρχαιότατοι, οἱ ἀραιόδοτες εἶναι βραχύβιοι.

16) ἀρκώθην = ἡγρώθην.

18) σ'ερκαῖς, σ'ερκαῖς = χεριαῖς, χεριαῖς.

19) τσ'εῖ νι = ἐκεῖ εἶναι.

22) πῶνοσεν = ποῦ ἐννόησε.

- ἐπολοήθην τσ' εἶπεν του τοῦ Διενή τσ' αἱ λέει.
 «Τσ' αἱ χάμνα, χάμνα, Διενή, γιὰ νὰ μεταπκιαστοῦμεν.»
 25 Τσ' ἔχάμνισε ὁ Διενής γιὰ νὰ μεταπκιαστοῦσιν.
 Χρουσὸς ἀτὸς ἐγίνηκεν, 'ς τοὺς οὐρανοὺς τσ' ἐξέην.
 τσ' ἄνοιξεν ταῖς ἀλάταις του τσ' αἱ τὸθ θεὸδ δοξάζει.
 «Δοξάζω σε, καλὲ θεέ, ποῦσαι 'ς τὰ ψηλωμένα,
 Καμμιὰ βουλή ἐγ γίνεται μὲ δίχως σου ἐσένα.
 30 Ἀνδρειωρχαῖς ποῦ τῶδωσες καὶ πῶς νὰ σοῦ τὸφ φέρω ;
 — Τσ' αἱ πκιάσε, πκιάσε, Χάροντα, τσ' αἱ τούτην τήθ θεότην
 τοῦ Διενή τήν ἔπαρε τσ' ἔρκεται τάπισώς σου.»
 Τσ' αἱ πκιάννει, πκιάνν' ὁ Χάροντας τσ' αἱ τούτην τήθ θεότην
 τοῦ Διενή τήν ἔδειξεν, τσ' αἱ ππέφτει 'ς τὸ κρεβάτιν.
 35 Ἀππεξωθκιδόν του στέκονται τρακόσ' οἱ δκνὸ νομάτοι,
 θέλουν νὰ μποῦσιν νὰ τὸδ δοῦν τσ' αἱ κόμα κροφοοῦνται
 τσ' ἔναν κοντόν, κοντούτσικον, καὶ χαμηλοβρακάτον
 στέκεται, νεπογκιώννεται, καὶ μπαίννει τσ' ἄρωτᾶ του.
 «Ἀππεξωθκιδὸς σου στέκονται τρακόσ' οἱ δκνὸ νομάτοι,
 40 θέλουν νὰ μποῦσιν νὰ σὲ δοῦν τσ' αἱ κόμα κροφοοῦνται.
 — Πέ τους νὰ μποῦσιν νὰ μὲ δοῦν, πέ τους νὰ μὲφ φοοῦνται.»
 Στήννει τους τάβλαν ἀρκυρήν, ποτῆριν τσ' αἱ τσ' ἐρνᾶ τους.
 «Τρῶτε καὶ πίννεν', ἄρκοντες, τσ' ἐγὼ νὰ σᾶς ξηοῦμαι.
 — Τσ' αἱ πὲς μας πέ μας, Διενή, πὰ 'ς ταῖς παλληκαρκαῖς σου,
 45 πάνω 'ς ταῖς παιδκωσύναις σου, τσ' αἱ ταῖς ἀντρειωρχαῖς σου.
 — Πάνω 'ς ταῖς παιδκωσύναις μου καὶ ταῖς παλληκαρκαῖς μου
 ἦτον τὰγκάθθιν πιθαμὴ καὶ τὸ τριόλιν δόλιν.
 Κάτω 'ς ταῖς νάκραῖς τῶν νακρῶν, 'ς τὸν ἀρκοκαλαμιῶναν,
 τσ' εἰ μέσα ἐν ποῦ γύριζα τσ' αἱ νύχταν τσ' αἱ ἡμέραν.

24) χάμνα = χαλάρωσε. χαμνίζω = χαλαρώνω (χαλνός).

26) ἐξέην = ἐξέβη.

27) ἀλάταις = πτέρυγες (ιταλ. *alata* = πτερύγισμα).

31) θεότην· ἀγνοῶ ἂν ἡ λέξις ἔχει τὴν ἐννοίαν εἰκόνας ἢ ἄλλου θεοῦ πράγματος
 ὅπερ ὁ Χάρος μεταχειρίζεται ὡς γοργόνειον.

35) ἀππεξωθκιδόν = ἐξῶθεν.

36) κροφοοῦνται (ἀκροφοοῦνται) = κάπως φοβοῦνται.

38) νεμπογκιώννεται = ἀνακομβάνεται.

43) ξηοῦμαι = ἐξηγοῦμαι.

45) παιδκωσύναις = νεανιεύματα.

47) ἀγκάθθιν = ἀγκάθι. τριόλιν (τριβόλος) εἶδος ἀκάνθης. δόλιν = ἀφθονία.

48) νάκραῖς = ἀκρας. ἀρκοκαλαμιῶναν = ἄγριον καλαμῶνα.

- 50 Εἶχα τσ' αἱ τὴν καλίσσαμ μου πίσω μου πὰ 'ς τὸμ μαῦρον,
τσ' ἐφέγγαν μου τὰ κάλλη της τὴν νύχταν νὰ γυρίζω.
Τσ' αἱ πὰ 'ς τὰ γλυκοξίφωτα, ποῦ πᾶ νὰ ξεμερώση,
σσίαστήκασιν τὰμμάδκια μου τσ' ἓναν μεγάλοφ φίν'
ἐξήντα τσ' ὅκλους ἔκαμνεν, βδομηταδκὺν καμάραις,
55 τσ' ἀκόμα δκνὸ τσ' ὑκλίσματα τὸν "Ἐλενον νὰ φάη.
Μὲ τοῦ θεοῦ τῆδ δύναμιν, μὲ τοῦ θεοῦ τῆχ χάριν,
μπαίννω τσ' αἱ σαῖττεύκω τον 'ς τὴμ μεσατσ' ἡν καμάραν.
Ποῦ τὸ φαρμάτσ' ἰν τοῦ φιδκιοῦ ἐδίφασεν ὁ μαῦρος
τσ' αἱ 'ς τὸν Ἀφρίτην ποταμὸν πάω νὰ τὸν ποτίσω.
60 πὰ' τσ' ἡῦρα τὸς Σαρατσ' ἡνόν, τσ' ἔβλεπεν τὸν Ἀφρίτην.
Σὰν τὸ βουνὸν ἐκάθετον, σὰν τ' ὄρος ἐκοιμάτουν,
καὶ πάνω 'ς τῆρ ῥαχοῦλλαν του σσ' ὅλος λαὸν ἐβούραν,
πάνω 'ς τὴν τσ' εἰσαλοῦλλαν του περτίτσ' ἰα κακκαρίζαν,
καὶ μέσα 'ς τὰ ῥουθούνια του ἀππάρκα ξισταβλίζαν.
65 Τσ' αἱ ποῦ τὸν εἶδεδ Διενῆς γοιὸν νὰ τὸν κροφοῖθην
τσ' αἱ στέκει, δικαιολῖζεται πῶς νὰ τὸς σ' αἰρετήση.
"Ατε ἄς τὸς σ' αἰρετήσωμεν γοιὸν πρέπει, γοιὸν ταιραῖζει.
— Καὶ γειά σου, γειά, Σαρατσ' ἡνέ, γλεπάτουρε τοῦ τόπου,
νάκκον νερόν σ' ἐρκάστηκα τὸν μαῦρον νὰ ποτίσω. —
70 Τοῦτος νερόν ἐζήτησεν, τσ' εἶνος σπαθὶν ἐταύραν.
Ὁ Διενῆς ὁ γλήρορος ἄρπαξεν τὸ ῥαβτίν του,
τσ' αἱ μιὰ ξυλιὰν τοῦ ξύλωσεν, τσ' αἱ μιὰ ξυλιὰν τοῦ βκάλλεν.
Τσακκίζει τ' ὀχτὼ κόκκαλους, κ' ἐξηνταδκὺν παῖταις,
τσ' ἄλλους δκνὸ μονοκόκκαλους, τσ' εἶνη 'ν' ἡ ἄρωστσ' ἰά του.
75 Ἐξήν τὸ νάχος τῆς ῥαβκιᾶς ἐξηνταπέντε μίλια.
"Αρκοντες ἐν πότρώσιν μέσ' 'ς τοῦ ῥῆος τὰ σπιδκια,
καὶ τὴν ξυλιὰν ἀκούσασιν τσ' οὔλλοι μπρουμονττιστήκαν.
— Κάπου στράφτει, κάπου βροντᾷ, κάπου χαλάζιρ ῥίβκει,
γιὰ θέλησεν ὁ πλάστης μου τὸν κόσμον του νὰ χάσῃ ! —

52) γλυκοξίφωτα = γλυκοχαράματα.

53) σσίαστήκασιν = εἶδαν.

55) "Ἐλενον = Ἑλληνα.

62) σσ' ὅλος λαὸν ἐβούρα = σκύλος ἐδίωκε λαγόν.

64) ἀππάρκα = ἱππάρια. ξισταβλίζαν = ἐκαθάριζαν τὸν στάβλον.

65) γοιὸν (οἶον) = ὡς.

68) γλεπάτουρε = βλεπάτορα, φύλαξ.

69) νάκκον = ὀλίγον. ἐρκάστηκα = ἐζήτησα, ἐχρειάστηκα.

70) ἐταύραν = ἐτραύα, εἴλκε.

75) ἐξήν τὸ νάχος = ἐξέβη ὁ ἦχος.

77) μπρουμονττιστήκαν = ἔπεσαν μπρούμυτα, πρηνεῖς.

- 80 Ννάσιν τσ' αἱ τὸν Παλιοπαπποῦν ποῦ τσ' εἰαχαμαὶ καὶ ῥάσσει.
 — Τρῶτε καὶ πίννετ', ἄρκοντες, τίποτες μέφ φοῶστε,
 τσ' ἐνι ξυλιά τοῦ Διενῆ, τσ' ἄλλ' του ποῦ τὴν ἔφαν,
 τσ' αἱ ποῦ τὴν ἔφαν τσ' ἔζησεν, καλλιόν του παλληκάριν. —
 Ννάσου τσ' αἱ τὸς Σαρατσ' ἡνόν, τσ' ἔρκετον κοντζυστῶντα,
 85 τσ' αἱ ποῦ ταῖς ποκοντζύστραις του ἐσσ' εἰοῦνταν τὰ παλάδια.
 Τσ' ἔναν κοντόν κοντοῦτσικον τσ' αἱ χαμηλοβρακάτον
 στέκεται, νεπουγκώννεται τσ' αἱ μπαίννει τσ' ἄρωτῃ τον.
 — Τσ' αἱ πέ μας, πέ, Σαρατσ' ἡνέ, εἴντα 'ν' ἡ ἄρρωστσ' ιά σου ;
 — Σαράντα χρόνους ἔβλεπα τὸν γέρημον 'Αφρέτην·
 90 μῆτε πουλλὴν ἐδκιάλλασσεν, μῆτ' ἄνθρωπος ἐπέθαν·
 τσ' ἕνας νερό μόζήτησεν, τσ' ἐγὼ σπαθὶν ἐταύρου·
 τσ' εἰνος ἀποῦ τον γλήορος ἄρπαξεν τὸ ῥαβτὶν τον,
 τσ' αἱ μιὰ ξυλιάν μοῦ ἔδωσεν, τσ' αἱ μιὰ ξυλιάν μοῦ βκάλλεν,
 τσακκίζει μου ὀκνὸ κόκκαλα τσ' αἱ δεκοχτὼ παῖταις,
 95 τσ' ἄλλους ὀκνὸ μονοκόκκαλους, τούτῃ 'ν' ἡ ἄρρωστσ' ιά μου.
 Σηκοῦτε τὴν κοντάλαν μου, νὰ δῆτε τὴν ῥαβκιάν μου. —
 Σηκῶσαν τὴν κοντάλαν του, νὰ δοῦσιν τὴν ῥαβκιάν του,
 σηκῶσαν τὴν κοντάλαν του, τσ' ἐφάνην τὸ φλαντζίν του,
 τσ' αἱ ποῦ τὸν πόνον τὸν πολλὸν ἐξέην ἡ ψυχὴ του.»
 100 Τσ' αἱ πολοῦτ' ὁ Διενῆς τῆς κάλης του τσ' αἱ λέει.
 «Ἐλα ὦδε, καλίτσα μου, νὰ ποσ' αἰρετιστοῦμεν.
 Τὸν Γιάννην ἐσοῦ μὲν πάρης, τσ' ἔπαρ' τὸν Κωσταντίνον.
 — Ὁ Γιάννης ἄντρας μοῦ ἦτον, πάλε τὸν Γιάννην παίρνω.
 — Ἐλα ὦδε, καλίτσα μου, νὰ ποσ' αἰρετιστοῦμεν,
 105 θέλεις τὸν Γιάννην ἔπαρε, θέλεις τὸν Κωσταντίνον.»
 'Ἐπῆεν τσ' ἡ καλίτσα του νὰ ποσ' αἰρετιστοῦσιν,
 'ς τὰγκάλια του τὴν ἐσφιξεν τσ' ἐξέην ἡ ψυχὴ τους.

Δοξάζω σε, καλὲ θεέ, ποῦσαι 'ς τὰ ψηλωμένα,
 ὁποῦ γινώστσ' εἰς τὰ κρυφὰ τσ' αἱ τὰ φανερωμένα,

80) ννάσιν καὶ ννάσου = νὰ σου, ἰδοῦ. τσ' εἰαχαμαὶ = ἐκεῖ κάτω. ῥάσσει = διαβαίνει.

83) καὶ ὅστις ἡδυνήθη νὰ ἐπιζήσῃ μετὰ τοιαύτην πληγὴν εἶναι ἀνδρείότερος αὐτοῦ.

84) ἔρκετον κοντζυστῶντα = ἤρχετο γογγύζων.

85) καὶ ἀπὸ τοὺς γογγυσμοὺς αὐτοῦ ἐσεῖοντο τὰ παλάτια.

90) ἐδκιάλλασσεν = διέβαινε.

14) παῖταις = παγίδες, πλευρά.

96) κοντάλα (κοτύλη) = βραχίον.

98) φλαντζίν = πνεύμων.

110 ποπίσω πᾶν τὰ ζωντανά, τὸ ὄμπρὸς τὰ ποθαμμένα,
 Ζωὴν τσ' αἱ χρόνους νὰ χουσιν ὅσοι τσ' ἂν τ' ἀγοικοῦσιν,
 τσ' ἂν ἐν ἡ γνώμῃ τους καλή, πρέπει νὰ μᾶς τσ' ἐρνοῦσιν.

Τὸ μικρὸ αὐτὸ ποιητικὸ ἀριστούργημα τῆς κυπριακῆς δημοτικῆς Μούσας δὲ θὰ τὸ σχολιάσω. Τὸ ὑψηλὸ νόημα τοῦ τοῦ συμπυκνώνει ἐπιγραμματικὰ ὁ Παλαμᾶς στὸ γνωστὸ ποίημά του («Ίαμβοι καὶ Ἀνάπαιστοι», ἀρ. 18) ὅπου βάζει τὸ Διγενὴ νὰ μιλάει στὸ Χάροντα ἔτσι :

—Ὁ Ἀκρίτας εἶμαι, Χάροντα,
 δὲν περνῶ μὲ τὰ χρόνια.
 Μ' ἄγγιξες καὶ δὲ μ' ἐνοιωσες
 στὰ μαρμαρένια ὁλώνια;

Εἰμ' ἐγὼ ἡ ἀκατάλυτη
 ψυχὴ τῶν Σαλαμίνων.
 Στὴν Ἐφτάλοφην ἔφερα
 τὸ σπαθὶ τῶν Ἑλλήνων.

Δὲ χάνομαι στὰ Τάρταρα,
 μονάχα ξαποσταίνω.
 Στὴ ζωὴ ξαναφαίνομαι
 καὶ λαοὺς ἀνασταίνω! —

Θέλετε κι ἀπόδειξη; Σήμερα ὁ Διγενὴς Ἀκρίτας ἀνασταίνει τὸν Ἑλληνικὸ λαὸ τῆς Κύπρου καὶ τὸν ὁδηγεῖ στὴν ἐλευθερία του.

Ἰούλιος 1956

ΥΦΟΣ ΚΑΙ ΗΘΟΣ ΣΤΟΝ «ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟ» ΤΟΥ ΚΟΡΝΑΡΟΥ*

Ἀπὸ κάθε ἄποψη, ὁ «Ἐρωτόκριτος» τοῦ Βιτσέντζου Κορνάρου ἀποτελεῖ, γιὰ τὴν νέαν ἑλληνικὴ πραγματικότητα, ἔργο σημαντικὸ καὶ ἀνεπανάληπτο. Ἡ ποιητικὴ του στηρίζεται στὴ φυσικὴ συνύπαρξιν γνήσιων καλλιτεχνικῶν νόμων, ἐνῶ ἡ ἰδεολογία, ἡ ἐκφραστικὴ καὶ τὸ ἦθος του φέρνουν παντοῦ ἐντονα τὰ διακριτικὰ τῆς ἑλληνικῆς ἰθαγένειας. Ἐτσι, καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις, ἡ προσωπικὴ κατάκτηση τοῦ Κορνάρου γίνεται ἀναπότρεπτα τὸ καύχημα τοῦ ἐθνικοῦ συνόλου.

Ὅπως γίνεται φανερό, ἀπὸ πρώτη μόνον ἀνάγνωση, ὁλόκληρη ἡ σύνθεση τοῦ ἔργου ἀκολουθεῖ μιὰ τεθλασμένη κίνηση μὲ εὐδιάκριτη τὴν ἐντονη ἐναλλαγὴ τοῦ ποιητικοῦ χρώματος: τὸ λυρικὸ Α' Μέρος διαδέχεται τὸ ἐπικότατο Β' στὸ Γ' ἐπανερχεται κυρίαρχος καὶ μεστός ὁ λυρικὸς τόνος, ἐνῶ τὸ Δ' εἶναι γεμάτο ἀπὸ περιγραφὰς μαχῶν καὶ ἡρωϊκῶν πράξεων· τέλος, στὸ Ε' Μέρος κορυφώνεται ἡ ἔξαρση τοῦ λυρικοῦ καὶ ἐρωτικοῦ στοιχείου, πού ἀναδίνει πιστὰ τὸ ἄδολο πάθος καὶ τὴ θερμὴ ἀγωνία τῆς νεανικῆς ψυχῆς. Ἡ ἰσόμετρη αὐτὴ ἐναλλαγὴ (λυρικὸ - ἐπικὸ - λυρικὸ - ἐπικὸ - λυρικὸ) ποικίλλει καὶ διασπᾷ τὴν ἄτεχνη μονοτονία, πού εἶναι (συνήθως) τὸ κυριότερο μειονέκτημα στὰ μεγάλα ἀφηγηματικὰ ἔργα, ὅταν δὲν ἔχουν ἀνάλογη θεματικὴ εὐελιξία. Ἡ αὔξηση τοῦ ἐπικοῦ τόνου στὰ δυὸ αὐτὰ μέρη (Β' καὶ Δ'), τὰ ὁποῖα ἔχουν σχεδὸν πολεμικὸ χαρακτήρα, παρουσιάζεται ἀπόλυτα ἐνισχυμένη μόνον στὸ ἑλληνικὸ ἔργο. Εἶναι ἀκριβὼς τὰ δυὸ κύρια σημεῖα, στὰ ὁποῖα ὁ ποιητὴς ἀπομακρύνεται (ἀξίζει νὰ ὑπογραμμισθῇ) πάρα πολὺ ἀπὸ τὸ ξένο πρότυπο. Ἡ διαφοροποίηση, ἐπομένως, αὐτὴ ἀνήκει ἀποκλειστικὰ σὲ ἐνσυνείδητη πρόθεση τοῦ Βιτσέντζου Κορνάρου, ὁ ὁποῖος, καθὼς φαίνεται, εἶχε ἄμεση ἀντίληψη τοῦ αἰσθητικοῦ ἀποτελέσματος πού προκαλεῖ. Ἐτσι, ἤδη στὴ γενικότερη πλοκή, ὅπου οἱ δομικοὶ περιορισμοὶ εἶναι ἐπιβαλλόμενοι (ἀφοῦ τὸ ἔργο υἱοθετεῖ τὸν

* Ἐπιλεγόμενα σὲ μιὰ ἀνάλυση τοῦ «Ἐρωτόκριτου». Πρόκειται γιὰ ἀπόσπασμα ἀπὸ ἐκτενέστερη διδακτικὴ δοκιμὴ πού ἔχει τὸν γενικὸ τίτλο «Σπουδὴ καὶ Ἑρμηνεία Νεοελληνικῶν Κειμένων».

καμβά ενός γνωστού μύθου) παρουσιάζεται με έντονα διακριτικά ή ανεξαρτησία και η ισορροπημένη κίνηση της καλλιτεχνικής ευαισθησίας του Κορνάρου.

Κάτι ανάλογο, βαθύτερο ωστόσο και πιο οδυσιαστικό, πραγματοποιείται και στην έσωτερική ύψη του έργου. Ο ιδεολογικός πυρήνας μένει στη βάση του αμετάβλητος. Στην πραγματικότητα ο «Έρωτόκριτος», όπως άλλωστε και το γαλλικό μυθιστόρημα του «Παρίση και της Βιέννας», είναι «μιά ιστορία της αγάπης, τίποτε άλλο» (Σεφέρης). Δίπλα στην αγάπη προβάλλει, ωστόσο, αμείωτη ή εξαρση της ιπποσύνης και της παλληκαριάς. Η ανδρεία είναι ή συνάλληλη ωστική δύναμη που δικαιώνει την αγάπη και συντελεί στην ολοκλήρωση του μύθου. Οι δυο αυτές κυρίαρχες ιδέες πλαισιώνονται από ικανό πλήθος συγγενικών αισθημάτων, που δίνουν στο έργο έντονότερη φυσική ζωή και υπόσταση: ή σταθερή και άφοσιωμένη φιλία, ή τρυφερή στοργή της παραμάνας (που συνυπάρχει πάντως με την περιέργη μητρική σκληρότητα), ή πειθαρχία του υπηκόου (που δεν καταλήγει ποτέ στη δουλοπρέπεια), ή φιλοπατρία και ή υπερήφανη ανδρική φιλοδοξία. Όλα αυτά προεκτείνουν τη μυθική επιβίωση του κεντρικού θέματος και δίνουν ανθρώπινα έρείσματα στην επιβλητική δράση του Έρωτα. Άκόμα και ή αμετάπειστη έμμونه του βασιλιά - πατέρα, που φτάνει σε απαράδεκτες ακρότητες (πολύχρονη βασανιστική φυλάκιση), γίνεται μέσο για την απόλυτη προβολή της έρωτικής άφοσίωσης. Έτσι όλα στο έργο, από τα απλά έπεισόδια ως τα βαθύτερα ανθρώπινα αισθήματα, υπηρετούν, με σκοπιμότητα και πάθος, την ιδεολογική παρουσία της παντοδυναμίας του έρωτα.

Πέρα όμως από την ιδέα που υπηρετεί, ο «Έρωτόκριτος» ενδιαφέρει περισσότερο για το *ήθος* που υποβάλλει. Παντού αναδίνει ένα θερμό ανθρώπινο αίσθημα, συνυφασμένο, σ' όλη την έκταση, μ' αρχοντική χάρη και ευγένεια. Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια παίρνει, ταυτόχρονα, καινούργια διάσταση και δίνει το μέτρο της έσωτερικής έλευθερίας του ατόμου. Η ήθικη βούληση προεκτείνει την ύπαρξη πέρα από τα στενά όρια της ζωϊκής παρουσίας, με την περιφρόνηση της κοσμικής βίας ή του θανάτου, και αποκαλύπτει το μυστικό βάθος της έρωτικής ψυχής. Έντούτοις, με το αίσιο τέλος αποφεύγεται κάθε μεταφυσική και τραγική λύση (όπως ο θάνατος), που θα ταίριαζε μόνο στη δυναμική λύτρωση μιάς άρνητικής προσωπικότητας. Έδώ το έργο καταφάσκει απόλυτα απέναντι στη ζωή και στην ολοκλήρωση της χαράς της, κάτι που άγγίζει περισσότερο την προσδοκία του συνόλου. Συμμετέχει έπομένως στην ουσία του λαϊκού ανθρώπου, ο οποίος διοχετεύει πάντοτε στον άξεδιάλυτο κόσμο μιάς μυθικής και άπεριγραπτης πραγματικότητας το (άναμενόμενο) αίσιο τέλος των παραμυθιακών του διηγήσεων. Ό,τι όμως προέχει στον «Έρωτόκριτο» είναι προ-

πάντων τὸ ἦθος τῆς ἐρωτικῆς συμπεριφορᾶς. Εἶναι, πράγματι, ἐκπληκτικὴ ἡ ὠριμότητα τοῦ πάθους, ἡ ὁποία ὥστόσο, σὲ δυὸ τουλάχιστον σημεῖα (στὴν ὥρα τοῦ ἀποχωρισμοῦ καὶ στὴ μεγάλη στιγμή τῆς ἀναγνώρισης), ὁδηγεῖ τὴν ἡρωίδα (καὶ τὴν ἀφήγησιν) ἐξω ἀπὸ τὴ φυσικὴ ἔκφραση τῶν αἰσθημάτων τοῦ πόνου ἢ τῆς ἀνέλπιστης χαρᾶς. Ἀνεξάρτητα πάντως ἀπὸ τὰ ἐπεισόδια αὐτὰ (χωρὶς, ἄλλωστε, ἰδιαίτερη σημασία) τὸ ἔργο ὁλόκληρο διαπνέει ἓνα βαθὺ αἶσθημα ἀγνότητος, συνδυασμένο ἄριστα μὲ τὴ σεμνὴ αἰδῶ τῆς πρώτης ἐφηβείας. Ἡ ἀνεπιτήδευτὴ ἀπλότης, ποὺ προδίνει τὸν μυστικὸ κόσμον τῆς ἀνυπόκριτης ἀγάπης, κυριαρχεῖ στὶς ἐκδηλώσεις τῶν δύο ἐρωτευμένων, ποὺ γίνονται ἔτσι ζωντανὲς ἀνθρώπινες φιγοῦρες, χωρὶς διόλου γλυκερὴ ἢ ψυχρὴ αἰσθησι. Τὸν φραστικὸ πληθωρισμὸ διαδέχεται ἐδῶ ἡ λιτὴ χειρονομία τῆς ποιητικῆς πράξης, ἡ ὁποία ἀναδεικνύει, ἔστω ἰδεογραφικά, τὴν πλούσια διδακτικὴ φύσιν τοῦ Κορνάρου.

Τὸ θέμα τοῦ ἦθους συνδέεται παρὰλληλα καὶ μὲ μιὰν ἄλλη μοναδικὴ ἱκανότητα τοῦ ποιητῆ: τὴν ἄνετη εὐστοχία καὶ τὴν πλαστικὴ ἐνέργεια στὴ φυσικὴ διαγραφὴ τῶν χαρακτήρων. Ἡ παρατήρησις καλύπτει κάθε κινούμενη μορφή, εἴτε εἰσάγεται ἐπεισοδιακὰ (ὅπως ὁ Ἄριστος στὸ Δ' Μέρος ἢ τὰ Ρηγόπουλα καὶ οἱ διάφοροι «Ἀφέντες» στὸ Β') εἴτε στηρίζει μόνιμα τὴ γενικὴ πλοκὴ τοῦ μύθου (ἡ Νένα, ὁ Πολύδωρος, προπάντων τὰ κύρια πρόσωπα τοῦ ἔργου, κλπ.). Ἀπλὴ ἐξωτερικὴ ἐνδειξη, ἀν καὶ χωρὶς ἰδιαίτερη σημασία (μπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ μᾶλλον σὰν δείκτης τῆς γλωσσικῆς ἐπάρκειας τοῦ Κορνάρου), ἀποτελεῖ ἡ ὀνοματολογία τοῦ ἔργου, ὅπου σχεδὸν κάθε κύριο ὄνομα ὑποδηλώνει χαρακτηριστικὰ τὸ πιὸ σημαντικὸ γνῶρισμα τῶν ἡρώων (Ἐρωτόκριτος = ὁ κρινόμενος ἀπὸ τὸν ἔρωτα, Ἀρετούσα = ὑπόδειγμα ἀρετῆς καὶ σεμνότητος, Ἡράκλης = ἡ συμβολικὴ ἔκφρασις τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς δυνάμεως, Ἄριστος = ὁ ἄριστος πολεμιστής, Πολύδωρος = ὁ γεμάτος χάρες καὶ δῶρα φυσικά, Φροσύνη = ἡ πραγματικὴ ἐνσάρκωσις τῆς λαϊκῆς φρόνησις. Τὸ ἴδιο ὑποφαίνεται καὶ στὰ δευτερεύοντα πρόσωπα: Σπιδόλιοντας = ὁ ἄγιος Καραμανίτης, Χαρίδημος = τὸ ἀρχοντόπουλο τῆς Κρήτης, ἡ χαρὰ δηλαδὴ τοῦ λαοῦ, Κυπρίδημος = τὸ ρηγόπουλο τῆς Κύπρου, Πιστέντης = ὁ «μπιστικὸς» δοῦλος τοῦ Ἐρωτόκριτου, κλπ.). Τὴν ὀνομαστικὴν αὐτὴ χαρακτηριστικὴν συνοδεύει προπάντων βαθιὰ γνώσις τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς καὶ πλούσια πείρα, παρὰλληλα μιὰ ἀπόλυτη σχεδὸν ἑλληνικὴ αἰσθησι, ποὺ δίνει στὰ πρόσωπα ξεχωριστὴ φυσικότητα καὶ ἔντονη ἀκτινοβολία. Ἡ μορφή τῆς Ἀρετούσας γίνεται ἀληθινὸ ποιητικὸ καὶ ἀνθρώπινον σύμβολον μὲ τὸ σεμνὸ παρθερικὸ ἦθος καὶ τὴν καρτερικὴ ἀφοσίωσι. Ἡ λιτὴ εὐστοχία καὶ ἡ φυσικὴ ἀκρίβεια στὴ διαγραφὴ τῶν χαρακτήρων, ἡ πλήρης μεταμόρφωσις καὶ προσαρμογὴ σὲ οἰκείους τύπους ἡρώων (ὁ Ἐρωτόκριτος ἀναθυμίζει τὸν Διγενή, ἡ Ἀρετούσα, τὴν Ἀρετὴ τῶν ἀκριτικῶν τραγουδιῶν καὶ τὴν

ἀδελφή τοῦ Μαυριανοῦ) γεμίζουν τὸ ἔργο ἀπὸ πυκνὴ ἑλληνικὴ οὐσία καὶ ἀλήθεια. Στὸν «Ἐρωτόκριτο» προβάλλονται, σὲ σαφὴ καὶ ἀπλὰ περιγράμματα, ἐξαιρετὰ ὑποδείγματα νεοελληνικοῦ ἥθους καὶ ἀρχοντίας.

Ὅλα αὐτὰ (τὸ ἥθος, οἱ ἰδέες, τὰ πρόσωπα), καθὼς ἔχουν ἀποβάλλει κάθε ξένο ἢ παρεπίδημο ὕφος, δίνουν στὸ ἔργο αὐτόχθονη προέκταση στὶς ἐθνικὲς ρίζες καὶ ὑποβάλλουν παντοῦ τὴν αἴσθηση μιᾶς βαθιᾶς ἑλληνικότητος. Ἡ ἑλληνικὴ αὐτὴ αἴσθηση ἐνισχύεται ὥστόσο, ἀκόμα πιὸ πολὺ, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ μορφή. Ὁ ἐθνικὸς στίχος καὶ οἱ πλούσιες ἐκφραστικὲς συνηχήσεις ἀπὸ τὴ λαϊκὴ παράδοση ἐνδυναμώνουν τὴν ἐθνικὴ ὑπόσταση τοῦ ἔργου καὶ δίνουν οὐσιαστικὰ τὴν πρώτη, ἔσω ἐξωτερικὴ, μαρτυρία τῆς συνειδητῆς ἑλληνοπρέπειας τοῦ ποιητῆ. Ἀνεξάρτητα ὥστόσο ἀπὸ τὴν εἰδικὴ σημασίαν τῶν ἐξωτερικῶν δεδομένων, ἡ ποιητικὴ μορφή τοῦ «Ἐρωτόκριτου» δικαιώνει ἀπόλυτα τὶς γνήσιες ἐσωτερικὲς ἀρετὲς τοῦ καὶ ἀποκαλύπτει παράλληλα τὴν καλλιτεχνικὴ μεγαλοφυΐα τοῦ Κορνάρου. Οἱ ἄφθονες παρομοιώσεις, τὸ θερμὸ ἀντίκρουσμα τῆς φύσης, ἡ ἀνετη ἐπικὴ ἀφήγηση, ἡ δύναμη τῆς περιγραφῆς, προπάντων ὅμως ὁ πλούσιος λυρικός λόγος καὶ ἡ ζεστὴ ἀνθρώπινη ἔκφραση, ὅλα αὐτὰ μαζὶ μὲ τὴ θαυμαστὴ γλῶσσα καὶ τὴν ἄψογη σχεδὸν στιχουργίαν δίνουν στὸ ἔργο αὐτόνομη ὑπεροχὴ καὶ ἔντονη αἰσθητικὴ αὐτάρκεια. Ὁ «Ἐρωτόκριτος» ἀναπαύει (μὲ τὴν κατάκτηση τοῦ ποιητικοῦ λόγου) τὴν ἐκφραστικὴ ἀγωνίαν τῆς νεοελληνικῆς ψυχῆς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ [Ὅση χρησιμοποιήθηκε:] Α. Τραυλαντώνη Ὁ Ἐρωτόκριτος τοῦ Κορνάρου, περ. «Ἐκπαιδευτικὰ Χρονικὰ» 3 (1935 - 1936) 91 - 94, 137 - 141, 187 - 192, 237 - 240, 285 - 288, 329 - 336. — Γ. Σεφέρης Ἐρωτόκριτος, Ἀθ. 1946 [= Δοκιμὲς, Ἀθ. 1962, σελ. 207 - 249]. — Λ. Πολίτη Θέματα τῆς λογοτεχνίας μας, Ἀθ. 1947 [σελ. 93 - 103: Ἡ ποίηση τοῦ Ἐρωτόκριτου]. — Ph. Scherrard Ἡ μορφή τῆς Ἀρετοῦσας, περ. «Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση» 4 (1949 - 1950) 404 - 405. — Βιτζέντζου Κορνάρου Ἐρωτόκριτος. Ἀνατύπωση ἀπὸ τὴν ἔκδοση Στεφάνου Α. Ξανθοῦδιδου. Εἰσαγωγή Λ. Πολίτη, τόμ. Α' - Β', Ἀθ. 1952 [Φωτοτυπικὴ ἀνατύπωση: Ἀθ. 1968. Ἡ Εἰσαγωγή στίς σελ. 5 - 55].

«Ὁ Ἕλληνας δὲ συχωρνάει στὸ συμπολίτη του καμὶὰ προκοπή. Ὅποιος τὸν ξεπεράσῃ, ὁ Ἕλληνας τὸν φθονεῖ μὲ πάθος· κι ἂν εἶναι στὸ χέρι του νὰ τὸν γκρεμίσῃ ἀπὸ κεῖ ποῦ ἀνέβηκε, θὰ τὸ κάνει».

(Μενέτιος Ἀπίος, Ὁξυρρύγχιοι πάπυροι, μετάφραση Κ. Τσάτσου, Ἀφορισμοὶ καὶ διαλογισμοί, Ἀθῆναι 1968, σ. 254).

MARIO MONTUORI
τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης

ΟΙ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ ΚΑΙ Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΣΤΗΝ ΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ

1. Ὃταν ἐδῶ καὶ εἴκοσι χρόνια, δημοσιεύτηκε τὸ ἔργο Sokrates τοῦ Gigon¹, συνέβηκε ὅ,τι ἀκριβῶς εἶχε συμβεῖ καὶ στὸ τέλος τοῦ περασμένου αἰῶνα μὲ τὴν κριτικὴ ἔκδοση τῆς Ἀπολογίας, ποῦ εἶχε ἐπιμεληθεῖ ὁ Schanz². Ὅπως, δηλαδὴ, ἡ σαφὴς ἄρνηση τοῦ Schanz προκάλεσε μιὰ ζωνερὴ ἀντίδραση ὑπὲρ τῆς ἱστορικῆς ἀξιοπιστίας τῆς Ἀπολογίας³, τὸ ἴδιο κ' ἡ ριζοσπαστικότητά τῆς ὑποτίμησης ποῦ ἔκανε ὁ Gigon τῶν πολυἀριθμῶν σωκρατικῶν εἰκόνων, τῶν εἰκονικῶν πηγῶν τοῦ σωκρατικοῦ θρύλου, ποῦ σὰν τέτοιου εἶδους, εἶχαν ἐκπέσει ἀπὸ τίς ἱστορικὲς κατηγορίες, προκάλεσε

1. O. Gigon, Sokrates. Sein bild in dichtung und geschichte, Bern 1947,

2. Dialoge Platos mit deutschem commentar. III, Apologie, ed. M. Schanz, Leipzig 1893.

3. Ὁ J. Burnet, στὸ εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα στὰ Σχόλια τῆς κριτικῆς τοῦ ἔκδοσης τῆς Ἀπολογίας εἰς Plato's Euthyphro, Apology of Socrates and Crito, ed. With notes by J. Burnet, Oxford 1924, τόνιζε ὅτι «the reaction in favour of the view that the Apology is in substance historical is due in the first place to Schanz, who supposed himself to have proved exactly the opposite», σ. 64. Σὰν ἀπόδειξη τῆς ἀντίδρασης, γιὰ τὴν ὁποία κάνει νύξη ὁ Burnet, ὑπενομιζομε τὴν πλησιέστερη πρὸς τὸν Schanz, τοῦ Alfred Croiset, Histoire de la littérature grecque, par A. et M. Croiset, vol. IV, Paris 1900-1947³, σσ. 276-277, ὁ ὁποῖος θεωροῦσε «une plaisanterie» τὴν ὑπόψια μὲ τὴν ὁποία «certains philosophes», ἔβλεπαν «l'admirable Apologie», ὅπως καὶ ὁ Maurice Croiset, ἀργότερα, στὴν Notice στὴν Apologie de Socrate εἰς Platon, Oeuvres Completes, tome I, Paris 1920-1953⁶, σ. 138, προσδιόριζε τὴν Ἀπολογία σὰν «un temoignage de la plus haute valeur...».

4. Ὁ Σωκράτης ποῦ γνωρίζομε, εἶχε γράψει ὁ Gigon, Sokrates, ἔργο ποῦ ἀναφέραμε, σ. 16, εἶναι μονάχα ὁ «Zentraler Gegenstand einer Philosophischen dichtung» κ' ἡ σωκρατικὴ φιλολογία «nicht Geschichtliche Biographie, Sondern dichtung», σ. 14, γι' αὐτὸ, κατὰ τὸν Gigon, κι αὐτὲς ἀκόμα οἱ ἀντίθετες μεταξὺ τους εἰκόνες, ποῦ σχεδίασαν οἱ σωκρατικοί, δὲν ἦσαν τίποτα ἄλλο παρὰ καθαρὲς κι ἀπλὲς ὄψεις τῆς «Sokratesdichtung». Ὅτι ἔζησε στὴν Ἀθήνα ἕνας Σωκράτης, κατέληγε ὁ Gigon, κι ὅτι ὁ ἴδιος αὐτὸς Σωκράτης κατηγορήθηκε, δικάστηκε καὶ καταδικάστηκε σὲ θάνατο, εἶναι οὐσιαστικά, ὅλα ὅσα ξέρουμε : τὸ νὰ θελήσουμε νὰ μάθουμε περισσότερα εἶναι ἕνας μάταιος κόπος : «Mehr Wissen zu Wollen, ist Unfruchtbares Bemühen», σ. 64.

μιὰ ἀναζωπύρωση τοῦ σωκρατικοῦ προβλήματος¹, τὴν ὥρα ποὺ ὁ Gignon ἀπόκλειε τὴ δυνατότητα τῆς θέσης κ' ὑπαρξῆς του, σὰν προβλήματος ἱστορικῆς γνώσης.

Πραγματικά, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη μας τὸν ἀριθμὸ καὶ τὴν ποιότητα τῶν σωκρατικῶν μελετῶν ποὺ ἐμφανίστηκαν τὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια, μελέτες ποὺ ὁρμήθηκαν ὅλες ἢ σχεδὸν ὅλες, περισσότερο ἢ λιγώτερο, με ἐπιτυχία ἢ ὄχι, ἀπὸ τὸ ἐντονο αἶτημα νὰ ἀπαλλάξουν τὸ σωκρατικὸ πρόβλημα ἀπὸ τὰ σκεπτικιστικὰ συμπεράσματα τοῦ ἐλβετοῦ φιλόλογου², δὲν

1. 'Απ' ὅλους, ποὺ, πρῶτοι ἀντέδρασαν στὰ συμπεράσματα τοῦ Gignon κ' ἔφεραν ξανά ἐπὶ τάπητος τὸ πρόβλημα τῆς γνώσης τοῦ ἱστορικοῦ Σωκράτη, ἀναφέρουμε: W. Schmidt, *Das Sokratesbild der Wolken*, εἰς *Philologus*, 1948, σσ. 209 - 228· J. Patocka, *Remarques sur le problème de Socrate*, εἰς «*Revue Philos. de la France et de l'étranger*», 1949, σσ. 186 - 213· E. de Strycker, *Les témoignages historiques sur Socrate*, εἰς «*Annuaire de l'Inst. de Philos. et d'Hist. Orient. et Slaves*», 1950, II, σσ. 199 - 230· A. Delatte, *La figure de Socrate dans l'Apologie de Platon*, εἰς *Bull. de l'Ac. Belge*, cl. Lettres, 1950, σσ. 213 - 226· C. J. de Vogel, *Une nouvelle interprétation du problème socratique*, εἰς «*Mnemosyne*», 1951, σσ. 30 - 39· καὶ ἀπὸ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ ἔργου τοῦ Gignon, τὴν ἐδνοικῇ τοῦ E. Bréhier, εἰς *Philosophie, Cronique des années d'après-guerre*, 1946 - 1948. «*Institut International de Philos.*», vol XII, 7, καὶ τίς πλήρεις ἀντιρρήσεων τῶν J. Tate, εἰς «*Class. Review*», 1949, σ. 18 καὶ πέρα· Von Jvanka, εἰς «*Erasmus*», 1949, σ. 393 καὶ πέρα E. Broch, εἰς «*Archiv. für Philosophie*», 1959, σσ. 316 - 323.

2. Περιοριζόμεστε νὰ παραθέσουμε ἐδῶ, ἐκτὸς ἀπὸ καίνας ποὺ ἀναφέραμε στὴν προηγούμενη σημείωση, μερικὲς μόνο ἀπὸ τίς μελέτες ποὺ ἔχουν καταπιστεῖ νὰ ἀποκρούσουν πῶς ἄμεσα τίς ἀντιρρήσεις τοῦ Gignon: V. de Magalhães - Vilhena, *Le problème de Socrate. Le Socrate historique et le Socrate de Platon*, Paris 1952· Socrate et la légende platonicienne, Paris 1952· R. Stark, *Sokratisches in den Vögeln des Aristophanes*, εἰς «*Rhein. Museum für Klass. Philol.*», 1953, σσ. 77 - 89· C. C. Mason, *Socrates, the man who dared to ask*, Boston 1953· G. Semerari, *Il principio del dialogo in Socrate* εἰς «*Giornale Critico della Filos. It.*», 1953, σσ. 437 - 456· F. Lombardi, *Il discorso Socratico*, εἰς «*Riv. di Filos.*» 1954, σσ. 271 - 290, ἐπανεκδ. εἰς *Le origini della Filosofia europea nel mondo greco*, Asti 1954, σσ. 13 - 36· G. Calogero, *Socrate*, εἰς *Nuova Antologia*, 1955, σσ. 291 - 308, καὶ *Il Messaggio di Socrate*, εἰς *La Cultura*, 1966, σσ. 289 - 301· R. Mondolfo, *Socrates*, Buenos Aires 1955, τῶρα καὶ εἰς *Moralisti Greci — La coscienza morale da Omero a Epicuro*, Milano - Napoli 1960, σσ. 65 - 146· V. Stern, *Ueber Sokrates*, εἰς «*Deutsche Zeitschrift für Philos.*», 1955, σσ. 285 - 305· P. Mesnard, *La vérité transcendante du Socrate d'Aristophanes*, εἰς «*Mélange A. Dies*», Paris 1956, σσ. 181 - 190· T. Gelzer, *Aristophanes und sein Sokrates*, εἰς «*Museum Helveticum*», 1956, σσ. 65 - 93· A. Capizzi, *La testimonianza Platonica. Contributo alla ricerca di una determinazione dell'elemento Socratico nei Dialoghi*, εἰς *Rassegna di Filosofia*, 1957, σσ. 205 - 221, 309 - 337· L. Sicchirollo, *Problemi di dossografia aristotelica. Socrate in Aristotele*, εἰς *Tre Saggi di Storiografia Filosofica*, Milano 1957, σ. 13 καὶ πέρα καὶ *Aristotelica*, Urbino 1961· B. Waldenfels, *Das Sokratische Fragen*, Meisenheim am Glan 1961· G. Graf, *Die Sokratische Aporie im Denken Platons*, Winterthur 1963· M. Montuori, So-

μπορούμε νὰ μὴ παραδεχθούμε ὅτι ἡ ἄποψη τοῦ Gigon, ὅσο κι ἂν εἶναι ἀπορριπτική κ' ὑπεροπτική¹, θὰ πρέπει τελικὰ νὰ κριθεῖ ὄχι τόσο σὲ σχέση με ὅ,τι ἀπόρριψε, ἀλλὰ μᾶλλον σὲ σχέση με ὅ,τι συνέβαλε νὰ δημιουργηθεῖ. Καὶ θὰ μπορούσαμε ἀκόμα νὰ ποῦμε ὅτι τὸ ἔργο τοῦ Gigon, ἀπὸ ἄποψη στενὰ μεθοδολογική, θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ, στὴν ἱστορία τῆς σωκρατικῆς ἱστοριογραφίας, στὴν ἀρχὴ μᾶλλον μιᾶς νέας ἱστορικῆς φάσης μελετῶν, ποὺ τὸ ἴδιο ἀρχίζει καὶ προάγει, παρὰ σὰν ἐπίλογος τῆς προηγούμενης, ποὺ εἶχε ἀρχίσει με τὸν Schleiermacher² καὶ τὸν Zeller³, τὴν ὁποία τερματίζει διακηρύσσοντας τὴν ὁλοκληρωτικὴ τῆς χρεωκοπία.

Χρεωκοπία, στ' ἀλήθεια, μιᾶς μεθόδου ἐρεύνης, ποὺ τὴν ἐννοοῦσαν σὰν παραλληλισμὸ καὶ συμφωνία τῶν πηγῶν μεταξύ τους, με τὴν ὁποία τὸ σωκρατικὸ πρόβλημα εἶχε καταλήξει νὰ ταυτισθεῖ⁴, ἀλλὰ ὄχι καὶ χρεω-

crate. Dal mito alla storia, 1963, Atene 1967². Socrate tra nuvole prime e nuvole seconde, εἰς «Atti dell'Acc. di Scienze Morali e Politiche», Napoli 1966. J. Humbert, Socrate et les petits socratiques, Paris 1967.

1. Ὑπευθυμίζομε τὴν ἄποψη τῆς C. de Vogel, The present state of the Socratic problem, εἰς «Phronesis», 1955, σ. 26, ἡ ὁποία χαρακτήριζε «provocative» τὴν ἄποψη τοῦ Gigon.

2. Γιὰ τὸν Schleiermacher καὶ τὶς ἀπαρχὲς τῆς ἱστορίας τοῦ σωκρατικοῦ προβλήματος, πρβλ. De Magalhaes-Vilhena, Le problème de Socrate, ἔργο ποὺ ἀναφέραμε, σ. 131 καὶ πέρα, ἀλλὰ γιὰ τὸ ἴδιο αὐτὸ θέμα καὶ M. Montuori, Socrate tra nuvole prime e nuvole seconde, ἔργο ποὺ ἀναφέραμε, σ. 57 καὶ πέρα καὶ σημ. 116. Γιὰ τὸν ὀνομαστὸ Regula Aurea, ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὴν πρώτη μεθοδολογικὴ τοποθέτηση τοῦ προβλήματος, πρβλ. F. Schleiermacher, Ueber den wert des Sokrates als Philosophen, εἰς «Abhand. Berlin. Akad.», 1818, σ. 50 καὶ πέρα, ἐπανεκδ. εἰς Gesamm. Werke, Berlin 1838, III, 2, σσ. 285 - 308, καὶ σ. 297. Ὁ E. Zeller, Die Philos. der Griechen in ihrer Geschichtlichen Entwicklung, II, I, Sokrates u. d. Sokratiker, Leipzig 1922, σσ. 92 - 95, ἐτόνισε πρῶτος τὴν ἐλαστικότητα τοῦ Regula τοῦ Schleiermacher, καί, παρ' ὅλο ποὺ ὁ J. Burnet, Plato's Phaedo, 1911, Oxford. 1956, σ. XXXVIII, ἀναγνώριζε ὅτι στὸν Schleiermacher ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι εἶδε πρῶτος τὸ σωκρατικὸ ζήτημα εἰς «the proper light», ὁ H. Maier, Socrate. La sua opera e il suo posto nella storia, 1913, ἱτ. μετ., τόμ. 2, Firenze 1943 - 1944, I, σ. 13, ἀντίθετα, παρατηροῦσε πόσο ὁ φημισμένος Regula τοῦ Schleiermacher ἄνοιγε διάπλατα «τὶς πόρτες σὲ κάθε ὑποκειμενικὴ αὐθαρεσία ἱστορικῶν συνδυασμῶν».

3. Γιὰ τὸν Zeller, τὴ θέση του μέσα στὴν ἱστορία τοῦ σωκρατικοῦ προβλήματος καὶ τὴν ἀποφασιστικὴν ἐπίδραση τῆς διατύπωσής του ἀπὸ τὸν ἴδιο, σὰν προβλήματος συμφωνίας τῶν 3 κυριωτέρων πηγῶν μεταξύ τους, βλέπε De Magalhaes-Vilhena, Le Problème, ἔργο ποὺ ἀναφέραμε, σ. 139 καὶ πέρα. Σχετικὰ με τὴν τοποθέτηση ἀπὸ τὸν Zeller, πρβλ. Die Philos. der Griechen, ἔργο ποὺ ἀναφέραμε, II, I⁴, σ. 100: «Wir schildern den Philosophen nach dem dreifachen berichte des Xenophon, Plato und Aristoteles» καὶ Grundriß der Geschichte der Griech. Philos., με ἐπιμέλεια τοῦ Lortzing, Leipzig 1914, σσ. 106 - 107.

4. Βλέπε πάντα σ' αὐτὸ τὴν παρατήρηση τοῦ G. Calogero, Socrate, ἔργο ποὺ ἀναφέραμε, σ. 292, γιὰ τὸν ὁποῖο «τὸ μόνο ποὺ ἔκανε ὁ Gigon ἦταν νὰ ἐπισημάνει

κοπία τοῦ ἴδιου τοῦ προβλήματος, ἐπακόλουθο τοῦ ἀποθαρρυντικοῦ συμπεράσματος τῆς ἀπόλυτης ἀνεφικτότητας τοῦ ἱστορικοῦ προσώπου τοῦ Σωκράτη.

Κι ὁ ἴδιος ἐξ ἄλλου ὁ Gígon, ἐνῶ ὑποχρέωνε τὴν κριτικὴ νὰ λάβει ὑπ' ὄψη τῆς τὴν ἀποτυχία στὴν ὁποία εἶχε καταλήξει τελικὰ τὸ σωκρατικὸ πρόβλημα μὲ τὴ παραδοσιακὴ του τοποθέτηση, προειδοποιοῦσε παρ' ὅλα αὐτὰ ὅσους ἤθελαν νὰ ἀσχοληθοῦν ἀκόμα μὲ τὸν Σωκράτη, ὅτι ἔπρεπε νὰ ξεκόψουν ὀριστικὰ μὲ τὴν παράδοση, σὰ νὰ ἦταν ἐντελῶς ἀνύπαρκτη ἡ συμβολὴ μιᾶς φιλολογίας ποὺ ἤδη στὸν Maier¹, φαινόταν «τρομαχτικὰ πλατειά».

Ὁ σκεπτικισμός, μ' ἄλλα λόγια, τοῦ Gígon, φαινόταν σὲ κεῖνον ποὺ τὸν εἶχε καταλάβει, σὰν μιὰ ἐνεργητικὴ προσφυγὴ στὴν ἀναγκαιότητα καὶ τὸ ἐπεῖγον μιᾶς ριζικῆς προβληματοποίησης πάνω σ' ὅλα τὰ δεδομένα, ποὺ θεωροῦνται ἀποκτημένα ἀπὸ τὴν ἔρευνα, καὶ σύγχρονα, σὰν μιὰ ὥθηση νὰ δοκιμαστῇ μιὰ νέα μέθοδος ἔρευνας, ἡ ὁποία, χωρὶς νὰ θίγει τὰ ἐπιχειρήματα γύρω ἀπὸ τὴν μυθικο - ποιητικὴ φύση τῶν σωκρατικῶν πηγῶν, δὲν θὰ ἐγκατέλειπε ὥστόσο τὴ δυνατότητα τῆς ἀνάκτησης τῆς σωκρατικῆς προσωπικότητας στὸ πεδίο τῆς ἱστορίας.

Καὶ πραγματικά, ἡ πιὸ πρόσφατη σωκρατικὴ ἱστοριογραφία κινήθηκε πρὸς τὴ κατεύθυνση νὰ ἀνιχνεύσει, μέσα στὰ ἴδια τὰ αἷτια τῆς χρεωκοπίας, στὴν ὁποία εἶχε καταλήξει συμπερασματικὰ ἓνας αἰώνας καὶ πλέον μελετῶν καὶ ἀναζητήσεων πάνω στὸν Σωκράτη, τὸν δεῦτερο πλοῦ (Φαίδων 99d), ἱκανοῦ νὰ θέσει ξανά ἐπὶ τάπητος τὸ πρόβλημα τῆς γνώσης τοῦ ἱστορικοῦ Σωκράτη, ἀναπερῶνοντας σύγχρονα καὶ τὴν ἐλπίδα μιᾶς λύσης του².

καὶ νὰ ἀποδείξει παράλογο ἓνα μειονέκτημα, ποὺ ἔχουν κατὰ βάθος κοινὸ ὅλες οἱ μεγάλες ἀπόπειρες γιὰ λύση τοῦ προβλήματος, ποὺ ἐγίναν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ περασμένου αἰῶνος καὶ ἐπισημαίνει σὰν μειονέκτημα τὸ κριτήριο ἀκριβῶς τῆς συμφωνίας τῶν πηγῶν μεταξύ τους, ἢ τὴν προτίμηση τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης.

1. Maier, Socrate, ἔργο ποὺ ἀναφέραμε, σ. 2.

2. Ὁ Mondolfo εἶχε παρατηρήσει, ἤδη ἀπὸ τὸ 1942, εἰς *Moralistas Griecos*, Buenos Aires, ὕστερα εἰς *Socrates*, ἔργο ποὺ ἀναφέραμε, σ. 25, *Moralisti Greci* ἔργο ποὺ ἀναφέραμε, σ. 86, σχετικὰ μὲ τὴν ἔμφαση ποὺ δίνει ὁ Brochard στὴν αἰνιγματικότητα τῆς σωκρατικῆς μορφῆς καὶ τὸ ἀνεξάντλητο ἂν ὄχι τὴν ματαιότητα τοῦ προβλήματος, ὅτι «κι ἂν ἀκόμα ἓνα ἱστορικὸ πρόβλημα δὲν ἐπιδέχεται μιὰ ὀριστικὴ λύση, οἱ ἱστορικοὶ ἔχουν ὥστόσο ἓνα χρέος : νὰ πετύχουν μιὰ λύση, πιὸ ἱκανοποιητικὴ ἀπὸ κείνες ποὺ προτάθηκαν ὡς τώρα, ποὺ νὰ προσφέρουν μιὰ ἄλλη βάση γιὰ περαιτέρω προόδους». Ἀλλὰ ἀκριβῶς πάνω σ' αὐτὸ, ὁ De Magalhães-Vilhena, *Le Problème*, ἔργο ποὺ ἀναφέραμε, σ. 11, ἔκανε τὴν παρατήρηση, ὅτι «il ne suffit pas [...] d'en réviser les échecs et de vouloir passer outre. Dans pareils cas une question préjudicielle doit être posée et ne peut pas ne pas se poser : celle de la raison même de ces échecs». «Si les démarches le plus souvent tentées sont devenues impossibles ou du

Κι' ἂν εἶναι ἀλήθεια, ὅτι ἐπανερχόμενοι στὸν Gigon, ἢ καλλίτερα στὴν ἐπαναποθέτηση τοῦ σωκρατικοῦ προβλήματος στὴ συνείδηση τῆς ἀνακινημένης ἀπὸ τὸν ἑλβετὸ φιλόλογο προβληματικῆς, μερικοὶ ὑπερεκτίμησαν τὴ γνώμη του, ἀρνούμενοι ἐξ ἀρχῆς τὴ δυνατότητα μιᾶς ἱστορικῆς ἀνασύνθεσης τῆς σωκρατικῆς προσωπικότητος¹ κι ἄλλοι τὴν ὑποτίμησαν, ἀρνούμενοι βιαστικὰ νὰ ἐμβαθύνουν στὰ ἐπιχειρήματα γιὰ τὸ ἀστήρικτο τῆς παραδοσιακῆς μεθόδου ἐρεύνης², εἶναι ἐξ ἴσου ἀλήθεια ὅτι δὲν ἔλειψαν, παρ' ὅλα αὐτά, προσπάθειες σωκρατικῶν ἀνασυνθέσεων ποὺ πορεύτηκαν προσκολλημένες στενὰ στὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Gigon ἀλλὰ μὲ τὴν ἀκριβῆ πρόθεση νὰ ὑπερπηδήσουν τὰ ἀποθαρρυντικὰ συμπεράσματά του³. Ἀνάμεσα στὶς προσπάθειες αὐτὲς ἄξιος τῆς πιὸ μεγάλης προσοχῆς εἶναι ὅσες ἀποβλέπουν νὰ ἀνιχνεύσουν μαρτυρίες γιὰ μιὰ ἀσφαλῆ ἱστορικὴ ἀξιολογιστὶ ἀπόψεων ἢ στιγμῶν τῆς ἀνθρώπινης καὶ φιλοσοφικῆς προσωπικότητος τοῦ γιοῦ τοῦ Σωφρονίσκου σὲ μὴ σωκρατικὲς πηγές⁴ καὶ νὰ προωθή-

moins inefficaces; la sagesse conseille un δεύτερος πλοῦς que le Socrate Platonicien n'eut peut-être pas désavoué».

1. Παραπέμπω, γιὰ παράδειγμα, σὲ δύο πολὺ πρόσφατα βιβλία γιὰ τὸ Σωκράτη, τὸ ἕνα τῆς M. A. R a s c h i n i, *Interpretazioni Socratiche*, Milano 1970, ἡ ὁποία θεωρεῖ ὅτι ὁ ἱστορικὸς Σωκράτης ἐξαντλεῖται στὴν ἀρχικὴ ἐρμηνευτικὴ σημασία τῶν λεγομένων σωκρατικῶν πηγῶν: «Κάθε πηγὴ ἔχει ἀξία ἀκριβῶς γιὰ τὸ λόγο ὅτι εἶναι ἤδη μιὰ ἐρμηνεία, κι ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἀναγνωρίζουμε τὴν σωκρατικὴ τῆς γένεση, ὁ Ἀθηναῖος ἔχει ἀποκαλύψει σ' αὐτὴν τὴ βαθύτητα τοῦ μηνύματός του», σ. 36· τὸ ἄλλο τοῦ F. A d o r n o, *Introduzione a Socrate*, Bari 1970, ὁ ὁποῖος μεταθέτει τὸ πρόβλημα τοῦ ἱστορικοῦ Σωκράτη στὴν ἱστορικότητα κάθε μιᾶς σωκρατικῆς ἐρμηνείας ἐφ' ὅσον εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἴδιας τῆς πολεμικῆς ἐναντίον τοῦ Σωκράτη καὶ μαρτυρία μιᾶς συγκεκριμένης ἱστορικο-πολιτιστικῆς στιγμῆς τοῦ σωκρατισμοῦ ἢ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν μὲ τὴν ὁποία ταυτίζεται ὁ σωκρατισμός.

2. Βλέπε πάνω σ' αὐτὸ τὴν κριτικὴ μας γιὰ τὰ βιβλία τοῦ N. G u l l e y, *The philosophy of Socrates*, London 1968, καὶ τοῦ V. E h r e n b e r g, *From Solon to Socrates*, London 1968, εἰς Socrate, *Filosofia e Politica*, «Giornale critica della Filos. It.», 1970, σσ. 87-99.

3. Ὁ C a l o g e r o, *Socrate*, ἔργο ποὺ ἀναφέραμε, σ. 292, ἔγραφε πραγματικὰ τὰ ἐξῆς: «[...] ἐγὼ πιστεύω ὅτι ἀπὸ μεθοδολογικὴ ἄποψη, θὰ εἶναι χρήσιμο νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψη μας ὅσο τὸ δυνατό περισσότερο τὸ σκεπτικισμὸ τοῦ Gigon καὶ νὰ ξεκινήσουμε, τουλάχιστο γιὰ τῶρα, ἀπὸ τὴ θέση του κι ἂς μὴ συμμερίζομαστε, ἂς ποῦμε ἔτσι, τὸ πνεῦμα δυσπιστίας του».

4. Ἀναφερόμαστε στὸν D e S t r y c k e r, *Le témoignage historique sur Socrate*, ἔργο ποὺ ἀναφέραμε, κατὰ τὸν ὁποῖο κατέχουμε τρεῖς ἱστορικὲς μαρτυρίες γιὰ τὸ Σωκράτη, ποὺ ὀφείλονται σὲ συγχρόνους του καὶ παρεμβάλλονται σὲ κείμενα μὴ σωκρατικά, σ. 200: Ξενοφώντας, Ἀνάβασις, III, 5-7· Ξενοφώντας, Ἑλληνικά, I, VII, 14-15· Πλάτωνος, Ἐπιστολὴ VII, ἀπὸ τίς ὁποῖες, ἀνατρέχοντας καὶ σὲ ἄλλες πηγές, εἶναι δυνατόν νὰ πετύχουμε μιὰ ἀκριβῆ σωκρατικὴ σκιαγραφία.

Σχετικὰ μὲ τίς μαρτυρίες ποὺ συγκέντρωσε ὁ D e S t r y c k e r διερωτῶμαι μήπως κατὰ τύχη ἔχουν τὴ πηγὴ τους στὸν ἴδιο τὸν Πλάτωνα καὶ κυρίως στὸ μυθικὸ καὶ ἀπολογητικὸ

σουν τὸ λόγο ἀπὸ τὸ σημεῖο ἀκριβῶς πού ὁ Gigon θεωροῦσε ὅτι εἶχε ὀριστικά τερματισθεῖ, ὅτι, δηλαδή, δὲν γνωρίζουμε κι οὔτε μπορούμε νὰ γνωρίσουμε τίποτα ἄλλο παρὰ μόνο ὅτι κάποιος Σωκράτης ἔζησε στὴν Ἀθήνα κι ὅτι ὁ ἴδιος αὐτὸς Σωκράτης καταδικάστηκε σὲ θάνατο ¹ ἢ ἐπίσης, νὰ ἐπανεξετάσουν τὴν ἀξιοπιστία τῶν τεκμηρίων καὶ τὴν οὐσιαστικὴ σωκρατικότητα σωκρατικῶν μαρτυριῶν πού προηγούνται ἀπὸ τὴ γέννηση τῆς Σωκρατικῆς *dichtung*, ὅπως τοῦ Ἀριστοφάνη ², ἢ πού δὲν προήλθαν ἀπὸ περιβάλλον σωκρατικὸ ὅπως τοῦ Πολυκράτη ³, ἢ νὰ ἐπαναφέρουν τὶς ἀντιθετικὲς σωκρατικὲς εἰκόνες τῶν πηγῶν στὸ κοινὸ σωκρατικὸ ὄριο, ὅπου ἡ ἴδια τους ἢ ποικιλία κι ἀντιφατικότητα μποροῦν νὰ δικαιολογηθοῦν ⁴ ἢ τέλος νὰ ἐξετάσουν τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Πλάτων πραγματεύεται γιὰ τὰ ἄλλα πρόσωπα τῶν φιλοσόφων γιὰ νὰ συμπεράνουν τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Πλάτων πραγματεύεται γιὰ τὸν Σωκράτη.

Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος ἐπινοεῖ καὶ διαβεβαιώνει τὴν εὐλάβεια τοῦ Σωκράτη στὸ δελφικὸ Ἀπόλλωνα καὶ στὸ χρησμὸ πρὸς τὸ Χαιρεφῶντα γιὰ τὴ σοφία τοῦ Σωκράτη.

Περὶ σφόδρα πρόσφορες, ἀντίθετα, θὰ θεωροῦσα μαρτυρίες σὰν τοῦ ρήτορα Αἰσχίνη, Κατὰ Τιμ. 173, ὅπου κατηγορεῖ τοὺς Ἀθηναίους ὅτι ἐθανάτωσαν τὸν σοφιστὴ Σωκράτη, «Σωκράτην μὲν τὸν σοφιστὴν», ἐπειδὴ ὑπῆρξε δάσκαλος τοῦ Κριτία ἢ τὴν ἄλλη, πού δὲν τονίστηκε ποτὲ ὡς σήμερα, τοῦ ἀνώνυμου συγγραφέα τῆς Ὑπόθεσης στὸ Βούσιρι τοῦ Ἰσοκράτη, 12-18, ὁ ὁποῖος σὲ κείνους πού διηρωτῶντο γιὰ τὸ Ἰσοκράτη δὲν ἀντιμετώπισε πὺ ἀπροκάλυπτα τὴν κατηγορία τοῦ Πολυκράτη, ἀπαντᾷ: γιὰ ν' ἀποφύγει νὰ ἐξοργίσῃ τοὺς Ἀθηναίους πού εἶχαν καταδικάσει τὸ Σωκράτη γιὰ νὰ μὴν πῶ πόσο περισσότερα μποροῦν νὰ μᾶς πληροφορήσουν ὁ Ἀριστοφάνης ἢ ὁ Πολυκράτης, πού δὲν ἔχουν γιὰ πηγὴ τὸν Πλάτωνα ἢ ἄλλο σωκρατικὸ.

1. Γιὰ ἓνα ἱστοριογραφικὸ πειραματισμὸ ὑπὸ τὴν ἐννοια αὐτὴ, βλέπε M. Montuori, *Socrate. Dal mito alla storia*, ἔργο πού ἔχουμε ἀναφέρει.

2. Πρβλ. Gelzer, *Aristophanes und sein Sokrates*, ἔργο πού ἀναφέραμε καὶ M. Montuori, *Socrate tra Nuvole prime e Nuvole seconde*, ἔργο πού ἀναφέραμε.

3. Πρβλ. A. H. Chroust, *Socrates. Man and Myth, The two Socratic Apologies of Xenophon*, London 1957.

4. Εἶναι οἱ τυπικὲς ὑπὸ τὴν ἐννοια αὐτὴ ἀπόπειρες τοῦ R. Mondolfo, *Socrates* ἔργο πού ἀναφέραμε τοῦ Calogero, *Socrate*, ἔργο πού ἀναφέραμε, καὶ τοῦ Humbert, *Socrate et les petits Socratiques*, ἔργο πού ἀναφέραμε. Ὁ Mondolfo ἀνακαλύπτει τὸν πραγματικὸ χαρακτήρα τῆς σωκρατικῆς προσωπικότητος, τοῦ ὁποῖου διάφοροι σωκρατικοὶ τύποι μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν σὰν διαφορὲς προοπτικὲς τῆς ἴδιας μορφῆς, στὴ βαθύτητα καὶ τὴ σοβαρότητα τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος πού διέπνεε τὸν γιὸ τοῦ Σωφρονίσκου γιὰ τὸν Calogero, ἀντίθετα, τὸ «ἀπόλυτο τῆς θέλησης διαλόγου», σ. 300, πού κάνει τὸν Σωκράτη «μύστη τῆς *philosophia perennis* καὶ πού εἶναι ἡ θεωρία τοῦ κριτικοῦ πνεύματος καὶ τοῦ ἀμφιβάλλειν ἐλεύθερα καὶ τῆς ἐδρύτητος σκέψεων καὶ τῆς ἀνοχῆς καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἐλευθερίας συνείδησης», αὐτ., προσδίδει στὴ σωκρατικὴ προσωπικότητα τὸν ξεχωριστό, μοναδικὸ χαρακτήρα της, τὸν ὁποῖο ἡ ποικίλη καὶ ἀντιθετικὴ, ὅμως, τεκμηρίωση τῆς φιλολογικῆς παράδοσης φέρνει συνέχεια σὲ φῶς: ὁ Humbert, τέλος, διαβλέπει στὴ σωκρατικὴ ἀνακάλυψη τῆς ὑποκειμενικῆς ἐσωτερικότητος «le foyer dont sont partis tant de rayons divergents», σ. 6.

Μιά εξέταση σ' αὐτὴ ἀκριβῶς τὴν τελευταία κατεύθυνση ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο τοῦ πολὺ πρόσφατου βιβλίου τοῦ Antonio Capizzi, *Socrate e i personaggi filosofi di Platone*¹, πού προσφέρει στὶς σωκρατικὲς μελέτες τὴ συμβολὴ μιᾶς φωτισμένης ἐρευνας, προορισμένης νὰ παραμείνει θεμελιακὴ στὴν ἱστορία τῆς σωκρατικῆς ἱστοριογραφίας.

2. Αἱρετοὶ μελετητὲς τοῦ Σωκράτη ἔχουν ἀντιληφθεῖ, ὅσο ὁ Capizzi, τὴ δύναμη τῶν κριτικῶν παρατηρήσεων τοῦ Gigon καὶ τὸ αἶτημα νὰ ξεπεραστοῦν.

Ἀπὸ τὸ 1957, σὲ μιὰ ἐπιμελημένη ἀνασκόπηση τῶν σωκρατικῶν μελετῶν τῆς τελευταίας δεκαπενταετίας, *Il problema socratico*, εἰς Sophia,

1. A. Capizzi, *Socrate e i personaggi filosofi di Platone*. Uno studio sulle strutture della testimonianza platonica e un'edizione delle testimonianze contenute nei Dialoghi, Edizioni dell'Ateneo, Roma 1969 [ἀλλὰ ἄνοιξη τοῦ 1970], VIII, σ. 272. Τὸ βιβλίο περιέχει μιὰ Εἰσαγωγή, ὅπου ὁ Capizzi ἀναφέρει τὴν προηγούμενη δική του ἐρευνα γιὰ τὸν Σωκράτη τονίζοντας «τὴν μεθοδολογικὴ πλάνη» στὴν ὁποία εἶχε περιπέσει καὶ τὴν ἀνάγκη νὰ τὴν ἐπανορθώσει μὲ τὴν παρούσα μελέτη. Στὸ Κεφ. I, συζητεῖ «τὴ πλατωνικὴ μαρτυρία σὰν ἱστορικὸ πρόβλημα» καὶ γενικὰ τὴν κατάστασι τοῦ σωκρατικοῦ προβλήματος πρὶν καὶ εἰδικότερα μετὰ τὴν κρίσι πού προκάλεσε ὁ Gigon, προτείνοντας, γιὰ νὰ ξεπεραστεῖ ἡ κρίσις, μιὰ ἐξέτασι τῆς πλατωνικῆς μαρτυρίας, μὲ μιὰ «μέθοδο ἐσωτερικὴ, καθολικὴ, καὶ μορφικὴ», σ. 32 καὶ πέρα.

Τὸ Κεφ. II, περιέχει τὸν πρῶτο πειραματισμὸ τῆς μεθόδου αὐτῆς πάνω στοὺς Ἑλεάτες τοῦ Πλάτωνα : Παρμ. 128 e - 130 a - 130 a - 135 c - 135 d - 166 c.

Τὸ Κεφ. III ἐξετάζει μὲ τὴ μέθοδο πού πρότεινε, τὰ χωρία τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Πρωταγόρα : Πρωτ. 320 c - 328 d - 328 d καὶ πέρα, Θεαίτ. 162 d - 168 c.

Τὸ Κεφ. IV, τὰ χωρία τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Ἰππία : Ἰππ. Μειζ. 268 c καὶ πέρα Ἰππ. Ἐλάσσ. 365 d καὶ πέρα Πρωτ. 337 d.

Τὸ Κεφ. V εἶναι ἀφιερωμένο στὴν ἐξέτασι τῶν χωρίων πού ἀφοροῦν τὸν Γοργία, Πρόδοκο καὶ Θρασύμαχο : Γοργ. 449 a - 460 e - Πρωτ. 337 a - 341 e - Πολιτ. 338 b - 344 c.

Στὸ Κεφ. VI συνοψίζονται τὰ ἐπιτευχθέντα μὲ τὴν προταθεῖσα μέθοδο ἐρεύνης ἀποτελέσματα καὶ τονίζεται τὸ κύρος τῆς μεθόδου καὶ ἡ δυνατότητα ἐπέκτασής της στὸ σωκρατικὸ χῶρο.

Στὸ Κεφ. VII, ὕστερα ἀπὸ μιὰ συζήτηση πού προηγεῖται τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐρευνας, ἐξετάζονται μὲ τὴν ἴδια μέθοδο, ἐσωτερικὴ, συνολικὴ καὶ μορφικὴ, οἱ πλατωνικὲς μαρτυρίες γιὰ τὸν Σωκράτη.

Στὸ Κεφ. VIII, ἔχουν συγκεντρωθεῖ στὸ πρωτότυπο καὶ σὲ μετάφρασι, οἱ πιὸ σημαντικὲς καινούργιες μαρτυρίες πού προέκυψαν ἀπὸ τὴν ἐρευνα, γιὰ τοὺς Ξενοφάνη, Ἡράκλειτο, Παρμενίδη, Ζήνωνα, Μέλισσο, Ἐμπεδοκλῆ, Φιλόλαο, Ἀναξαγόρα, Γοργία, Πρόδοκο, Θρασύμαχο, Ἰππία καὶ Σωκράτη.

Ὅλα τὰ ἀποτελέσματα περιλαμβάνονται ἐπὶ πλέον σὲ δύο συνοπτικοὺς πίνακες, ἓνα γιὰ τὰ πλατωνικὰ χωρία πού περιέχουν θεωρίες καὶ μεθόδους πού ἀποδίδονται ὅπως-δήποτε σὲ προσωκρατικοὺς φιλοσόφους, ἄλλο γιὰ τὰ χωρία πού περιέχουν θεωρίες καὶ μεθόδους, πού ἀποδίδονται στὸ Σωκράτη, μόνο μὲ τὴν ἐπαναληπτικὴ διατύπωση.

Μιὰ πλατειά βιβλιογραφία κ' ἓνας πίνακας ὀνομάτων συμπληρώνουν τὸ ἔργο.

1957, σσ. 199 - 207, ὁ Capizzi παρατηροῦσε ὅτι τὸ ἔργο τοῦ Gigon «προκάλεσε κρίση σ' ὁλόκληρη τὴ σωκρατικὴ ἱστοριογραφία» (σ. 202), βεβαιώνοντας ὕστερα ἀπὸ αὐτό, ὅτι θεωροῦσε «ἔγκυρες τὶς μελέτες πού, ἀπὸ τὸ 1947 καὶ μετὰ, ἐπιχείρησαν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸν Gigon, στὸ δικό του τουλάχιστον πεδίο, ἐπανεξετάζοντας τὰ ἐπιχειρήματά του· γιατί μόνο ἂν ἀποδεδεικνυτοῦμε ὁλοκληρωτικὰ ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ θὰ εἶναι δυνατό νὰ ἐλπίζουμε ὅτι, ἂργά ἢ γρήγορα, θὰ ἀνασυνθέσουμε κατὰ κάποιο τρόπο τὴ θεωρητικὴ προσωπικότητα τοῦ ἰδρυτῆ τῆς ἀθηναϊκῆς φιλοσοφίας» (σ. 205). Τὴν ἐλπίδα του αὐτὴ ὁ Capizzi τὴν ἐστήριξε, ὅπως ἔδειχνε, σὲ «μιά μέθοδο ἐσωτερικῆς κριτικῆς τῆς κάθε μιᾶς πηγῆς», ἡ ὁποία ἀντιπαρερχόμενη τὴν μεταξὺ τους σύγκριση, θὰ συγκεκριμενοποιόταν σὲ «μιά αὐστηρὴ φιλολογικὴ ἐξέταση» τῆς πλατωνικῆς μαρτυρίας γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Σωκράτη, συγκρινόμενη μὲ ἄλλες μαρτυρίες τοῦ ἴδιου τοῦ Πλάτωνα πάνω σὲ ἄλλα πρόσωπα φιλοσόφων γιὰ τὰ ὁποῖα ἔχομε ἄμεσες μαρτυρίες (σ. 207). Τὸν ἴδιο χρόνο ἐμφανίζοταν ἡ ἐξέταση τῆς πλατωνικῆς μαρτυρίας πού ὁ Capizzi εἶχε ἀμυδρὰ ὑποσχεθεῖ στοὺς μελετητὲς τοῦ Σωκράτη: *La testimonianza platonica. Contributo alla ricerca di una determinazione dell'elemento socratico nei dialoghi* (Ἡ πλατωνικὴ μαρτυρία. Συμβολὴ στὴν ἐρευνα προσδιορισμοῦ τοῦ σωκρατικοῦ στοιχείου στοὺς διαλόγους) εἰς *Rassegna di filosofia*, 1957, σσ. 205 - 221· 309 - 337. Σ' αὐτὴν ὁ Capizzi ἀντιμετώπιζε τὸ δύσκολο πρόβλημα τοῦ διαχωρισμοῦ, στοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους, τοῦ αὐθεντικὰ πλατωνικοῦ, ἀπὸ κείνο, πού πρέπει, ἀντίθετα, νὰ τὸ θεωρήσουμε σίγουρα σωκρατικό, μὲ μιὰ ἐξέταση τῶν μορφικῶν ἰδιωτυπιῶν μὲ τὶς ὁποῖες τὰ φιλοσοφικὰ πρόσωπα τοῦ Πλάτωνα, ἀναφέρουν κάθε τόσο μιὰ θεωρία, ἢ μιὰ μέθοδο ἢ μιὰ μελέτη ἢ ἓνα χαρακτηριστικὸ τεμάχιο δικό τους ἢ ἄλλου, γιὰ νὰ συμπεράνουμε, ἀπὸ τὴ συνήθη χρῆση τέτοιων ἰδιωτυπιῶν, ὅτι εἶναι δυνατό νὰ ἀποδώσουμε, ἀναλογικά, στὸν ἱστορικὸ Σωκράτη, ὅ,τι ἀποδίδεται στὸ πρόσωπο Σωκράτης ἀπὸ τὸν ἴδιον ἢ ἀπὸ ἄλλα πρόσωπα, μὲ φόρμουλα ἐπαναληπτικὴ.

Ὁ τόμος *Socrate e i personaggi filosofi di Platone* (Ὁ Σωκράτης καὶ τὰ φιλοσοφικὰ πρόσωπα τοῦ Πλάτωνα) ἐπαναλαμβάνει κι ἐπεκτείνει καὶ ἐν μέρει ἀναθεωρεῖ¹ τὴ προηγούμενη μελέτη· καὶ θὰ πρέπει νὰ εὐχηθοῦμε ἂν οὐσιαστικὰ ἔμεινε ἄγνωστο στοὺς μελετητὲς τοῦ Σωκράτη κι ἀγνοήθηκε καὶ σὲ κάποια πρόσφατη βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωση, νὰ βρεῖ τὴ προσοχὴ πού τοῦ ἀξίζει καὶ τὸ σωκρατικὸ πρόβλημα νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τὴ πολύτιμη συμβολὴ πού τοῦ προσφέρει.

Ἡ κυριώτερη καὶ μεγαλύτερη συμβολὴ του, περισσότερο κι ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα, εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἡ πρωτοτυπία τῆς μεθόδου ἐρεῦ-

1. Βλέπε ὅσα λέει πάνω σ' αὐτὸ ὁ ἴδιος ὁ Capizzi στὴ σ. 6 καὶ στὴ σ. 149.

νης, ή όποία στηριζόμενη στη γλώσσα του Πλάτωνα όλης της τροχιάς των Διαλόγων, ανακαλύπτει μέσα στη συνήθη διαδικασία της πλατωνικής τέχνης ένα σίγουρο διαχωριστικό κριτήριο του κυρίως σωκρατικού από κείνο, πού, αντίθετα, είναι πλατωνική θεωρία ή συμπέρασμα, και πού μās επιτρέπει την ανάκτηση των λίγων άλλ' άσφαλών σωκρατικών μαρτυριών από τις όποιες είναι δυνατόν, έναντίον κάθε σκεπτικισμού και κάθε βιαστικού πλησιάσματος του προβλήματος, να ξεκινήσουμε από μια άσφαλή βάση για την ανασύνθεση του ιστορικού Σωκράτη.

Ό Dies και ό De Magalhaes - Vilhena είχαν υποδείξει, κατά καιρούς, τη χρησιμοποίηση ενός κριτηρίου έσωτερικού και καθολικού για να εκτιμήσουμε τη πλατωνική μαρτυρία σ' όλη της την έκταση, και έπαναλαμβάνοντας ένα μοτίβο για τό όποιο είχαν ήδη κάνει νύξη ό Burnet και ό Taylor, τόνιζαν την ανάγκη όπως, στην έρευνα του ιστορικού Σωκράτη μέσα στον Πλάτωνα, εξεταστούν αποκλειστικά και μόνο τά πλατωνικά κείμενα αλλά όλα, και τά λεγόμενα σωκρατικά και τά μη σωκρατικά, για ν' άνευρουμε, στη μαρτυρία του Πλάτωνα για τους άλλους φιλόσοφους, τό συγκριτικό κριτήριο, τό όποιο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να προσδιορίσουμε τη μαρτυρία του Πλάτωνα για τό Σωκράτη¹. Μόνο πού μια τέτοια εξέταση, με μιάν άρχή όπως την διατύπωσαν οι δυο γαλλόφωνοι μελετητές, άφηνε ώστόσο άλλοτο, ή δέν τό έθετε καθόλου, τό πραγματικό ακριβώς πρόβλημα πού παρουσιάζει ό Πλάτων σαν σωκρατική πηγή, τό διαχωρισμό, δηλαδή, μέσα στους διαλόγους, εκείνου πού ανήκει στο Πλάτωνα από κείνο πού, αντίθετα, δέν του ανήκει. Γιατί άμα γνωρίζουμε ότι σε κάθε διάλογο υπάρχει και δέν υπάρχει ό Πλάτων, τό πρόβλημα του σωκρατικού προβλήματος είναι να μάθουμε πού και πότε υπάρχει ό Πλάτων και πού και πότε δέν υπάρχει. Για τη λύση αυτού ακριβώς του προβλήματος ό Capizzi προσφέρει τη συμβολή μιας λύσης πρωτότυπης και μεγαλοφυούς.

Πραγματικά, οικειοποιούμενος ό Capizzi τό χρησιμώτατο κριτήριο πού πρότειναν ό Dies και ό De Magalhaes - Vilhena, προσθέτει προς ολοκλήρωση και αναθεώρησή του, τό αληθινά έσωτερικό στοιχείο: τό μορφικό. τό μόνο, δηλαδή, πού μπορεί να τό κάνει αποτελεσματικό. «Η μορφή των πλατωνικών διαλόγων ιδιαίτερα ή ιδιότυπα δραματική μορφή, τόσο πολύπλοκη και τόσο δύσκολη να έρμηνευτεί [...], πού είναι κ' ή κύρια αίτία όλων των δυσκολιών μας — γράφει ό Capizzi (σ. 39) — θα πρέπει

1. Πρβλ. την σ. 34 και πέρα του βιβλίου πού εξετάζουμε. Οι αναφορές, στους μνημονευόμενους συγγραφείς, είναι του Capizzi: βλ. A. Dies, *Autour de Platon*, I, Paris 1927, σ. 147· De Magalhaes - Vilhena, *Socrate et la légende Platonicienne*, Paris 1952, 177 - 190, και *Le problème de Socrate*, έργο πού αναφέραμε, σ. 118, σημ. I. Burnet, *Plato's Phaedo*, Oxford 1911, σ. XXXIV· Taylor *Socrates*, ιταλ. μετάφρ., Firenze 1952, σ. 21, σημ. I.

άσφαλώς νά κρύβει μέσα της (ή τουλάχιστο θά πρέπει νά ἐργαστοῦμε πάνω σ' αὐτή τήν ὑπόθεση) τὸ κλειδί πού θά μᾶς ἐπιτρέψει νά διαχωρίσουμε στὰ πλατωνικά πρόσωπα καί προπαντὸς στὸ πρόσωπο τοῦ Σωκράτη, τὸ ἱστορικὸ στοιχεῖο ἀπὸ τὸ φιλολογικόν».

Ὁ Capizzi ἐπιχείρησε ἓνα τέτοιο διαχωρισμό, σχετικὰ μὲ τὰ φιλοσοφικά πρόσωπα, μὲ μιὰ ἐπιμελημένη καὶ μεθοδική «ἐξέταση τῶν ἐνδεχομένων μορφικῶν διαφορῶν ἀνάμεσα στὰ χωρία ὅπου εἰσάγονται ἰδέες πού ἀποκαλύπτεται ὅτι ἀνταποκρίνονται σὲ κείμενα πού περιέχονται σὲ μαρτυρίες μὲ πλατωνικὲς καὶ μὴ διαλογικὲς γιὰ τὸν ἀντίστοιχο μὲ τὸν πλατωνικὸ πρόσωπο φιλόσοφο, καὶ στὰ χωρία ὅπου εἰσάγονται ἰδέες, τῶν ὁποίων δὲν ὑπάρχει ἴχνος στὶς προαναφερθεῖσες μαρτυρίες» (σ. 39).

Μιὰ ἐξέταση αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι φανερό ὅτι μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ μόνο γιὰ τὰ φιλοσοφικά πρόσωπα «πού εἶχαν σίγουρα μιὰ φιλοσοφικὴ σκέψη, γιὰ τὴν ὁποία ὑπάρχουν βέβαιες καὶ ἀκριβωμένες πληροφορίες (ἢ ἀκόμα καλλίτερα ἀποσπάσματα) ἀπὸ μαρτυρίες μὴ πλατωνικὲς, πού δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ δὲν ἔχουν συνταχθεῖ σὲ δραματικὴ μορφή» (σ. 38). Ἰδιαίτερα, ἡ ἐξέταση μπορεῖ νά ἐφαρμοστεῖ γιὰ τὸν Παρμενίδη, Ζήνωνα, Πρωταγόρα, Γοργία, Ἰππία, Πρόδικο καὶ σὺν ὀριακὴ περίπτωσι γιὰ τὸ Θρασύμαχο ἐφ' ὅσον παρουσιάζονται παρόντες κ' οἱ ἴδιοι στὸ διάλογο» (σ. 37).

Σὲ κάθε χωρίο, στὸ ὁποῖο ἓνα πρόσωπο πού συμπίπτει μ' ἓνα φιλόσοφο ἐκφράζει μιὰ ὁποιαδήποτε γνώμη ὁ Capizzi πραγματοποιεῖ μιὰ διπλὴ ἐξέταση : μιὰ συγκριτικὴ, «μὲ κατεύθυνση νά διαπιστώσει ἂν μιὰ τέτοια γνώμη συμπίπτει ἢ ὄχι μὲ ὅ,τι εἶναι γνωστὸ σὲ μᾶς γιὰ τὸν ἴδιο φιλόσοφο, διαμέσου μὴ πλατωνικῶν πηγῶν, πού δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ δὲν ἔχουν συνταχθεῖ σὲ δραματικὴ μορφή» καὶ μιὰ μορφικὴ «προορισμένη νά καθορίσει ἂν μιὰ τέτοια γνώμη, εἰσάγεται στὸ πλατωνικὸ κείμενο μὲ τὶς συνηθισμένες διατυπώσεις στὸν ἀόριστο, τυπικὲς στοὺς ψευδοαφηγηματικοὺς διαλόγους, ἢ χωρὶς καμιά φόρμουλα, ὅπως στοὺς διαλόγους σὲ δραματικὸ ὕφος ἢ ἂν ἀντίθετα, δὲν ἐμφανίζονται ἀσυνήθιστες φόρμουλες, οἱ ὁποῖες ὑπενθυμίζουν κατὰ κάποιο τρόπο τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα τοῦ προσώπου» (σ. 40). Ἡ ἐξέταση, συγκριτικὴ καὶ μορφικὴ μαζί, θά μπορέσει ἐπομένως νά θεωρηθεῖ ὅτι ἐπαληθεύεται μόνο στὴ περίπτωσι πού τὰ χωρία πού συμπίπτουν μὲ ἄλλες μαρτυρίες εἰσάγονται πάντοτε μὲ τὶς προαναφερθεῖσες μορφικὲς ἰδιουτυπίες καὶ τὰ χωρία πού δὲν ἔχουν μορφικὲς ἰδιουτυπίες δὲν συμπίπτουν ποτὲ μὲ ἄλλες μαρτυρίες (σ. 40).

Μ' ἄλλα λόγια καὶ πρέπει νά ἐπιμείνουμε πάνω σ' αὐτό, εἴτε γιὰ μιὰ ἀκριβωμένη ἐκτίμηση τοῦ κριτηρίου τῆς ἐρευνας πού ἀκολούθησε ὁ Capizzi, εἴτε γιὰ νὰ ἐκτιμήσουμε τὰ ἀποτελέσματά του, ἡ ἐπαλήθευσι τῆς ὑπόθεσης ἐργασίας δὲν συνίσταται «στὴν ἐπιβεβαίωσι κι ἀπὸ ἄλλες

πηγές κάθε χωρίου που έχει μορφικές ιδιοτυπίες, αλλά, αντίστροφα, της παρουσίας μορφικών ιδιοτυπιών σε κάθε χωρίο επιβεβαιωμένο από άλλες πηγές» (σ. 50).

3. Ἡ ἐφαρμογή της μεθόδου ἐρεύνης, που πρότεινε ὁ Capizzi, στὰ πλατωνικά χωρία που ἀναφέρονται στὰ φιλοσοφικά πρόσωπα παρόντα στὸν διάλογο, ἀποκαλύπτει ὅτι μονάχα τὰ χωρία που ἔχουν εἰσαχθεῖ μὲ φόρμουλα ἐπαναληπτική ἢ φόρμουλα ὑπαινικτική, ἢ μὲ τὴν μιά καὶ τὴν ἄλλη μαζί, ἐπιβεβαιώνονται πάντα, ὁλοκληρωτικά ἢ μερικά, κι ἀπὸ ἄλλες ἀνεξάρτητες μαρτυρίες, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ μόνη ἐξαίρεση Ἰππ. Ἐλάσσ. 366 c-d, ἐνῶ τὰ χωρία που δὲν ἔχουν μορφικές ιδιοτυπίες δὲν ἐπιβεβαιώνονται ποτὲ κι ἀπὸ ἄλλες πηγές (σσ. 149 - 150).

Τὰ χωρία, λοιπόν, τὰ ἀναφερόμενα στὰ φιλοσοφικά πρόσωπα, παρόντα στὸ διάλογο, που ἔχουν εἰσαχθεῖ μὲ φόρμουλα ἐπαναληπτική καὶ φόρμουλα ὑπαινικτική ἢ μὲ τὴν μιά, ἢ τὴν μιά καὶ τὴν ἄλλη μαζί κ' ἔχουν ἐπιβεβαιωθεῖ κι ἀπὸ ἄλλες πηγές¹, καὶ τὰ ὅποια μπορούμε ἐπομένως νὰ τὰ πάρουμε γιὰ αὐθεντικές ἱστορικές μαρτυρίες, εἶναι γιὰ κάθε φιλοσοφικό πρόσωπο τὰ ἀκόλουθα²:

Γιὰ τὸν Παρμενίδη: Παρμ. 128 a-b: ἐνότης γιὰ τὰ πάντα: γιὰ τὸ Ζήνωνα: Παρμ. 127 d-e: ἀπορία γιὰ τὰ ὅμοια καὶ τὰ ἀνόμοια: 127 e - 128 a: ἄρνηση τοῦ πολλαπλοῦ: 128 c-d: πολεμικὴ ἐναντίον τῶν πολυαρχιστῶν: γιὰ τὸν Πρωταγόρα: Πρωτ. 329 b: 334 e: 335 b: περὶ βραχυλογίας καὶ μακρυλογίας: 338 e - 339 a: παιδευτικὴ ἀξία τῆς ποίησης: Θεαίτ. 166 d - 167 b: ρητορικὴ ἀγωγή: 168 b: ἀλήθεια τῶν φαινομενικοτήτων: 162 d-e: ἀδιαφορία γιὰ τοὺς θεοὺς: γιὰ τὸ Γοργία: Γοργ. 447 d - 448 a: 458 d-e: ρητορικὸς αὐτοσχεδιασμός: 449 a-b: ρητορικὴ τέχνη: 449 b-c: περὶ βραχυλογίας καὶ μακρυλογίας: 456 b: ὑποβολὴ ἐπὶ τῶν ἀσθενῶν: γιὰ τὸν Ἰππία: Πρωτ. 318 d-e: Ἰππ. Μείζ.: διδασκαλία πολύμορφη: Ἰππ. Μείζ.: 286 a-b: «λόγος τρωϊκός»: Πρωτ. 347 a-b: ἐρμηνεία

1. Γιὰ νὰ μὴ φορτώσω τὴ σελίδα δὲν παράθεσα ὅλες τὶς ἀναφορὲς στὰ κείμενα καὶ ζητῶ συγνώμη γι' αὐτὸ ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη καὶ τὸν Capizzi. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, δὲν τὸ κρύβω ὅτι κάποια ἀναπόφευκτα τυπογραφικά λάθη μὲ ἀποθάρρυναν νὰ προχωρήσω στὸν ἔλεγχο. Στὴ σ. 46, γιὰ παράδ., ἐπαναλαμβάνεται ἡ σημείωση 23. Ἡ σημείωση 24 θάπρεπε ἀντίθετα νὰ εἶναι, ἂν δὲν κάνω λάθος: Thephr. phys. opin. (28 A 22 dk) στὴ σημείωση 31 μνημονεύεται Παρμενίδης, Μαρτυρ. καὶ Ἀποσπ. μὲ ἐπιμέλεια τοῦ M. Untersteiner, ἀντὶ Ζήνων, Μαρτ. καὶ Ἀποσπ. τοῦ M. Untersteiner κλπ.: σ. 42: στὴ σ. 47, σημ. 5 ὑπάρχει (28 A 15 dk) ἀντὶ (29 A 15 dk) δηλαδὴ καὶ πάλι ὁ Παρμενίδης ἀντὶ ὁ Ζήνων.

2. Θὰ πρέπει νὰ διευκρινίσω ὅτι στὴ διάταξη καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀναφερομένων χωρίων, ἐδῶ ὅπως καὶ πάρα κάτω, δὲν ἀκολουθῶ πιστὰ τὸν Capizzi. Ἐλπίζω νὰ μὴν ἔχω σφάλλει.

τοῦ Σιμωνίδῃ· Ἰππ. Ἐλάσσ. : 363 b-c : μελέτες γιὰ τὸν Ὅμηρο· Ἰππ. Ἐλάσσ. : 363 c-d : ρητορικὸς αὐτοσχεδιασμός· 366 c-d : ἱκανότης στοὺς ὑπολογισμούς· 368 b-d : ἱκανότης γιὰ πολλὰς τεχνικὰς γιὰ τὸν Π ρ ό δ ι κ ος : Πρωτ. 340 a-b, 358 a : συνωνυμική· 341 a-b : ἔννοια τοῦ «δεινοῦ».

Σ' αὐτὰς τίς μαρτυρίες, κανονικὲς μὲ τὴν μέθοδο ποὺ πρότεινε ὁ Capizzi μποροῦν νὰ προστεθοῦν δευτερευόντως κι ἄλλες, ποὺ ἀναφέρονται στοὺς ἴδιους τοὺς φιλόσοφους, οἱ προτάσεις τῶν ὁποίων, ὅμως, ἐνῶ εἶναι ἀπόντες ἀπὸ τὴ σκηνή¹ τοῦ διαλόγου, ἔχουν εἰσαχθεῖ μὲ τίς ἴδιες μορφικὰς χαρακτηριστικότητες καὶ ἔχουν ἐπιβεβαιωθεῖ ἀπὸ πηγὰς ἄμεσες ἢ μὴ πλατωνικὰς : Ἰ π ί ας : Φαῖδρ. 267 a-b : ρητορικὴ τέχνη. Π ρ ω τ α γ ό ρ ας : Εὐθύδ. 283 e - 284 c· Κρατ. 429 c-d· Σοφ. 236 d - 237 e : τὸ ἀδύνατον τοῦ ψεύδους· Εὐθύδ. 285 e - 286 d : τὸ ἀδύνατον τῆς ἀντιλογίας καὶ τοῦ ψεύδους· Κρατ. 385 e - 386 a· Θεαίτ. 161 c· 178 b : ὁ ἄνθρωπος μέτρο καὶ ἀλήθεια τῶν φαινομενικοτήτων· 162 d-e : ἀδιαφορία γιὰ τοὺς θεοὺς· 166 d - 167 b : ρητορικὴ ἀγωγή· 170 a : ἀλήθεια τῶν φαινομενικοτήτων· 188 d - 189 b : τὸ ἀδύνατον τῆς ψεύτικης φαινομενικότητος· Κρατ. 391 c : ὀνομαστική· Φαῖδρ. 267 c : γραμματικὰς μελέτες· Σοφ. 232 b-e : ἀντιλογικὰς ἀσκήσεις. Π ρ ό δ ι κ ος : Χαρμ. 163 d· Λάχ. 197 d· Εὐθύδ. 277 e· Μέν. 75 e : γραμματικὰς μελέτες· Κρατ. 384 b : ὀνομαστική· Συμπ. 177 b : μῦθος τοῦ Ἡρακλῆ· Φαῖδρ. 267 b : λόγοι οὔτε σύντομοι οὔτε μακρεῖς. Γ ο ρ γ ί ας : Μέν. 70 b-c : ρητορικὸς αὐτοσχεδιασμός· Μέν. 71 e - 72 a : πολλαπλότητα τῆς ἀρετῆς· Μέν. 76 c-d : πόροι, ἐκροὲς καὶ χρώματα· Μέν. 95 b-c : διδασκαλία ρητορικὴ ὅχι ἠθική· Φαῖδρ. 261 b-c : ρητορικὰ διδάγματα· 267 a-b : τέχνη ρητορικὴ· Φιλ. 58 a-b : δύναμη τῆς ρητορικῆς πειθοῦς. Ζ ή ν ω ν : Φαῖδρ. 261 d : διχοτομία.

Μιά ἄλλη ὁμάδα μαρτυριῶν ἀφορᾷ, ἀντίθετα, φιλόσοφους ποὺ δὲν ἦταν ποτὲ παρόντες στοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνα, τῶν ὁποίων οἱ προτάσεις, ὅμως, ἔχουν εἰσαχθεῖ μὲ μορφικὰς ἰδιοτυπίες καὶ ἐπαληθεύονται κι ἀπὸ ἄλλες πηγὰς : Ἀ ν α ξ α γ ό ρ ας : Ἀπολ. 26 d : ὑλικὴ δομὴ τῶν ἄστρων· Φαῖδ. 97 b-c : ὁ νοῦς ὀργανωτὴς τοῦ κόσμου· Κρατ. 409 a : ἡ σελήνη φωτίζεται ἀπὸ τὸν ἥλιο· Κρατ. 413 e : νοῦς ὀργανωτὴς τῶν πραγμάτων· Φαῖδρ. 270 a : μελέτες γιὰ τὴ νόηση. Ἡ ρ ά κ λ ε ι τ ος : Ἰππ. Μείζ. 289 b : μικρότητα τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στὸ Θεό· Κρατ. 402 a : καθολικὴ κίνησις· Συμπ. 187 a : ὁμόνοια καὶ διχόνοια τοῦ Ἐνός· Θεαίτ. 152 d-e : τὸ πρόβλημα τῆς κίνησης· Σοφ. 242 d - 243 a : πολλαπλότητα τῶν ἀρχῶν·

1. Ἐκρίνα σκόπιμο, γιὰ ἐξακρίβωση τῆς ἐγκυρότητας τοῦ κριτήριου ἔρευνας ποὺ ἀκολούθησε ὁ Capizzi νὰ ἀναφέρω κι αὐτὸν τὸν τύπο μαρτυριῶν, ἀντιγράφοντάς τες ἀπὸ τὸν πρῶτο συνοπτικὸ πῖνακα, σ. 247 καὶ πέρα, οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται σὲ φιλοσόφους ποὺ δὲν εἶναι παρόντες ποτὲ στοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνα.

Ἑμπεδοκλῆς: Μέν. 76 c-d: Πόροι, ἐκροές καὶ χρώματα: Θεαίτ. 152 d-e: τὸ πρόβλημα τῆς κίνησης: Σοφ. 242 d - 243 a: πολλαπλότητα τῶν ἀρχῶν. Ξενοφάνης: Σοφ. 242 d: ἐνότητα τοῦ παντός.

Μιά περίπτωση ξεχωριστὴ εἶναι ὁ Θρασύμαχος, ὁ ὁποῖος, παρὼν στὴ Πολ. I, 338 b-c· 338 d - 339 a· 340 d - 341 a· 343 b - 344 c, εἰσάγεται πάντα μὲ φόρμουλα ἀπλῆ, ποὺ δὲν ἔχει συνεπῶς ἀξία μαρτυρίας, ἐνῶ, ἀπὼν στὸν Φαῖδρο, 261 b-c· 266 e· 267 c-d, οἱ ἀναφορὲς ποὺ τὸν ἀφοροῦν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν σὰν μαρτυρίες γι' αὐτόν.

Συμπερασματικά, ἀπὸ τὴ διπλὴ ἐξέταση, μορφικὴ καὶ συγκριτικὴ, ποὺ ἔκαμε ὁ Carizzi στὰ φιλοσοφικὰ πρόσωπα τῶν πλατωνικῶν διαλόγων, ἐπιβεβαιώνεται πλήρως ἡ ὑπόθεση τῆς ἐργασίας, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὅλα τὰ σχετικὰ μὲ τὰ φιλοσοφικὰ πρόσωπα χωρία, ποὺ παρουσιάζουν μορφικὲς ιδιοτυπίες, ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ ἄλλες ἄμεσες ἢ ἔμμεσες μαρτυρίες γιὰ τὸν ἴδιο φιλόσοφο.

Ἀλλὰ ἐπιβεβαιώνεται ἐπίσης ἀπὸ τὴν μορφικὴ ἔρευνα ἓνας Πλάτων δοξογράφος, ποὺ ἀναφέρει μὲ τόση ἀκρίβεια θεωρίες ἢ σκέψεις ἄλλων ὥστε νὰ μὴ παραλείπει ποτὲ ἢ σχεδὸν ποτὲ, σ' ὅλη τὴ τροχιά τῆς μακρυνῆς λογοτεχνικῆς του σταδιοδρομίας ὀρισμένες γλωσσολογικὲς χαρακτηριστικότητες στὶς ὁποῖες ἐμπιστεύεται κάθε τόσο τὴ διάκριση τῆς δικῆς του σκέψης ἀπὸ τὴ σκέψη τοῦ ἄλλου ἢ ἀπὸ κείνη ποὺ συζητιέται στὸ διάλογο. Κι ἂν ὁ Πλάτων εἶναι τόσο ἀκριβὴς ὅταν ξεχωρίζει μὲ μιὰ συνεχεῖ χρήση ἀπὸ στυλιστικὲς φόρμουλες τὴ σκέψη τοῦ ἄλλου ἀπὸ τὴ δική του, εἶναι λογικὸ νὰ πιστέψουμε ὅτι θὰ εἶναι τὸ ἴδιο ἀκριβὴς κι ὅταν ξεχωρίζει καὶ τὴ δική του ἀπὸ τὴ σκέψη τοῦ Σωκράτη.

4. Ἄν, λοιπόν, ἡ παρατήρηση τῆς συνήθους χρήσης καθορισμένων γλωσσολογικῶν μερικοτήτων μᾶς ἐπέτρεψε νὰ διακρίνουμε μέσα στὴ πλατωνικὴ πηγὴ αὐτὸ ποὺ ἀνήκει στὸν Πλάτωνα ἀπὸ κείνο ποὺ, ἀπεναντίας, ἀνήκει στοὺς φιλόσοφους, μιὰ μορφικὴ ἐξέταση τῶν χωρίων, ποὺ ἀναφέρονται στὸ Σωκράτη εἶναι λογικὸ νὰ μᾶς κάνει νὰ υποθέσουμε ὅτι, ἂν ὁ Πλάτων χρησιμοποίησε, ὅπως συνήθιζε, τὶς μορφικὲς ιδιοτυπίες καὶ γιὰ τὸ Σωκράτη, τὸ κλειδί γιὰ νὰ διακρίνουμε αὐτὸ ποὺ ἀνήκει στὸ Σωκράτη ἀπὸ κείνο ποὺ ἀνήκει στὸν Πλάτωνα, ἔχει ἐπὶ τέλους βρεθεῖ.

Ἐφαρμόζοντας ὁμως καὶ γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Σωκράτη τὴ μορφικὴ μέθοδο, ἢ ἀνάλυση τῶν γλωσσολογικῶν ιδιοτυπιῶν δὲν μπορεῖ νὰ περιοριστεῖ μόνο στοὺς Διαλόγους τοὺς λεγόμενους σωκρατικούς, ἀλλὰ, ἀπὸ τὸ πολὺ γνωστὸ γεγονὸς ὅτι σὲ κάθε τι πλατωνικὸ ὑπάρχει κάτι τοῦ Σωκράτη καὶ σὲ κάθε τι σωκρατικὸ ὑπάρχει κάτι τοῦ Πλάτωνα, θὰ πρέπει νὰ ἐπεκταθεῖ σ' ὅλο τὸ σῶμα τῶν πλατωνικῶν Διαλόγων, προχωρώντας ἐπομένως καὶ πέρα ἀπὸ τὸ Φαῖδωνα, στὸν ὁποῖο τοποθετεῖται συνήθως ὁ σαφὴς

διαχωρισμός ανάμεσα στην ανικανοποίητη σωκρατική έρευνα και την πλατωνική θεωρία των ιδεών και στη θεωρία της αθανασίας της ψυχής. Κι αν με τὸ τρόπο αὐτὸ πλαταίνει τὸ συνηθισμένο πεδίο τῆς ἔρευνας, τὸ κριτήριο, ἀντίθετα, περιορίζεται, γιατί, ἀφοῦ λείπουν σωκρατικά γραφτὰ ἢ ἐπαναληπτική μόνο φόρμουλα μπορεί νὰ θεωρηθεῖ ἀποδεικτική. Τὸ ἀντικειμενικὸ κριτήριο, λοιπόν, τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ χρησιμοποιηθεῖ στὴν ἀνάλυση γιὰ τὸν καθορισμὸ τοῦ ἱστοικοῦ στοιχείου, ποὺ βρίσκεται στὸ πλατωνικὸ Σωκράτη, ἔχει διατυπωθεῖ ὡς ἐξῆς ἀπὸ τὸν Capizzi: «στοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνα θὰ πρέπει, κάθε τι ποὺ ἀναφέρει τὸ πρόσωπο Σωκράτης χωρὶς φόρμουλα ἢ μὲ φόρμουλα ἀπλή, νὰ θεωρηθεῖ συμπέρασμα τοῦ συγγραφέα, καὶ θεωρία ἢ μέθοδος ἢ μελέτη ἢ χαρακτηριστικὸ τεμάχιο τοῦ ἱστοικοῦ Σωκράτη, κάθε τι ποὺ ἀποδίδεται στὸ πρόσωπο Σωκράτης ἀπὸ τὸν ἴδιο ἢ ἀπὸ ἄλλα πρόσωπα μὲ φόρμουλες ἐπαναληπτικές, οἱ ὁποῖες ἀναφέρουν, δηλαδὴ, αὐτὸ ποὺ λέει ἢ κάνει συνήθως ὁ Σωκράτης ἔξω ἀπὸ τὴ σκηνὴ τοῦ διαλόγου» (σ. 151).

Τὰ χωρία, ποὺ εἰσάγονται μὲ φόρμουλα ἐπαναληπτική καὶ μποροῦν γι' αὐτὸ νὰ χρησιμεύσουν σὰν πλατωνικὲς μαρτυρίες γιὰ τὸν ἱστορικὸ Σωκράτη συνοψίζονται στὰ πάρα κάτω: 'Απ. 19 b-d: ἀδιαφορία γιὰ τὴ φυσική καὶ τὴν ἔριστική· 'Απ. 20 d: ἀνθρώπινη γνώση· 'Απ. 21 b, 23 b, 33 c· Λάχ. 187 e, 188 a· 'Ιππ. 'Ελάσσ. 369 d, 372 a-c: ἐρωτήσεις τῶν διατεινομένων σοφῶν· 'Απ. 29 b: ἄγνοια γιὰ τὰ πράγματα τοῦ ὑπερέραν· 'Απ. 30 a-b: ὑπεροχὴ τῆς ἀρετῆς πάνω στὸ πλοῦτο· 'Απ. 31 c-d· 40 a· Εὐθύδ. 3 b, 'Αλκιβ. 124 c· Εὐθύδ. 272 e· Φαῖδρ. 242 d: τὸ δαιμόνιο· 'Απ. 33 a-b: ὄχι διδασκαλία, ἀλλὰ διάλογος μὲ ὅλους καὶ δωρεάν· 'Απόλ. 36 b-d: παρακίνηση πρὸς τὴν ἀρετὴ· Κρίτ. 46 b: ἐμπιστοσύνη μόνο στὸ λόγο· Κρίτ. 49 a: καταδίκη τῆς ἀδικίας· Εὐθύφρ. 6 a· Φαῖδρ. 229 e: ἀδιαφορία γιὰ τοὺς μύθους· 'Ιων. 532 d· Χαρμ. 165 b· Γοργ. 509 a· 'Ιππ. Μείζ. 286 d: ὁμολογία ἄγνοιας· Λάχ. 186 c: ἔλλειψη δασκάλων· 'Αλκιβ. 106 a· Πρωτ. 334 e, 335 b: περὶ βραχυλογίας καὶ μακρυλογίας· Μενέξ. 235 c: εἰρωνεία τῶν ρητόρων· Πρωτ. 333 c· Γοργ. 458 a: ἀδιαφορία γιὰ τὸ πρόσωπο ποὺ ἐξελέγχεται· Γοργ. 474 a: ἀδιαφορία γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν προσώπων ποὺ ὑποστηρίζουν μιὰ ἄποψη· Γοργ. 481 d - 482 a: ἀγάπη γιὰ τὴ φιλοσοφία· Γοργ. 482 d: ἀνακάλυψη τῶν ἀντιλογιῶν· Γοργ. 482 e, 492 c: ζήτησις τῆς ἀλήθειας· Γοργ. 506 a: ἀναγνώρισις τῆς ἀλήθειας τῶν ἄλλων· 'Ιππ. Μείζ. 304 b-c· 'Ιππ. 'Ελάσσ. 376 b-c· Μένων 79 e, 80 A, 80 c: ἀμφιβολία γιὰ τὴ μέθοδο· 'Ιππ. 'Ελάσσ. 372 d, Πολιτεία I 337 e· Εὐθύδ. 296 a· Φαῖδρ. 234 e - 235 a: ἄγνοια· Πολιτεία I 337 a· Συμπ. 218 d, 221 d, 222 a: εἰρωνεία· Πολ. I 338 b: ἄρνησις διδασκαλίας· Εὐθύδ. 295 e: ἀνεπιτηδειότητα πρὸς τὸ ὀμιλεῖν· Φαῖδ. 60 c - 61 a: φιλοσοφία· Φαῖδ. 72 e, 73 a-b: ἡ ἀνάμνησις· Φαῖδ. 76 d, 100 b: ὑπαρξὴ ιδεῶν· Συμπ. 177 d, 193 e, 212 b: ἀρμοδιότητα στὰ

έρωτικά· Συμπ. 216 d-e : εὐαισθησία στὸν ἔρωτα, ἄγνοια, εἰρωνεία· Φαῖδρ. 229 e - 230 a, 230 d : ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου· Φαῖδρ. 236 e : ἀγάπη γιὰ τοὺς συλλογισμούς· Θεαίτ. 149 a, 150 b - 151 b, 161 b : τέχνη μαιευτική· Θεαίτ. 169 b : ἐριστική¹.

Ἀπὸ τὴν εξέταση, λοιπόν, τοῦ Capizzi ἡ Ἀπολογία ἀποκαλύπτεται σὰν τὸ πιὸ πλούσιο ἀπ' ὅλα τὰ πλατωνικά γραφτὰ σὲ χωρία ἐπαναληπτικῆς μορφῆς, ἀναφερόμενα στὸ Σωκράτη, καὶ γιὰ τοῦτο τὸ πιὸ πλούσιο σὲ μαρτυρίες γιὰ τὸν ἱστορικὸ Σωκράτη², κ' ἔτσι ἐπιβεβαιώνεται ἡ γνώμη τῆς μεγάλης πλειονότητος τῶν μελετητῶν, ποὺ ἔχουν ἀναγνωρίσει σ' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν ἀποκαλυπτικὸ λόγο ἑνα ξέχωρο χαρακτήρα ἀξιοπιστίας πρὸς τὸ σκοπὸ μιᾶς ἱστορικῆς ἀνασύνθεσης τῆς σωκρατικῆς προσωπικότητος.

Ὅλα μαζί τὰ χωρία τῆς Ἀπολογίας συνθέτουν «ἓνα συγκεκριμένο μήνυμα ποὺ ἀφορᾷ ἓνα ἐξ ἴσου συγκεκριμένο πρόβλημα : τί σκεπτόταν ὁ Σωκράτης γιὰ τὴ σοφία καὶ ποιά χαρακτηριστικά ξεχώριζαν κατὰ τὴ γνώμη του τὸν ἀληθινὸ ἀπὸ τὸν ψευδὴ σοφὸ» (σ. 154). Ἰδιαίτερα, ἡ σωκρατικὴ ἄγνοια παρουσιάζεται στὰ συμπεράσματα τῆς ἐρευνας, σὰν τὸ μοτίβο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐκπορεύονται καὶ διορθώνονται ὅλα τὰ ἄλλα θέματα, καθαυτὸ σωκρατικά, ποὺ ἀνάφερε, δηλαδή, ὁ Σωκράτης ἢ ἀναφέρθηκαν σχετικὰ μὲ τὸν Σωκράτη σὲ μορφή ἐπαναληπτική. Ἡ ἀνασκευή τῆς ψεύτικης γνώσης τοῦ ἄλλου καὶ ὅλων ὅσων ἰσχυρίζεται ὅτι γνωρίζει γιὰ τὰ οὐράνια

1. Ἀνάμεσα στὴν Ἀπ. 19 b, ὅπου ὁ Σωκράτης ἀντικρούει ὅτι ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐριστική καὶ τὸ Θεαίτ. 169 b, ὅπου μιὰ τέτοια ἀσχολία θεωρεῖται σὰν αὐθεντικὰ σωκρατική, ἡ ἀντίφαση εἶναι μόνο φαινομενική. Πραγματικά, στὴν Ἀπ. 19 b ὁ Σωκράτης, διατυπώνοντας μὲ τὸ δικό του τρόπο τὴν κατηγορία τῶν παλαιῶν κατηγορῶν, ἀποκρούει τὴν ἐξάσκηση τοῦ «τὸν ἦττω λόγον κρείττω ποιῶν», ποὺ τοῦ ἀποδίδει ὁ Ἀριστοφάνης, ἐνῶ ἡ ἐριστική ποὺ ἀποδίδεται στὸ Σωκράτη, Θεαίτητος 169 b, «δὲν εἶναι αὐτὴ τῶν σοφιστῶν : οἱ κανόνες εἶναι διαφορετικοί, εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν διατυπωθεῖ στὸ Γοργία, δηλαδή ἡ προσωπικὴ τιμιότης καὶ ἀφιλοκέρδεια», Capizzi, σσ. 169 - 170.

Εἶναι ἀλήθεια, πρέπει νὰ προσθέσουμε, ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης εἶχε πρόθεση νὰ χτυπήσει στὸ Σωκράτη τὴν πιθανὴν ὀξύτητα καὶ ἐξαχρείωση στὶς ὁποῖες καὶ ἔφτασε ἀπὸ τὰ πράγματα ἡ σωκρατικὴ διαλογικὴ στοὺς ὄψιμους σοφιστές, ποὺ τοὺς χαρακτήριζε κυρίως ἡ ἐριστική, πρβλ. M o n t u o r i, *Socrate tra Nuvole prime e Nuvole seconde*, ἔργο ποὺ ἀναφέραμε, σμ. 47 στή σελ. 16 καὶ πέρα, λόγω τῆς ὁποίας ὁ Ἰσοκράτης κατηγοροῦσε ὅλους τοὺς σωκρατικούς ὅτι εἶναι ἐριστικοί καὶ γιὰ τοῦτο σοφιστές. Πρβλ. M. U n t e r s t e i n e r, *Sofisti, Test. e Framm.*, Firenze 1961², σμ. στή σελ. 3.

2. Ἀπὸ τὰ 67 χωρία ποὺ ἐξετάστηκαν, ἀνήκουν, πραγματικά, 10 στὴν Ἀπολογία, 9 στὸν Γοργία, 6 στὸ Συμπόσιο, ἀπὸ 5 στὸ Φαῖδρο καὶ στὸ Φαῖδωνα, ἀπὸ 4 στὸ Θεαίτητο καὶ Ἰππία Ἐλάσσονα, ἀπὸ 3 στὸ Ἰ τῆς Πολιτείας, Πρωταγόρα καὶ Εὐθύδημο, ἀπὸ 2 στὸν Κρίτωνα, Εὐθύφωνα, Λάχη, Ἀλκιβιάδη, Ἰππία Μείζονα καὶ Μένωνα καὶ ἀπὸ ἓνα, τέλος, στὸν Ἴωνα, Χαρμίδη καὶ Μενέξενο (σ. 170). Ὁ Φαῖδων, μονάχα, ἀπὸ ὅλους τοὺς διαλόγους περιέχει 4 σωκρατικὲς γνώμες γιὰ συγκεκριμένα θεωρητικὰ προβλήματα : τὰ ἄλλα 63 χωρία ἀφοροῦν μεθοδολογικά χαρακτηριστικά ἢ τὸ πολὺ πολὺ ἠθικά (σ. 171).

καὶ τὰ ὑποχθόνια, καὶ ἡ ἀμφιβολία τῆς μεθόδου, καὶ ἡ δηκτικὴ εἰρωνεία, καὶ ἡ συναφὴς μαιευτικὴ τέχνη καὶ ἡ συνείδησις τελικὰ ὅτι κατέχουμε μιὰ σοφία ἀνθρώπινη, προέρχονται ἀπὸ τὴ σωκρατικὴ ἀκριβὲς γνῶσις τῆς μὴ γνῶσις, ἡ θεματικὴ τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ τὸ μῖτο σχεδὸν γιὰ κεῖνον ποὺ ἀναζητᾷ τὸν ἱστορικὸ Σωκράτη στὶς σελίδες τοῦ Πλάτωνα.

Πολὺ κοντὰ στὴν Ἀπολογία γιὰ τὸν πλοῦτο αὐθεντικῶν σωκρατικῶν μαρτυριῶν βρίσκεται ὁ Γοργίας, στὸν ὁποῖο μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ μοτίβου τῆς ἀγνοίας, προβάλλουν οἱ κανόνες τοῦ διαλόγου : ἡ ἀνοχὴ τοῦ λόγου τοῦ ἄλλου, ἡ ἀδιαφορία γιὰ τὸν ἀριθμὸ καὶ τὴν ἰδιότητα τῶν ἀντικρουομένων προσώπων, ἡ ἀμφιβολία σὰν ὅρος κάθε σοβαρῆς ἐρευνας (σ. 58 καὶ πέρα).

Ὁ Φαῖδων, ἀντίθετα, φέρνει σὲ φῶς τὴ σωκρατικὴ παραδοχὴ τῆς ὀρφικο - πυθαγόρειας θεωρίας τῆς ἀνάμνησης καὶ τὴν ἀποκάλυψη, ἐντελῶς σωκρατικὴ, τῆς ὑπαρξῆς τῶν ἰδεῶν στὸ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου. «Ἐπιβεβαιώνονται, λοιπόν, οἱ πρόσφατες ἐρμηνεῖες ποὺ βλέπουν στὸ πλατωνικὸ Φαῖδωνα μιὰ ἐπανερμηνεία τῆς σωματικῆς ἐννοίας μ' ἓνα νόημα πρὸ συμπτυνωμένο, πραγματιστικὸ, ὄντολογικόν. Ἐκθέτοντας τὶς γενικὲς θεωρίες τοῦ Δασκάλου, καὶ βεβαιώνοντας ὅτι οἱ δικές του προκύπτουν λογικὰ ἀπὸ αὐτές, ὁ Πλάτωνας θέλησε προφανῶς νὰ δείξει σ' ὅποιον δὲν τὸ πίστευε (στὸν Ἀντισθένη πιθανόν), ὅτι ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν καὶ ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς εἶναι δυνατό νὰ ἐξαχθοῦν καὶ χωρὶς πολὺ κόπο, ἀπὸ τὸ σωκρατικὸ ἐννοιοκρατισμὸ (σσ. 165 - 166).

Στὸ Συμπόσιο ὁ Ἀλκιβιάδης ἐπιβεβαιώνει τὴ σωκρατικὴ εἰρωνεία ποὺ διακρίνεται ἤδη στὸ Ι τῆς Πολιτείας, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ Σωκράτης ἀναλαμβάνει τὸ ἔργο νὰ μᾶς πληροφορήσει γιὰ τὴ θεωρία του περὶ ἔρωτος.

Στὸ Παρμενίδη, τέλος, ἡ ἀπουσία ἀπὸ ἐπαναληπτικὲς φόρμουλες στὸ στόμα τοῦ Σωκράτη ἢ ποὺ νὰ ἀναφέρονται στὸ Σωκράτη, δείχνει τὴν ὀριστικὴ ἀπόσπασση τοῦ μαθητῆ ἀπὸ τὸ Δάσκαλο (σ. 153).

Ἄν ἡ Ἀπολογία, λοιπόν, καὶ ὁ Γοργίας, ποὺ θεωροῦνται διάλογοι νεανικοί, παίρνουν μιὰ ἐξέχουσα θέση, σὰν σωκρατικὲς πηγές, μὲ τὴν ἐρευνα ἀποδείχτηκαν τὸ ἴδιο σχεδὸν ἐνδιαφέροντες ὁ Φαῖδων καὶ τὸ Συμπόσιο, ποὺ θεωροῦνται γενικὰ ἔργα τῆς ὠριμότητος κι ἀκόμα κι ὁ Θεαίτητος, ποὺ ἀποδίδεται στὴ γεροντικὴ ἡλικία τοῦ Πλάτωνα (σ. 172). Ἐπὶ πλέον, ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν διαλόγων συνάγεται ὅτι ἂν οἱ πλατωνικὲς μαρτυρίες γιὰ τὸ Σωκράτη εἶναι, σὲ γενικὲς γραμμές, ἄλλες τόσες ἐρμηνεῖες τῆς ὁμολογίας τῆς ἀγνοίας (σ. 168), προκύπτουν ἐπίσης σωκρατικὲς ἢ θεωρία τῆς ὑπαρξῆς τῶν ἰδεῶν στὸ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου (σ. 165), ἀπὸ τὴν ὁποία εἶναι εὐκόλο νὰ ἐξαχθεῖ ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς (σ. 166), ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης (σ. 163) καὶ ἡ ἐρωτικὴ, ποὺ θεωροῦνται συνήθως πλατωνικὲς (σ. 170), καθὼς καὶ ἡ ἐριστικὴ, ποὺ ἡ ἀπόδοσή της

στό Σωκράτη δίνει ένα καινούργιο νόημα στη πλατωνική πολεμική έναντι των ὀψιμων σοφιστών, πού ἔχουν γίνει ἀντικείμενο αὐστηρῆς ἐπιτίμησης ἀπό τόν Πλάτωνα στόν Εὐθύδημο καί τὸ Σοφιστή, ὅσο καί στη σάτυρα τοῦ Ἀριστοφάνη ἐναντίον τοῦ σοφιστῆ Σωκράτη, δασκάλου τοῦ ὁμιλεῖν καλῶς στίς πλατωνικῆς συγκεντρώσεις καί στά δικαστήρια.

5. Ἀπ' ὅσα εἶπαμε ὡς ἐδῶ, ὅσο κι ἂν εἶναι λίγα, θά πρέπει νά φάνηκε ὅπωςδῆποτε καθαρά ἡ ἀποφασιστική συμβολή τῆς ἔρευνας τοῦ Capizzi στό σωκρατικό πρόβλημα, τόσο γιά τή μεγαλοφυΐα τοῦ κριτήριου πού χρησιμοποιήθηκε, ὅσο καί γιά τὸ συγκεκριμένο τῶν ἀποτελεσμάτων. Ἀποτελέσματα πού δύσκολα μποροῦν νά ἀμφισβητηθοῦν καί πού δέν θά εἶναι δυνατό νά τὰ ἀγνοήσει, ἀπό δῶ καί μπρός, ὅποιος θέλει ν' ἀσχοληθεῖ σοβαρά μέ τὸ Σωκράτη. Καί τοῦτο γιατί οἱ μαρτυρίες βέβαιης ἱστορικῆς ἀξιοπιστίας πού ἦρθαν σέ φῶς μέ τήν ἔρευνα, ἐνῶ ἀπό τή μιὰ μεριά διαψεύδουν ὀριστικά τήν ὀλοένα καί διαδιδόμενη γνώμη τῆς ἀνεφικτότητας τοῦ ἱστορικοῦ προσώπου τοῦ Σωκράτη, προσφέρουν, ἀπό τήν ἄλλη, πῶς πολὺ κι ἀπό μιὰ στέρεη βάση, τὸ μῖτο γιά τήν ἀνασύνθεση τῆς προσωπικότητας τοῦ ἀρχαίου σοφοῦ. Ἡ φάση Cigon τῶν σωκρατικῶν μελετῶν, ἔχει, μποροῦμε νά ποῦμε, ὀριστικά τερματισθεῖ. Ἀπὸ δῶ κ' ἐμπρός θά πρέπει νά ξεκινᾶμε ἀπὸ τὸν Capizzi, ὅπως ὡς τώρα ξεκινούσαμε ἀπὸ τὸν Gigon.

Ἀλλὰ σέ τοῦτο ἀκριβῶς τὸ σημεῖο, ἀφοῦ δηλαδή, δεχτήκαμε σὰν ὀριστικά τὰ ἀποτελέσματα πού ἔδωσε ἡ φιλολογικὴ ἔρευνα, μποροῦμε νά συζητήσουμε ὄχι μέ τὸν Capizzi ἀλλὰ τί μένει νά γίνει ὕστερα ἀπὸ τὸν Capizzi¹. Γιατί, ἂν ἡ ἐξέταση τῆς πλατωνικῆς μαρτυρίας μᾶς εἶπε μερικά σίγουρα πράγματα γιά τὸ Σωκράτη ἢ ἴδια ἡ ἐξέταση, ἀπὸ λόγους ἀρχῆς, ἄφησε ὥστόσο ἀκάλυπτο ἓνα εὐρὺ πεδίο μελετῶν κι ἐρευνῶν πάνω ἀκριβῶς στη πλατωνικὴ πηγὴ.

Ὑπολείπεται, προπαντός, νά γίνει μιὰ ἔρευνα γιά τὸ χαρακτῆρα τῆς πλατωνικῆς μαρτυρίας γιά τὸ Σωκράτη. Τὸ ὅτι ἔχουμε βρεῖ, τελικά, τὸ κλειδί πού μᾶς ἐπιτρέπει νά διακρίνουμε τὸ αὐθεντικὸ πλατωνικὸ ἀπὸ κεῖνο, πού, ἀντίθετα, εἶναι σίγουρα σωκρατικό, δέν μπορεῖ βέβαια ν' ἀπαλλάξει τὸν ἱστορικὸ ἀπὸ τοῦ νά θέσει στὸν ἑαυτὸ του τὸ ἐρώτημα γιά ποιὰν αἰτία ὁ Πλάτων ἔχει ἀποκρύψει, στήν οὐσία, μέ τὰ μυστήρια τῆς γλώσσας του τὸν ἀληθινὸ Σωκράτη, γιά νά παρουσιάσει στη θέση του μιὰ σειρά

1. Ἐξ ἄλλου κι ὁ ἴδιος ὁ Capizzi, σὰν νά ἤθελε νά παροτρύνῃ κι ἄλλους νά παραλάβουν καί νά συνεχίσουν τήν ἔρευνα ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅπου κατέληξε μέ τὴ δική του, γράφει: γιά τὰ ὑπόλοιπα, ἀφῆνω σέ ἄλλες καὶ διαφορετικὲς μελέτες τὸ ἔργο, χρησιμοποιώντας τήν πλατωνικὴ μαρτυρία γιά λεπτὴ ἀνάλυση κριτικὴ τῶν ἄλλων, νά ἀνασυνθέσουν τὰ ἱστορικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Σωκράτη», σ. 173.

σωκρατικῶν εἰκόνων, σὲ ἀντίφαση μεταξύ τους καὶ μὲ τὸν ἴδιο τὸ Σωκράτη. Ἀπομένει δηλαδὴ νὰ διερωτηθοῦμε, γιατί ὁ Πλάτων θέλησε ἢ ἔπρεπε νὰ ἀντικαταστήσει τὸν ἱστορικὸ Σωκράτη μ' ἓνα Σωκράτη φιλολογικὸ καὶ πλαστὸ : ἓνα Σωκράτη δηλαδὴ, ποὺ στὴν Ἀπολογία εἶναι ἡ ἀντίθετη ἀκριβῶς εἰκόνα τοῦ ἀριστοφάνειου Σωκράτη καὶ τοῦ «ἄσεβους» Σωκράτη ποὺ κατηγορήθηκε, δικάστηκε καὶ καταδικάστηκε¹ καὶ στὸ Γοργία εἶναι τὸ ἀντίθετο ἀκριβῶς τοῦ Σωκράτη, δασκάλου πολιτικῆς τοῦ Κριτία καὶ τοῦ Ἀλκιβιάδη, ποὺ ἔχει σκιαγραφῆσει ὁ Πολυκράτης, ἐνῶ καὶ στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση, στὸ σύνολο τῆς πλατωνικῆς σκιαγράφησης, δὲν εἶναι ὁ ἱστορικὸς Σωκράτης, ὁ ὁποῖος εἶναι δυνατό ν' ἀνασυντεθεῖ ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς μορφικῆς ἔρευνας. Θὰ μπορούσε βέβαια νὰ ἀντεῖπει κανεὶς πὼς μιὰ τέτοια ἐρώτηση θίγει τὴν ἱστορικὴ κ' ἐξωτερικὴ ὄψη τοῦ πλατωνισμοῦ κι ὄχι τὴν οὐσίαν τοῦ σωκρατισμοῦ καὶ τῆς πλατωνικῆς μαρτυρίας γιὰ τὸ Σωκράτη.

Ἄλλ' ἐπειδὴ, ἀκριβῶς, ἀφορᾷ περισσότερο τὸ Πλάτωνα παρὰ τὸ Σωκράτη ἡ ἐρώτηση μᾶς φαίνεται ὅτι ἐνδείκνυται καὶ δὲν μπορεῖ καθόλου νὰ ἀπαλειφθεῖ ὅταν σκοπεύουμε νὰ κάνουμε μιὰ ἀκριβωμένη ἐκτίμηση τῆς ἴδιας τῆς πλατωνικῆς μαρτυρίας γιὰ τὸ Σωκράτη. Ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι φανερά ἀπομονωμένη στὸ κείμενο ὅπου τὴ διαβάζουμε ἀλλὰ τοποθετημένη βέβαια μέσα σ' αὐτὸ κ' ἐρμηνευμένη στὸ πνεῦμα ὅλου τοῦ κειμένου στὸ ὁποῖο βρίσκεται.

Ἡ σωκρατικὴ ἄγνοια, γιὰ νὰ δώσουμε ἓνα παράδειγμα, περικλείεται σ' ἓνα πλαίσιο μυθικο - ποιητικὸ ὅπως κ' ἡ χρησικὴ ἀπάντηση στὸ Χαιρεφῶντα² κ' ἡ θεία ἀποστολὴ ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους. Ἀναρωτιόμαστε, ὅμως, γιατί ὁ Πλάτων θέλησε νὰ ἀποδώσει στὴν προτίμηση τοῦ θεοῦ τῶν Δελφῶν τὴ χρησικὴ ἀπάντηση καὶ τὴν ἐξέταση τῶν ἀνθρώπων, ἀποκρύπτοντας ἔτσι τὴν ἀλήθεια τῆς σωκρατικῆς ἄγνοιας μὲ τὴ πλαστότητα τῆς δελφικῆς ἀπάντησης;

Ἄν εἶναι ἀληθινὸ, ὅπως κ' εἶναι, ὅτι σὲ κάθε διάλογο ὑπάρχει καὶ ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων, ἄλλο τόσο εἶναι ἀληθινὸ ὅτι ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει ὁ Σωκράτης ὑπάρχει πάντα μιὰ ὄψη τοῦ ἱστορικοῦ καὶ μιὰ τοῦ φιλολογικοῦ Σωκράτη. Κι ἂν ἡ μορφικὴ ἀνάλυση διέκρινε καθαρὰ τὸ Σωκράτη ἀπὸ τὸ Πλάτωνα, μένει ἀκόμα νὰ ἐξετάσουμε διαχωρίζοντας τὸν ἱστορικὸ Σω-

1. Γιὰ μιὰ λεπτομερεῖακὴ σύγκριση τῆς Ἀπολογίας καὶ τῶν Νεφελῶν βλέπε Μ ο n t u o r i, *Socrate tra Nuvole prime e Nuvole seconde*, ἔργο ποὺ ἀναφέραμε, σ. 51 καὶ πέρα.

2. Ὁ Capizzi, πραγματικά, θεωρεῖ τὴν ἀπάντηση τοῦ δελφικοῦ μαντείου σάν «ἓνα μυθικὸ πλαίσιο» τὸ ὁποῖο, ἀπὸ ἔλλειψη ἐπαναληπτικῶν διατυπώσεων, δὲν μπορεῖ ν' ἀποδοθεῖ στὸν ἱστορικὸ Σωκράτη. Γιὰ τὸν φιλολογικὸ καὶ εὐρηματικὸ χαρακτήρα τοῦ χρησιμοῦ πρβλ. Μ ο n t u o r i, *Socrate. Dal mito alla storia*, ἔργο ποὺ ἀναφέραμε, σ. 35 καὶ πέρα.

κράτη τοῦ Πλάτωνα ἀπὸ τὸν φιλολογικὸ Σωκράτη ποὺ ἐφτιαξε ὁ Πλάτων γιατί ὁ Πλάτων συγχέει τὸν ἕνα μὲ τὸν ἄλλον καλύπτοντας τὸν ἕνα μὲ τὸν ἄλλο καὶ προβάλλοντας περισσότερο τὸν ἰδανικὸ Σωκράτη ἀπὸ τὸν πραγματικόν.

Εἶναι γεγονὸς ὅτι, σ' ὅλες τὶς ἐποχές, ἀπὸ τοὺς Ἐκκλησιαστικοὺς Πατέρες ὡς τοὺς Οὐμανιστὲς τῆς ἰταλικῆς Ἀναγέννησης κι ὡς τοὺς γάλλους Διαφωτιστὲς, κι ἀπὸ μιὰ περισσότερο κι ἀπὸ αἰῶνα σωκρατικὴ ἱστοριογραφία, ὁ φιλολογικὸς κυρίως Σωκράτης ἦταν διαρκῶς γνωστὸς κι ἀγαπήθηκε κι ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ ἐγίνε πρόδρομος ἢ συμβόλιζε ἰδανικά, ποὺ ἄνθρωποι κ' αἰῶνες βαθμιαία ἀνακάλυπταν ἢ πρόβαλλαν γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς¹. Ἐμεῖς, μὲ ἄλλα λόγια, γνωρίσαμε πάντοτε τὸν Σωκράτη τοῦ Πλάτωνα, κι ὄχι τὸ Σωκράτη ποὺ γνώρισε ὁ Πλάτων. Ἀλλὰ τόσο ὁ Σωκράτης τοῦ Πλάτωνα ὅσο κι ὁ Σωκράτης ποὺ μπορεῖ νὰ ἀνασυντεθεῖ τώρα ἀπὸ τὴ μορφικὴ ἐρευνα δὲν μᾶς λένε, κατὰ βάθος, τίποτα γιὰ τὴ φύση τῶν μαθητῶν καὶ γιατί ἄνδρες σὰν τὸν Κριτία καὶ τὸν Ἀλκιβιάδη, τὸν Χαρμίδη, τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ξενοφῶντα, ποὺ εἶχαν ὅλοι τοὺς τὴ ζωερὴ ἐπιθυμία, ὅπως κι ὁ Πλάτων, ν' ἀφοσιωθοῦν στὴν πολιτικὴ ζωὴ, μόλις θὰ ἦταν σὲ θέση νὰ τὸ κάμουν², θὰ πλησίαζαν ποτὲ τὸν Σωκράτη, ἐνῶ προσφέρονταν βέβαια,

1. Ὁ χρησμός πρὸς τὸν Χαιρεφῶντα γιὰ τὴ σοφία τοῦ Σωκράτη, θὰ προκάλεσε, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ R. Marcel, «Saint» Socrate, Patron de l'Humanisme, εἰς «Revue Int. de Philos.», 1951, σσ. 135 - 143, τὴ τόσο βαθειὰ καὶ γιὰ αἰῶνες, ἀπήχηση τοῦ ὀνόματος τοῦ Σωκράτη στὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ κ' ἰδιαίτερα στὶς χριστιανικὲς ψυχές, σ. 135. Πρβλ. ἐπίσης καὶ E. Gilson, L'esprit de la philosophie Médiévale, Paris 1944, σ. 214 καὶ πέρα : La connaissance de soi-même et le socratisme chrétien. Μιὰ πολὺ ἐνημερωμένη μελέτη εἶναι τοῦ G. Natali, Socrate nel Giudizio dei Padri Apologisti, Ascoli Piceno 1912. Γιὰ τοὺς οὐμανιστὲς ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ Marcel, ποὺ μνημονεύσαμε θὰ ἦταν καλὸ νὰ δεῖ κανεὶς τὴ Vita Socratis τοῦ Giannozzo Manetti ποὺ δημοσιεύεται προσεχῶς. Ἐξαιρετικὸ, ὅσο ἀφορᾷ τὴ λατρεία τῶν Διαφωτιστῶν πρὸς τὸ Σωκράτη, θῆμα τῆς μισαλλοδοξίας καὶ τοῦ φανατισμοῦ, R. Trousson, Socrate devant Voltaire, Diderot et Rousseau. La conscience en face du mythe, Paris 1967. Γιὰ τὶς σωκρατικὲς ἐρμηνείες στὰ νεώτερα χρόνια, βλέπε P. Rossi, Per una storia della storiografia Socratica, εἰς Problemi di Storiografia Filosofica μὲ ἐπιμέλεια τοῦ A. Banfi, Milano 1951, σσ. 85 - 140, κυρίως ὅμως V. de Magalhães-Vilhena, Le problème de Socrate, ἔργο ποὺ ἀναφέραμε.

Πόσο ἐπιδράσε ἡ δελφικὴ ἀπάντηση καὶ στοὺς σύγχρονους καὶ σὲ μελετητὲς τοῦ Σωκράτη σὰν τὸν Calogero, βλέπε τὸ τελευταῖο ἀκριβῶς γραπτὸ τοῦ ρωμοῦ Δασκάλου γιὰ τὸ Σωκράτη : Il messaggio di Socrate, εἰς «La Cultura» 1966, σσ. 289 - 301, ὁ ὁποῖος προϋποθέτει ἀκριβῶς ὅτι «μια τόσο ἐπίσημη ἀπάντηση τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν φαινομενικὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει ἐπινοηθεῖ ἀπὸ τὸν σωκρατικὸ θρόλον», σ. 289.

2. Πλάτωνος, Ἐπιστολὴ VII, 324 c καὶ Ἀλκιβιάδης Μείζ. 105 ab καὶ πέρα, πρβλ. I. Hatzfeld, Alcibiade, Paris 1951. Γιὰ τὸ προῆγον πολιτικὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Πλάτωνα, πρβλ. F. Adorno, Introduzione a Platone, εἰς Platone, Opere Politiche, τόμ.

στην Ἀθήνα ὀνομαστοὶ δάσκαλοι τῆς πολιτικῆς τέχνης, ἂν δὲν εἶχαν δεῖ ὅτι ὁ Σωκράτης θὰ ἱκανοποιήσῃ περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους τὴ λαχτάρα τους¹. Ἡ φύση τῶν μαθητῶν μὲ λίγα λόγια, θὰ μᾶς πεί, βέβαια, κάτι γιὰ τὸ χαρακτῆρα τῆς διδασκαλίας τοῦ Δασκάλου.

Κι ἀκόμα, ὁ Σωκράτης τοῦ Πλάτωνα κι ὁ Σωκράτης ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴ μορφικὴ ἔρευνα δὲν μᾶς λένε τίποτα γιὰ τὴν τραγικὴ συνάφεια τοῦ σωκρατικοῦ διαλέγεσθαι μὲ τὸν θάνατο μὲ κώνειο, ὅσο κι ἂν ὁ φιλολογικὸς Σωκράτης φαίνεται ὅτι δημιουργήθηκε σὲ συνάρτηση ἀκριβῶς μὲ τὸ θάνατο τοῦ ἱστορικοῦ Σωκράτη καὶ γιὰ δικαίωση ἢ ἐξύμνηση τοῦ θανάτου ἐκείνου².

Μιὰ κατάλληλη ἐξέταση τοῦ φιλολογικοῦ Σωκράτη ἢ τῶν διαφόρων φιλολογικῶν εἰκόνων ποὺ ἔφτιαξε ὁ Πλάτων εἶναι ὅπως φαίνεται ἀναπόφευκτη. Κι ὅχι μόνον τῶν εἰκόνων ποὺ σχεδίασε ὁ Πλάτων, ἀλλὰ καὶ κάθε ἄλλης σωκρατικῆς εἰκόνας κ' εἰδικὰ ὅσων σχεδιαγράφησε ὁ Ἀριστοφάνης κι ὁ Πολυκράτης, γιατί μὲ τίς τελευταῖες αὐτὲς ἡ πλατωνικὴ εἰκόνα βρίσκεται στὴ πιὸ φανερὴ ἀντίθεση ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ καθένα ἀπὸ τὰ προταθέντα σωκρατικὰ πρότυπα φαίνεται ὅτι ἀντιστοιχεῖ στὰ αἷτια μιᾶς πολιτικο - φιλολογικῆς πολεμικῆς, ποὺ εἶναι κ' ἡ προέλευση τῆς κάθε μιᾶς εἰκόνας. Θὰ πρέπει, τελικά, νὰ φτάσουμε ἢ νὰ προσπαθήσουμε νὰ φτάσουμε στὴ πρώτη ρίζα τῆς σωκρατικῆς *dichtung*, ἀντὶ νὰ περιοριζώμαστε στὴν καταγγελία της, καὶ πιὸ πολὺ μὲ τὴν πίστη παρὰ μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ βροῦμε σ' αὐτὴν ἓνα ἐρμηνευτικὸ κριτήριον γιὰ τὸν ἱστορικὸ Σωκράτη πιὸ εὐρὺ ἀπὸ κεῖνο ποὺ ἐπιτρέπουν οἱ λίγες ἀλλ' ἀσφαλεῖς μαρτυρίες ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴ μορφικὴ ἔρευνα ἀλλὰ ποὺ νὰ περιλαμβάνει κι αὐτές.

Καὶ ποῖος ξέρει μήπως τὸ γρηγορώτερο παρουσιαστεῖ μιὰ μελέτη γιὰ τίς ἀπαρχὲς τοῦ σωκρατικοῦ θρύλου.

2, Torino 1953 - 1958, καὶ J. Luccioni, *La pensée politique de Platon*, Paris 1958. E. Bakker, *The political thought of Plato and Aristotle*, New York 1959.

1. Γιὰ τὸν Σωκράτη δάσκαλο τῆς πολιτικῆς τέχνης, ὑπεθυμίζομε τὸν Πολυκράτη εἰς Ξενοφῶντος, Ἀπομν. 1, 2, 12 καὶ πέρα καὶ τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ Κριτίου εἰς Ξενοφῶντος, Ἀπομν. 1, 2, 32. Ὅτι οἱ ἀτέλειωτες συζητήσεις τοῦ Σωκράτη μὲ θέμα ὑποδηματοποιούς, ξυλουργοὺς καὶ σιδηρουργοὺς ἦταν στὴν πραγματικότητα συζητήσεις πολιτικῆς φύσεως πρβλ. Montuori, *Socrate. Dal mito alla storia*, ἔργο ποὺ ἀναφέραμε, σ. 58 καὶ πέρα.

2. Σὲ μιὰ κριτικὴ κατανόηση τῆς καταδίκης τοῦ Σωκράτη μακριὰ ἀπὸ τὸν μῦθο ποὺ ἔφτιαξε ὁ Πλάτων, ἀποβλέπει ἀκριβῶς ἡ μελέτη ποὺ μνημονεύσαμε: *Socrate dal mito alla storia*.

Ο ΣΑΝΤΑΡΟΖΑ ΚΙ Η ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΞΟΡΙΑΣ

Τὸ Ἰνστιτούτο ἱστορίας τῆς ἰταλικῆς ἀναγέννησης, ἔχει ἐκδόσει στὴ σειρά τῶν ἐπιστημονικῶν ἐκδόσεών του, σ' ἓνα ὀγκώδη τόμο, ὅλα τὰ γράμματα, ποὺ ὁ Σανταρόζα ἔγραψε ἀπὸ τὴν ἐξορία, μὲ ἐπιμέλεια τοῦ Antonino Olmo¹, γνωστοῦ ἐρευνητῆ τῆς νεώτερης ἰταλικῆς ἱστορίας².

Ἡ ἐργασία εἶναι καμωμένη μὲ ἀγάπη ἀλλὰ κ' ἐπιστημονικὴ φροντίδα βῶπως μαρτυρεῖ ἡ πλούσια τεκμηρίωση γύρω ἀπὸ πρόσωπα καὶ πράγματα, ποὺ ἀναφέρονται μέσα στὰ γράμματα. Ἐκδοσὴ πολύτιμη, γιατί ἂν τὰ γεγονότα μᾶς δίνουν τὴ σκιαγραφία ἑνὸς ἀνθρώπου, τὰ γράμματα τοῦ μᾶς βοηθοῦν νὰ δοῦμε τὴν προσωπικότητά του ὁλοκληρωμένη καὶ σ' ὅλο τῆς τὸ βάθος. Αὐτὸ ἰσχύει ἀκόμα περισσότερο γιὰ τὸν Santa Rosa³, μὲ

1. Istituto per la storia del risorgimento italiano / Biblioteca scientifica. Santorre di Santa Rosa. Lettere dall'Esilio (1821 - 1825). Roma 1969.

2. Στις 550 σελίδες τοῦ τόμου περιέχονται : ἓνας πρόλογος τοῦ ἐπιμελητοῦ τῆς ἐκδόσεως (σσ. 7 - 35), 187 γράμματα συγκεντρωμένα γιὰ πρώτη φορὰ, ποὺ γράφτηκαν ἀπὸ τίς 11 τοῦ Μάρτη ὡς τὴν 1 τοῦ Μάη 1825 (σσ. 39 - 489) κ' ἓνα σημείωμα τοῦ E. Grasset γιὰ τίς τελευταῖες ὥρες τῆς ζωῆς του (σ. 490). Ὁ τόμος κλείνει μ' ἓνα παράρτημα, ποὺ περιλαμβάνει 15 γράμματα διαφόρων προσώπων· ἄλλα ἀπ' αὐτὰ ἀναφέρονται στὸν Santa Rosa κι ἄλλα ἀπευθύνονται στὸν ἴδιο (σσ. 494 - 516), ἓνα Ἡμερολόγιο τῆς φυλακῆς γραμμένο ἀπὸ τὸν Santa Rosa (σσ. 518 - 522) καὶ τελειώνει μὲ τὴ διακήρυξη «Οἱ Πιεμοντέζοι πρὸς τὴ Μεγαλειότητα τοῦ βασιλεῖς Βίκτωρα Ἐμμανουήλ τὸν Α'», γραμμένη κι αὐτὴ ἀπὸ τὸν Santa Rosa (σσ. 524 - 525). Ἀκολουθοῦν ἀλφαβητικοὶ πίνακες ὀνομάτων (σσ. 529 - 544) καὶ Πίνακες περιεχομένων (σσ. 545 - 550).

3. Santa Rosa, Santorre, Annibale de Rossi Di Pomarolo, κόμης. Γεννήθηκε στὸ Savigliano στὶς 18 τοῦ Ὀκτώβρη 1783 ἀπὸ τὸν Michele καὶ τὴν Paolina Regard de Balion. Πολὺ νέος ἀκολούθησε τὸν συνταγματάρχη πατέρα του στὸ Mondovì, κι αὐτὸ τὸν συνήθισε στὴ σκληραγωγία. Δῆμαρχος τοῦ Savigliano στὰ 1808. Ὑπονομάρχης στὴ Spezia στὰ 1812. Λοχαγὸς τῶν γρεναδιέρων στὴ σύντομη ἐκστρατεία τοῦ 1815. Τμηματάρχης στὸ Ὑπουργεῖο πολέμου στὰ 1816. Φλογερὸς πατριώτης καὶ συνάμα ρωμαντικός, ὁραματίστηκε μὲ πάθος τὴ πολιτικὴ κ' ἠθικὴ ἀνανέωση τῶν ἰταλῶν μέσα σ' ἓνα νέο καὶ μεγαλύτερο βασίλειο, ἀνεξάρτητο κ' ἐλεύθερο. Οἱ σκέψεις του αὐτὲς τὸν ὁδήγησαν νὰ γίνῃ ἡ ψυχὴ τοῦ κινήματος στὸ Piemonte τὸ 1821 καὶ ν' ἀναλάβῃ καὶ τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν. Τίς πολιτικὰς του ἰδέες τίς ἐκθέτει στὸ : Delle speranze degli italiani καὶ στὸ Revolution Piemontaise.

φύση στοχαστική και με βαθειά τη συναίσθηση του χρέους του σάν πολίτη.

Γιὰ μᾶς τοὺς Ἕλληνες ἔχει κ' ἓνα ἐνδιαφέρον ξεχωριστό. Στὰ γράμματα του, παράλληλα μὲ τὶς ἔγνοιες καὶ τὴν ἀγωνία γιὰ τοὺς δικούς του καὶ γιὰ τὸ δικό του ἀβέβαιο μέλλον βλέπουμε νὰ τὸν ἀπασχολοῦν ποικίλα πνευματικά καὶ πολιτικο - κοινωνικά ζητήματα καὶ μέσα σ' αὐτὰ ἔχει θέση κ' ἡ Ἑλλάδα κλασσικὴ καὶ νεώτερη.

Ὅπως εἶναι γνωστὸ ὁ Santa Rosa ἦρθε στὴν Ἑλλάδα ὅπου καὶ σκοτώθηκε στὴ μάχη τῆς Σφακτηρίας. Στὰ γράμματά του ξεχωρὰ ἀπὸ τὴν ἀγάπη καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴ χώρα μας καὶ γιὰ τὴν κλασσικὴ Ἑλλάδα βλέπουμε τὴ ψυχικὴ του κατάσταση πρὶν νάρθει στὴ χώρα μας, τοὺς λόγους πού τὸν ἐσπρωξαν στὴν ἀπόφασή του αὐτὴ κι ὅταν ἦρθε, τὶς ἐντυπώσεις καὶ τὶς κρίσεις του γιὰ τὴ χώρα μας καὶ τοὺς ἀνθρώπους της.

Οἱ δεσμοὶ του, ὅμως, μὲ τὴν Ἑλλάδα χρονολογοῦνται ἀπὸ πολὺ παλιά. Ἡ κλασσικὴ του μόρφωση τὸν εἶχε φέρεי ἀπὸ πολὺ νωρὶς κοντὰ στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Νεώτατος, στὰ Brouillons ¹, στὶς Confessioni ², στὸ μικρὸ γραπτὸ του *Delle speranze degli'italiani* ³ κρατᾷ σημειώσεις, κάνει παρατηρήσεις γιὰ βιβλία τῆς κλασσικῆς γραμματείας κι ἀναπτύσσει σκέψεις γιὰ τὸν κλασσικὸ κόσμον τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Ρώμης.

Ἡ ἐξορία τοῦ Santa Rosa, μετὰ τὴν ἀποτυχία τοῦ κινήματος στὸ Πεδεμόντιο, ἀρχίζει στὶς 10 τοῦ Μάρτη 1821, σὰν φεύγει μέσον τῆς Villanova, Alessandria καὶ Genova γιὰ τὴ Γαλλία. Ἀπὸ τὴν Toulon, Marseille καὶ Lyon φτάνει στὴν Ἑλβετία, στὴ Γενεύη, στὶς 24 τοῦ Ἀπρίλη, πιστεύοντας πὼς θὰ μπορούσε νὰ ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ. Καταλαβαίνει ὅμως ὅτι εἶναι ἀνεπιθύμητος κ' ὑποχρεώνεται νὰ γυρίζει στὰ διάφορα καντόνια. Φεύγει γιὰ τὸ Παρίσι ὅπου φθάνει τὴ πρώτη τοῦ Δεκέμβρη. Τὶς 23 τοῦ Μάρτη 1822 συλλαμβάνεται καὶ μένει στὴ φυλακὴ ὡς τὶς 15 τοῦ Μάη. Τὸν στέλνουν στὴν Alençon νὰ ζήσει ὑπὸ περιορισμό. Μένει ἐκεῖ ὡς τὶς 4 τοῦ Σεπτέμβρη. Ὑστερὰ τὸν στέλνουν στὴν Bourges. Ζητάει τὴν ἄδεια νὰ πάει στὴν Ἀγγλία. Τὶς 8 τοῦ Ὀχτώβρη φθάνει στὸ Λονδίνο. Τὶς ἀρχὲς τοῦ Ἀπρίλη 1824 φεύγει ἀπὸ τὸ Λονδίνο γιὰ νὰ ἐγκατασταθεῖ στὸ Nottingham. Ἀπὸ κεῖ στὶς 24 τοῦ Ὀχτώβρη ἐπιστρέφει στὸ Λονδίνο καὶ τὴν πρώτη τοῦ Νοέμβρη ξεκινᾷ γιὰ τὴν Ἑλλάδα.

Στὸ Παρίσι, τὸν Γενάρη τοῦ 1822 γνώρισε τὸν γάλλο καθηγητὴ τῆς

1. Τετράδια ὅπου ἀπὸ πολὺ νέος κρατοῦσε σημειώσεις ἀπ' ὅσα βιβλία διάβαζε.

2. Μαζί μὲ τὰ Ricordi εἶναι τεύχη τετραδίων ὅπου κατὰγραφε καθημερινὰ τὶς ἐντυπώσεις του γιὰ πρόσωπα καὶ γεγονότα.

3. Τὸ ἔγραψε στὰ 1820 κ' εἶναι τὸ πρῶτον τοῦ γραπτὸ ὅπου ἐκθέτει τὶς πολιτικὲς του ἰδέες. Ἡ ἐκδόσή του : *Delle speranze degli italiani* di Santorre di Santa Rosa con prefazione di A. Colombo (Casa Edit / del risorgimento. R. Caddeo - Milano 1920).

φιλοσοφίας Victor Cousin¹. Μιά στενή φιλία τούς ένωσε και βλέπόντουσαν πολύ συχνά. Ο Cousin, πού ασχολιόταν τότε με τη μετάφραση του Πλάτωνα πήρε μαζί του τον καινούργιο του φίλο στη Cachant (μικρό χωριό λίγα χιλιόμετρα έξω από το Auteuil) για λίγο καιρό, στο σπίτι του καθηγητή της φιλοσοφίας A. Viguier. Το διάστημα αυτό, από το τέλος δηλαδή του Φλεβάρη ως τις 23 του Μάρτη 1822, συντάχτηκε ή εισαγωγή στο Φαίδωνα πολύ πιο μεγάλη από τις εισαγωγές των άλλων διαλόγων και περιέχεται στο πρώτο τόμο της έκδοσης του Πλάτωνα του Cousin.

Αργότερα ο μεγάλος του θαυμασμός για την αρχαιότητα τον κάνει να γράφει: «Οί Bonald, Tracy, Daunou² συμφωνούν στην ύποτίμηση των αρχαίων. Οί αρχαίοι στους οποίους οφείλουμε το πᾶν, πού τὰ σεβαστά λείψανά τους ανανέωσαν τόν πολιτισμό πού είχε χαθεί...» (από τὰ γράμματα στις 22 του Ιουνίου 1822 και 15 του Σεπτεμβρίου 1822 πρὸς τὸν V. Cousin). Ο Όμηρος είναι γι' αὐτόν: «ὁ πῶ ἀξιαγάπητος ἄνθρωπος πού ἔχω συναντήσει» (από τὸ γράμμα στις 4 του Αὐγούστου 1823 στὸν Cousin), κι ὅταν για λίγο ἔζησε με τὴν ἐλπίδα ὅτι θάχει κοντά του τὸν πρωτότοκο γιό του Teodoro, γράφει στὴ γυναίκα του (15 του Αὐγούστου 1822) νὰ τοῦ στείλει μερικά βιβλία, ἀνάμεσα σ' αὐτὰ κι «Ὁ Πλάτων στὴν Ἰταλία». Σὲ ἄλλο γράμμα ἀναφέρει: «Κι ὁ πλατωνισμός των Φλωρεντινῶν ἀπ' ὅπου βγήκε μιὰ μεγαλόψυχη κι ἀτρόμητη νεολαία πού θάσωζε τὴν πατρίδα ἂν μποροῦσε...».

Φύση θρησκευτική με βαθειὰ πίστη στὸ χριστιανισμό σ' ἓνα του γράμμα ἀναφωνεῖ: «Ὡ Ἀθήνα, ἔκαμες τὸν ἄνθρωπο νὰ διαλογίζεται πολὺ. Διαλογίζομαι εἶναι τὸ ἴδιο μὲ ἀμφιβάλλω». Ἀνάμεσα στὰ λιγοστὰ βιβλία πού παίρνει μαζί του φεύγοντας για τὴν Ἑλλάδα εἶναι κι ὁ Πλάτωνας τοῦ Cousin, ὅπως λέει ὁ ἴδιος στὸ γράμμα του στις 31 του Ὀκτώβρη 1824, ὅπου τοῦ ἀναγγέλλει τὸν ἐρχομό του στὴν Ἑλλάδα.

1. Victor Cousin (Παρίσι 1792 - Κάννες 1847). Μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας, καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας. Ὁπαδὸς τοῦ ἐκλεκτισμοῦ προσπάθησε νὰ συμβιβάσει τίς ιδέες τοῦ Descartes με τὴν σκωτική σχολή καὶ τὸν Kant. Ἐγράψε πολλές πραγματείες, ἔργα ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, ἔβγαλε με εἰσαγωγή καὶ μετάφραση ὅλα τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνα, στὸ Παρίσι, ἀπὸ τὸ 1822 ὡς τὸ 1840, με τὸν τίτλο: *Oeuvres complètes de Platon, traduites du grec en français accompagnées de notes et précédées d'une introduction sur la philosophie de Platon, par Victor Cousin*. Ὁ τέταρτος τόμος, πού κυκλοφόρησε στις 15 Αὐγούστου 1827 εἶναι ἀφιερωμένος στὸν Santa Rosa. Ὁ Santa Rosa τοῦ ἔγραψε ἀπὸ τὴν ἐξορία 24 γράμματα.

2. Bonald (ὑποκόμης Louis de). Γάλλος συγγραφέας καὶ φιλόσοφος 1754 - 1840. Σπουδαιότερο ἔργο του: *Essai Analytique sur les lois naturelles de l'ordre social*. Daunou (Pierre, Claude - François), Γάλλος ἱστορικός, λόγιος καὶ πολιτικός. 1761 - 1840. Ὁργάνωσε τὴν Ρωμαϊκὴ Δημοκρατία (1798). Ἐγράψε διάφορες μελέτες: *Cours d'études historiques. Essais sur les garanties individuelles que reclame l'état actuel de la société*.

Ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ νεώτερη Ἑλλάδα ἔχει ἐνδιαφερθεῖ. Στις 21 τοῦ Ἰουνίου 1821 ἔγραψε ἀπὸ τῆ Γενεύης στὸ νεαρὸ Κλήμεντα Rossi, ἐξόριστο καὶ γιὸ φίλου του, ποὺ εἶχε ἀπευθυνθεῖ πρὸς αὐτὸν καὶ τοῦ ζητοῦσε μιὰ συμβουλὴ : «... Ἄν ὁ πατέρας σου συμφωνεῖ καὶ σοῦ παρέχει τὰ μέσα, θὰ σὲ συμβούλευα νὰ πᾶς στὴν Ἀμερική, ἐκτὸς ἂν ἡ καρδιά σου σὲ σπρώχνει νὰ πᾶς στὴν Ἑλλάδα, γιὰ νὰ πάρεις μέρος στὸν ἱερὸ πόλεμο τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας».

Ἐνθουσιάζεται ἀπὸ τὸ ποίημα τοῦ G. Berchet «Οἱ πρόσφυγες τῆς Πάργας» καὶ γράφει στὴν Σάρρα Austin¹ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1823 : «...τὸ διάβασα μὲ πολὺ μεγάλη εὐχαρίστηση, τὸ ὕφος κ' ἡ στιχομεγεία του πιστεύω ὅτι εἶναι σωστά καὶ ταιριαστά γιὰ τὸ σκοπὸ του καὶ στὸν Victor Cousin στις 10 τοῦ Σεπτεμβρίου 1823 : «...Τὸ διάβασα τρεῖς φορές. Τὸ τρίτο μέρος εἶναι ἀριστούργημα...».

Τὸ Συνέδριο τῆς Βερόνας τὸν ἀπασχόλησε ἄρκετὸ καιρὸ. Στις 12 τοῦ Ἰουνίου 1822 ἔγραψε στὸν V. Cousin : «...Τὸ Συνέδριο τῆς Φλωρεντίας δὲν παύει νὰ στριφογυρίζει στὸ μυαλό μου... Ἡ ἐγκατάλειψη τῶν Ἑλλήνων στὴ λέγο - πολὺ γρήγορη καὶ σκληρὴ ἐκδίωξη τῶν ἀπίστων εἶναι τόσο φοιητή, ποὺ ἔχω τὸ ζωηρὸ προαίσθημα ὅτι ὁ αὐτοκράτορας τῆς Αὐστρίας, ποὺ ἀπὸ ὑπερασπιστῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἔγινε προστάτης τῶν Μουσουλμάνων, θὰ τιμωρηθεῖ γιὰ τὴν προδοσίαν του μὲ ἀνεπανόρθωτες ταπεινώσεις καὶ συμφορές...».

Ἦθελε νὰ γράψει γιὰ τὸ Συνέδριο καὶ στὸ γράμμα του ἀπὸ τὴν Αλεξάνδρην στις 28 Αὐγούστου 1822, ζητάει ἀπὸ τὸν V. Cousin στοιχεῖα σχετικὰ. Ἀκόμα καὶ τὸν Σεπτέμβριο ἀπὸ τῆς Bourges σὲ δυὸ γράμματά του ζητάει ἀπὸ τὸν Cousin ὕλικὸ γιὰ τὸ συνέδριο. Στις 26 τοῦ Νοέμβριου 1822 ἀπὸ τὸ Λονδίνο πιά, γράφει στὸν φίλο του : «Ἐνα γραπτὸ γιὰ τὸ Συνέδριο τῆς Βερόνας μὲ ἀπασχολεῖ συνέχεια, ὅταν μπορῶ νὰ σκεφτῶ. Ἄν σοῦ παρουσιαστεῖ καμιὰ εὐκαιρία στείλε μου μερικὲς σημειώσεις ἢ γενικὲς σκέψεις πάνω στὸ Συνέδριο».

Στὸ Λονδίνο εἶχε γνωριστῇ μὲ τὸν Ugo Foscolo καὶ γιὰ ἓνα διάστημα βλέπόντουσαν ταχτικὰ καὶ συνδέθηκαν στενά. Ἀνάμεσα στὰ γράμματά του ὑπάρχουν καὶ δυὸ πρὸς τὸν μεγάλον ἰταλὸ ποιητὴ. Τὸ πρῶτο, Λονδίνο 2 τοῦ Μάρτιου 1824, τελειώνει μ' αὐτὰ τὰ λόγια : «...Μακάρι νὰ δώσει ὁ Θεὸς νὰ συναντηθοῦμε κάτω ἀπὸ τὸν οὐρανὸ τῶν δύο μόνων τόπων τοῦ κόσμου ποὺ ἀγαπῶ, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑλλάδας, ποὺ στάθηκαν τροφοὶ γιὰ

1. Sarah Taylor γυναῖκα τοῦ John Austin. Λάβαινε ἐνεργὸ μέρος στὴ πολιτικὴ ζωὴ τοῦ Λονδίνου. Γνώρισε τὸν Santa Rosa τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1822. Τὸν βοήθησε καὶ τοῦ παραστάθηκε ἠθικὰ σὲ δύσκολες στιγμές. Ἐκεῖνη τὸν ἐσπρώξε νὰ πάει στὸ Nottingham ὅπου τὸν σύστησε σὲ φιλικὲς τῆς οἰκογένειας. Ὁ Santa Rosa τῆς ἔγραψε ἀπὸ τὴν ἐξορία 32 γράμματα.

τοὺς ἀγνώμονες λαοὺς τῆς Εὐρώπης». Στὸ ἄλλο ἀπὸ τὸ Nottingham στὶς 21 τοῦ Ἰουνίου 1824 γράφει : «... ἀπὸ τοὺς κλασσικοὺς πὺν ἀναλάβετε συμπε-
ρανα ὅτι δὲν σκεφτόσαστε πῶς τὴν Ἑλλάδα. Μοῦ ἄρεσε, μ' ἐνθουσίαζε τὸ
σχέδιό σας, ἀλλὰ νὰ πᾶει κανεὶς ἐκεῖ χωρὶς ἓνα ὀρισμένο ποσὸ ἀπὸ ἀγγλικὲς
λίρες δὲν μοῦ φαινότανε λογικόν. Ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα τοῦ λόρδου Strangford
πρὸς τὴν Ὑψηλὴ Πύλῃ φαίνεται καθαρὰ ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ πρέπει νὰ φο-
βοῦνται ἀκόμα. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ διπλωματία θέλει νὰ θυσιά-
σουν οἱ Ἕλληνες τὴν ἐλευθερίαν τους γιὰ ν' ἀποκτήσουν τὴν ἀνεξαρτησία.
Μιὰ ἀνατέλλουσα Δημοκρατία δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀνεχτή· θὰ ἐρχόταν σὲ
ἀντίθεση μὲ τὸ νόμιμον σύστημα καὶ θάφηνε νὰ μεγαλώσῃ ἓνα φυτό πὺν
θάβγαζε βλαστοὺς ἢ τὸ λιγότερο θὰ διατηροῦσε ζωντανὰς ἐλπίδες, θὰ ἐτρεφε
πεποιοθήσεις καὶ ἔτσι θὰ ξεμάκρανε τὴν ἐποχὴ ὅπου οἱ μονάρχες θὰ μπορούσαν
νὰ ἀπολαύσουν μὲ εἰρήνῃ τοὺς καρποὺς τῆς νίκης τους».

Στὴν Ἀγγλία πῆγε τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1822. Ἀπὸ τὶς πρῶτες κι ὅλας
μέρες τῆς παραμονῆς του γράφει στὸ γάλλο φίλον του Victor Cousin (26
τοῦ Νοέμβριον 1822) : «μὴ ἀπογοήτευση, ἓνα κενόν, νιώθω τὴν καρδιά μου
στεγνὴ... Κατὰ βάθος δὲν ἔχω σὲ τίποτα νὰ κατηγορήσω τὴν Ἀγγλίαν, ἀλλὰ
μόνον τὸν τρόπο τῆς ζωῆς μου». Καὶ στὸν ἴδιον πάλι στὶς 10 τοῦ Δεκέμβριον :
«μὲ ἓνα χαρακτὴρα διαφορετικόν ἀπὸ τὸν δικόν μου θὰ ἤμουν πολὺ ἀνήσυχος,
γιὰ τὸ μέλλον μου, γιατί οἱ μικροὶ πόροι μου ἐξαντλοῦνται γρήγορα. Ἀλλά,
μὴν ἀνησυχεῖς. Ἔχω πάρει τὴν ἀπόφασίν μου. Εἶμαι σίγουρος πὺς θὰ βρῶ
δουλειὰ καὶ ψωμί. Γιὰ μένα δὲν ὑπάρχει δουλειὰ πὺν δὲν εἶναι ἀξιοπρεπὴς
ἅμα εἶναι τίμια».

Στὶς 28 τοῦ Γενάρη 1823 ἔγραφε στὴν ἀγγλίδαν φίλῃ του Σάρρα Austin :
«Ποτὲ δὲν βρέθηνκα σὲ μιὰ ἠθικὴ κατάστασιν τόσο ἀποθαρρυντικῇ». Στὸν V.
Cousin στὶς 25 τοῦ Μᾶη 1823 : «Φίλε μου, θὰ ἀναπληρώσω τὸ χαμένο και-
ρὸ... ὅχι δὲν θὰ ζήσω ἄχρηστα πάνω στὴ γῆ... ὅτι καὶ νὰ γίνῃ τὸ σῶμα
μου, θέλω νὰ μείνῃ μιὰ ἀνάμνησις ἀπὸ τὴ δράσιν τοῦ πνεύματός μου γιὰ τὴ
δημιουργίαν τῆς ἠθικῆς τάξεως».

Στὶς 12 τοῦ Ἰουνίου ἔγραφε πάλι στὴ Σάρρα Austin : «Εἶμαι πολὺ λίγο
εὐχαριστημένος ἀπὸ τὸν τρόπο πὺν ζῶ. Δὲν μπόρεσα ἀκόμα ἀπὸ συντυχία
διαφόρων περιστάσεων ν' ἀφοσιωθῶ στὸ καθήκον πὺν ἔχω ἐπιβάλλῃ στὸν
ἑαυτό μου». Στὸν V. Cousin στὶς 14 τοῦ Δεκέμβριον 1823 : «Κάνω μιὰ ζωὴ
πὺν μοῦ ταιριάζει πολὺ λίγο». Καὶ στὴ Σάρρα Austin στὶς 24 τοῦ Μᾶη 1824 :
«Ὅσοι βαθειὰ μέσ' τὴν καρδιά τους πιστεύουν στὴ θεοσκείαν τῆς πατρίδας
καὶ τῆς λευτεριάς, καὶ ἀφήνουν νὰ περάσῃ ἡ εὐκαιρία νὰ τὴν δοξάσουν, νὰ ἐρ-
γαστοῦν δηλαδὴ καὶ νὰ ὑποφέρουν γιὰ χάριν τῆς, θάχουν σ' ὅλην τὴν ζωὴν
ἓνα σκολήκην μέσα στὸ στῆθος πὺν θὰ τοὺς κατατρῶει τὰ σωθικά».

Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1824 φεύγει ἀπὸ τὸ Λονδῖνον γιὰ τὸ Nottingham,

όπου εγκαταστάθηκε για να δίνει, σαν καθηγητής, ιδιωτικά μαθήματα ιταλικών. Στις 21 του Ιούνη 1824 γράφει στον Ugo Foscolo : «... ν' αφήσω τη δουλειά αυτή που με βλάπτει σωματικά και πνευματικά». Στις 29 του Ιούλη του ίδιου χρόνου γράφει στη Σάρρα Austin : «ή δουλειά μου εξακολουθεί να μου αποδίδει, αλλά δεν βλέπω την ώρα που θα μπορέσω να το αφήσω όχι όμως και χωρίς να το σκεφτώ. Η ώρα αυτή θα είναι ένας μεγάλος σταθμός της ζωής μου».

Στη γυναίκα του ¹ έγραφε στις 11 του Αυγούστου : «Σου γράφω σπάνια γιατί μέσα μου αισθάνομαι μια βαθειά μελαγχολία, που με κάνει να μη μπορώ να γράφω ούτε και στα πιο αγαπημένα μου πρόσωπα». Στον παλιό φίλο του Λουδοβίκο Provana ² στις 24 του Αυγούστου 1824 : «τίποτα, τίποτα δεν με παρηγορεί, τίποτα δεν με ευχαριστεί».

Το γράμμα που στέλνει στις 26 του Αυγούστου στον Victor Cousin είναι αποκαλυπτικό : «... Αν δεν έβγαινα από τη θλιβερή κατάσταση που έζησα από όταν ήρθα στην Αγγλία ίσως να μη σου ξανάγραφα πιά, και θα έχανα τη φιλία του ανθρώπου που μ' αγαπάει από όλους πιο πολύ και που τον σκέφτομαι όλες τις ώρες της ζωής μου. Δεν με βοήθησε να βγώ μια απόφαση, δεν τολμώ να το επιτρέψω αυτό στον εαυτό μου έτσι αδύναμος που ξέρω πώς είμαι αλλά μόνο μια ενέργεια. Την άρχισα εγώ άλλ' ή συνέχειά της δεν εξαρτάται από μένα. Μα κι αν δεν καταλήξει πουθενά, θάχω την καρδιά μου λαφρωμένη από ένα μεγάλο βάρος και θάχω ξαναβρεί την ήθικη ενεργητικότητα που την είχα χάσει. Την χάνεις όταν παραμελείς ένα μεγάλο καθήκον, μια μεγαλόψυχη εμπνευση της συνείδησης... Είπα στον εαυτό μου και το λέω κάθε μέρα, ότι έχω ακόμα κι άλλα μεγάλα καθήκοντα να εκπληρώσω... ».

Η ενέργεια για την οποία μιλάει στον Cousin ήταν ή πρόταση που έκανε, μέσον του φίλου του Porro ³, προς τους Έλληνες πληρεξούσιους στο Λονδίνο, νάρθει να πολεμήσει στην Ελλάδα.

1. Η γυναίκα του Santa Rosa, Carola, Teresa, Angela, Cristina, Corsi di Viano γεννήθηκε στο Asti στις 2 του Οκτώβρη 1787 και πέθανε στο Τουρίνο στα 1853. Παντρεύτηκε τον Santa Rosa στις 17 του Φλεβάρη 1806, κι από το γάμο αυτό γεννήθηκαν 8 παιδιά. Τα τρία πρώτα πέθαναν σε τρυφερή ηλικία. Τα άλλα είναι Teodoro (1812 - 1860), Santorrina (1815 - 1892), Eugenio II (1817 - 1879), Cesare Germanico (1819 - 1829) και Paolina (1821 - 1832).

2. Luigi Provana del Sabbione (1786 - 1856). Παιδικός φίλος του Santa Rosa, δεν τον ακολούθησε στην εξορία, του έγραφε όμως συχνά. Επιδόθηκε στα γράμματα κ' έγινε ακαδημαϊκός και γεροϋσιαστής.

3. Porro Lambertenghi, Luigi (1780 - 1860) κόμης. Είχε επιδοθεί στη δημοσιογραφία. Εξόριστος μετά το κίνημα του '21 έφυγε στη Γαλλία και Λονδίνο. Ήρθε στην Ελλάδα την άνοιξη του 1825 με έντολη του φιλελληνικού κοιματάτου. Έγινε σύμβουλος του Υπουργείου Έξωτερικών και φροντιστής του τακτικού στρατού του Φαβιέρου. Έφυγε το 1827.

Ἀποφασίζει νὰ μιλήσει καὶ στὴ φίλη του Σάρρα Austin γιὰ τὰ σχέδιά του καὶ στὶς 28 τοῦ Αὐγούστου 1824 τῆς στέλνει ἀπὸ τὸ Nottingham ἓνα γράμμα ὅπου ἀνάμεσα στ' ἄλλα τῆς γράφει : «...καὶ δυὸ λόγια γιὰ μένα. Βλέπω τοὺς μαθητὲς μου νὰ πληθαίνουν αἰσθητά, καὶ τὸν ἐρχόμενο μῆνα θὰ κερδίσω πολὺ περισσότερες γκινέες ἀπ' ὅσες ξοδεύω. Ἀλλ' ἡ ψυχικὴ μου κατάσταση εἶναι τέτοια πὺν μοῦ εἶναι ἀπαραίτητη μιὰ ἀπότομη ἀλλαγὴ...».

Ἡ ἀπάντηση στὸ διάβημά του δὲν θὰ ἦταν ἐκείνη πὺν περίμενε, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ παρακάτω γράμμα πὺν γράφει ὁ ἴδιος στὸ Λουριώτῃ :

«Στὸν Ἀντρέα Λουριώτῃ,
Ἀγαπητὲ κι ἀξιότιμε φίλε,

Ὁ Ρογγο, ὁ ὁποῖος ἀνακοίνωσε ἀπὸ μέρος μου σὲ σὰς καὶ στὸν συνάδελφό σας κύριο Ὁρλάνδο τὴν προσφορὰ τῶν ὑπηρεσιῶν μου, πρὸς τὸν ἐλληνικὸ λαό, μοῦ ἀπαντᾷ ὅτι τὴν δεχτήκατε κ' οἱ δυὸ, κι ὅτι μένει μονάχα νὰ κανονίσω μὲ σὰς τὸν χρόνον τῆς ἀναχώρησης· ἀλλὰ μοῦ λέει ἐπίσης ὅτι θὰ συναντούσαμε ἀντίδραση νὰ γίνῃ δεχτὴ ἐπίσημα ἡ προσφορὰ μου. Ἀγαπητέ μου φίλε, μεταξὺ μας πρέπει νὰ ὑπάρχει εὐλικρίνεια ἀπεριόριστη. Ἀντιμετωπίζετε μιὰ τέτοια δυσκολία γιὰτὶ φοβᾶστε ὅτι ἡ Κυβέρνησή σας δὲν ἐπιθυμεῖ τίς ὑπηρεσίες μου; Φοβᾶστε νὰ ἀναλάβετε ὑποχρεώσεις ἀπέναντί μου;

Στὴν πρώτη περίπτωσιν δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ πάω στὴν Ἑλλάδα, γιὰτὶ παρ' ὅλο πὺν ὁ τρόπος τῆς προσφορᾶς μου, κ' ἡ ἐποχὴ πὺν τὴν ἔκαμα, σὰς δείχνουν ἀρκετὰ ὅτι δὲν ὑποκινήθηκα οὔτε ἀπὸ συμφέρον οὔτε ἀπὸ φιλοδοξία, θὰ ἦταν σκληρὸ χάρη στὸ αἶσθημά μου θαυμασμοῦ κι ἀφοσίωσης πρὸς τὸ ἐλληνικὸ Ἔθνος, νὰ ἐκτεθῶ σὲ μιὰ ὑποδοχὴ ὅχι καλὴ.

Στὴ δεύτερῃ περίπτωσιν σὰς παρακαλῶ νὰ ἐξετάσετε τὸν χαρακτῆρα τῆς προσφορᾶς μου. Δὲν ζήτησα βαθμούς, οὔτε κέρδη : τὰ μέσα νὰ πάω ἐκεῖ, κ' ἔπειτα, ἀφοῦ φθάσω, τὰ μέσα νὰ συντηρηθῶ, πὺν δὲν τὰ ἀρνοῦνται σὲ ὅποιονδήποτε στρατιώτῃ, ὁ ὁποῖος ἐκτελεῖ τὸ καθῆκον του.

Ναὶ ἀγαπητέ μου Λουριώτῃ. Ἐπιδιώκω τὴ τιμὴ νὰ πολεμήσω στὸ στρατὸ τῶν Ἑλλήνων σὰν ἐθελοντής. Θὰ βαλθῶ νὰ γνωρίσω τὸν τόπον, τοὺς ἀνθρώπους καὶ τίς ἐκεῖ συνθήκες τῆς ζωῆς τους.

Ἄν οἱ ὑπηρεσίες μου, λοιπόν, μὲ ἄλλα κριτήρια, θεωρηθοῦν χρήσιμες, εἶμαι ἐτοιμος νὰ ὑπηρετήσω τὸ ἐλληνικὸ ἔθνος σὰν μιὰ δεύτερῃ πατρίδα ἀφοῦ ἡ δυστοχισμένη Ἰταλία δὲν ζητᾷ τίς ὑπηρεσίες τοῦ πιστοῦ κι ἀφοσιωμένου παιδιοῦ τῆς.

Ἀπαντήστε μου μὲ τὴν εὐλικρίνεια πὺν σὰς χαρακτηρίζει. Ἄν ἐσεῖς κι ὁ συνάδελφός σας κρίνετε ὅτι εἶμαι χρήσιμος, κι ἂν μοῦ ἐξασφαλίζετε ὅτι θὰ γίνω εὐπρόσδεκτος στὴν Ἑλλάδα, δὲν ἀπομένει παρὰ νὰ προσδιορίσουμε τὸν χρόνον τῆς ἀναχώρησης. Θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ εἰδοποιούμουν λίγο καιρὸ πρὶν

γιά νά τακτοποιήσω τὰ πράγματά μου ἐδῶ, καί νά παραμείνω στό Λονδίνο μερικῆς μέρες πρὶν νά ἐπιβιβαστῶ στό καράβι.

Ὅντας λίγο συνηθισμένος σέ μακρυνὰ ταξίδια μὲ πλοῖο, ἐλπίζω πῶς ἡ φιλία μας θά μοῦ ἐξασφαλίσαι ἓνα μεταφορικό μέσο ὅσο γίνεται πιὸ ἄνετο.

Περιμένω τὴν ἀπάντησή σας μὲ ἀνυπομονησία ὅπως εἶναι φυσικό. Ἄν εἶναι ὅπως τὴν ἐπιθυμῶ, μὴ παραλείψετε νά μοῦ στείλετε, μέσον τοῦ Πορτο, μιὰ γραμματικὴ καὶ μερικὰ βιβλία τῆς νέας ἐλληνικῆς γιὰ νά μπορέσω νά βαλθῶ ἀμέσως νά τὴν μάθω κι ἂν ἔχετε καὶ καμιὰ ἐπιτομὴ τῶν γεγονότων ποὺ συνέβηκαν στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ 1821 καὶ μετὰ, μοῦ τὴν στέλνετε κι αὐτή.

Σὰς χαιρετῶ, καλὲ μου φίλε,

Δεχθῆτε τὴ φιλία μου καὶ παρακαλέστε τὸν συνάδελφό σας νά δεχτεῖ τὴν εὐκρινέστατη προσφορά μου».

Ὁ Λουριώτης τοῦ ἀπάντησε βεβαιώνοντάς τον : «Δὲν θά παραλείψουμε νά σὰς συστήσουμε στὴν Κυβέρνησή μας ὅσο γίνεται πιὸ θερμά». Τὸ ταξίδι κανονίστηκε καὶ στὶς 25 τοῦ Ὀκτώβρη γράφει ἀπὸ τὸ Λονδίνο στὴ Σάρρα Austin : «σκεφθῆτε τὴ λύπη μου καθὼς σὰς γράφω ὅτι τὴν Πέμπτη βράδυ ταξιδεύω γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Δὲν σὰς μίλησα ποτὲ γι' αὐτὸ γιατί ἦταν ἀκόμα ἀμφίβολο. Ἔμαθα ταυτόχρονα τὴν τακτοποίηση τοῦ ζητήματος καὶ τὴν συντόμευση τῆς ἀναχώρησης...». Τὸ ταξίδι ἀναβάλλεται γιὰ λίγο, ὅπως γράφει πάλι στὴν Austin : «...ἡ ἀναχώρησή μας θ' ἀργοπορήσει 36 ἢ 38 ὥρες».

Στις 28 τοῦ Ὀκτώβρη τὸ ἀνακοινώνει στὴ γυναίκα του Καρολίνα : «Τὸ σχέδιο γιὰ τὸ ὁποῖο ἓνας στενός μου φίλος θά σοῦ ἔχει μιλήσει, πρὶν ἀπὸ καμιὰ δεκαπενταριὰ μέρες, ἔμεινε γιὰ λίγο καιρὸ σέ ἐκκρεμότητα. Τώρα πραγματοποιεῖται καὶ φεύγω μεθαύριο, ἢ τὴν πάρα πάνω μέρα γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Δὲν ἔχω τίποτα νά σοῦ προσθέσω σ' ὅσα ὁ φίλος μου θά σοῦ χεῖ περὶ σχετικὰ μὲ τὸ σκοπὸ τοῦ ταξιδιοῦ μου. Θά σοῦ πῶ μονάχα γιὰ νά σέ καθησυχάσω περισσότερο, ὅτι θά ταξιδέψω μ' ἓνα καράβι ἀγγλικό, ἐμπορικό ἀπὸ τὰ καλύτερα κι ὅτι ἡ ἐποχὴ εἶναι μᾶλλον εὐνοϊκὴ, ἐπειδὴ περάσαμε τὴν ἰσημερία καὶ θά-χουμε φτάσει ἐκεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ χειμερινὸ ἡλιόστάσιω. Ὁ Collegno¹ φεύγει μαζί μου, παρηγοριὰ μεγάλῃ γιὰ τὸν Santorre σου... Βρισκόμουντα στὸ Nottingham, ὅπως σοῦ εἶχα γράφει, κοντὰ σέ ἀγαπητοὺς φίλους ποὺ τοὺς

1. Giacinto Provana di Collegno (Torino 1794 - Baveno 1856). Νεώτατος ἦταν ἐθελοντὴς στὸ στρατὸ τοῦ Ναπολέοντα. Ἐξόριστος μετὰ τὸ κίνημα τοῦ '21, βρέθηκε στὸ Λονδίνο. Πῆγε στὴν Ἰσπανία κι ὅταν γύρισε στὴν Ἀγγλία ἐφυγε μαζί μὲ τὸν Santa Rosa γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἐγγραψε τίς ἐντυπώσεις του : *Diario dell' assedio di Navarrino, Memorie di G. Collegno Precedute da un ricordo biografico dell'autore scritto da M. D'Azeglio* (Tip. Econ. via della posta X - 1 - 1857). Ἐγινε καθηγητὴς γεωλογίας καὶ πρεσβευτὴς τῆς Ἰταλίας στὸ Παρίσι. Ἐγγραψε διάφορα ἔργα φυσικῆς καὶ γεωλογίας.

ἄφησα μὲ μεγάλη μου λύπη. Ἀλλὰ ἡ δουλειὰ ποὺ ἔκανα γιὰ νὰ ζήσω μοῦ κατάστροφε τὴν ὑγεία καὶ ἐκμηδένιζε τὶς πνευματικὲς μου ἱκανότητες...».

Γράφοντας, στὶς 30 τοῦ Ὀκτώβρη, γιὰ τὴν τακτοποίηση τοῦ λογαριασμοῦ του, στὸν Πέτρο Rolandi, βιβλιοπώλῃ ἰταλικῶν βιβλίων στὸ Λονδίνο, τοῦ λέει ἀνάμεσα στ' ἄλλα : «Δὲν εἶναι χωρὶς πιθανότητα ἡ ἐπιστροφή μου στὴν Ἀγγλία...». Γιὰ πρώτη φορὰ βλέπουμε μιὰ νύξη γιὰ μιὰ ἐπιστροφή του στὴν Ἀγγλία καὶ δείχνει ὅτι εἶχε ἀντιληφτεῖ τὶς ἐπιφυλάξεις τῶν Ἑλλήνων Πληρεξουσίων γιὰ τὴ δυνατότητα νὰ λάβει μιὰ υπεύθυνη θέση στὴν Ἑλλάδα.

Στὶς 30 τοῦ Ὀκτώβρη ἀνακοινώνει καὶ στὴ κυρία Enfield¹, στὸ Nottingham, τὸ ταξίδι : «...Ἐπὶ τέλους ἡ ἡμέρα τῆς ἀναχώρησής μας ὀρίστηκε... Ἡ ὑγεία μου εἶναι καλὴ, ἀλλ' εἶμαι πολὺ στενοχωρημένος. Δὲν ἔχω νέα ἀπὸ τὸ Πιεμόντε κ' εἶναι βέβαιο σχεδὸν πὼς θὰ συναντήσω στὴν Ἑλλάδα μεγάλες δυσκολίες νὰ φανῶ χρήσιμος. Ὁ Porro θὰ σᾶς πεῖ λεπτομέρειες πάνω σ' αὐτό... Θὰ λάβετε νέα μου μόλις φτάσω στὴν Ἑλλάδα. Προβλέπω πὼς θάναί μᾶλλον θλιβερά. Χαίρετε...».

Στὶς 31 τοῦ Ὀκτώβρη, παραμονὴ τοῦ ταξιδιοῦ τὸ ἀνακοινώνει καὶ στὸν παηλὸ φίλο του τῆς Γαλλίας :

«Στὸν Βίκτωρα Cousin

Λονδίνο, 31 τοῦ Ὀκτώβρη 1824

Φεύγω, ἀδριο, φίλε μου, μαζὶ μὲ τὸν Collegno γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἄν ἔχεις λάβει τὸ γράμμα, ποὺ σοῦ ἔγραφα πρὶν ἀπὸ τρεῖς ἐβδομάδες καὶ ποὺ ὁ κόμης de Piossasco θὰ σοῦ τὸδινε φτάνοντας στὸ Παρίσι, δὲν θὰ ξαφνιαστεῖς ἀπὸ τὴν ἀπόφασή μου.

Ἔπρεπε, φίλε μου, νὰ βγῶ ἀπὸ τὴν ἡθικὴ νάρκη μου μ' ἓνα μέσο ὅχι συνηθισμένο. Ἡ ἀνικανότητά μου νὰ ἐργαστῶ προερχόταν ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ψυχὴ μου εἶχε τὴ συναισθήση ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐκπληρώσει κι ἄλλα καθήκοντα ἀκόμα στὴν ἐνεργὸ ζωὴ. Δὲν ξέρω ἂν θὰ μπορέσω νὰ φανῶ χρήσιμος· εἶμαι προετοιμασμένος νὰ ἀντιμετωπίσω κάθε δυσκολία, νὰ ὑπομείνω κάθε στέρηση. Καὶ πρέπει : σκέψου ὅτι ὁ Bowring μοῦ δήλωσε ὅτι τὸ Ἀγγλικὸ κομιτάτο, ἡ τοῦλάχιστον τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ μέλη του, ἀποδοκίμαζαν τὸ ταξίδι μου. Θέλω νὰ πιστεύω πὼς ἔχουν δίκιο παρ' ὅλο ποὺ δὲν ξέρω ἂν ἔχουν βάσιμους λόγους γι' αὐτό, ἀλλ' ὅπως καὶ νᾶχουν τὰ πράγματα, θὰ μπορούσα, θάπρεπε νὰ πάρω τὸ λόγο μου πίσω; Μόνον οἱ Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι,

1. Enfield γυναίκα τοῦ Henry. Ἡ οἰκογένεια Enfield στὴν ὁποία τὸν εἶχε συστήσει ἡ Sarah Austin ἦταν ἀπὸ τίς πικρὲς πλούσιες καὶ γνωστὲς στὸ Nottingham. Δέχτηκε πολὺ καλὰ τὸν Santa Rosa ποὺ ἔκανε μαθήματα ἰταλικῶν στὰ παιδιὰ καὶ δὲν ἀργησε νὰ συνδεθεῖ μὲ φίλια μαζὶ του.

πὸν τοὺς πρόσφερα τὶς ὑπηρεσίαις μου χωρὶς ὄρους, εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ μὲ ἐμποδίσουν. Δὲν τὸ ἔκαμαν ὁμῶς καὶ φεύγω.

Δὲν εἶχα φίλε μου, καμιὰ συμπάθεια γιὰ τὴν Ἰσπανίαν, καὶ δὲν πῆγα γιὰτὶ καὶ μόνο γιὰ τὸ λόγο αὐτό, δὲν θὰ μπορούσα τίποτα νὰ προσφέρω. Γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἀντίθετα, αἰσθάνομαι μιὰν ἀγάπην, πὸν ἔχει κάτι τὸ ἱερό. Ἡ πατρίδα τοῦ Σωκράτη, τὸ καταλαβαίνει καλά; Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εἶναι γενναῖος καὶ καλός, κ' ἡ μακρόχρονη σκλαβιὰ δὲν μπόρεσε νὰ χαλάσει ὁλοκληρωτικὰ τὸ χαρακτῆρα του. Ἐπειτα, τὸν θεωρῶ σὰν ἀδελφὸ λαό. Σ' ὅλες τὶς ἐποχές, Ἰταλία κ' Ἑλλάδα εἶχαν τὶς τύχες κοινές κι ἀφοῦ τώρα δὲν μπορῶ νὰ κάμω τίποτα γιὰ τὴν πατρίδα μου, τὸ θεωρῶ σὰν καθήκον, ν' ἀφιερῶσω στὴν Ἑλλάδα τὰ λίγα χρόνια ἀκμαιότητος πὸν μοῦ μένουν ἀκόμα. Σοῦ τὸ λέω ξανά: εἶναι πολὺ πιθανὸ ἢ ἐλπίδα μου νὰ κάμω καλὸ, νὰ μὴ πραγματοποιηθεῖ καθόλου. Ἀλλ' ἀκόμα καὶ στὴν περίπτωσιν αὕτη γιὰτὶ νὰ μὴ ζήσω σὲ μιὰ γωνιὰ τῆς Ἑλλάδας δουλεύοντας ἐκεῖ γιὰ μένα; Ἡ σκέψις πὼς θάχω προσφέρει μιὰ νέα θυσία σ' ὅ,τι λατρεύω καὶ πὸν εἶναι μιὰ λατρεῖα ἢ μόνη ἰσάξια μὲ τοῦ Θεοῦ, θὰ μοῦ δώσει ξανά τὴν ἠθικὴ ἐνεργητικότητά γιὰτὶ χωρὶς αὕτη ἢ ζωὴ δὲν εἶναι παρὰ ἓνα ἀνούσιο ὄνειρο.

Παίρνω μαζί μου τὸν Πλάτωνά σου. Θὰ σοῦ γράψω τὸ πρῶτο του γράμμα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Δόσε μου τὶς ἐντολές σου γιὰ τὴν πατρίδα τῶν δασκάλων σου πὸν εἶναι καὶ δικαί μου».

Ἀκολουθεῖ ἓνα γράμμα στὴ Σάρρα Austin χωρὶς ἡμερομηνία ὅπου τῆς λέει: «Φεύγουμε σὲ μιὰ ὥρα. Ἀντίο». Εἶναι τὸ τελευταῖο ἀπὸ τὴν Ἀγγλία.

Στις 28 τοῦ Νοέμβρη 1824 ἔγραφε τὸ πρῶτο ἀπὸ τὸ ταξίδι.

«Στὴ γυναῖκα του Καρολίνα

Κατάστρωμα τῆς «Little Sally» στὸ ἔφος

τοῦ ἀκρωτήριου τῆς Καρθαγένης, 28 τοῦ Νοέμβρη 1824.

Καρολίνα μου, ἐπειδὴ θ' ἀνυπομονεῖς νὰ μάθεις τὰ νέα τοῦ ταξιδιοῦ μου γι' αὐτὸ σοῦ γράφω μὲ τὴν πρώτη εὐκαιρία. Δὲν πιστεύω ν' ἀποβιβαστοῦμε στὴ Μάλτα, ἀλλ' εἶμαι σχεδὸν βέβαιος, ὅτι ὁ καπετάνιος τοῦ καραβιοῦ μας θὰ βρεῖ καὶ θὰ μπόρῃ νὰ τοῦ δώσω τὸ γράμμα. Θάμαστε στὴ Μάλτα, αἶβριο, ἂν δὲν ἀλλάξει ὁ ἄνεμος πὸν μᾶς σπρώχνει τώρα μὲ ὁρμὴ πρὸς τὴν Ἀνατολή. Φύγαμε ἀπὸ τὸ Λονδίνο τὴν πρώτη τοῦ Νοέμβρη· ὅταν φτάσαμε στὸ Gravesenda πάνω στὸ Τάμεση, ὅπου μέχρις ἐκεῖ μᾶς συντρόφευαν τρεῖς φίλοι, ἀρράξαμε καὶ σταθήκαμε δυὸ μέρες. Σηκώσαμε ἀγκυρὰ στίς 3. Τὴν ἄλλη μέρα μείναμε ἀγκυροβολημένοι στίς Dunes, στὰ παράλια τῆς Ἀγγλίας, ἀνάμεσα στίς ἐκβολές τοῦ Τάμεση καὶ τὸ στενὸ τοῦ Calais. Στις 5 φύγαμε μὲ ἄνεμο ὄχι εὐνοϊκόν, ἀλλὰ φυσοῦσε ἐλαφρὰ κι ὁ ἥλιος ἔκανε τὸ ταξίδι μας εὐ-

χάριστο. Περάσαμε τὸ στενὸ τὸ ἴδιο ἐκεῖνο τὸ προῶν. Δὲν βρῖσκω λόγια ἀρκετὰ γιὰ νὰ σοῦ πῶ μὲ πόση μελαγχολία ἀποχαιρέτισα τὴν Ἀγγλία, τὴν ἐνδοξή, μεγάλη, εὐτυχισμένη, φιλόξενη Ἀγγλία. Τὸ βράδυ ἀπὸ τῆς 6, ὁ ἄνεμος δυνάμωσε κ' ἡ θάλασσα ἦτανε ταραγμένη. Λίγοι καπετάνιοι θ' ἀποφάσιζαν νὰ συνεχίσουν τὸ ταξίδι τους μ' ἓνα τέτοιο καιρὸ καὶ δὲν θὰ κατάφευγαν σὲ κάποιον ὁρμο ἢ λιμάνι γιὰ νὰ περιμένουν ἄνεμο εὐνοϊκόν. Ὁ δικός μας ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς λίγους, παίρνοντας θάρρος ἀπὸ τὸ καράβι τον ποὺ ἦταν θαυμάσιο κ' ἐλπίζοντας ἢ τὸ λῆμναι του ν' ἀνταμειφτεῖ. Κ' ἔτσι ἔγινε. Στῆς 10 τοῦ μηνὸς βγήκαμε ἀπὸ τὸ στενὸ τῆς Ἀγγλίας μὲ ἐπικίνδυνον καιρὸ καὶ μπήκαμε στὸν Ὠκεανόν. Ἀπὸ τῆς 10 ὡς τῆς 23 εἶχαμε τρεῖς μὲ τέσσερις μέρες μονάχα καλές, οἱ ἄλλες ἦταν πάρα πολὺ κουραστικές. Ὁ ἄνεμος ἀντίθετος, ἡ θάλασσα ταραγμένη, μὲ λίγα λόγια ὅλα ὅσα κάνουν ἓνα ταξίδι ἐνοχλητικὸ καὶ βασανιστικόν. Ἐγὼ εἶχα κ' ἔχω ἀκόμα ἐμπιστοσύνη στὸ ταξίδι στὸν ἀνοιχτὸ ὠκεανὸν ὅταν τὸ καράβι εἶναι καλὸ καὶ τὸ πλήρωμα ἔμπειρον, κ' ἔτσι δὲν ἔχασα οὔτε στιγμή τὴν ἡρεμία μου παρ' ὅλο ποὺ τὸ διαπεραστικὸ μούγκρισμα τῶν κυμάτων, τὸ σφύριγμα τοῦ ἀνέμου ποὺ χτυποῦσε μὲ μανία πάνω στὰ πανιά καὶ τὰ γρηγόρα καὶ ἀπότομα σκαμπανεβάσματα τοῦ καραβιοῦ, μ' ἐπηρέαζαν φοβερά. Τῆς πρῶτης μέρας μὲ τὸν ἀσχημὸ καιρὸ ὑπόφερα ἀπὸ τὴ συννηθισμένη ἐνόχληση τῶν ταξιδιωτῶν στὴ θάλασσα ἀλλὰ δὲν ἄργησα ν' ἀπαλλαγῶ. Ὁ σύντροφός μου στάθηκε λιγώτερο τυχερὸς κ' ὑπόφερε γιὰ πῶς πολὺν καιρό. Στῆς 23 τοῦ μηνός, τὸ πρωῒ, περάσαμε τὸ στενὸ τοῦ Γιβραλτάρ. Μόλις τὸ καράβι μας ἔστρεψε τὴ πλώρη του πρὸς τὴν ἀνατολή, χάρη στὸν εὐνοϊκὸ ἄνεμο καὶ τὰ θαλάσσια ρεύματα, πήγαινε σὰ σαίττα. Κάναμε 18 ἀγγλικά μίλλια τὴν ὥρα, ποὺ εἶναι γύρω στὰ 12 δικά μας. Ἡ μέρα ἦταν συννεφιασμένη, βροχερὴ ἀλλὰ πρὸς τὸ μεσημέρι ὁ ἥλιος προβάλε γιὰ λίγο ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ στοιβαγμένα σύννεφα καὶ ἀκτινοβόλησε τὰ βουνὰ τῆς Ἀφρικῆς ποὺ τὰ διακρίναμε καθαρὰ σὲ μίαν ἀπόσταση μικρότερη ἀπὸ 3 μίλλια. Εἶδαμε τῆς ἀκτὸς τῆς Ἰσπανίας σὰν μέσα ἀπὸ ἓνα πέπλο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν βράχο τοῦ Γιβραλτάρ, ποὺ προχωρεῖ μέσα στὴ θάλασσα καὶ μοιάζει σὰν ἓνας γίγαντας βαλμένος γιὰ νὰ φυλάει τὰ σύνορα τῆς Μεσογείου. Οἱ 24, 25 καὶ 26 στάθηκαν 3 μέρες εὐχάριστον κ' ἡρεμον ταξιδιοῦ. Πέρασα πολλὰ ὥρες καθισμένος στὴν πλώρη τοῦ καραβιοῦ θαυμάζοντας τὸ μεγαλόπρεπον σκηνικὸ τοῦ γαλήνιου οὐρανοῦ ποὺ τὸ δμορφαινε τὸ γλῶκ φῶς τοῦ ἡλίου τοῦ Νοέμβρη, καὶ τὸ ἀπέραντο πλάτεμα ποὺ τὸ διασχίζαμε ἡσυχοί. Χτὲς ἀκόμα, παρ' ὅλο ποὺ ὁ ἄνεμος φυσοῦσε δυνατὰ καὶ τὰ κύματα εἶχανε ἀγριεῖναι, πέρασα τὸ ἀπόγευμα μου στὴ πλώρη, ἀποθανυμάζοντας τὴ θάλασσα ποὺ λούζει τῆς ἀκτὸς τῆς Ἰταλίας. Βρισκόμαστε στὸ ὕψος ἀκριβῶς ἀπὸ τὴ Νίζα κ' ἡ σκέπη μου προχώρησε καὶ διάβηκε τῆς Ἀλπείας κ' ἔφτασε στῆς χαρούμενες πεδιάδες μας ποὺ ἐλπίζω νὰ τῆς ξαναδῶ πρὶν νὰ πεθάνω· καὶ ὅταν ἔφτασε ἐκεῖ, στάθηκε μ' εὐχαρίστηση στὴ συντροφιά σου καὶ τῶν παιδιῶν, καὶ τῶν φίλων τῆς νεότητάς μου. Ἦθελα νὰ βλεπα τῆς ἀκτὸς

τῆς Σαρδηνίας πὺν τὶς περάσαμε τούτῃ τῇ νύχτῃ, θὰ μοῦ φαινότανε πὺς ἤμουνᾶ πὺς κοντὰ στὴ πατρίδα, κοιτάζοντας τὸ νησί πὺς κυβερνᾶνε οἱ Προίκητες τῆς Σαβοίας. Αὔριο τὸ πρωτὶ θὰ δοῦμε τὴ Σικελία· ὅπως σοῦ εἶπα θ' ἀντικρύσουμε τὴ Μάλτα τὸ βράδυ ἢ τὸ ἄλλο πρωτὶ καὶ τρεῖς μέρες μετὰ εἶναι πιθανὸ νὰ χαιρετίσουμε τὴν Πελοπόννησο, τὸ τέρμα τοῦ ταξιδιοῦ μας. Μόλις φτάσω θὰ σοῦ γράψω κ' ἐλπίζω νὰ βρῶ τρόπο νὰ λάβεις τὸ γράμμα μου σύντομα.

Ἡ ὕγεια μου εἶναι καλὴ, τρώω μὲ πολὺ μεγάλη ὀρεξή, κ' ἡ διαμονή μου στὸ καράβι καθόλου δὲν μὲ ἐνοχλεῖ, μονάχα ὅταν τὰ τραντάγματα τοῦ καραβιοῦ εἶναι πάρα πολὺ δυνατὰ καὶ μοῦ ζαλλίζουν τὸ κεφάλι. Θὰ σοῦ πῶ πὺς περνῶ τὸν καιρὸ μου. Γύρω τις 8 βγαίνω ἀπὸ τὸν κρυψώνα μου ὅπου ἔχω τὸ σκληρό μου κρεβάτι καὶ ὅπου δὲν μπορῶ νὰ πῶ πὺς ἀναπαύομαι ἀνετα. Τὴν ὥρα αὐτὴ παίρνουμε τὸ πρόγευμά μας. Ἀπὸ τὸ πρόγευμα ὡς τὸ φαγητὸ δηλαδὴ ἀπὸ τις 9 ὡς τις 12 μελετῶ νέα ἑλληνικὰ καὶ διαβάζω ἀγγλικά σχεδὸν πάντα πάνω στὴ γέφυρα. Ὑστερα ἀπὸ τὸ φαγητὸ ἀνεβαίνω πάνω στὴ πλώρη ὅταν ὁ καιρὸς δὲν εἶναι κακός, μ' ἕνα βιβλίον πὺς δὲν θέλει πολὺ προσοχή, διαβάζω ὅμως πολὺ λίγο· ἢ θέα τῆς θάλασσας μὲ συνεπαίρνει καὶ ἀφήνομαι στὶς ἀναμνήσεις, στὶς ἐλπίδες, στὰ ὄνειρα γιὰ τὸ μέλλον.

Μὲ τὸ βασίλειμα τῆς μέρας ἐπιστρέφω στὴ γέφυρα, κ' εἶναι σχεδὸν πάντα ἡ ὥρα τοῦ περιπάτου. Εἴμαστε τότε δύο.

Ἡ παρέα τοῦ συντρόφου μου μ' εὐχαριστεῖ πάρα πολὺ· καὶ ὅπως καταλαβαίνεις τις ὥρες αὐτὲς ζοῦμε στὸ Πιεμόντε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο μέρος. Παίρνουμε τὸ τσαῖ μας γύρω στὶς 6 κ' ὕστερα παίζουμε γουῖστ. Εἶμαι ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς τέσσερις· οἱ ἄλλοι τρεῖς, ὁ καπετάνιος τοῦ καραβιοῦ καὶ δυὸ νεαροὶ ἀμερικανοί. Τις τελευταῖες ὥρες τῆς βραδυᾶς ξαναγυρνῶ στὸ διάβασμά μου, καὶ τὸ παρατείνω ὅσο μπορῶ μὲ τὴν ἐλπίδα πὺς θάχω καλύτερη νύχτα ἀρχίζοντάς τὴν πὺς ἀργά. Σοῦ περιήραπα τις μέρες τοῦ ὁραίου ταξιδιοῦ. Γιὰ τις ἄλλες τί νὰ σοῦ πῶ; Περνῶ μερικὲς ὥρες ξαπλωμένος στὸν καναπέ, ἄλλες στὸ κρυψώνα μου ἢ γαντζωμένος μὲ τὰ πόδια στὸ τραπέζι γιὰ νὰ μὴν ἀναποδογυριστῶ ἀπὸ τὰ κινήματα τοῦ καραβιοῦ. Σ' αὐτὴ τὴ θέση εἶμαι τώρα πὺς σοῦ γράφω καὶ σὲ βεβαιῶ πὺς μοῦ χρειάζεται μεγάλη ὑπομονή γιὰ νὰ συνεχίσω, γιατί ποτὲ καμιὰ ἀμναλὴ χωριάτισσα νταντὰ δὲν κούνησε τόσο τρελλὰ κούνια μωροῦ ὅπως κουνίσαμε ἐμεῖς αὐτὴ τὴ στιγμὴ καὶ αἰσθάνομαι καὶ ὅλας τὸ κεφάλι μου βαρὺ καὶ δὲν μπορῶ νὰ διαβάσω ἄλλο. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἔχουμε ἥλιο λαμπρὸ καὶ ἄνεμο σφοῖο· ἄλλὰ τὰ κύματα εἶναι πελώρια. Εἴμαστε ἔξι ταξιδιωτὲς· δυὸ ἰταλοί, δυὸ νεαροὶ ἀμερικανοὶ μὲ θανμάσιον χαρακτήρα ἀλλ' ὄχι πολὺ πολιτισμένοι· ἕνας ῥώσος, ὄχι πολὺ σπουδαῖο πρόσωπο κ' ἕνας γερμανός, ἐνοχλητικὸς καὶ λαϊκὸς τύπος. Ζοῦμε μᾶλλον καλὰ, ἢ ἔλλειψη τοῦ ψωμοῦ καθόλου δὲν μὲ στενοχωρεῖ, δὲν ἦταν τὸ ἴδιο ὅμως καὶ μὲ τὸ ἄσχημο νερὸ πὺς δὲν τὸ βάλαμε στὸ στόμα μας δυὸ

μέρες· τώρα τὸ νερό μας εἶναι καθαρό καὶ σχεδὸν δροσερό, ἔτσι ποὺ σὲ βεβαίῳ πῶς θὰ ὑπόμεινα τὸ σύστημα φαγητοῦ τῶν ναυτικῶν γιὰ μῆνες καὶ μῆνες.

.....
Προτοῦ παραδώσω στὸν Καπετάνιο τὸ γράμμα μου ἴσως προσθέσω λίγα λόγια. Ὁ Θεὸς νὰ σὲ προστατεύει καὶ νὰ σὲ παρηγορεῖ γλυκειά μου καὶ πολυαγαπημένη μου Καρολίνα.

Ὁ πολυαφοσιωμένος σου σύζυγος

Τὴν ἴδια μέρα δυὸ ὥρες μετὰ. Ἐχουμε προχωρήσει περισσότερο ἀπ' ὅσο εἶχε ὑπολογιστεῖ· τόσο πολὺ μᾶς ἔσπρωξε ἡ δύναμη τοῦ ἀνέμου, καὶ τὰ κύματα τῆς θάλασσας. Διακρίνεται τὸ νησάκι *Marittima*, ποὺ ἀπέχει λίγα μόνο μίλια ἀπὸ τὴ δυτικὴ ἄκρη τῆς Σικελίας : ἔτσι, εἶναι πιθανό, αὔριο τὸ πρωῒ, νὰ δοῦμε τὴ Μάλτα. Ἐλπίζω ὁ Καπετάνιος νὰ βρεῖ, ἀλλά, δυστυχῶς, δὲν εἶναι τόσο σίγουρο. Τὸ γράμμα μου πάντως θὰ φύγει μὲ τὴν πρώτη εὐκαιρία. Λυπᾶμαι πάρα πολὺ γιὰ τὴ καθυστέρηση τῶν νέων μας, ποὺ, ὅπως πιστεύω τὰ περιμένεις καὶ τὰ ἐπιθυμεῖς. Ἄν δὲν τὸ πῖστενα αὐτὸ θάμουνε πάρα πολὺ δυστυχισμένους. Ἀντίο, φιλῶ καὶ ξαναφιλῶ δέκα φορές ἀπὸ καρδιᾶς τὸν Θεό-δωρο, τὴν Σαντορρίνα, τὸν Εὐγένιο, τὸν Γερμανικὸ καὶ τὴν Πανλίνα».

Ἀκολουθοῦν τὰ γράμματα ποὺ ἔγραψε στὴ γυναῖκα του καὶ στοὺς φίλους του ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα.

«Στὴ γυναῖκα του Καρολίνα

[Ναύπλιο] 10 τοῦ Δεκέμβρη [1824]

Καρολίνα μου, σοῦ ἔχω γράψει τὶς 29 τοῦ παρασμένον Νοέμβρη καὶ τὸ γράμμα μου σοῦ στάλθηκε μέσον Γένοβας καὶ Τουρίνου στὴ διεύθυνση τοῦ φίλου μας Ἐδουάρδου· πάνω στὴν ἐπιγραφή ἦταν γραμμένο "γιὰ τὴν Κόμισσα Καρολίνα τοῦ Πομερόλ". Ἄν δὲν τόχεις λάβει δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ψάξεις στὴ Γένοβα, στὸ Λιβόρνο ἢ στὴ Νεάπολη, γιατί ἀφοῦ θὰ λάβεις σίγουρα, ὅπως ἐλπίζω τοῦτο, θάχεις τὰ νέα ἀπ' ὀλόκληρο τὸ ταξίδι μου. Ἐφτασα στὸ τέρας του χτὲς τὸ βράδυ (9 τοῦ Δεκέμβρη), ἀλλὰ μόνο σήμερα τὸ πρωῒ ἀποβιβάστηκα. Γιὰ ὠρισμένους λόγους δὲν βάζω στὸ γράμμα μου ἐνδειξη τόπου, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ τὸν ξέρεις ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ Λονδίνου, καὶ τῆς Μάλτας. Ὅπως σοῦ ἔχω πεῖ καὶ σοῦ τὸ λέω καὶ τώρα ξανά, ἀπὸ τὸ Λονδίνο ὡς τὴ νότια ἄκρη τῆς Πορτογαλίας εἶχαμε ταξίδι, ἐξ αἰτίας τῶν ἀντίθετων ἀνέμων, ἂν ὄχι ἐπικίνδυνον, πάντως πάρα πολὺ κουραστικό· ἀπὸ τὸ ἀκρωτήριο τοῦ Ἁγ. Βικεντίου ὡς τὴ Μάλτα πήγαμε σὰν σαῖττα διασχίζοντας σὲ 6 μέρες μιὰν ἀπόσταση ἀπὸ 900 περίπου ἀγγλικά μίλια, 700 περίπου τοῦ Πιεμόντε. Σοῦ συμπληρώνω τώρα ὅτι ἀπὸ τὴ Μάλτα ὡς ἐδῶ προχωρούσαμε μᾶλλον ἀργὰ ἔχοντας πότε μπουνάτσα καὶ πότε ἀνεμο ἀντίθετο. Ἐχουμε τακτοποιηθεῖ κι ὅλας ἀπὸ σπῖτι, μαζί μὲ τὸ σύντροφό μου, ποὺ δὲν

μου επιτρέπεται να σου τὸν ὀνομάσω. Γιὰ κρεββάτια θάχουμε ἐκεῖνα ποὺ χρησιμοποιούσαμε στὸ καράβι : δυὸ καρέκλες, δυὸ τραπέζια ἀποτελοῦν τὴν ἐπίπλωσή μας : τὸ δωμάτιο εἶναι ἀρκετὰ μεγάλο κ' ἔχει 4 παράθυρα ποὺ βλέπουν στὴ θάλασσα : δὲν ἔχουν οὔτε τζάμια, οὔτε σιδεριές, ἀλλὰ παραθυρόφυλλα ἀπὸ ξύλο.

Τὸ κλίμα εἶναι γλυκὸ καὶ θὰ μπορούμε νὰ τᾶχουμε ἀνοιχτὰ τὸ περισσότερο διάστημα τῆς ἡμέρας. Ἡ πόλη παρουσιάζει στὰ μάτια ἐκείνου ποὺ ἔρχεται μιὰ ὄψη πάρα πολὺ γραφικὴ. Ὅταν μπεῖς, νομίζεις πὼς βρίσκεσαι στὴ Σπάρτη, ἀλλὰ πρὶν ἀπὸ τὸ Λυκοῦργο. Τὰ ἰταλικά τὰ καταλαβαίνουν ὅλοι σχεδὸν κ' ὕστερα ἐλπίζω νὰ μπορέσω νὰ τὰ καταφέρω κἄπως στὰ ἑλληνικά σὲ δυὸ - τρεῖς ἐβδομάδες.

Ἡ ὑγεία μου εἶναι καλὴ, χτὲς μονάχα μὲ ἐνόχλησε ἓνας πονόδοντας.

Ἐγὼ φοβήθηκα πὼς ὁ παλιὸς φιλοξενούμενος δὲν θάθελε νὰ μ' ἀφήσει γιὰ μέρες πολλὰς, ἀλλὰ σήμερα εἶμαι καλύτερα κ' ἐλπίζω νὰ μὴν ὑποφέρω ἄλλο πιά.

Εἶχα καλὴ ὑποδοχή. Δὲν μπορῶ νὰ σοῦ πῶ τίποτα γιὰ τὸ τί θα κάμω γιατί δὲν ξέρω ἀκόμα. Ἐγὼ δὲν θὰ κρίνω τὸ τόπο ὅπως ἔκαναν ἄλλοι,μαντεύοντας καὶ βγάζοντας συμπεράσματα προτοῦ νὰ τὸν γνωρίσουν. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι ὁ λαὸς ἔχει πίστη στὰ θεῖα, τιμιότητα, εὐλικρίνεια, ἀφοσίωση στὴν πατρίδα. Ὅσο γιὰ τίς ἀνώτερες τάξεις, δὲν πρέπει νὰ τὸ περιμένει κανεὶς πὼς ἡ μακρόχρονη καὶ τρομερὴ σκλαβιά ποὺ ὑπόμεναν θάχει ἐμποδίσει τίς πρὸ εὐγενεῖς δυνάμεις τῆς ψυχῆς ν' ἀναπτυχθοῦν;

Εἶδα μερικά πρόσωπα γέρων καὶ νέων, πάρα πολὺ ἐκφραστικά. Γυναῖκες ἀκόμα δὲν ἔχω δεῖ, ἐκτὸς ἀπὸ μερικὲς γυναῖκες τοῦ λαοῦ πάρα πολὺ ἄσχημες καὶ βρώμικες.

Θὰ μείνω ἐδῶ γιὰ μερικὲς ἐβδομάδες : ὕστερα πιστεύω πὼς θὰ ἐπισκεφθοῦμε καὶ μερικά ἄλλα μέρη. Θὰ σοῦ γράφω, συχνά, Καρολίνα μου, καὶ νὰ κάνεις καὶ σὺ τὸ ἴδιο, ἀλλὰ γιὰ μεγαλύτερη ἀσφάλεια στείλε τὸ πρῶτο σου γράμμα στὸ Λονδίνο στὴ διεύθυνση τοῦ Δημήτριου.

Μὲ συγχωρεῖς γιὰ τὴν ἀκαταστασία ποῦχει τὸ γράμμα μου καὶ τὸ κακό του γράψιμο : ἀλλὰ βιάζομαι πάρα πολὺ γιὰ νὰ μὴ χάσω μιὰ πολύτιμη ἐνκαιρία, ποῦ, ἂν χαθεῖ, δὲν θὰ βρεθεῖ ὅμοια ἴσως γιὰ δυὸ ἢ τρεῖς μῆνες. Δὲν ἔχω ἄλλο μέρος γιὰ νὰ γράψω ἀπὸ τὴ πρόμνη τοῦ καραβιοῦ γιατί ἡ καμπίνα εἶναι πιασμένη μὲ ἐργασίες βιαστικές καὶ δὲν θὰ μπορούσα νάχω ἐλεύθερη ἐκεῖ οὔτε καὶ μιὰ γωνιά. Ἐχω ἐπιστρέψει στὸ καράβι γιὰ νὰ γράψω καὶ νὰ συμμαζέψω τὰ πράγματά μου. Τὸ βράδυ θὰ κοιμηθοῦμε πιά στὸ λαμπρὸ μας διαμέρισμα.

Ἀντίο Καρολίνα μου. Εἶδομαι νὰ λάβεις τὸ γράμμα μου μὲ τὴν ἴδια συγκίνηση ποὺ αἰσθάνομαι ἐγὼ καθὼς τὸ γράφω. Ἀντίο, ἀντίο ξανά. Σὲ φιλῶ ἀπὸ τὸ βάθος τῆς καρδιᾶς μου ὅπως καὶ τὰ 5 ἀγαπημένα μας παιδιά».

«Στὸν Λονδοβίκο Προβανά

[Ναύπλιο] 10 τοῦ Δεκέμβρη 1824

Σοῦ γράφω μόλις ἔφτασα σὲ τούτῃ τὴν ἅγια γῆ. Δὲν εἶμαι παρὰ λίγα μόνο μίλια μακρὰ ἀπὸ τὸν τόπο, ὅπου ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλείων προδόθηκε, βασανίστηκε καὶ θανατώθηκε.

Τὸ ταξίδι μου ἦταν ἀρκετὰ κουραστικὸ τὶς εἴκοσι πρώτες μέρες καὶ τὶς ἄλλες 15 πολὺ εὐχάριστο. Ἡ χώρα τούτῃ, ἂν κολινοῦμε ἀπὸ τὶς ἀνέσεις τῆς ζωῆς, θὰ βρισκόταν ἴσως σὲ μιὰ κατάστασι παρόμοια μὲ τὴν τωρινή, τὴν ἐποχὴ πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο τῆς Τροίας. Ἡ τούρκικη ρομφαία ἔχει καταστρέφει κάθε πολιτισμὸ. Πόσο περιφρονῶ τοὺς ἐπικριτὲς τῶν Σταυροφοριῶν! Παρατηρώντας ὅτι τὸ τούρκικο ἔχουν, δυστυχῶς, οἱ Ἕλληνες, παρ' ὅλο πὺν εἶναι διαφορετικοὶ στὴ θρησκεία, γλῶσσα καὶ ἐκκλησιᾶς καὶ δὲν θυμοῦνται τὶς δόξες τὶς παλιές, αἰσθάνομαι μῖσος γιὰ τὴν ἀδικη καὶ βάρβαρη ἐξουσία τοῦ Μωάμεθ, πὺν τὸ ἐπιδοκιμάζει καὶ αὐτὴ ἀκόμα ἡ ψυχρὴ λογικὴ.

Ποιὸς ξέρει, φίλε μου, ἂν ἀπὸ τὶς ἀθλιες αὐτὲς καλύβες, ἀπὸ τὰ καταρειπωμένα αὐτὰ σπίτια, θὰ ξεπεταχτεῖ ἡ ἀναγέννησι τοῦτοῦ τοῦ μέρους τοῦ κόσμου, ὅπου ἀνθισαν οἱ Ἀναστάσιοι, οἱ Βασίλειοι, οἱ Πρόκλοι καὶ τόσο μεγάλοι κάθε σχολῆς; Θὰ παρατηρήσω ψυχρὰ καὶ ἀμερόληπτα καὶ δὲν θὰ μιμηθῶ ὅλους ἐκείνους, πὺν βγάζουνε συμπεράσματα ἀπερίσκεπτα, χωρὶς πρώτα νὰ δοῦν.

Στὸ ταξίδι, ἀπὸ τὴ Μάλτα ἕως ἐδῶ, εἶχαμε καὶ μέρες μὲ ὠραῖο καιρὸ καὶ καθόμοννα μὲ τὶς ὥρες νὰ κοιτάζω. Ἡ ἀπόλαυσι ἔφτανε ἀπὸ τὰ μάτια στὴ καρδιά.

.....
Μὲ ὑποδέχτηκαν καλὰ, ἀλλὰ τίποτα δὲν μπορῶ νὰ σοῦ πῶ, γιὰ τίποτα δὲν ξέρω γιὰ τὸ πῶς θὰ βρεθῶ καὶ τί θὰ κάμω. Ἴσως νὰ δοῦμε σύντομα καὶ τὴν πατρίδα τοῦ Σωκράτη».

Στὸ διάστημα πὺν ἔμεινε στὴν Ἀθήνα ἔκανε μιὰ αἴτησι ἀνανεώνοντας τὴ προσφορὰ τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν, μὲ ἡμερομηνία 23 Γενάρη - 4 Φλεβάρη.

«Στὴν γυναῖκα τοῦ Καρολίνα

Ναύπλιο 2 τοῦ Ἀπριλίη 1825

Σοῦ ἔγραψα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἕνα γράμμα, γύρω στο πρῶτο τοῦ Μάρτη περίπου, καὶ εἶχα τὴν ἐλπίδα πῶς σοῦ τὸ ἔστειλα μ' ἕνα μέσο πὺν γρήγορο ἀπὸ κεῖνο τῆς Ἀγγλίας. Ἡ εὐκαιρία ὅμως δὲν ἦταν ὅπως τὴν περίμενα καὶ ὑποχρεωτικὰ θὰ τὸ χρησιμοποιοῦσω πάλι. Εἶναι, ἐπομένως, δυνατό, τοῦτο τὸ γράμμα νὰ φτάσει στὰ χέρια σου πρὶν ἀπὸ τὸ προηγούμενο. Ἐφ' ὅσον ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στίς 5 τοῦ Μάρτη καὶ τὴν ἴδια μέρα ξεκίνησα μὲ πλοῖο γιὰ τὸ νησάκι

Σαλαμίνα, Κούλουρη σήμερα. Ἐκεῖ μὲ ὑποδέχτηκε πολὺ φιλόξενα μιὰ οἰκογένεια ἀπὸ τὶς καλύτερες τοῦ νησιοῦ, στὴν ὁποία μὲ εἶχε συστήσει ἕνας ἀθηναῖος : καὶ μοῦ στάθηκε πολὺ χρήσιμο αὐτὸ γιατί σηκώθηκε ἄνεμος δυνατὸς καὶ δὲν θεώρησα καλὸ νὰ ἐκτεθῶ στὴν τρικυμία μιᾶς θάλασσας ἀπὸ τὶς πρὸ ἐπικίνδυνες μὲ κακοκαιρία. Παράμεινα στὸ νησί τὶς 6, τὶς 7 καὶ τὶς 8 τοῦ μήνα.

Πέρασα μᾶλλον βαρετά, γιατί μόλις πρὸς τὰ κατάφερα νὰ συνεννοῦμαι μὲ τὰ ἄθλια ἑλληνικά μου καὶ συνάντησα μονάχα δυὸ πρόσωπα μὲ τὰ ὁποία μὲ μεγάλη δυσκολία κουβέντιασα ἰταλικά. Στὶς 9 ἔφυγα μὲ ἄνεμο ὁροσερὸ κ' εὐνοϊκό, τὸ βράδυ πλεύρισα στὴν Ἐπίδαυρο καὶ τὴν ἄλλη μέρα ξεκίνησα γιὰ τὴν πόλη. Παρ' ὅλο πὺν αἰσθάνομαι ἀκόμα λίγη ἀδυναμία ἔκανα ἕνα μέρος τοῦ δρόμου μὲ τὰ πόδια κ' ἔφασα κουρασμένος ἀλλὰ εὐδιάθετος. Βρῆκα ἐκεῖ τὸν Collegno καὶ μείναμε μαζί ἀπὸ τὶς 10 τοῦ Μάρτη ὡς τὶς 28. Ἐκεῖνος τώρα ἔχει φύγει γιὰ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Πελοποννήσου. Ἐγὼ πιστεύω πὺς θὰ φύγω μεθαύριο καὶ τὸν συναντήσω σύντομα. Δὲν θὰ εἶμαστε μαζί γιατί οἱ συνθήκες μας εἶναι διαφορετικές, ἀλλὰ θὰ βρισκόμαστε συνέχεια σ' ἐπαφὴ ὁ ἕνας μὲ τὸν ἄλλον. Τὸ Ναύπλιο δὲν εἶναι μέρος ὑγιεινὸ μὲ τὴ ζέστη, γι' αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ εἶσαι πολὺ εὐχαριστημένη μαθαίνοντας πὺς θὰ περάσω τὸ καλοκαίρι μου σὲ μέρος ὁρεῖνὸ πάρα πολὺ ὑγιεινὸ ὅπως εἶναι ἡ Ἀρκαδία, κ' οἱ ἄλλες γειτονικὲς ἐπαρχίες. Δὲν μπορῶ νὰ σοῦ πῶ μὲ ἀκρίβεια ποιὸ θὰ εἶναι τὸ ταξίδι μου. Θὰ κάμω βέβαια μιὰ ζωὴ πολὺ δραστήρια ἀλλ' εἶναι ὁ καλύτερος τρόπος γιὰ νὰ διατηρήσω τὴ γερὴ μου ὑγεία πὺν χάρις στὴ θεῖα Πρόνοια κρατιέται πολὺ καλά. Φτάνοντας ἐδῶ ἔλαβα πολλὰ γράμματα δικὰ σου ἀπὸ τὸ Λονδίνο. Τὰ διάβασα μὲ μιὰ ἀνείπωτη εὐχαρίστηση.

.....
Νὰ μὴ φοβᾶσαι Καρολίνα μου καθόλου γιὰ μένα. Θὰ φροντίζω τὴν ὑγεία μου ὅσο μπορῶ περισσότερο. Ταξιδεύω μ' ἕνα ὑπηρέτη πάρα πολὺ πιστό. Δὲν ὑπάρχει κανένας κίνδυνος γιὰ τοὺς ταξιδιώτες στὴν Ἑλλάδα, ὅπου ὑπάρχει βέβαια στρατιωτικὴ ἀσυνδοσία, δυσάρεστο ἀποτέλεσμα τοῦ πολέμου, ἀλλ' οὔτε ἔγχος ληστείας· ντύθηκα τὴν ἑλληνικὴ στρατιωτικὴ φορεσιὰ γιατί ταιριάζει καλύτερα καὶ γιὰ οἰκονομίαν· μαζί μου θάχω ἐλάχιστα ἐφόδια, τίποτα σχεδόν· ἀλλὰ σὺ τὸ ξέρεις πὺς οἱ κακονυχίες δὲν μὲ στενοχωροῦν καὶ πὺς μπορῶ νὰ κοιμηθῶ ντυμένος χωρὶς νὰ ὑποφέρω. Θὰ σοῦ γράφω τὸ λιγώτερο μιὰ φορὰ κάθε μήνα, νᾶσαι βέβαιη γι' αὐτό, καὶ θὰ σοῦ δίνω πάντα λεπτομερῆστα λογαριασμὸ γιὰ μένα καὶ γιὰ ὅ,τι θὰ κάνω.

Οἱ Τοῦρκοι, τοῦτο τὸ χρόνο, θὰ κάμουν καὶ νέες προσπάθειες γιὰ νὰ καθυποτάξουν τοὺς Ἑλληνες, κι ὁ Πασάς τῆς Αἰγύπτου ἐτοιμάζεται μὲ μεγάλο ζήλο νὰ βοηθήσει τὸν Σουλτάνο. Ἀλλ' ἡ στρατιωτικὴ ἀρετὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἡ θαρραλέα τόλμη τοῦ ναυτικοῦ του, ἡ ἀγριὰδα τοῦ τόπου θὰ

σταθόν ἐμπόδια στὰ σχέδια τῶν ἐχθρῶν τοῦ Σταυροῦ κ' ἐμπόδια, ὅπως ἐλπίζω, ἀποτελεσματικά. Δὲν μπορεῖ νὰ σχηματίσεις μιὰ ἰδέα γιὰ τὴν ἀγριότητα τῶν τόπων τῆς Πελοποννήσου. Τὰ Ἀπένινα τῆς Λιγυρίας πὸν τὰ γνωρίζεις εἶναι πολὺ λιγώτερο ἀπότομα κι ἄγρια ἀπὸ τὰ βουνὰ πὸν ἀπλώνουν τὶς διακλαδώσεις τους στὴν Πελοπόννησο κ' ἔχουν σὲ πάμπολλα σημεῖα περάσματα ὅπου οἱ δέκα μποροῦν νὰ ἀμυνθοῦν ἀπέναντι στοὺς ἑκατό.

Ἔχω μαζί μου τὰ πορτραῖτα τῶν 5 παιδιῶν μας. Στὸ λαιμό μου κρέμεται ἡ ἀλυσσίδα ἀπὸ τὰ μαλλιά τῆς μητέρας μου, μαζί μὲ τὴν καρδούλα μὲ τὰ δικὰ σου καὶ τῶν παιδιῶν κ' ἓνα σταυρονόκι μὲ τὰ λείψανα κάποιου ἁγίου πὸν μοῦ τῶδωσαν στὸ Παρίσι τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1822. Δὲν τὸ φορῶ σὰν φυλαχτὸ ἀλλὰ γιὰτὶ σέβομαι τὸ σημεῖο τῆς ἱερῆς μνήμης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Θὰ ἔχω μαζί μου 3 ἢ 4 βιβλία καὶ πολὺ ἐλάχιστα ἐσώρονχα. Θὰ ταξιδεύω κάνοντας μεγάλη οἰκονομία.

Τελειώνοντας σ' ἐξορκίζω νὰ βγάλεις ἀπ' τὸ νοῦ σου κάθε ἔγνοια γιὰ τοὺς κινδύνους πὸν ἴσως βλέπεις νὰ μὲ τριγυρνᾶν: μὴν ἀφήνεις ποτὲ νὰ σὲ κωφερᾷ ἡ φαντασία σου. Θὰ ἔχεις τὰ νέα μου συχνά».

«Στὸν Μαρκήσιο Δημήτριο Di Prié¹

Ναύπλιο 3 τοῦ Ἀπρίλη 1825

Ἔχεις, ἀγαπητέ μου Δημήτριο, τὸ δῶρο τῆς προφητείας καὶ μοῦ φαίνεται πὼς σὲ βλέπω καθισμένο στὸν καναπέ μὲ τὸν ἄερα ἀνθρώπου σίγουρου γι' αὐτὰ πὸν λέει, νὰ μαντεύεις τὴν ἔκβαση τοῦ ταξιδιοῦ μου στὴν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ δὲν θὰ πιστεῦες ποτέ, ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, ὅτι κι ὁ Porro θὰ ταξίδευε στὸν ἴδιο τόπο. Πραγματικά, ὅταν τὸ ἄκουσα, μόλις ἔφτασα στὸ Ναύπλιο, νόμιζα πὼς ἦταν ὄνειρο. Ὅσο γιὰ μένα, σκοπεῖω νὰ ἐπιστρέψω στὴν Ἀγγλία γιὰ νὰ μπορέσω νὰ βρῶ ἓνα καλύτερο τρόπο ζωῆς. Πιστεύω νὰ πραγματοποιήσω τὸ σχέδιό μου αὐτὸ γύρω στὸ Νοέμβρη, μετὰ τὸ τέλος δηλαδὴ τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων.

Ὁ Κάρολος, στὸν ὁποῖο ἔγραψα, θὰ σὲ πληροφορήσει γιὰ ὅλα τὰ ζητήματα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν κατάσταση τῶν δημοσίων πραγμάτων. Φεύγω αὔριο γιὰ νὰ ἐπιστρέψω στὴν Τριπολιτσά· ἐκεῖ θὰ συναντήσω ξανά τὸν Collegno, ὁ ὁποῖος ὕστερα ἀπὸ σχεδὸν τέσσερις μῆνες ἀβεβαιότητος, διορίστηκε διοικητὴς τοῦ μηχανικοῦ τοῦ στρατοῦ πὸν προορίζεται γιὰ τὴν πολιορκία τῆς Πάτρας. Ἡ πολιορκία ὅμως αὐτὴ δὲν θὰ γίνῃ καὶ κατὰ τὰ φαινόμενα, τοῦτο

1. Demetrio Turinetti, μαρκήσιος di Priero (Μαρκήσιος di Prié). Γεννήθηκε στὸ Τουρίνο στὰ 1889 καὶ πέθανε στὸ Πινερόλο στὰ 1850. Ἐξόριστος ὕστερα ἀπὸ τὸ κίνημα τοῦ '21 ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἀγγλία.

τὸ χρόνο, θὰ πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθεῖ ἡ ὑπεράσπιση θέσεων, μᾶλλον, παρὰ ἡ κατάληψη ἄλλων. Ἐχῶ μεγάλη ἐμπιστοσύνη στὸ ἐλληνικὸ ναυτικόν. Οἱ δυὸ μοῖρες βρίσκονται στὴ θάλασσα καὶ εἶναι καλὰ ἐπανδρωμένες. Οἱ ἀξιωματικοί, τὰ πληρώματα καὶ ὁ ἐξοπλισμὸς τους εἶναι ὅλα, ὅπως πρέπει νὰ εἶναι. Τὸ θάρρος, ἡ ἐπιδεξιότης καὶ ἡ φιλοτιμία ἐπικρατοῦν καὶ καθὼς ἡ τύχη, ὅπως φαίνεται, εἶναι μὲ τὸ μέρος τους, οἱ αἰσχροὶ Μουσουλμᾶνοι, κατὰ πᾶσα πιθανότητα, θὰ νικηθοῦν. Ἐσὺ τὸ ξαίρεις, ἀγαπητέ μου Δημήτρε, ὅτι ἂν οἱ Ἕλληνες, ὅταν ἦρθα στὴ χώρα τους, μοῦ ἔδειχναν ἐμπιστοσύνη, θὰ μπορούσα νὰ τοὺς εἶχα φανεῖ πολὺ χρήσιμος. Στὴν ἐπιστροφή μου ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἀφοῦ ἔμεινα ἐκεῖ δυὸ μῆνες, βρῆκα τὸν Μαυροκορδάτο ἐπικεφαλῆς στὴ διοίκηση. Πῆγα νὰ τὸν δῶ. Μοῦ ἀνταπόδωσε ἀπὸ εὐγένεια τὴν ἐπίσκεψη, ἔχει ἐξαιρετικὰ καλοὺς τρόπους, ἐντελῶς εὐρωπαϊκούς. Ὅσο γιὰ εἰλικρίνεια ἐγνώριζα πολὺ καλὰ τὸν χαρακτήρα του, γιὰ νὰ περιμένω νᾶχει τὸ προτέρημα αὐτό. Τοῦ ζήτησα καὶ ἔλαβα ἕνα γράμμα γιὰ νὰ ὑπηρετήσω σὰν ἐθελοντὴς μὲ τὸ ὄνομα κόμης Derossi· γιὰ νὰ συμμορφωθῶ μὲ τὴν ἰδιοτροπίαν μερικῶν, εἴτε εἶναι λογικὲς εἴτε ὄχι· καὶ ὅπως σοῦ εἶπα καὶ πρὶν ξεκινᾶ αὐριο μαζί μ' ἕνα παλληκάρι ἡ ὑπρέτης ἀπὸ τὸ στρατὸ καὶ συντροφιά μ' ἕνα καπετάνιο ἀπὸ τὸ Σούλι, ἀνθρωπο μὲ ὥραία ἐμφάνιση, πὺν μιλάει ἀγγλικά καὶ ἰταλικά.

Ὅσο γιὰ τὸ ὥραϊο φύλο — τοῦ ὁποῖου ἐσὺ στάθηκες πάντα ἕνας μεγάλος λάτρης — πρέπει νὰ σοῦ πῶ, ὅτι στὴν Ἀθήνα, σ' ἕνα ἐπίσημο γάμο, εἶδα μερικὰ πρόσωπα πάρα πολὺ ὥραϊα· ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα ἡ ὁμορφιά τους βοηθίεταν ἀπὸ φτιασίδια καμωμένα μὲ τέλεια τέχνη. Κυρίως στὸ δικό μας φύλο παρατηροῦνται οἱ κομπῆς καὶ καλὸσχημες μορφές, γιὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλάδα ἦταν τόσο φημισμένη. Δὲν μπορῶ νὰ φανταστῶ πῶς ἔγινε ἡ Ἀφροδίτη τῶν Μεδίκων μὲ μοντέλλο μιὰ ἑλληνίδα. Οἱ σημερινὲς ἑλληνίδες γυναῖκες ἔχουν ἕνα τύπο πολὺ ἀνατολίτικο, κομπῆς μόνον στὰ μυθιστορήματα, μὲ λίγες ἐξαιρέσεις. Ἀντίθετα, οἱ νέοι ἄνδρες ἔχουν μεγάλη ὁμορφιά. Εἰμαι γοητευμένος μὲ τὴ θέσιν τῆς Ἀθήνας· ἀλλὰ τὸ θέλητρό της θάταν ἀκόμα μεγαλύτερο, ἂν τὸ χαρούμενο λεκανοπέδιο ἦταν γεμᾶτο ἀπὸ ἀγγλικά "cottages". Ἐγραφα στὸν Κάρολο γιὰ τὸν ἐνθουσιασμό πὺν μ' ἔκαναν νὰ νοιώσω οἱ Ναοί, πὺν βρίσκονται στὰ ξέμακρα βουνὰ καὶ σὲ βεβαίῳ ὅτι ὁποῖος αἰσθάνεται τὸ ὑπέροχο καὶ τὸ ὥραϊο, δὲν μπορεῖ νὰ μὴ νοιώσει θαυμασμὸ βλέποντας τὰ ἐρείπια τῶν ναῶν τῆς Αἰγίνας καὶ τοῦ Σουνίου. Καὶ μπορῶ νὰ πῶ ὅτι καὶ μόνον γιὰ νὰ τοὺς δεῖς ἀξίζει τὸ ταξίδι στὴν Ἑλλάδα. Ὁ Collegno μὲ βεβαίωσε ὅτι τὰ Ρωμαϊκὰ ἐρείπια δὲν τοῦ προκαλέσαν ποτὲ παρόμοιο θαυμασμό.

Πῶς καὶ δὲν σοῦ μίλησα γιὰ τὰ παιδιὰ μου; Θὰ ἔχω μαζί μου τὰ πορτραῖτα τους, δυὸ ἢ τρεῖς βιβλία, ἕνα ποκάμισο καὶ μερικὰ μαντήλια μεταξωτά. Τίποτα πάρα πάνω. Ἐχῶ πάντα βαθειὰ στὴν καρδιά μου τὴν ἐπιθυμία νὰ σ' ἀγκαλιάσω».

«Στὸν Βίκτωρα Ferrero¹

Ναύπλιο 3 τοῦ Ἀπριλίη 1825

Ἀγαπητέ μου συμπολεμιστή,

Δὲν σέ συμβουλεύω νᾶρθεις στὴν Ἑλλάδα παρ' ὅλο πὺν εἶναι βέβαιο πὺς θᾶσσονα πάρα πολὺ χρήσιμος ἐδῶ. Ἀλλὰ δὲν ἔχεις πῶς νὰ ζήσεις ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν κυβέρνησις : θὰ σοῦ ἦταν ἀπαραίτητη μιὰ θέσις. Γιὰ τῶρα, δὲν βλέπω καμιὰ πιθανότητα νὰ τὴν ἀποκτήσεις. Ἐγὼ φεύγω αὐριο² ἐλπίζω νὰ λάβω μέρος στὶς ἐπιχειρήσεις σὰν ἐθελοντής. Ὁ Collegno ἀνέκει στὸ ἐπιτελεῖο, ἔχει λάβει ἐντολή, ἀλλ' ὄχι θέσις καὶ ζεῖ μὲ δικὰ του ἔξοδα. Ἐγὼ δὲν ἔχω καμιὰ ἐπιρροή κι οὔτε πιστεύω πὺς θάχω καὶ στὸ μέλλον. Ἀλλωστε σκέφτομαι νὰ ἐπιστρέψω στὴν Ἀγγλία ὅστερα ἀπὸ τὶς ἐπιχειρήσεις. Εἶναι πραγματικὰ λυπηρὸ νὰ βλέπεις ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαός, ποῦχει τόσες στρατιωτικὲς ἀρετὲς, δὲν κατώρθωσε μὲ μιὰ καλὴ πειθαρχία καὶ καλοὺς ἀξιωματικούς, νὰ νικήσῃ γρήγορα τοὺς ἐχθρούς του. Οἱ αἰγύπτιοι ἔχουν μάθει στὴν πειθαρχία ἀπὸ ἐθρῶπαίους, οἱ ὅποιοι, κατὰ τρόπο αἰσχρό, ἔχουν ἀφοσιωθεῖ στὸν τύραννο πὺν ἀπειλεῖ νὰ καταστρέφῃ ἓνα γενναῖο λαό. Ἐλπίζω ὁ ἑλληνικὸς στόλος ν' ἀποκτήσῃ σύντομα τὴν ὑπεροχή, πὺν θὰ ἐμποδίσῃ τοὺς μουσουλμάνους νὰ προχωρήσουν στὴ στεριά. Ἀντίο, ἀγαπητέ μου Ferrero, ἂν εἶχα χρήματα θὰ σοῦστελνα μιὰ ἐπιταγὴ ἀπὸ 180 λονδοβίκια καὶ θὰ σέ καλοῦσα νάρθεις γιὰ νὰ μοιραστεῖς τὶς ἀφανεῖς μου ταλαιπωρίες, πὺν τὶς λαμπρύνει τὸ αἶσθημα πὺν μ' ἐμπνυχώνει κ' ἡ ὑπόθεσις στὴν ὁποία τὶς ἀφιερώνω.

Νὰ μὲ θεωρεῖς τὸν πιὸ πιστό σου συμπολεμιστὴ καὶ φίλο».

«Στὸν Ἰωσήφ Pecchio²

Ναύπλιο 5 τοῦ Ἀπριλίη 1825

Ἀγαπητέ μου Pecchio — δὲν γνωρίζω ἂν τὸ γράμμα μου θὰ σέ βρεῖ στὸ Λονδίνο ἢ στὸ Nottingham. Ἀν μένεις στὸ Nottingham θὰ συμφωνήσεις μαζί μου ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖ κοιμοῦνται πάνω στὰ ρόδα ἐνῶ ἐγὼ τᾶλλαξα ἐδῶ μὲ ἀγκάθια. Σκέφτομαι τὸ Nottingham συχνὰ μὲ μεγάλη ἐδχαρί-

1. Vittorio Ferrero. Πῆρε ἐνεργὸ μέρος στὸ κίνημα τοῦ '21. Ἐξόριστος μετὰ τὴν ἀποτυχία πῆγε στὴν Ἰσπανία καὶ μετὰ στὴν Ἀγγλία.

2. Giuseppe Pecchio (1785 - 1835). Ἐξόριστος ὅστερα ἀπὸ τὸ κίνημα τοῦ '21, ἀφοῦ πῆγε στὴν Ἑλβετία, Ἰσπανία, Πορτογαλία ἐγκαταστάθηκε ὅστερα στὴν Ἀγγλία. Ἦρθε στὴν Ἑλλάδα τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1825 μὲ ἐντολὴ τοῦ Φιλελληνικοῦ Κομιτάτου τοῦ Λονδίνου γιὰ νὰ παρακολουθήσῃ τὴ διάθεσις τοῦ δανείου τῶν 60.000 λιρῶν πὺν εἶχε συναφθεῖ στὴν Ἀγγλία. Ἐμεινε μόνο 7 ἐβδομάδες. Δημοσίευσε τὶς ἐντυπώσεις του πρῶτα ἀγγλικά καὶ μετὰ ἰταλικά : *Relazione degli avvenimenti della Grecia nella primavera del 1825 del signor Giuseppe Pecchio*. Prima edizione italiana tratta dal manoscritto originale. Lugano da' tipi Vanelli e comp. M.D. CCC. XXVI. Ἐχουν μεταφρασθεῖ γαλλικά κ' ἑλληνικά : Ἡ Ἑλλάς κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1825 ὑπὸ Σταμ. Ἀν. Ἀντωνοπούλου. Ἐν Ἀθήναις 1885. Τυπογραφεῖο «Φοῖνικος» Α. Χαλούλου.

στηση καὶ γλυκεῖα συγκίνηση γιατί ἄφησα ἐκεῖ φίλους, πὺν δὲν θὰ ξεχάσω ποτὲ οὔτε κι ἂν φτάσω στὴν ἡλικία ἀπὸ ἑνα προκατακλυσμαῖο πατριάρχη.

Τὰ πράγματα δείχνουν, ὅτι εἶναι πολὺ πιθανὸ νάχουμε ἐδῶ μιὰ σοβαρὴ ἐπιχείρηση στρατιωτικὴ. Θὰ πάρω μέρος κ' ἐγὼ σὰν ἐθελοντής· καὶ γιὰ νὰ εὐχαριστήσω αὐτοὺς πὺν ἔχουν δικαίωμα νὰ ζητήσουν μιὰ τέτοια πράξη ἐδγένειας ἀπὸ μένα, θὰ πάρω τὸ ὄνομα κόμης *Derossi*· παρ' ὅλο πὺν ἡ προφύλαξη αὐτὴ, κι ἂν ἀκόμα τὴν ὑποθέσουμε ἀναγκαῖα, θὰ εἶναι ἴσως πολὺ καθυστερημένη. Εἶμαι ἀναγκασμένος, λοιπὸν, νὰ κρυφτῶ γιὰ νὰ κάνω καλὸ σ' ἑνα ἄτυχο λαό.

Οἱ Αἰγύπτιοι εἶναι ὀργανωμένοι καλὰ. Ἐλπίζω ὅμως ὁ καταραμένος *Μωχάμετ* (ὅπως κι ὁ *Carnot*) νὰ μὴν εἶναι ὀργανωμένος καὶ τόσο καλὰ ὥστε νὰ νικήσει παρ' ὅλο πὺν βοηθίεται ἀπὸ πολλοὺς ἐθρωπαϊοὺς ἀξιωματικούς — γάλλους καὶ ἰταλοὺς — ἄθλιους κ' ἑλεεινούς — πὺν δὲν μπορῶ νὰ μὴ τοὺς καταραστῶ μαζί με κείνους πὺν τοὺς πληρώνουν καὶ μάλιστα πολὺ καλὰ γιὰ νὰ τοὺς ἔχουν ἀφοσιωμένους στὸ σκοπὸ τους.

Οἱ Ἕλληνες δὲν εἶναι ὀργανωμένοι γιὰ πόλεμο στὴ στεριά κι αὐτὸ θὰ τοὺς δημιουργήσει χωρὶς ἀμφιβολία πολλὰς δυσκολίες· ἀλλὰ στὴ θάλασσα δὲν ὑπάρχει κανένας φόβος. Οἱ Ἕλληνες, ἀγαπητέ μου *Pecchio*, εἶναι γενναῖοι καὶ καλοὶ· τὸ πρόβλημά τους εἶναι πῶς θὰ ἐκπολιτιστεῖ τὸ ἔθνος τους χωρὶς νὰ χαλάσει. Ὑπάρχουν μερικοὶ ἐξαιρετικοὶ θεσμοὶ γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ, πὺν μποροῦν νὰ καλλιερέσουν ὁλόκληρο τὸ σύστημα τῆς διοίκησης. Ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ βασικοὺς εἶναι τῆς Ἐθνοφρουρᾶς καὶ θὰ προσπαθίσω νὰ τοὺς τὸ ἀποδείξω. Ἐσὺ πὺν γνωρίζεις τὸν κόσμον καλὰ, σκέφτηκες, ὅταν ἔφευγα, σὰν κατὶ τὸ βέβαιο, ὅτι τὸ ταξίδι μου γιὰ δῶ δὲν θὰ εἶχε ἀποτέλεσμα ἐνδρ-γετικό. Τὰ γεγονότα ἐπαλήθευσαν τὴ γνώμη σου αὐτὴ. Σκοπεύω νὰ ἐπιστρέψω μετὰ ἀπὸ τίς ἐπιχειρήσεις στὴν ἐντυχισμένη Ἀγγλία. Ὁ *Collegho* εἶναι τώρα στὸ Ἐπιτελεῖο. Αὔριο ξεκινῶ· ἀλλὰ δὲν εἶμαι ὁ ἄνθρωπος πὺν προσκολλᾶται στὰ ἐπιτελεῖα παρὰ μονάχα με τὴν ιδιότητα τοῦ στρατιωτικοῦ, γιατί αὐτὴ ἡ ζωὴ δὲν με εὐχαριστεῖ. Στὸν *Porro* ἀρέσει ἐδῶ κ' ὑπομένει ἡρωϊκὰ τίς στερήσεις τῆς Ἑλληνικῆς ζωῆς. Δὲν ἔχει σκοπὸ νὰ γυρίσει στὰ μέρη μας. Θὰ με κατηγορήσεις, ἴσως, ὅτι ἐγὼ ἀποφεύγω τίς ταλαιπωρίες, ἀλλὰ δὲν εἶναι καθόλου αὐτὸς ὁ λόγος. Ἡ γνώση ὅμως ὅτι ταλαιπωροῦμαι χωρὶς καὶ νᾶμαι χρήσιμος κι ὁ πόνος πῶς βρίσκομαι μακριὰ ἀπὸ κάθε παρηγοριά θὰ με ἀναγκάσουν τελικὰ νὰ ἐγκαταλείψω τὴ χώρα. Σὲ χαιρετῶ ὁ πιὸ πιστὸς σου φίλος».

«Στὴν κυρία *Enfield*

[Ναύπλιο] 6 τοῦ Ἀπρίλη

Ἀγαπητὴ κ' ἐξαίρετη φίλη

Τὸ ἐγγενικὸ σας γράμμα ἔφτασε ἐδῶ στίς 10 τοῦ Μάρτη, ὅταν εἶχα

ἔλθει ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ὅπου εἶχα παραμείνει ἄρρωστος μὲ πυρετό. Δὲν ὑπόφερα πάρα πολὺ ἀλλὰ σὲ τούτῃ τῇ χώρᾳ, μιὰ τέτοια ἀρρώστεια ἀφήνει τὸν ἄνθρωπο σὲ μιὰν ἀδυναμία πὺν δὲν εἶναι εὐκολο νὰ τὴν περιγράψω. Τώρα αἰσθάνομαι πολὺ καλὰ. Χάρη στὸν Porro καὶ τὸν Collegno πὺν πέρασα μαζί τους ἐδῶ καὶ ἓνα μῆνα, βοήκα ξανὰ τὴν καλὴ μου ψυχικὴ διάθεση. Τώρα φεύγω ἀπὸ δῶ· δὲν θὰ σᾶς πῶ πὺν πηγαίνω, γιατί δὲν θὰ τὸ ἐπιδοκιμάσετε οὔτε καὶ σεῖς, οὔτε κι ὁ κ. Enfield. Ἀλλά, ἀγαπητοὶ μου φίλοι, πρέπει νὰ σκεφθῆτε πὺς μερικὲς φορὲς οἱ συνθήκες πὺν μᾶς περιβάλλον εἶναι πανίσχυρες. Ὅσο γιὰ τὶς ἐλπίδες μου νὰ φανῶ χρήσιμος στὸν ἀξιόλογο αὐτὸ λαὸ ἦταν ἐλάχιστες σχεδόν, ὅπως γνωρίζετε ὅταν ἄφησα τὴν Ἀγγλία. Εἶναι πολὺ μικρὲς αὐτὴ τῇ στιγμή. Θὰ δῶ μετὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐπιχείρηση, ἀλλὰ καθὼς τὰ αἰσθήματά μου στρέφονται πρὸς τὴν Ἀγγλία καὶ καθὼς οἱ τρόποι κι ὁ χαρακτήρας τῆς κυβερνούσας τάξης τῆς Ἑλλάδας δὲν βρίσκω νὰ ταιριάζουν μὲ τὴν δική μου ιδιοσυγκρασία, νομίζω, ἀγαπητοὶ μου φίλοι, πὺς θὰ χαιρετίσω ξανὰ τὶς ἐδλογημένες καὶ φιλόξενες ἀκτὲς πὺν ἄφησα μὲ αἰσθήματα γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν ντρέπομαι ἀλλ' ἴσως μὲ κάποια ἀπερίσκεψία. Στὸ γράμμα μου πρὸς τὸν κύριο Hart τοῦ δίνω ἓνα σχεδιάγραμμα γιὰ τὴν κατάστασι τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων. Προτιμῶ μαζί σας, καλὴ μου φίλη, νὰ μιλήσω μόνο γιὰ μένα...

...Ἐλαβα ξανὰ τὸ πορτραῖτο τῆς δεύτερης κόρης μου καὶ τώρα βρίσκονται καὶ τὰ 5 μέσα σ' ἓνα κουτί πὺν θὰ μὲ ἀκολουθεῖ γιὰ πάντα, ὡς τῇ στιγμή πὺν θ' ἀγκαλιάσω τὰ πρωτότυπα. Τὰ κοιτάζω πολὺ σπάνια. Ἡ καρδιά μου δὲν τὸ ἀντέχει...

...Πόσο θὰ ἔκανε θλιβερὴ ἐντύπωση σὲ σᾶς καὶ στοὺς δικούς σας ἡ ὄψη τῆς Ἑλλάδας. Οἱ γυναῖκες φαίνονται πολὺ δυστυχισμένες κ' εἶναι, ὅπως μπορῶ νὰ κρίνω ἀπὸ τὶς πληροφορίες πὺν ἔχω συγκεντρώσει. Τὰ παιδιὰ τῶν λαϊκῶν τάξεων μεγαλώνουν μὲ πολὺ λίγη φροντίδα γιὰ τὴν ὑγεία τους — ἄρρωστα ἄτομα ἐγκαταλείπονται πολὺ συχνὰ στὴ θλιβερὴ μοῖρα τους γιατί ἡ δεισιδαιμονία ἀνακατεύεται πολὺ μὲ τὴ θρησκεία ἀμαυρώνοντας τὸ καλλίτερο μέρος της — καὶ παρ' ὅλα αὐτὰ οἱ μόνες τάξεις τοῦ ἔθνους πὺν ἐγὼ βαθεῖα ἔχτιμῶ εἶναι ἐκεῖνες πὺν ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὴ θρησκεία ὅσο χαλασμένη κι ἂν εἶναι. Γενικά, μὲ λίγες ἐξαιρέσεις, ὑπάρχει περισσότερο κατάπτωση παρὰ λάμψη τοῦ πολιτισμοῦ. Βρίσκω πραγματικὰ πὺς ἡ ἀνάμειξη τῶν ἀνατολικῶν συνθηεῶν μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἀνηθικότητα εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ χειρότερα πράγματα πὺν μπορεῖ νὰ ὑπάρξουν. Παρ' ὅλα αὐτὰ, ἂν ἡ Ἑλλάδα κατορθώσι ἀπὸ μόνῃ της νὰ ἀντισταθεῖ σκληρὰ στοὺς Μουσουλμάνους (πὺν τοῦτο τὸ χρόνον διπλασίασαν τὶς προσπάθειές τους κ' εἶναι καλύτερα ὁργανωμένοι ἀπὸ προηγούμενες ἐκστρατείες) ἐλπίζω ὅτι ἡ διάδοσι τῶν γνώσεων θὰ βοηθήσει τὴν καλὴ προδιάθεσι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ θὰ τὸν κάνει εὐτυχισμένο. Ἀν ὅμως ἡ χώρα ὁδηγηθεῖ ἀπὸ τὰ γεγονότα σὲ μιὰ

κυβέρνηση πού θά απαγόρευε τήν ἐλευθερία τοῦ τύπου καί τοῦ λόγου καί θά ἐμπόδιζε κατά συνέπεια τήν ἐπίδραση ἠθικῶν καί φωτισμένων ἐπισκεπτῶν τῆς Ἑλλάδας τότε δὲν θά προοδεύσει. Ἡ ἀναχώρησή μου φαίνεται πῶς ἔχει κανονιστεῖ γι' αὐριό το ἀπόγευμα. Εἶμαι βέβαιος ὅτι οἱ προσευχῆς οἱ δικές σας καί τῆς οἰκογενείας σας θά μέ ἀκολουθοῦν καί θά μέ προστατεύουν. Γιὰ μερικόνες μῆνες, ἡ ζωὴ μου θά εἶναι σκληρὴ, ἀλλὰ πρέπει νὰ δώσω τὸ καλὸ παράδειγμα. Δὲν μποροῦσα νὰ μένω ἀπραγός τίς ὥρες πού δὲν ὑπάρχει βέβαια ἄμεσος κίνδυνος ἀλλὰ χρειάζονται νέες καί σοβαρὲς προσπάθειες ἀπὸ μέρος τῆς Ἑλλάδας. Τὰ τελευταῖα νέα πού κυκλοφοροῦν σήμερα ἐδῶ εἶναι πολὺ ἐνδοϊκά. Κοντὰ στὴν θέληση ὅμως τῶν Ἑλλήνων νὰ φανοῦν φιλόνομοι κι ἄξιοι πρέπει νὰ ἐλπίζουμε πῶς θά βοηθήσει κ' ἡ Θεία Πρόνοια καθὼς καί τὸ θάρρος πού ἔχουν. Γνωρίζετε ἴσως, καλὴ μου φίλη, ὅτι ὁ κ. Hart, σκεπτόμενος πῶς θά μποροῦσα νὰ βρεθῶ σὲ δύσκολη θέση ἀπὸ χρήματα, κατέθεσε τριάντα λίρες στοὺς Ἕλληνες πληρεξούσιους στὸ Λονδίνο γιὰ λογαριασμό μου. Τίς ἔλαβα καί πρέπει νὰ πῶ ὅτι στίς τωρινές μου συνθήκες μὴ τέτοια φροντίδα τοῦ κ. Hart ἦταν πολὺ χρήσιμη σὲ μένα. Ἐλπίζω μὲ τὴ διευθέτηση τῶν οἰκογενειακῶν μου ὑποθέσεων στὴν πατρίδα, νὰ μπορέσω νὰ πληρώσω τὸ μικρὸ αὐτὸ χρέος στὸ φίλο μου. Εἶναι περιττὸ νὰ σᾶς ἐκφράσω τὴν ἐγνωμοσύνη μου πρὸς αὐτόν. Γνωρίζετε τὴν καρδιά μου ἀρκετά. Θάθελα τὸ γράμμα μου νὰ τὸ διαβάσετε μόνον ἐσεῖς κ' οἱ δικοί σας, ὁ ἄνδρας σας, δηλαδή, ὁ γιός κ' ἡ κόρη σας. Ὁ Θεὸς νὰ σᾶς εὐλογεῖ ὅλους κ' εἴθε νὰ δώσει νὰ σᾶς ξαναδῶ τὸ ἴδιο καλὰ ὅπως εἴσατε τώρα».

«Στὸν κύριο Συνταγματάρχη Romei¹

Τριπολιτσά 2/14 τοῦ Ἀπριλίου 1825

Συμπατριώτη!

Γνωρίζω ὅτι ἀρκετοὶ ἱταλοὶ ὑπηρετοῦν τὸν Πασά τῆς Αἰγύπτου καί μερικοὶ παίρνουν μέρος καί στὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Πελοποννήσου. Δὲν γνωρίζω ἂν, ἀνάμεσά τους, βρίσκονται παλιοὶ ἀξιωματικοὶ τοῦ Πεδεμοντιακοῦ στρατοῦ, συμπολεμιστὲς μου. Ἐσεῖς Κύριε δὲν εἴσαστε, ἀλλ' εἴστε ἱταλός, ὅπως κ' ἐγώ, κι αὐτὸ εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ μοῦ δώσει τὸ δικαίωμα ν' ἀπευθυνθῶ πρὸς ἐσᾶς.

Κάνω χρῆση τοῦ δικαιώματος αὐτοῦ γιὰ νὰ θυμίσω σὲ σᾶς, Συμπατριώτη μου, καί σ' ὅλους τοὺς ἱταλοὺς πού βρίσκονται μαζί σας τὴν ἀπρέπεια τῆς θέσης σας. Ἡ διαγωγή σας καταδικάζεται πολὺ αὐστηρὰ στὴν Εὐρώπη, ἀπ' ὅλους, ὅσοι ἔχουν τὸ αἶσθημα τῆς θρησκείας, ἀπ' ὅλους ὅσοι ἐπιθυμοῦν τὴν πρόοδο τοῦ πολιτισμοῦ. Ποιὸς σᾶς ἀπομένει; Ποιὸς θά σᾶς δεχτεῖ στὴν

1. Giovanni Romei. Τὸ αὐτόγραφο τοῦ γράμματος βρίσκεται στὴν Ἀθήνα, στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη, τμήμα Χειρογράφων ἀριθ. 10661.

πατρίδα; Σὲ ποῖο μέρος τῆς Εὐρώπης θὰ βρεθεῖ ἔστω κ' ἓνας ποὺ θὰ σᾶς κοιτάξει χωρὶς ἀγανάκτηση κι ἀποστροφή; Οἱ ἴδιες οἱ οἰκογένειές σας θὰ κοκκινίζουν ἀπὸ ντροπὴ ὄχι μόνο μὲ τὴν παρουσία σας, ἀλλὰ κι ἀπὸ μόνο τὸ ἄκουσμα τοῦ ὀνόματός σας. Θὰ εἰσαστε δαχτυλοδειχτούμενοι στὶς πλατείες, στοὺς δρόμους καὶ θὰ λένε : "Νά ἓνας ἀπὸ κείνους ποὺ διακήρυχναν ὅτι ἦταν ὑπέρμαχοι τῆς ἐλευθερίας τῶν λαῶν, τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ἐθνῶν, τῆς προόδου τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας κ' ἔγιναν, ὅστερα, ὄργανα τῆς καταστροφῆς τῶν ἰδίων αὐτῶν ἀρχῶν, ποὺ ἦταν κάποτε ἱερὲς μέσα στὴν καρδιά τους. Νά ἓνας ἀπὸ κείνους ποὺ πουλήθηκαν στοὺς Μουσουλμάνους καὶ πολέμησαν γιὰ νὰ γκρεμίσουν τὸ σταυρὸ ποὺ ὑψώθηκε ξανὰ στὴν Ἑλλάδα, νὰ ὑποδουλώσουν ἓνα δύστυχο λαὸ σ' ἓνα δεσποτὴ βουτηγμένο στὸ αἷμα χιλιάδων χριστιανῶν, ποὺ ἡ θηριωδία τῆς θρησκείας του κ' ἡ ἴδια του ἡ φύση τὸν παρακινοῦν σὲ νέες ἀτέλειωτες ὀμαδικὲς σφαγὲς καὶ ν' ἀθετεῖ κάθε ὑπόσχεση ποὺ ἔχει δώσει". Τὰ λόγια αὐτὰ θὰ σᾶς καταδιώκουν ὅπου καὶ νὰ βρεθεῖτε, εἴτε σὲ μιὰ φοβερὴ ἀπομόνωση εἴτε ἀνάμεσα σὲ χριστιανοὺς καὶ γενναίους ἀνθρώπους.

"Ἄν ἀμφιβάλλετε γι' αὐτὸ κοιτάξτε τὶς ἐφημερίδες τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, ἢ ρίξτε μιὰ ματιὰ στὸν κατάλογο τοῦ κοιμητηρίου τοῦ Παρισιῶ γιὰ τὴν Ἑλλάδα, θὰ διαβάσετε ὀνόματα ποὺ ἀνήκουν σ' ὅλα τὰ κόμματα καὶ ἀπ' ὅλους σεβαστά. Ἀναμφισβήτητη, ἐπίσημη μαρτυρία τῆς ὁμόφωνης γνώμης τῆς Εὐρώπης γιὰ τὸν ἀγῶνα αὐτὸν ποὺ εἶναι ἀγῶνας τοῦ Εὐαγγελίου πρὸς τὸ Κοράνι, τοῦ πολιτισμοῦ πρὸς τὴ βαρβαρότητα, τοῦ δίκου πρὸς τὴ βία.

Συμπατριώτη. Οἱ πρόγονοί μας πολέμησαν στὴν Κρήτη, νίκησαν στὴ Ναύπακτο, πότισαν μ' αἷμα Ἰταλικὸ τὰ βουνὰ τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Πελοποννήσου γιὰ ν' ἀργοπορήσουν τὴν ἐγκατάσταση τῶν Τούρκων στὴν Εὐρώπη καὶ μεῖς ἀπόγονοι τῶν γενναίων ἐκείνων θ' ἀτιμάσουμε στὴν ἴδια γῆ τὸ Ἰταλικὸ ὄνομα, ἀρκετὰ ἄντρο καὶ συκοφαντημένο, βάζοντας τὸ σαράκι τοῦ Ἀπιστοῦ καὶ τοῦ Βάρβαρου, πάνω στὶς δάφνες ποὺ κερδίσαμε κάτω ἀπὸ τὴ σημαία τοῦ πρώτου ἀπὸ τοὺς σύγχρονους στρατηγούς;

Δὲν θίγει ἐσᾶς, ἀγαπητέ μου συμπολίτη, ἡ αὐστηρότητα αὐτῶν τῶν λόγων δὲν ἀπευθύνονται πρὸς ἐσᾶς, ἂν ὅπως πιστεῶ, παρασυρθήκατε στὴν ἐκστρατεία γιὰ νὰ τηρήσετε μιὰ συμφωνία, κι ἂν ὅπως ἐλπίζω, στραφῇτε μὲ τὴν καρδιά σας πρὸς τοὺς ἀδελφούς σας. Ἐλάτε λοιπόν.

Ἐμεῖς σᾶς θέλουμε ὅλους. Σᾶς περιμένουμε ὅλους. Ἕλληνες κ' Εὐρωπαῖοι, ποὺ βρισκόμαστε ἐνωμένοι κάτω ἀπὸ τὴ σημασία τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐλάτε : καὶ θὰ βρεθῇτε ἀνάμεσα σὲ γενναίους, ποὺ ἡ τιμὴ κι ὄχι ὁ φόβος σπρώχνει πρὸς τοὺς κινδύνους· θὰ ἔχετε τὸ βαθμὸ σας καὶ τὸν ἀνάλογο μισθό. Ἡ προσωρινὴ Κυβέρνηση τῆς Ἑλλάδας, ἡ ὁποία μὲ ἐξουσιοδότησε ν' ἀναγγεῖλω τοῦτο σὲ σᾶς, καθὼς καὶ σ' ὅλους τοὺς χριστιανοὺς ἀξιωματι-

κούς πὺν εἶναι μαζί σας, θὰ λάβει ἀπὸ τὸ νέο καὶ μεγάλο δάνειο πὺν σύναψε στὴν Ἀγγλία τὰ μέσα τῆς προετοιμασίας τῆς νίκης.

Συμπατριώτῃ μου. Πηγαίνετε στὴ Ζάκυνθο, ἀπ' ὅπου μπορεῖτε ν' ἀρθῇτε σὲ μᾶς. Δὲν μπορῶ οὔτε καὶ νὰ τὸ ὑποθέσω διτὶ θάχετε τὸν παραμικρὸ δισταγμὸ οὔτε κ' οἱ ἄλλοι χριστιανοί, κάθε ἐθνικότητος, πὺν ἄτυχες περιστάσεις καὶ πλάνη τοὺς συγκέντρωσαν κάτω ἀπὸ τὴ σημαία τῶν Ἀπίστων, πρὸς τοὺς ὁποίους σᾶς παρακαλῶ νὰ ἀνακοινώσετε τὸ γράμμα μου αὐτὸ ἂν τὸ κρίνετε σωστό.

Μὲ ξεχωριστὴ ἐχτίμηση ὁ φίλος σας συμπατριώτης

Κόμης Santa Rosa

πρώην Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν τοῦ Πιεμόντε»

«Στὸν κόμη Λουδοβίκο Porro

[Νεόκαστρο 25 τοῦ Ἀπρίλη 1825]

Καλὲ καὶ ἀγαπητὲ μου φίλε, εἶναι σωστὸ νὰ ἔχεις τὰ νέα μας γιατί μᾶς ἀγαπᾷς πολὺ καὶ δὲν θέλω ν' ἀνησυχεῖς καθόλου γιὰ μᾶς. Οἱ Τοῦρκοι μᾶς ἀφήνουν ἀρκετὰ ἡσυχούς. Ἀσκοπερ τουφεκιὲς καὶ μερικὰ βλήματα ἀραιὰ ρίχνονται ἀπὸ μᾶς, ὅπως ἐγινε καὶ τοῦτο τὸ πρωῒνὸ, σὲ μιὰ ὥρα κακὴ γιὰ μερικοὺς δικούς μας πυροβολητές, πὺν χτυπήθηκαν ἀπὸ τὴν ἐκπυροσφύρηση καὶ πληγώθηκαν ἐλαφρά. Οἱ ἐχθροὶ ἔχουν καλὰ πυρομαχικά, κ' οἱ πυροβολαρχίαι τους διευθύνονται καλά. Μᾶς λείπουν πάρα πολλὰ πράγματα γιὰ νὰ μὴν πῶ ὅλα, ὅσα χρειάζονται γιὰ νὰ προετοιμάσουμε καλὰ μιὰν ἀμυνα. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ Collegno ἔχει ἀρχίσει δυὸ χρήσιμες δουλειὲς καὶ προχωρεῖ συμβουλευόντας καὶ παρακινώντας ἐπίμονα. Ἔτσι κάνω κ' ἐγώ· ἀλλὰ τὸ ὅτι δὲν ξέρω τὰ ἑλληνικά εἶναι ἓνα ἀτύχημα ἀπίστευτο γιὰ μένα. Ἄν τὰ ἤξερα, ἴσως νὰ γινόμουν καὶ χρήσιμος· μὴ γνωρίζοντάς τα ὅμως δὲν τὸ μπορῶ παρὰ μόνο δίνοντας τὸ καλὸ παράδειγμα. Τὸ στρατόπεδόν μας ὅστερα ἀπ' ὅσα συνέβηκαν στίς 19 ἀποσύρθηκε σὲ θέσεις πύδ' ἰσχυρές, παρ' ὅλο πὺν εἶχε ἀποκρούσει τὸν ἐχθρὸ στὸ κέντρο. Τώρα ἔχουμε πολὺ κόσμον συγκεντρωμένον στὸ στρατόπεδον τῆς Χώρας κ' ἐλπίζουμε σὲ μιὰ νέα κ' ἐπιτυχημένη πολεμικὴ ἐπιχείρηση. Νομίζω πὺς ἀκόμα καὶ στὴν χειρότερη περίπτωσιν ἡ θέσιν αὐτὴ θὰ μπορέσει ν' ἀντισταθεῖ γι' ἀρκετὸ καιρὸ ἂν ἡ θάλασσα μείνῃ δική μας. Ἡ θάλασσα, ἡ θάλασσα... φίλε... Ὁ ἄνεμος δὲν μὲ ἐνοχλεῖ πολὺ. Ὁ κυβερνήτης Σαχτούρης εἶναι ἓνας ἄνθρωπος μὲ δυνατὸ χαρακτήρα ἀπὸ κάθε ἀποψη. Τὸν ἐκτιμῶ καὶ τὸν ἀγαπῶ πολὺ. Εἶδα τὸν Allen στὸ καράβι ὅπου πάω πότε, πότε. Εἶμαστε τώρα πέντε ἢ 6 σ' ἓνα κρουφῶνα. Εἶμαι μᾶλλον ἀσχημα γιατί μοῦ λείπουν τὰ πάντα ἀλλὰ δὲν μὲ νοιάζει. Ἐλπίζω νὰ ἔχεις στείλῃ στὸν Giacinto Collegno ὅτι σοῦ ἔχω παραγγεῖλει ἀλλὰ δὲν ἔλαβα τίποτα μέχρι τώρα. Ἄν μποροῦσες ν' ἀγοράσεις σοκολάτα καὶ νὰ μοῦ στείλῃς ἓνα καλὸ πακέτο θάσουν καὶ ἓνα ἄνθρωπος χρυσός. Στείλε τα ὅλα στὸν Eduardo

Grasset καθώς και τὰ γράμματα πού θά τύχει νάλθουν γιά μένα. Χαιρέτα μου τόν Καλλέργη. Τ' ἀδέλφια του εἶναι καλά. Στείλε μου τὸ πακέτο μέ τὰ *Mornings Chronicle*. Ἐχουμε τόσες ὥρες ἀναγκαστικῆς κι ἀθέλητης τεμπελιᾶς, θά κάμουν χρέη βιβλίον κ' ὅστερα θά χρησιμέψουν και σ' ἄλλες ἀνάγκες. Γράψε στὸν Prié και... τὰ νέα μας, ἂν γράφεις στήν Ἀγγλία. Ὁ Θεός νά μοῦ φυλάει τήν ὑγεία. Γιά τήν ὥρα εἶναι καλή. Ἐχω μιὰ πείνα ἀχόρταγη, ἐδῶ τρῶνε πράγματα μέ οὐσία σέ πολὺ μικρὲς ποσότητες. Νά ποιὰ εἶναι ἡ ζωὴ μας· σηκώνομαι πάρα πολὺ ἔνωρίς και διασχίζω ἀπὸ μιὰν ἄκρη στήν ἄλλη τὸ φρούριον· ὅστερα ἐπιστρέφω στὸν κρυφώνα, ὅστερα ξανά πάνω στὰ τεῖχη, και αὐτὸ μέχρι τήν ὥρα τοῦ φαγητοῦ, τὸ μεσημέρι. Μετὰ τὸ φαγητὸ ἕνας ὕπνος ἀπολαυστικός. Καὶ ξαναρχίζω νὰ ἐπισκέφτομαι, νὰ διασχίζω τὰ μέρη, νὰ παρατηρῶ τὸν ἐχθρό, ὡς τὸ βράδν. Μὲ μερικὲς σύντομες παύσεις γιά νὰ γράφω ἢ νὰ διαβάσω γιά λίγο. Τῇ νύχτα ξαπλώνω και προσπαθῶ νὰ κοιμηθῶ γιατί οἱ πολλοὶ στρατιῶτες πού εἶναι φρουρά στὰ τεῖχη φωνάζουν παρόξενα χωρὶς νὰ σταματοῦν καθόλου και μ' ὅλο πού ξέρεις ὅτι πρόκειται γιά συνθηθισμένους φωνῆς ξεπετάγεσαι συχνὰ σάν ἀπὸ φωνῆς συναγερμού. Ἀντίο φίλε. Δὲν ξαίρω πότε θά ξαναἰδωθοῦμε. Ἐλπίζω ἡ πολιορκία νάχει καλὸ τέλος. Ἄν ἡ φρουρὰ δὲν χάσει τὸ θάρρος της, και ἂν ἡ θάλασσα μείνει δική μας, τὸ Ναυαρίνο θά κρατηθεῖ κ' ἡ Ἑλλάδα θά βρεῖ ἀπὸ τὴν ἐπιχείρηση αὐτὴ γεμάτη χτυπήματα και πληγὲς ἀλλ' εἰσὶν νὰ συνεχίσει τὴν ἀντίστασιν· και μάλιστα θά μπορέσει νὰ ὁργανώσει τὴ νίκη μέσα στὸ 1826. Ἄν ὅποιος τὴν κυβερνᾷ ἔχει μυαλὸ και δύναμιν ἐκτελεστικὴν. Ὅμως μέ τὰ ἄλλα θά ξαναφτιάχναμε τὸν κόσμον. Σὲ φιλῶ παρὰ πολὺ τρυφερά. Τὰ σεβάσματά μου στὸν κ. Θεοτόκη στὸν ὁποῖο νὰ πεις προφορικὰ ὅ,τι μπορεί νὰ τὸν ἐνδιαφέρει ἀπὸ τὸ γράμμα μου. Ἄλλωστε ἡ κυβέρνησις θά πρέπει νάχει νέα πιὸ ἀκριβῆ και πληρέστερα ἀπὸ ὅσα μπορῶ νὰ δώσω ἐγώ. Ὁ Collegno ζήτησε νὰ σταλοῦν ἀπὸ τὸ Ναύπλιο βλήματα γιά τὰ πιὸ μεγάλα ὀλμοβόλα μας και ποιὸς ξαίρει πότε θά γίνῃ αὐτό. Ἀντίο καλὲ μου φίλε».

«Στὸν κόμη Λουδοβίκο Porro

Κατάστροφον τοῦ Ἀρῆ 27 τοῦ Ἀπριλίου 1825

Χάρη στήν ἀπόλυτη ἀλλὰ προσωρινὴ ἰσως ἡσυχία στὸ πεδίον τῆς μάχης, κατάφερα νὰ περάσω μιὰ βραδυνὰ ἐδῶ μαζί μέ τὸν μελαχροινὸ Allen· ὁ Collegno ἰσως νάρθει γιά φαγητὸ σήμερον στὸ καράβι και θά γνωρίσουμε μαζί τὸ βράδν στὸ Νεόκαστρο. Σοῦ ἔχω γράφει ἀγαπητέ μου, ἀκριβῶς προχτές και σὲ παρακαλοῦσα νὰ μοῦ στείλῃς διάφορα μικροπράγματα κ' εὐχαριστόντας σε τώρα ξανά σοῦ προσθέτω τὴν ἐπιθυμίαν μου νὰ ἔχω μαζί μέ αὐτὰ και μερικὰ βιβλία μου ἀγγλικά γιά νὰ εὐχαριστήσω και τὸν καυμένο τὸν Allen καταδικασμένο σὲ μιὰ ἀνυπόφορη ἀνία πάνω στὸ καράβι. Ἐλαβα χτές δύο γράμματα τῆς γυναίκας μου σταλμένα στὸν «Ἀρῆ» ἀπὸ τὸν Μαυροκορδάτο ἀλλὰ

δὲν ξέρω μὲ ποιανοῦ τῇ μεσολάβησιν ἔφτασαν σ' αὐτόν. "Αν ξέρεις κάτι σχετικό μου τὸ γράφεις. Καὶ μὲ τὴν εὐκαιρία αὕτῃ πρέπει νὰ σὲ μαλλώσω γιὰ τὴ σιωπὴ σου. Ἀγαπημένε μου ἐπιστολογράφε τῆς Ἀγγλίας, τί ἔγινες; Ἡ ἑλληνικὴ τεμπελιά σὲ κυρίεψε καὶ σένα λοιπόν; σκέψου λίγο τὴ παρηγοριά μας ἀπὸ τὰ γράμματά σου καὶ γράφε μας τουλάχιστο κάθε τρεῖς μέρες, ἓνα γράμμα στὸν Collegno καὶ μένα. Ὁ στρατός μας εἶναι ἐγκαταστημένος στὴ Χώρα καὶ στὰ γύρω χωριά· θέσθι ὅπως πιστεύω γερῇ. Χτὲς ἀκούστηκαν μερικὲς τουφεκιᾶς κάπως πιδὲ δυνατές, ἀλλ' ὥς τώρα δὲν ξέρονμε ἀν ἀκολούθησε καὶ στρατιωτικὴ δράση. Δὲν πιστεύω οἱ Τούρκοι νὰ ἐπιτεθοῦν στοὺς δικούς μας ἐκεῖ, κι ἀν τολμήσουν ἐλπίζω πὼς θ' ἀποτύχουν. Τὸ στρατόπεδόν μας ἀδξήθηκε σὲ Μανιάτες καὶ θὰ λιγοστεύει ἀπὸ Ρονμελιώτες· τὸ σῶμα τοῦ Τζαβέλλα εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ φύγει γιὰ τὴν Αἰτωλία πὸν ἀπειλεῖται σοβαρά. Σὲ βεβαιῶ ὅτι εἶμαι αἰσιόδοξος γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐπιχειρήσεων, ἀν τὸ Ναυαρίνο ἀντισταθεῖ μὲ πείσμα κι ἀν ὁ στόλος μας κρατήσῃ τὴν ὑπεροχὴν του. "Αν λείπει τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δυό, πρὸ πάντων τὸ δεῦτερο, ὑπάρχει φόβος. Ἡ διακοπὴ τοῦ πυρὸς ἀπὸ τοὺς Ἀπιστοὺς στὸ πεδίο τῆς μάχης, ὀφείλεται ἴσως σὲ μιὰ στιγμιαία ἔλλειψη πολεμικῶν ἐφοδίων στὸ στρατόπεδόν τους. Πρέπει νὰ εἴμαστε ἔτοιμοι νὰ ἀντιμετωπίσουμε καὶ νέες σοβαρὲς προσπάθειες γιὰ νὰ κάμουν κι ἄλλο ρῆγμα, γιὰτὶ ἀπὸ αὐτὸ πὸν ὑπάρχει δὲν νομίζω πὼς μιὰ ἐφοδός τους θάχει ἐπιτυχία. Ἐκεῖνο πὸν μὲ στενοχωρεῖ εἶναι ἡ ἀνεπάρκειά μας σὲ ὕλικά μέσα γιὰ νὰ κάμουμε πολλὰ πράγματα πὸν ἐπιβάλλον ἡ τεχνικὴ κ' ἡ λογικὴ γιὰ ἐνίσχυση τῆς ἀμυνάς μας. "Αν οἱ Ἕλληνες τὸν ἐρχόμενο χειμῶνα, ἀφοῦ ξεφύγουν τοὺς τωρινούς κινδύνους, δὲν προετοιμαστοῦν καλύτερα γιὰ τὶς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις τοῦ 1826, ἔχοντας χρήματα καὶ τοὺς Εὐρωπαίους τόσο ἐνδοικὰ διατεθειμένους πρὸς αὐτούς, θὰ εἶναι σὰν μιὰ προσβολὴ στὴ Θεία Πρόνοια πὸν ἔχει κάνει τόσα γι' αὐτούς. Δαγκώνω τὰ χεῖλια ἀπὸ ὀργή, πὸν δὲν ξέρω ἑλληνικά. Μὲ τοῦτο τὸν ὁμηλικτὸ λαὸ ἓνας μονγγὸς καὶ κουφὸς εἶναι πρόσωπο δυστυχισμένο· περιμένουν ἐδῶ τὸν Πρόεδρο καὶ μάλιστα μὲ μεγάλη ἀνυπομονησία. Δὲν ξέρω ἀν ὁ γέρος θάρθει στὸ Ναυαρίνο κι ἀν θ' ἀνέβῃ στὸ μπρῆκι, ἀλλὰ μοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι χρέος του νάρθει στὸ ἑλληνικὸ στρατόπεδο κ' ἐλπίζω νὰ μὴ τὸ παραλείψει. Σ' ὀρκίζομαι, καλέ μου Porro, ὅτι ἐνδιαφέρομαι τώρα μὲ μεγαλύτερη θέρμη γιὰ τὴ σωτηρία τούτου τοῦ ἔθνους, καὶ θλίβομαι πὸν νοιώθω, ἀπὸ τὴ μιά, ἠθικὴ δύναμη νὰ φανῶ χρήσιμος, κι ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀδυναμία ἐξ αἰτίας τῶν συνθηκῶν μου καὶ κυρίως γιὰ τὴν χυλοκαταραμένη μου ἄγνοια τῶν ἑλληνικῶν· γιὰτὶ εἶναι ἄγνοια ἢ κάτι παρόμοιο νὰ μὴ σὲ καταλαβαίνουν εὐκολα καὶ νὰ μὴ καταλαβαίνεις καλὰ ὅποιον σοῦ μιλάει σὲ μιὰ γλώσσα καθαρὴ, χωρὶς τοπικὰ ἰδιώματα. Λάβε κ' ἓνα γράμμα γιὰ τὴ γυναῖκα μου· παρακάλεσε τὸν κ. Ξένο νὰ τὸ στείλῃ σ' ἓνα ἀνταποκριτὴ τοῦ στὴν Ἰταλία συσταίνοντάς του θερμὰ νὰ τὸ στείλῃ στὸ Τουρῖνο μὲ γράμμα ἐμπορικόν. Τὸ στέλνω ἀσφρά-

γιστο γιὰ νὰ διαβαστεῖ ἀπὸ κεῖνον ποὺ θὰ τὸ ἀναλάβει ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχει καμιὰ ὑποψία γιὰ τὸ περιεχόμενό του. Νὰ μοῦ χαιρετίσεις καὶ νὰ εὐχαριστήσεις ἀπὸ πρῖν τὸν κ. Ξένο καὶ χαιρετίσέ μου τὸν Καλλέργη καὶ τὸν Κόμη Θεοτόκη, καθὼς καὶ τοὺς Ἰσλανδοὺς. Μὴ ξεχάσεις τίς πολλὰς μου παραγγελίες. Σκέψου τίς πολλὰς μου ἀνάγκες. Γιὰ τὴν ὥρα δὲν εἴμαστε κι ἄσχημα ἐδῶ, ἀλλὰ μπορεῖ νὰρθεῖ καιρὸς νὰ ὑποφέρουμε ἀρκετά. Εἶμαι προετοιμασμένος κι ὅπως σοῦ ἔχω πεῖ δὲν ζητῶ τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὴ Θεία Πρόνοια παρὰ μόνο νὰ μοῦ δίνει ὑγεία. Σὲ χαιρετῶ, ἴσως προσθέσω μερικὲς γραμμὲς στὸ γράμμα μου προτοῦ ν' ἀφήσω τὸν Ἄρη

Santorre».

«Στὸν Ἰωσήφ Pecchio

Κατάστρωμα τοῦ «Ἄρη» 1 τοῦ Μάη 1825

Ἀγαπητέ μου Pecchio,

Ἦξερα πὼς σκεφτόσουν νὰ κάμεις ἓνα μεγάλο ταξίδι ἀλλὰ βέβαια δὲν σὲ περιμένα ἐδῶ. Οἱ συμβουλές μου δὲν θὰ σὲ εἶχαν καλέσει ποτέ. Ἐχω μετανοιώσει πικρὰ ποὺ στὰ σαράντα μου χρόνια ἀπομακρύνθηκα ἀπὸ τὴν ἀρχή μου νὰ μὴν ὑπηρετῶ παρὰ μονάχα τὴν πατρίδα μου. Κ' ἔχω μετανοιώσει γιατί βλέπω πὼς δὲν εἶμαι χρήσιμος ἐδῶ οὔτε καὶ πιστεύω πὼς θὰ μπορέσω νὰ γίνω. Δυὸ πράγματα χρειάζονται γιὰ νὰ ὑπηρετήσῃ ἀποτελεσματικὰ τὴν Ἑλλάδα ἓνας ξένος· νᾶχει χρήματα ἀρκετά, καὶ νὰ μιλάει μ' εὐχέρεια τὴ γλῶσσα τοῦ τόπου. Ἀδύνατο τὸ πρῶτο γιὰ μένα· δυσκολώτατο καὶ πάρα πολὺ κοπιαστικὸ τὸ δεύτερο. Δὲν μοῦ μένει τίποτα ἄλλο, λοιπόν, παρὰ νὰ ὑπομένω στερήσεις, νὰ ὑποφέρω στενοχώριες, νὰ ἐπιζητῶ κινδύνους χωρὶς τὴν ἐλπίδα ὅτι προσφέρω κάτι μ' αὐτὰ καὶ χωρὶς τὴν παρηγοριά ὅτι ὑποφέρω γιὰ τὴν δική μου πατρίδα. Αὐτὴ εἶναι ἡ κατάστασή μου κ' οἱ σκέψεις μου.

Ἦρθα στὸ Ναυαρίνο μετὰ τὴν ἀποχώρηση τῆς ἐλληνικῆς στρατιᾶς ἀπὸ τίς θέσεις ποὺ κρατοῦσε στίς 19 τοῦ Ἀπρίλη, ἐπειδὴ φαινότανε πιθανὸ ὅτι ὁ Ἱμπραχὴμ θὰ ἀνανέωνε τίς προσπάθειές του ἐναντίον τοῦ ὀχυροῦ. Τὸ ἀντίθετο συνέβηκε. Οἱ πολιορκητὲς σταμάτησαν τὰ πυρὰ· μετὰ βίας ἀπαντοῦν στὰ δικά μας μὲ βλήματα πολὺ ἀραιά, οὔτε καὶ τὰ δικά μας εἶναι πυκνά· ἔτσι ἡ ζωὴ μας στὸ Ναυαρίνο εἶναι πολὺ ἀνιαρὴ. Ἄν ἡ θάλασσα μείνῃ δική μας, ὁ Ἱμπραχὴμ θὰ βρεθεῖ, καὶ σύντομα μάλιστα, σὲ δύσκολη θέση. Ἄν ὅμως θὰ λάβῃ βοήθεια σὲ ἀνθρώπους καὶ πυρομαχικά, τὸ Ναυαρίνο θὰ κινδυνεύσῃ, γιατί δὲν ὑπάρχουν τὰ ὕλικά μέσα, οὔτε κ' ἡ ψυχικὴ διάθεση νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπ' τὴν ἀνάπαυλα αὐτὴ γιὰ νὰ καλυτερέψουν τὴν ἀμυνα τοῦ ὀχυροῦ. Ὁ διοικητὴς ἔχει θάρρος καὶ τόλμη κ' εἶναι ἀντάξιός τῆς πατρίδας του.

Περνῶ, πότε πότε, τὸ πρωῒνὸ ἢ τὸ βράδν στὸν Ἄρη κι ὁ καπετάνιος

ἀν κ' ἔχει τρόπους ἀγροίκους, εἶναι πολὺ ἐγγενικὸς μὲ τὸν Collegno καὶ μὲ μένα. Τὸ μπρῖκι εἶναι ὡραῖο καὶ καθαρὸ καὶ ζοῦμε σὰν πρίγκηπες ἐκεῖ. Δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο ὅμως στὸ Ναυαρίνο· ἀλλὰ κ' οἱ κακονυχίες ἔχουν τὸ θέλγητρό τους ὅταν κάνεις μιὰ ζωὴ στρατιωτικὰ δραστήρια. Τὰ γράμματα ἀπὸ τὸ Nottingham μὲ παρηγόρησαν καὶ μὲ συγκίνησαν. Τί πραγματικοὶ καὶ πολῦτιμοι φίλοι εἶναι οἱ Ἄγγλοι.

Ἀντίο, ἀγαπητέ μου Pescchio. Ἐλπίζω ὁ ἐρχομὸς σου νὰ εἶναι καλὸς οἰωνὸς γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Οἱ 60 χιλιάδες λίρες ποὺ ἔφτασαν μαζί σου, ἂν ξοδευτοῦν μὲ λογικὴ, θὰ βοηθήσουν πολὺ. Στὴν ἐκστρατεία αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ χάνεται χρόνος. Ἄν ὁ χειμῶνας χρησιμοποιηθεῖ σὲ προετοιμασίες στρατιωτικές, τὸ 1826 θὰ εἶναι ἡ χρονιά τοῦ θριάμβου. Οἱ ἄλλες μετὰ, θ' ἀφιερωθοῦν γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ ὀργάνωση. Εἴθε νὰ δώσει ὁ Θεὸς ἡ δικήν του κ' οἱ ἀπερίσκεπτες φιλοδοξίες μερικῶν τιποτένιων ἀνθρώπων νὰ μὴ διαφεύσουν τὶς ἐλπίδες μου καὶ τὴ μεγάλη μου ἐπιθυμία νὰ ἐκπληρωθοῦν. Ἀπὸ τὸν ἀγῶνα αὐτὸν θὰ ἐξαρτηθοῦν, ὅπως βλέπω, πολλὰ, γι' αὐτὸ κι ἀνησυχῶ πολὺ καὶ λυπᾶμαι ἀκόμα περισσότερο ποὺ τὸν παρακολουθῶ σὰν ἓνας ἀχρηστος θεατής. Ἀγάπα με κι ἂν δὲν σὲ κουράζει πολὺ γράφε μου ὅσο μπορεῖς πιὸ συχνά.

Ὁ πολὺ πιστὸς σου Santorre Santa Rosa»

Ἐδῶ τελειώνουν τὰ γράμματα. Ἀκολουθεῖ τὸ παρακάτω σημείωμα¹.

«Τελευταία συζήτηση τοῦ Κόμη Santa Rosa, στὸ νησί Σφακτηρία, στίς 8 τοῦ Μάη 1825, μὲ τὸν κύριο Ἐδουάρδο Grasset, ὁ ὁποῖος εἶχε πάει ἐκεῖ, μαζί μὲ τὸν πρίγκιπα γιὰ νὰ ἐξετάσουν σὲ ποιά κατάσταση βρισκόταν τὸ νησί, ποὺ ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ περίμενε τὴν ἐπίθεση τῶν Ἀράβων.

Ὁ κόμης Santa Rosa σκοτώθηκε τὴν ἐπομένη τῆς μάχης, δηλαδὴ τὶς 9 τοῦ Μάη σύμφωνα μὲ τὶς ἐξακριβωμένες πληροφορίες ποὺ πάρθηκαν κατόπιν».

[8 τοῦ Μάη] ὥρα 9 καὶ μισή τὸ πρωῒ

Οἱ φίλοι μας τοῦ κάστρου (Νεόκαστρο) εἶναι ὅλοι καλά· ἔχω ἔρθε ἐδῶ μὲ τὸν καπετάνιο Σίμο, εἶμαι μετανιωμένος πολὺ ποὺ ἐπιχείρησα νὰ κάμω τὴ ζωὴ παλληκαριοῦ· νόμιζα πὼς ἤξερα τὰ ἑλληνικὰ καὶ δὲν καταλαβαίνω οὔτε μιὰ λέξη. Ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ εἶναι τελειῶς διαφορετικὴ ἀπὸ τῶν μορφωμένων ἀνθρώπων. Κ' ἔπειτα, ἡ ἀταξία ποὺ βασιλεύει στὸν Ἑλληνικὸ στρατὸ εἶναι φοβερὴ καὶ δὲν σοῦ ἀφήνει καμίαν ἐλπίδα.

1. Τὸ σημείωμα αὐτὸ βρίσκεται στὰ χειρόγραφα τοῦ V. Cousin κι ὅπως εἶπε ὁ ἴδιος τοῦ τὸ ἔδωσε ὁ Ἐδουάρδος Grasset, ἰδιαιτέρως γραμματέας τοῦ Μαυροκορδάτου. Τὸ πρῶτο μέρος ἔχει τὸν γραφικὸ χαρακτῆρα τοῦ Cousin, τὸ δεύτερο εἶναι γραμμένο μὲ ἄλλο χαρακτῆρα, ἴσως τοῦ Grasset. Σημείωση Α. Οἰμο.

Τὴν ὥρα ἐκείνη ἔφτασε ὁ πρίγκιπας καὶ σταμάτησαν κ' ἤπιανε ρακὴ πού πρόσφερε ὁ Santa Rosa. Τότε ὁ Ἐδουάρδος Grasset τοῦ λέει : «*Ἐλάτε στὰ πυροβολεῖα μαζί μας*». Ὁ Santa Rosa ἀπάντησε : «*ὄχι, θὰ μείνω ἐδῶ, γιατί θέλω νὰ σκοτώσω Τούρκους*». Μ' αὐτὰ τὰ λόγια ἀγκαλιάστηκαν καὶ χωρίστηκαν.

ΣΠ. ΜΟΞΧΟΝΑ
Βοηθός Γυμνασιάρχου

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΚΑΙ Η ΦΥΣΙΣ ΤΟΥ ΩΡΑΙΟΥ

1. 'Ο Προβληματισμός του ωραίου

Ἡ αἴσθησις τῆς ὁμορφίᾳς εἶναι ἀπὸ τὰ ἀναπόσπαστα μέρη τοῦ ψυχικοῦ μας κόσμου. Ἡ ζωὴ μας κυλῶντας ἀνάμεσα στὶς συμπληγάδες τῆς καθημερινότητος καὶ τοῦ μόχθου ἀνάμεσα στὴν πεζότητα καὶ στὴν τραγικότητα τῶν στιγμῶν, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ αὐτὸν τὸν κλοιὸ καὶ νὰ ξανοιχτῇ σὲ κάτι ἔστω καὶ φευγαλέο, ποὺ ὁμως θὰ τὴν γεμίσῃ μὲ τὴν παρουσία του καὶ τὸ φῶς του...

Ἔτσι κάθε φορὰ ποὺ θ' ἀτενίσουμε τὴν ὁμορφιά σ' ὁποιαδήποτε μορφὴ της, ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος μας ἀνακάλυπτει κάτι ἀπὸ τὸν μυστικὸ σκοπὸ τῆς υπάρξεώς του.

Νομίζω πὼς ὡς ἓνα σημεῖο ζοῦμε γι' αὐτὲς τὶς μοναδικὲς κι ἀτίμητες στιγμὲς τῆς αἰσθητικῆς πανδαισίας. Μέσα σ' αὐτὲς ἀποκαλύπτουμε ἔστω κ' αἰνιγματικά τὸ ἀντιφάγγισμα τῆς αἰώνιας κι ἀκατάλυτης ὁμορφίᾳς ποὺ ἀπὸ μέσα της ξεπήδησε κάθε ἐπὶ μέρους ὁμορφιά ἀλλὰ κι αὕτὴ ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξίς. Σ' αὐτὲς λοιπὸν τὶς στιγμὲς ποὺ ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται «ἐνώπιος ἐνωπίω» μ' αὐτὴν τὴν καθολικὴ ὠραιότητα, ἔχουμε περισσότερο ἔντονο τὸ αἶσθημα τῆς ζωῆς καὶ γιὰ τοῦτο δὲν ὑπολογίζουμε οὔτε τὸν κόπο, οὔτε τὶς δυσκολίες ποὺ ἐνδεχόμενα νὰ παρουσιασθοῦν προκειμένου νὰ τὴν ἀπολαύσουμε.

Γεννιέται τὸ ἐρώτημα : Εἶναι ἄραγε πάντα ἡ ὁμορφιά κάτι τὸ ἀντικειμενικὸ ἔξω ἀπὸ τὸ βαθύτερο εἶναι μας, κάτι ποὺ ἀντιφegγίζει μέσα μας τὴν παρουσία του ἢ τάχα ἡ ὁμορφιά εἶναι ὑποκειμενικὴ καὶ βρίσκεται μονάχα ὅταν ἡ ἐσωτερικὴ μας διάθεσις μᾶς ὠθεῖ νὰ τὴν συναντήσουμε ; Τί εἶναι ὠραῖο ; Αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει καθεαυτὸ ἀντικειμενικά καὶ ποὺ ὁ ἄνθρωπος τὸ ἀποκαλύπτει σὲ μία ὀριακὴ ὠριμότητά του ἢ δημιουργεῖται τὸ ὠραῖο ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο σὲ μία στιγμὴ αἰσθητικῆς τελειοποιήσεως του ; Γιὰ νὰ γίνῃ σαφέστερο τὸ ἐρώτημα ποὺ ἐκφράζεται σὰν ἐσωτερικὸς προβληματισμὸς θὰ χρησιμοποιήσω ἓνα παράδειγμα. Τὸ λουλουδί ποὺ ἀνθεῖ σὲ κάποια γωνιά τῆς γῆς περικλείει αὐτὸ καθαυτὸ τὴν ὁμορφιά μέσα του, ποὺ βρίσκε-

ται στην συγκεκριμένη περίπτωση στην αρμονική διάταξη των πετάλων και των στημόνων του, στις αναλογίες του, στην χρωματική του έκφραση, στην θέση του μέσα στον χώρο που βρίσκεται κλπ. Μήπως όμως όλα αυτά είναι αδιάφορα και τότε μονάχα παίρνουν αισθητική αξία όταν το υποκείμενο, ο άνθρωπος, αναπτύξει αυτήν την εσωτερική του δύναμη σε συλληπτική αναζήτηση του ωραίου έξω από αυτόν;

Στην πρώτη περίπτωση θαπρεπε τότε όλοι οι άνθρωποι να συγκινούνται εξ ίσου στο αντίκρουσμα της αισθητικής όμορφιας. "Η μήπως κ' έδω πάλι εισχωρεί ο υποκειμενισμός και χρειάζεται ανάλογη εσωτερική δεκτικότητα για να μπορέσει να γίνει το εξωτερικά ωραίο και εσωτερικά όμορφο; Στην προκειμένη περίπτωση δηλαδή ισχύει άραγε απόλυτα ο ψυχολογικός νόμος του έρεθίσματος και της αντίδρασεως, ή προϋποτίθεται σχετική εσωτερική καλλιέργεια ανάλογη για την εκτίμηση του αντικειμενικά ωραίου; "Η λύση στο πρόβλημα αυτό δεν φαίνεται εύκολη. "Υπάρχουν βέβαια περιπτώσεις τόσης έκδηλης ωραιότητας που αυθόρμητα, ένστικτωδώς, συγκινείται αισθητικά ο άνθρωπος. Στις άλλες όμως περιπτώσεις πιθανώς να χρειάζεται κάποια εσωτερική προπαίδεια.

2. "Η Φιλοσοφική σκέψη για το ωραίο

Το πρόβλημα ωστόσο αυτό δεν είναι νέο. "Από τα πρώτα βήματα του ανθρώπινου στοχασμού έγινε αντικείμενο μελέτης. "Ολόκληρη ή αρχαία φιλοσοφία κ' οι νεώτεροι στοχαστές δεν άφησαν το θέμα αυτό έξω από τα ενδιαφέροντά τους. "Ενδεικτικά θ' αναφερθούμε σε μερικές απόψεις για το ζήτημα αυτό αρχίζοντας από την πρωτοπόρο σκέψη των "Ιώνων φιλοσόφων.

Το ωραίο βασικά ορίζεται σαν το θεμελιώδες στοιχείο της τέχνης να προκαλή τον θαυμασμό και την επιδοκιμασία. Αυτή όμως ή θεμελιώδης ιδιότης του ωραίου βρίσκεται και στην φύση μέσα και φαίνεται πως ο άνθρωπος κληρονομεί αυτή την τάση. Παράλληλα όμως για να αναπτυχθεί περισσότερο χρειάζεται σχετική καλλιέργεια. "Ο Πυθαγόρας από τους πρώτους ασχολήθηκε με το ωραίο που το καθορίζει σαν μία έρευνα των καλαισθητικών συναισθημάτων. "Απ' αυτό συμπεραίνομε πως ο φιλόσοφος των αριθμών και της αρμονίας παραδέχεται υποκειμενικά την ύπαρξη του ωραίου¹.

"Αργότερα στην κλασσική αρχαιότητα ο Πλάτων υποστήριξε ότι ή ιδέα του καλού είναι αθάνατος οντότης, αιώνια, ένιαία, και αναλώϊωτη. Κατά τον φιλόσοφο αυτόν προϋπάρχει ή ιδέα του καλού, του ωραίου, πρὸς αυτήν δε όφείλουν να τείνουν σί άνθρωποι για να επιτύχουν την τελειο-

1. "Ιδὲ Ν. Ι. Λοὐβαρι, "Ιστορία της Φιλοσοφίας, τόμ. Α', σελ. 38 - 42.

ποίησή τους¹. Ἀντίθετα ὁ Ἀριστοτέλης ἐκφράζει τὴν γνώμη πὺς τὸ καλὸ ποικίλει ἀνάλογα στὰ ἀντικείμενα πὺ ἀναφέρεται καθὼς ἐπίσης καὶ στὰ καλαισθητικὰ κριτήρια καὶ στὶς διαθέσεις τῶν ἀτόμων. «Καλὸν ἐστίν, λέγει, ὁ ἄν δι' αὐτὸ αἰρετὸν ὄν ἐπαινετὸν ἤ»². Βασικὰ παρατηροῦμε πὺς δύο διαφορετικὲς ἀντιλήψεις ἐπικρατοῦν στὴ σκέψη τῶν μεγάλων φιλοσόφων γιὰ τὴν φύση τοῦ καλοῦ. Ἡ ἀντικειμενικότητά του (Πλάτων) καὶ ἡ ὑποκειμενικότητά του (Ἀριστοτέλης).

Στὴ χριστιανικὴ σκέψη θὰ βροῦμε περισσότερο τὴν πρώτη ἀντίληψη γιὰ τὴν φύση τοῦ καλοῦ πὺ στὴν πιὸ τέλεια μορφή του ἐνώνεται μὲ τὴν φύση τοῦ ἰδίου τοῦ Θεοῦ. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἄποψη τοῦ Ἱεροῦ Αἰγίου-στίνου πὺ ταυτίζει τὸ Θεὸ μὲ τὸ αἰώνιο κάλλος. Ἐργὰ σὲ ἡγάπησα, ὦραιότης, τόσο παλαιὰ καὶ τόσο νέα, θὰ γράψῃ στὶς «Ἐξομολογήσεις» του (B, 62). Καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο συμπληρώνοντας τὴν πρώτη του σκέψη λέγει : «Τὰ ὦραια πράγματα πηγάζουν ἀπὸ τὸ κάλλος πὺ εὑρίσκεται ὑπεράνω τῶν ψυχῶν καὶ πρὸς τὸ ὁποῖον καθημερινῶς στενάζω» (B, 74).

Στὰ νεώτερα χρόνια τεράστια καταβάλλεται προσπάθεια ἀπὸ τὸ φιλοσοφικὸ στοχασμὸ γιὰ νὰ προσδιορισθῇ ἡ φύση τοῦ καλοῦ. Ὁ Fechner παρουσιάζει τὴ θεωρία γιὰ τὴ χρυσεῖ τομή. Κατὰ τὴν ἄποψή του, τὸ ὦραῖο εἶναι συμμετρικὸ, αὐτὸ πὺ περιέχει μέσα του τὴν ἁρμονία. Καταλήγει στὴν ἄποψη πὺς ὁ ἄνθρωπος βρίσκει τὴν ὦραιότητα σ' ἐκεῖνο τὸ σχῆμα πὺ ἡ ἀναλογία τοῦ πλάτους πρὸς τὸ μήκος του εἶναι ἴση μὲ ἐκεῖνη τοῦ μήκους πρὸς τὸ ἄθροισμα μήκους καὶ πλάτους κατὰ τὸν τύπο :

$$\frac{-\Pi}{M} = \frac{M}{M + \Pi}$$

Ἔτσι ξαναγυρίζουμε στὴν ἀντίληψη τῶν ἀρχαίων γιὰ τὸ ὦραῖο πὺ ταυτίζεται στὴ σκέψη τους μὲ τὸ ρυθμὸ, τὴν ἁρμονία, τὸ μέτρο, τὴ συμμετρία κ.ἄ. Κ' ἡ φιλοσοφικὴ τοποθέτηση τοῦ αἵωνα μας γιὰ τὸ ὦραῖο δὲν παραλλάζει πολὺ. Χαρακτηριστικὴ ἡ ἄποψη τοῦ Whitehead³ πὺ ὑποστηρίζει ὅτι «ἡ ὁμορφιά εἶναι ἡ ἀμοιβαία προσαρμογὴ τῶν διαφορῶν παραγόντων σὲ μία περίπτωσις ἐμπειρίας».

1. Σὲ πολλὰ σημεία τῶν πλατωνικῶν διαλόγων γίνεται λόγος περὶ τοῦ καλοῦ ἢ ὦραίου, ἰδιαίτερος, ὅμως ἡ ἰδέα τοῦ καλοῦ ὡς αὐθόκαρκτος περιγράφεται στὸ «Συμπόσιον», μὲ τὰ ἐξῆς : «οὐδ' αὖ φαντασθήσεται αὐτῷ τὸ καλὸν οἷον πρόσωπόν τι... οὐδέ τις λόγος οὐδέ τις ἐπιστήμη, οὐδέ που ὄν ἐν ἐτέρῳ τινὶ... ἀλλ' αὐτὸ καθ' αὐτὸ μονοειδὲς αἰεὶ ὄν...» (Συμπόσιον. 211 α).

2. Ἰδὲ Ν. Ι. Λοῦβαρι, Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας, τόμ. Α', σελ. 102.

3. Ὁ Whitehead γεννημένος τὸ 1861 στὸ Κέντ τῆς Ἀγγλίας, ἀνεδείχθη σπουδαῖος μαθηματικὸς, μεγαλουργὸς στὸν κλάδο τῆς μαθηματικῆς λογικῆς. Ἡ φιλοσοφικὴ τοῖ μεγαλοφυΐα ἀναδεικνύεται στὸ Harvard (1921 - 1947) πὺ γίνεται πλέον γνωστὸς σὰν μεγάλος μεταφυσικὸς φιλόσοφος.

3. Τὸ ὥραϊο σὰν βίωμα

Πέρα δμως ἀπὸ τὴν βαθύτερη φιλοσοφική του ἀποψη ὑπάρχει καὶ μία ἄλλη πιὸ ἀπλή, μία ἀποψη ποὺ τὴ νοιώθει ὁ καθένας μας ἄλλος περισσότερο κι ἄλλος λιγώτερο καὶ ποὺ καταξιώνει ἀπὸ τὴν δική μας σκοπιὰ τὸν ἄνθρωπο μέσα στὴ ζωὴ.

Εἶναι οἱ στιγμὲς ποὺ δὲν σκεπτόμαστε τὸ πρόβλημα τῆς ὁμορφιάς ἀλλὰ τὸ ζοῦμε. Ἄν ἔλειπαν αὐτὰ τὰ φωτεινὰ διαλείμματα ἀπὸ τὴν ὑπαρξή μας ποὺ μᾶς κάνουν ἐκεῖνες τὶς στιγμὲς νὰ πιστεύουμε πὼς γι' αὐτὰ ἀκριβῶς ἀξίζει νὰ ζοῦμε, κουραστική κι ἀτέλειωτη θὰ φαινόταν ἡ πορεία μας στὴν ζωὴ. Τώρα ζοῦμε, μοχθοῦμε, μὲ τὴν προσμονὴ τῆς ἀνέκφραστης χαρᾶς ποὺ θὰ νοιώσουμε ὅταν θὰ βρεθοῦμε μπροστὰ στὴν παρουσία τῆς ὁμορφιάς, γιὰ νὰ ξαναγυρίσω σὲ κάτι ποὺ παραπάνω ἀνέφερα, μπορεῖ νάναι ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν κόσμο ποὺ βρισκόμαστε δίπλα του ὅλη τὴν ὥρα, κάτι ποὺ προσπερνοῦσαμε ἀπὸ μπροστὰ του χωρὶς νὰ τοῦ δίνουμε ἰδιαίτερη σημασία καὶ ποὺ ἔφτασε μία ὀριακὴ ὥρα γιὰ νὰ τὸ προσέξουμε καὶ κάτω ἀπὸ ἰδιαίτερες συνθῆκες νὰ ἀνακαλύψουμε αἰσθητικὴ πανδαισία σ' αὐτό. Ἴσως ἀκόμα ἄλλες φορὲς νὰ μὴν μποροῦμε νὰ ἐντοπίσουμε τὸ τί εἶναι ἐκεῖνο ποὺ μᾶς κάνει νὰ νοιώθουμε τὴν αἰσθητικὴ ἀπόλαυση. Νάναι τὸ ἀντικείμενο τὸ ἴδιο ὅπως μᾶς προσφέρεται κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση μιᾶς κάποιας μορφῆς ἢ νάναι τάχα ὁ ἴδιος μας ὁ ἑαυτὸς ποὺ νοιώθει ἐκείνη τὴ στιγμὴ τὴν ἀνάγκη γιὰ μία αἰσθητικὴ ἀπόλαυση; Ἴσως νάναι καὶ τὰ δυὸ μαζί. Αὐτὸς ὁ συγκεκρισμός πιθανῶς μᾶς κάνει νὰ νοιώθουμε τὴν ὁμορφιά ποὺ μᾶς περιβάλλει. Νοιώθουμε τὴν ὁμορφιά, τὴ ζοῦμε δίχως τὶς περισσότερες φορὲς νὰ μποροῦμε νὰ ἐξηγήσουμε τὸ αἶτιο ποὺ τὴν προκαλεῖ. Κ' ἴσως νάναι καλύτερα ἔτσι. Ζοῦμε τότε πιὸ ὑπαρξιακὰ τὸ ὥραϊο. Φαίνεται πὼς ὁ ὑποκειμενισμός πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα παίζει περισσότερο ρόλο. Θὰ ἀναφερθῶ καὶ πάλι σὲ προσωπικὸ παράδειγμα. Θυμᾶμαι πρὶν μερικὰ χρόνια ποὺ ἔπρεπε νὰ ταξιδεύω καθημερινὰ ἀρκετὴ ὥρα ὥσπου νὰ φτάσω στὴν ἐργασία μου, ὅτι προτιμοῦσα τὴν μεγαλύτερη διαδρομὴ ἀδιαφορῶντας γιὰ τὸ συντομώτερο δρόμο, μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ ἀντικρύσω τὴ θάλασσα ἀπὸ τὴν ὁμορφὴ παραλιακὴ λεωφόρο. Μπορῶ νὰ ἰσχυρισθῶ ὅτι ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἔμπαινα στὸ αὐτοκίνητο ζοῦσα μὲ τὴν πρόγευση αὐτῆς τῆς αἰσθητικῆς ἀπολαύσεως ποὺ ἴσως γιὰ ἄλλους νὰ μὴν εἶχε καμμία ἰδιαίτερη σημασία. Κι ὅμως ἐκεῖ στὸ πρῶτο ἀγνάντεμα τῆς θάλασσας, ἐνοιῶθα τὸ τρεμούλιασμα μιᾶς ἰδιαίτερης συγκινήσεως. Τὴν συγκίνηση τὴν προκαλοῦσε ἡ φυσικὴ ὁμορφιά, τὸ λαμποκόπημα τοῦ ἡλίου στὰ ἀκύμαντα νερὰ τῆς θάλασσας ποὺ στὸ βάθος τοῦ ὀρίζοντός της σκηνὲς ἀνέρες ἀπλώνονταν τὰ γκριζόμαυρα βουνὰ τῶν κοντινῶν νησιῶν καὶ τῆς στεριάς. Μοῦ ἄρεσε νὰ παρατηρῶ τὸ πέταγμα τῶν γλάρων, τὸ λαμποκόπημα κάποιας βάρκας,

τήν ήρεμία τής παραλίας. Στις βαριές χειμωνιάτικες ώρες πάλι με συγκινοῦσε αἰσθητικά τὸ ἀγριεμένο κύμα ποῦσπαγε μ' ἀφρὸ στὴν παραλία, ὁ συννεφιασμένος οὐρανός, τὸ μαύρισμα τοῦ ἀνταριασμένου νεροῦ. Ὅλα αὐτὰ μοῦ ἔδιναν τὴν αἴσθηση τῆς μυστικῆς ὁμορφιάς ποὺ περίμενα. Καὶ δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ ἰσχυρισθῶ πὼς ὑπῆρχαν μέρες ποὺ πρόσμενα ἀνυπόμονα αὐτὴ τὴ φευγαλέα στιγμή γιὰ νὰ μοῦ χαρίσῃ μιὰ βαθειὰ αἰσθητικὴ ἱκανοποίηση. Αὐτὴ ἡ αἴσθηση τῆς ὁμορφιάς δὲν εἶναι βέβαια κάτι ποὺ τὸ νοιώθει κανεὶς σὲ ὠρισμένες μονάχα στιγμές ἢ σὲ ὠρισμένα μέρη. Πάντα ἔτσι νομίζω, ἡ φύση καὶ στὸν πιὸ ἀσυγκίνητο αἰσθητικὸ ἄνθρωπο ἔχει νὰ προσφέρῃ χιλιάδες ἀφορμὲς ποὺ θὰ τὸν κάνουν νὰ νοιώσῃ αὐτὸ τὸ ψυχικὸ ξεκούρασμα κι αὐτὸ τὸ μεγαλεῖο. Γιατὶ πραγματικὰ μεγαλεῖο εἶναι ἡ αἴσθηση τῆς ὁμορφιάς καὶ τοῦ καθολικοῦ κάλλους ποὺ μονάχα ὁ ἄνθρωπος ἀπ' ὅλη τὴν πλάση μπορεῖ νὰ νοιώσῃ.

4. Φύση καὶ ὥραϊο

Ἔτσι φτάνουμε ὀριακὰ νὰ σημαδέψουμε σὰν πρωταρχικὴ πηγὴ ὁμορφιάς τὴν ἴδια τὴν φύση, σὰν ἔκφραση τοῦ αἰώνιου κάλλους¹. Σ' ὅλους προσφέρεται μὲ τὴν ἴδια ἀπλότητα χωρὶς ἐπιφυλάξεις. Ἰδιαίτερα ἡ φύση μαγνητίζει τὶς ὥραιες ψυχὲς ποὺ δὲν στοιβάχτηκαν μέσα τους στοὺς καιροὺς μας τὰ κατακάθια τοῦ τεχνοκρατικοῦ πολιτισμοῦ μας. Ἀντίθετα θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυρισθούμε ὅτι αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἀποπνικτικὴ ἀτμόσφαιρα κάνει τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο νὰ ἀναζητᾷ τὴν ἐπιστροφὴ στὴν φύση.

Τὸ τελευταῖο διακηρύσσεται μὲ κάποια ὑπερβολὴ στὴν ἐποχὴ μας. Ἡ αὐξηση τοῦ μηχανοκρατικοῦ πολιτισμοῦ ἔκοψε ὡς ἓνα σημεῖο τὴν ἐπαφὴ μας μὲ τὴν μητέρα φύση. Φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ σὲ ἀλλοτινοὺς καιροὺς ἡ ἴδια βαθειὰ ἐπιθυμία καὶ νοσταλγία τῆς ἐπιστροφῆς πρὸς τὴ φύση ἐπηρέασε τοὺς ἄνθρώπους. Ἐξω ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐπίδραση δὲν ἔμεινε καὶ ὁ J. J. Rousseau γιὰ νὰ διασαλπίσῃ τὸ μήνυμα τῆς ἐπιστροφῆς σ' αὐτὴν². Στὸ σύνθημα αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ βλέπουμε μονάχα τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ κατὰ

1. Ἀντίθετα μὲ τὸ πλῆθος τῶν στοχαστῶν, ὁ Ἰταλὸς φιλόσοφος Bend. Croce (1866 - 1952) ἀρνεῖται τὸ ὥραϊο στὴ φύση. Τὸ ἀντικείμενο, λέγει, εἶναι μονάχα ἐρέθισμα γιὰ νὰ παράγουμε ἐπιδράσεις ἢ ἐκφράσεις. Αὐτὲς εἶναι μονάχα ὥραιες. Τὸ ὥραϊο δὲν ἀντιτίθεται στὸ ἄσχημο, εἶναι ἀπλῶς διαφορετικὸ.

2. Κατὰ τὸν J. J. Rousseau, ἡ φύση ἔπλασε τὸν ἄνθρωπο καλὸ γι' αὐτὸ κι ὁ φυσικὸς ἑαυτὸς μας ξαναβρίσκεται μὲ τὴν ἐπιστροφὴ μας στὸ φυσικὸ κόσμο. Ἡ ἐπιστροφὴ αὐτὴ δὲν καταργεῖ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην. Ἀπὸ τίς τελευταῖες αὐτὲς ὁ ἄνθρωπος ἀρκεῖ νὰ παίρνει ἐκεῖνο ποὺ τὸν ἐξευγενίζει καὶ τὸν ἐξημερώνει. Οἱ ἰδέες αὐτὲς τοῦ μεγάλου Γάλλου φιλοσόφου βρίσκονται κυρίως στὸ ἀριστοῦργημά του «Ἐμίλ» ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὸ πληρέστερο θεωρητικὸ ἔργο του.

«φύσιν ζήν» ἀλλὰ πολὺ περισσότερο τὴν εὐκαιρίαν γιὰ μιὰ ἀπόλαυση αἰσθητική. Σὲ περισσότερη ἀνάλυση αὐτὴ ἡ αἰσθητικὴ ἀπόλαυση μπορεῖ νὰ πάρῃ καὶ κάποια βαθύτερη αἰσθησιακὴ ἐκφραση, νὰ ἐνωθῇ ἡ παρουσία τῆς φύσεως μὲ τὴν παρουσία τοῦ ἑαυτοῦ μας ὥσπου τὰ δύο νὰ γίνουν ἓνα. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ γίνεται περισσότερο ἐκδηλοῦν στὸ συναπάντημα τοῦ νέου ἀνθρώπου μὲ τὴν φύση. «Εἶναι στιγμὲς ποὺ ὅταν βρίσκομαι μέσα στὴν ἀπέραντη σιωπὴ τῆς φύσεως, νοιώθω τὴν ἀνάγκη νὰ ξαπλώσω κάτω, νὰ σφίξω τὸ γρασίδι καὶ τὴν γῆ πάνω μου, γὰ γίνω ἓνα μαζί της» μοῦ ὡμολόγησε κάποτε ἓνας νεαρός. Στὰ λόγια του δὲν κρυβόταν κανένας ἐξωπραγματικὸς λόγος ἀλλὰ αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ βαθειὰ ἀνάγκη γιὰ τὴν αἰσθησιακὴ ἀπόλαυση στὴ φύση. Καὶ βέβαια αὐτὸ δὲν μένει χωρὶς τὴν ἐξηγήσή του. Ἡ ψυχὴ τοῦ νέου ἀνθρώπου εἶναι πιὸ εὐσυγκίνητη στὴν αἰσθητικὴ ὁμορφίαν γιατί φαίνεται πὼς τὸ ἐσωτερικὸ κάλλος εἶναι περισσότερο ἀνεπτυγμένο στὸν ἀδιαμόρφωτο ἀκόμη κόσμος τοῦ νέου ἀνθρώπου ποὺ δὲν ἔχει δεχθῇ τὰ σχήματα τοῦ ὁποιοῦδήποτε ὑπολογισμοῦ. Αὐτὸ ἐξηγεῖ τὸ γιατί τὸ μικρὸ παιδί εἶναι εὐσυγκίνητο περισσότερο ἀπὸ τὸν μεγάλον μπροστὰ στὸ ἀπλὸ ποὺ στὴν βάση του εἶναι καὶ ὥραϊο. Κρύβει μέσα της ἡ παιδικὴ ψυχὴ κάτι ἀπὸ τὴν ἀγνότητα ποὺ ἔχει ἡ φύση καὶ ἀκόμα περισσότερο ἔχει τὴν παρθενικότητα ποὺ τὴν κάνει καὶ αὐτὴν ὥραϊα.

Ἡ φυσικὴ ὥραιότητα ἐξ ἄλλου συγκινεῖ τὶς εὐαίσθητες ψυχές, γιὰ τοῦτο καὶ ὁ ποιητὴς στὴ φύση θὰ βρῇ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐμπνεύσεώς του σ' ἓνα μεγάλο ποσοστὸ καὶ ὁ καλλιτέχνης, ὁποιοσδήποτε καὶ ᾖ εἶναι, τὸ ἴδιο. Χαρακτηριστικὸς αὐτῆς τῆς ἐπιδράσεως παραμένει ὁ γνωστὸς στίχος τοῦ Σολωμοῦ : «Μάγεμα ἡ φύση καὶ ὄνειρον». Στους «Ἐλευθέρους Πολιορκημένους»¹ ἐξ ἄλλου, ἀπὸ τὸν ἴδιον ποιητὴν, αὐτὴ ἡ βαθειὰ φυσικὴ ὥραιότητα περιγράφεται μὲ τὰ θεσπέσια ποιητικὰ χρώματα καὶ ἐξυμνεῖται μὲ ὅλη τὴν ἐνταση τῆς ἐκφράσεως. Κάθε λέξη, κάθε στίχος, μαρτυρεῖ αὐτὴν τὴν ἀπήχηση ποὺ βρίσκει ἡ φυσικὴ ὁμορφίαν σὲ μιὰ ὁμορφὴ ψυχὴ ὅπως εἶναι ἡ ψυχὴ

1. Οἱ ἀκόλουθοι στίχοι ἀπὸ τὸ μεγαλόπνοον Γ' σχεδιάσμα τῶν «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων» εἶναι χαρακτηριστικοί:

*Ἔστιν ὁ Ἔρωτας χορὸς μὲ τὸν ξανθὸν Ἀπρίλην,
καὶ ἡ φύσις ἤρθε τὴν καλὴν καὶ τὴν γλυκεῖαν τῆς ὥρας,
καὶ μέσ' ἔς τὴν σκιά, ποὺ φούντωσε καὶ κλεῖ δροσαῖς καὶ μόσχους,
ἀνάκουστος κηλαϊδισμὸς καὶ λιποθυμισμένος.
Νερὰ καθάρια καὶ γλυκὰ, νερὰ χαριτωμένα
χύνονται μέσ' ἔς τὴν ἄβυσσον τὴν μοσχοβολισμένην,
καὶ πέφτουνε τὸ μόσχο της, καὶ ἀφίνουν τὴν δροσίαν τους...*

Νύχτα γεμάτη θαύματα, νύχτα σπαρμένη μάγια!

(Ἀπὸ τὴν ἐκδ. τοῦ Ἰ. Π. Ο. Υ. Ἀ. Σολωμοῦ «Ἀπαντα», Ἀθήναι 1924).

τοῦ ποιητῆ. Ὑπάρχουν ὅμως περιπτώσεις ποὺ τὴν ὁμορφιά τὴν συναντοῦμε ὄχι μονάχα στὸ μεγάλο καὶ στὸ ἀπέραντο ὅπως εἶναι ἡ φύση, ἀλλὰ σὲ κάτι μικροπράγματα τῆς καθημερινότητος, σὲ μία σύλληψη τοῦ νοῦ καὶ μία ἰδέα, σ' ἓνα ἀκόμη μικροαντικείμενο ποὺ μονάχα γιὰ ἓναν συγκεκριμένον ἄνθρωπο μπορεῖ νὰ ἔχη κάποια ἀξία. Ἐδῶ βρισκόμαστε νομίζω μπροστὰ στὴν ὑποκειμενικότητα τῆς ὁμορφιάς. Τὸ βῦθισμα μέσα στὶς σελίδες κάποιου βιβλίου, ἡ ἀποτύπωση τῶν σκέψεών μας στὸ χαρτί, τὸ ἀκρόαμα μιᾶς ὁμιλίας ἢ μιᾶς μουσικῆς συνθέσεως ἀποτελοῦν στιγμὲς αἰσθητικῆς ἀπολαύσεως.

Οἱ μορφὲς τῆς ὑποκειμενικῆς ὁμορφιάς εἶναι ἄπειρες ὅσες καὶ οἱ ἄνθρωποι καὶ ἀναρίθμητες ὅσες κ' οἱ στιγμὲς κ' οἱ καταστάσεις ποὺ ζοῦμε καὶ ποὺ διαδέχονται μέσα μας ἡ μία τὴν ἄλλη.

5. Τὸ ὥραϊο στὸν ἄνθρωπο

Προχωρώντας στὴ σκέψη μας αὐτὴ βρίσκουμε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, ἄρα καὶ στιγμὲς ὥραιες ποὺ μᾶς συγκινοῦν βαθειά, στὴν παρουσία τῶν ἀνθρώπων γύρω μας. Αὐτὴ ἡ παρουσία σὰν ἐπικοινωνία ἢ σὰν ὁποιαδήποτε ἐπαφὴ χαρίζει καὶ ἀφίνει βαθειὰ αἰσθητικὴ ἀπόλαυση. Καὶ τοῦτο γιὰτὶ δὲν ἀντικρῶζουμε μία ἄψυχη ἢ ἄλογη ὁμορφιά, ἀλλὰ ἓναν κόσμον ἐσωτερικὸν σὰν τὸν δικό μας, μιὰ ἄλλη ὑπαρξὴ ποὺ μπορεῖ καὶ αὐτὴ μὲ τὸ δικό της τρόπο νὰ αἰσθανθῇ τοὺς ὥραίους ρυθμοὺς ποὺ ὑπάρχουν μέσα κ' ἔξω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο¹.

Σ' αὐτὸ τὸ συνταίριασμα τῶν ἀνθρώπων ποὺ ὁ καθένας μπορεῖ νὰ νοιώσῃ τὴν ὁμορφιά ἀπὸ τὴ δική του σκοπιά, θαρρῶ πὼς ὑπάρχει μιὰ ἁρμονία καὶ ἴσως ἡ ἀποκάλυψη τῆς ἀλήθειας ὅσο εἶναι δυνατό στὴν ἀνθρώπινη φύση. Γιὰτὶ ἀλήθεια καὶ ὁμορφιά δὲν πρέπει νάβῃ διαφορετικὰ πράγματα. Τὴν ἀλήθεια σ' ὅλο της τὸ μέγεθος καὶ τὸ βάθος, ἀπ' ὅτι τοῦλάχιστον ξέρουμε ὡς τὰ τώρα δὲν θὰ μπορέσουμε νὰ τὴν ἐννοήσουμε. Γιὰ τοῦτο καὶ τὴν δεχόμεθα μοναχὰ σὰν ἀποκάλυψη. Ἡ ἀλήθεια εἶναι τὸ αἰώνιο καὶ τὸ τέλειο στὴν ὑπέρτατη μορφὴ του, ἀλλὰ καὶ ἡ καθολικὴ ὥραιότητα ὑπάρχει πάλι μέσα στὸ αἰώνιο καὶ στὸ τέλειο ποὺ ταυτίζεται μὲ τὸ θεῖον². Ὁ ἄνθρωπος

1. Ἡ ἀνθρώπινη παρουσία δίνει μιὰ ξεχωριστὴ γεύση ὁμορφιάς. Εἶναι ἐκείνη ἡ ὥραϊα ἐμπειρία ποὺ παίρνουμε ἀπὸ τὸ πλησίασμα μιᾶς ἄλλης ὑπάρξεως. Προσωπικὰ κάθε φορὰ ποὺ συναντῶ καὶ γνωρίζω ἓνα νέον ἄνθρωπο, αἰσθάνομαι σὰν νὰ γνωρίζω ἓναν καινούργιο κόσμον.

2. Ὁ πραγματικὸς καλλιτέχνης προσπαθεῖ μὲ τὸ ἔργον τῆς τέχνης νὰ στρέψῃ τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸ θεῖον. Τοῦτο παρατηρεῖται στὴν ἔκφραση τῶν ἐργῶν ὅλων τῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν. Ἰδιαίτερα τὸ διακρίνουμε στὸ ἔργο τοῦ Γερμανοῦ ζωγράφου τῆς ἀναγεννήσεως Dürger.

βλέπει τμήμα από την αιώνια όμορφιά όπως παρουσιάζεται μέσα στην φύση και στον ίδιο τον άνθρωπο και νοεῖ τμήμα από την αλήθεια όση δύναμη έχει γι' αυτό. Μόνος του ο άνθρωπος με τις δικές τους δυνάμεις του πνεύματος, συλλαμβάνει λιγώτερο την αίσθηση του αιώνιου κάλλους. Ο άλλος άνθρωπος βοηθεῖ στο να νοήσουμε περισσότερο και βαθύτερα την αλήθεια και το κάλλος.

Όσotόσο ξαναγυρίζω στην αίσθηση του κάλλους όπως τῇ σημάδεψαν μέσα στους αἰώνες οἱ στοχαστές. Έσω τῇ γνώμῃ πῶς το κάλλος βρίσκεται περισσότερο μέσα στον άνθρωπο. Γιατί περισσότερο αυτός εἶναι «εἰκόνα του αιώνιου και του τελείου». Ίσως ἡ ἰδέα αὐτῇ φανεῖ οξύμωρη κάπως ἐπειδὴ πολλές ἀποτρόπαιες πράξεις και ἐκδηλώσεις σηματοδοτοῦν τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξη. Γιὰ τοῦτο ἡ όμορφιά πού ἰσχυρίζομαστε ὅτι κρύβεται στον άνθρωπο ἔρχεται σὲ ἀντίθεση με τις ἀπαίσιες ἐκδηλώσεις του ἀνθρώπου.

Νομίζω ὅμως ὅτι ἴσα - ἴσα τοῦτο ἀκριβῶς δὲν φανερώνει τίποτε ἄλλο παρὰ τὴν ἀσχῆμια σὰν λείπει ἡ όμορφιά. Γιατί δὲν ἰσχυρίζομαστε πῶς αὐτῇ ἡ όμορφιά με τὴν ἐσωτερική της ἔννοια, ἡ όμορφιά τῆς ψυχῆς, το «ἐσώτερον κάλλος», δὲν δέχεται ἐπηρεασμὸ και δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ κάποια προφύλαξη. Ο λόγος γίνεται γιὰ ἐκείνη τὴν ἀνθρώπινη φύση πού πολεμώντας τις ἀντίξοες περιστάσεις, μπόρεσε νὰ κρατηθῇ σὴν ἐσωτερική όμορφιά της. Ἡ ἀκτινοβολία της τότε εἶναι πελώρια και ἡ συγκίνηση πού χαρίζει στον ἄλλον σὰν τὴν αἰσθάνεται, ἀνέκφραστη παραμένει. Δὲν εἶναι αλήθεια πῶς μέσα στους καιροὺς μας ἔπαψε τούτη ἡ ἀνθρώπινη μορφή νᾶναι συνηθισμένη. Καθημερινὰ ἐρχόμαστε σὲ ἐπαφή με πολλοὺς «ώραίους» ἀνθρώπους πού ἡ παρουσία τους εἶναι ἓνα φεγγοβόλημα μέσα στὰ σκοτάδια του ἄγχους και τῆς ἀγωνίας πού μᾶς περιβάλλουν, ἓνα χαμόγελο μέσα σὴν ὁδύνῃ μας και ταυτόχρονα μία ὑπόσχεση γιὰ ἓνα καλύτερο αὔριο πού ἀναζητοῦμε. Όταν βλέπω τὰ σπινθηροβόλα μάτια τῶν νέων ἀνθρώπων γεμάτα ἐλπίδα κι ἐμπιστοσύνη γιὰ τὸ μέλλον, ὅταν αἰσθάνομαι κάτι ἀπὸ τὴν ἀπλότητα τῶν ὁνείρων μας και τὴν φρεσκάδα του λογισμοῦ τους, πιστεύω πῶς δὲν ξώφλησε ἡ ἀνθρώπινη όμορφιά και διαβεβαιώνομαι περισσότερο πῶς τὸ βλέμμα του Θεοῦ δὲν ἔπαψε νὰ σκεπάζη τους ἀγγέλους Του.

Η ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ ΤΗΣ ΣΤΑΦΙΔΟΣ ΕΝ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ *

Ἡ ἀποξήρανσις τοῦ καρποῦ τῆς ἀμπέλου ἦτο γνωστὴ ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων. Αἱ «σταφίδες», «ἀσταφίδες» ἢ «ὀσταφίδες» ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων¹. Κατὰ τὸν Γερμανὸν Β. Χεν, ἡ σταφίς εἶναι ἴσως ποικιλία τῆς ἀμπέλου, προελθοῦσα ἐξ ἐκφυλίσεως². Πάντως δὲν ἔχει εἰσέτι ἀποσαφηνισθῇ ἀκριβῶς ἡ καταγωγὴ τοῦ προϊόντος τούτου.

Ἀπὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος φαίνεται, ὅτι ἡ σταφιδάμπελος ἐκαλλιεργήθη εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐκεῖθεν δὲ κατὰ τὸν ΙΣ' αἰῶνα εἰσῆχθη εἰς τὴν Ζάκυνθον, τὴν Κεφαλληνίαν καὶ τὴν Ἰθάκην. (Πρόκειται περὶ τῆς μαύρης μὲ μικρὰς ρῆγας «κορινθιακῆς σταφίδος» (uva passa) καὶ οὐχὶ τῆς ἐκ σταφυλῶν λευκῆς, ξανθῆς ἢ σουλτανιδῆς τοῦ σημερινοῦ ἐμπορίου).

Ὁ προνοητὴς Κεφαλληνίας Α. Balbi ἀναφέρει εἰς τὴν ἐπὶ τῇ ἀποχωρήσει τοῦ ἐκ τῆς νήσου ἐκθεσιν τοῦ ἔτους 1560, ὅτι ἡ σταφίς μεταφυτεύθη εἰς τὴν Κεφαλληνίαν τὸ 1550³. Τὴν μεταφύτευσιν ταύτην παντοιοτρόπως ἐνίσχυσαν οἱ Ἑνετοί.

Μέχρι τοῦ ἔτους 1548 ἡ νῆσος τοῦ Κεφάλου ἀναφέρεται ἀπλῶς ὡς τόπος γεωργικὸς καὶ ποιμενικὸς, ὁ πλοῦτος δὲ αὐτῆς συνίστατο κυρίως εἰς δημητριακὰ καὶ οἶνον. Σταφίς δὲν ἀναφέρεται, οὔτε βάμβαξ. Ἐλαιον

* Τὸ περιοδικὸν «Παρνασσός» ἐδημοσίευσεν τὸ ἔτος 1893 (τόμος ΙΣ') τὴν ἐμβριθεῖ μελέτην τοῦ λογίου μελετητοῦ Σ π ῶ ρ ο υ Δ ε Β ι ά ζ η, «Ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ σταφίδος ἐν Ἑπτανήσῳ καὶ ἰδίως ἐν Ζακύνθῳ». Ἦντλήσαμεν ἐκ τῆς πραγματείας ταύτης πληροφορίας, τὰς ὁποίας συνεπληρώσαμεν καὶ δι' ἐτέρων ἐκ διαφόρων πηγῶν, ὡς καὶ ἐκ τῶν Ἀρχείων τῆς Βενετίας.

1. Ἡρόδοτος, Πλάτων, Ἀριστοτέλης, Θεόκριτος κ.ά. Βλ. ἐπίσης Δ η μ. Α. Ζ ω γ ρ ά φ ο υ, Ἱστορία τῆς σταφίδος, Ἀθήναι 1930, τόμ. Α', σελ. 23, 61 καὶ Π. Γ. Γ ε ν ν α δ ί ο υ, Λεξικὸν Φυτολογικόν, Ἀθήναι 1914.

2. Ἰ ω σ ή φ Π ά ρ τ ς (μετάφρασις Γ. Α. Παπανδρέου), Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη, Ἀθήναι 1892, σελ. 252.

3. Σ π ῶ ρ. Δ ε Β ι ά ζ η, Ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ σταφίδος ἐν Ἑπτανήσῳ καὶ ἰδίως ἐν Ζακύνθῳ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 303.

παρήγετο εἰς σχετικῶς ἐλαχίστην ποσότητα. Ὁ προβλεπτὴς Α. Calbo ἀναφέρει εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ (1548), ὅτι οἱ Κεφαλλῆνες θὰ ἦσαν πλουσιώτεροι, ἐὰν εἰργάζοντο περισσότερο, ἐὰν ἐκαλλιέργουν σταφίδα καὶ βάμβακα ¹.

Κατὰ τὸ ἔτος 1548 ἡ νῆσος ἀνέλαβεν ἐκ τῆς καταστροφῆς τῆς ἐπιδρομῆς Βαρβαρόσσα (1538), καὶ τοῦτο φαίνεται ἀπὸ τὴν αὐξησιν τοῦ πληθυσμοῦ, ὡς καὶ τὴν αὐξησιν τῶν εἰσπράξεων τοῦ Δημοσίου Ταμείου ¹.

Κατὰ τὰ ἐπόμενα ὅμως ἔτη ἡ καλλιέργεια τῆς σταφίδος ταχέως ἀνακτᾷ τὸν ἀπολεσθέντα χρόνον καὶ ἐπεκτείνεται εἰς βάρος ἄλλων καλλιεργειῶν, εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε ἐγένετο σκέψις ἐπιβολῆς φορολογίας τοῦ προϊόντος, μὲ σκοπὸν, πλὴν τῆς ὠφελείας ἐκ τῆς προσόδου ταύτης, ὅπως περιορισθῇ ἡ καλλιέργεια τῆς σταφιδαμπέλου, ἥτις ἔτεινε νὰ ἐκτοπίσῃ τὰ δημητριακὰ καὶ νὰ ἐκθέσῃ τοὺς κατοίκους τῆς νήσου εἰς τοὺς κινδύνους τοῦ λιμοῦ.

Οἱ Κεφαλλῆνες τότε δὲν ἡσχολοῦντο μὲ τὴν ναυτιλίαν, εἰς δὲ τὴν ὑποβληθεῖσαν κατὰ τὸ ἔτος 1560 ἔκθεσιν, πρὸς τὸ Κέντρον, τοῦ προνοητοῦ Α. Balbi ἀναφέρεται, ὅτι ἡ νῆσος δὲν εἶχε πλοῖα, «οὔτε μεγάλα οὔτε μικρά». Σημειωτέον ὅτι ὑπὸ τοῦ προνοητοῦ τούτου κατασκευάσθη τὸ πρῶτον ἀποβάθρα ἐντὸς τοῦ κόλπου, ἔνθα ἔμελλεν ἀργότερον νὰ κτισθῇ ἡ πόλις τοῦ Ἀργοστολίου. Τὸ ἐμπόριον τῶν σιτηρῶν κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα ἦτο τελείως ἀδιοργάνωτον καὶ μόνον κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα ἐδημιουργήθησαν σιταποθῆκαι καὶ ἐλήφθησαν διάφορα μέτρα ². Διὰ τοῦτο μέχρι τῆς χρησιμοποίησεως τῶν ἀτμοπλοίων ἡ σιτάρκεια τῶν Ἰονίων Νήσων πολλὰκις ἀπέβαινε προβληματικῇ.

Πρὸς περιορισμὸν λοιπὸν τῆς σταφιδοκαλλιέργειας εἰς τὰς Ἰονίους Νήσους εἰδικοὶ ἀπεσταλμένοι ἐκ Βενετίας, τὸ ἔτος 1576, ἐπρότειναν τὴν ἀπαγόρευσιν νέων φυτειῶν καὶ τὴν ἐκρίζωσιν τῶν ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους δημιουργηθεῖσων σταφιδαμπέλων. Πρὸ τῆς ἀντιστάσεως ὅμως τῶν νησιωτῶν, ἐπεβλήθη μόνον φορολογία διὰ τὰς φυτείας τὰς γενομένας ἀνευ τῆς ἐγκρίσεως τῶν ἀρμοδίων Ἀρχῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐλήφθησαν παραλλήλως αὐστηρὰ μέτρα διὰ τὸν περιορισμὸν νέων ἐμφυτεύσεων.

Ἡ ἐπιτυχία τῶν μέτρων τούτων ἦτο εὐκολος ἐν Ζακύνθῳ, ἄλλως ὅμως εἶχον τὰ πράγματα εἰς τὴν ὀρεινὴν καὶ δύσβατον Κεφαλληνίαν, οἱ κάτοικοι τῆς ὁποίας δὲν εἶχον τὴν συνήθειαν νὰ ὑπακούωσιν ἀπολύτως εἰς τὰς ἐντολὰς τῆς Ἑνετικῆς Κυβερνήσεως.

Εἰδικῶς εἰς τὸ θέμα τῆς σταφίδος οἱ Κεφαλλῆνες ὑπελόγιζον, ὅτι εἰς

1. Α. Ἀνδρεάδου, Περὶ οἰκον. Διοικήσεως τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ Βενετοκρατίας, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1914, σελ. 131.

2. Ὁμοίως, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 268.

κάμπος (3.657 στρέμματα) ¹ φυτευόμενος με σταφίδα απέδιδεν 25 - 30 δουκάτα, αντί 3 - 4 τὰ ὅποια απέδιδε σπειρόμενος με σιτηρά ². Οὕτω τὸ ἔτος 1584, πρὸς ἀνακοπὴν τοῦ ρεύματος ἐμπορίας μεταξὺ Ἰονίων Νήσων καὶ Ἀγγλίας, ἐκτὸς τῆς ὑπαρχούσης δεκάτης, ἐπεβλήθη ἐπὶ τῆς σταφίδος βαρὺς ἐξαγωγικὸς φόρος (nuona imposta) 10 δουκάτων κατὰ 1.000 ἐνετικὰς λίτρας ³.

Ὁ φόρος οὗτος ἐν τῇ πραγματικότητι ἐπέβλεπε τοὺς κατοίκους καὶ ὄχι τὰ ξένα ἐμπορικὰ πλοῖα, τὰ ὅποια εἰς τὴν παραλίαν παρελάμβανον τὸν καρπὸν. Ἡ ἐλάττωσις αὕτη τοῦ κέρδους παρώρμησε τοὺς κατοίκους τῆς Κεφαλληνίας, παραλλήλως πρὸς τὰς διαμαρτυρίας τῶν διὰ τὸν βαρὺν φόρον, νὰ ἐπεκτείνουν τὴν καλλιέργειαν τοῦ σταφιδοκάρπου, οὕτω δὲ ἡ ἐτήσια παραγωγή τῆς νήσου ἀπὸ 400.000 ἐνετικῶν λιτρῶν τὸ 1576 ἠυξήθη εἰς 1.500.000 ἐνετικὰς λίτρας τὸ 1593 καὶ εἰς 4.000.000 τὸ 1603 ⁴.

Ἐπειδὴ ὅμως ἐξηκολούθουν αἱ διαμαρτυρίαι τῶν κατοίκων διὰ τὴν βαρεῖαν ταύτην ἐξαγωγικὴν φορολογίαν, ἡ δὲ ἀφίξις τῶν ξένων πλοίων ἔδιδε τὴν εὐκαιρίαν εἰς ἐπικερδὲς λαθρεμπόριον εἰς βάρος τῶν ἐνετικῶν προϊόντων, οἱ Ἑνετοὶ κατήργησαν τὸν ἐξαγωγικὸν φόρον καὶ διέταξαν ὅπως ἡ σταφὶς μετακομίζεται εἰς τὴν Βενετίαν, ἀπαγορευομένης τῆς ἐξαγωγῆς εἰς οἵανδήποτε ἄλλην χώραν. Τὸ μέτρον ὅμως τοῦτο ἀπεδείχθη ἀνεκτέλεστον, διότι μόνον τὸ $\frac{1}{4}$ τοῦ προϊόντος ἐξήγето εἰς τὴν Βενετίαν, τὰ δὲ $\frac{3}{4}$ ἐξήγοντο διὰ νυκτός, διὰ τῶν πολλῶν κόλπων τῆς νήσου, εἰς τὴν Γλαρέντζαν, ὅπου Ἀγγλοὶ ἔμποροι ἤρχισαν νὰ ἐγκαθίστανται ἐπὶ τουρκικοῦ ἐδάφους ⁵.

Οἱ Ἑνετοὶ ταχέως ἀντελήφθησαν τὴν μεγάλην ζημίαν τῶν καὶ ἐπέβαλον ἐκ νέου, κατὰ τὸ ἔτος 1609, τὸν ἐξαγωγικὸν φόρον (nuona imposta) ⁶, οὕτω δὲ ἠνοίχθησαν πάλιν οἱ λιμένες Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου εἰς τὰ ἀγγλικά καὶ ὀλλανδικὰ πλοῖα. Καίτοι ἐξηκολούθησεν εὐρὺ λαθρεμπόριον διὰ τῶν ὁρμῶν τῆς νήσου, ὁ ἐπανελθὼν ἐν ἰσχύϊ ἐξαγωγικὸς φόρος ἀπέφερε δι' ἀμφοτέρως τὰς νήσους, Ζάκυνθον καὶ Κεφαλληνίαν, πλεόν τῶν 30.000 δουκάτων κατ' ἔτος, ἡ δὲ καλλιέργεια τῆς σταφιδαμπέλου ἀνε-

1. Δηλαδή 3 στρέμματα καὶ 657 χιλιοστά τοῦ στρέμματος (βλ. Δ η μ. Α. Ζωγράφου, ἐνθ' ἀνωτ., τόμ. Α', σελ. 182).

2. Α. Ἀνδρεάδου, ἐνθ' ἀνωτ., τόμ. Β', σελ. 268 - 269. Ι. Πάρτς, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 258.

3. Α. Ἀνδρεάδου, ἐνθ' ἀνωτ., τόμ. Β', σελ. 132. Ι. Πάρτς, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 260.

4. Ι. Πάρτς, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 260.

5. Ι. Πάρτς, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 261.

6. Ὁ φόρος οὗτος κατὰ Α. Ζώνη ὠνομάζετο «novissima imposta. Βλ. Α. Ζώνη, Λεξικὸν Ἱστορικὸν καὶ Λαογραφικὸν Ζακύνθου, Ἀθήναι 1963.

πτύσσετο ἔτι περισσότερον. Οὕτως ἡ Κεφαλληνία παρήγαγε τὸ ἔτος 1603 4.000.000 ἐνετικῶν λιτρῶν σταφίδος, τὸ 1622 5.000.000, τὸ 1624 6.000.000, τὸ 1640 9.000.000 καὶ περὶ τὸ 1655 ἡ ἔτησία παραγωγή ἐκυμαίνεται μεταξύ 6 καὶ 10 ἑκατομμυρίων ἐνετικῶν λιτρῶν¹. Ἀπὸ τῶν μέσων ὁμῶς τοῦ αἰῶνος τούτου ἡ πρόοδος ἀνεκόπη² καὶ ἐπηκολούθησε βαθμιαία ὀπισθοδρόμησης, τῆς ὁποίας δὲν γνωρίζομεν τοὺς ἀκριβεῖς λόγους. Ἴσως αὕτη προέρχεται ἀπὸ ἐσωτερικὰς ἀνωμαλίας τῆς νήσου, ἴσως ἀπὸ τὰς καταπληκτικὰς διακυμάνσεις τῆς τιμῆς τοῦ νομίσματος, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴν κιβδηλείαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπεδίδeto ἡ Βενετία αὐξάνουσα τὴν τιμὴν του, ἴσως καὶ ἀπὸ τὰς καταχρήσεις τῶν σταφιδεμπόρων, εἰς τὰς ἀποθήκας (σαράγιας) τῶν ὁποίων ὑπεχρεοῦντο οἱ παραγωγοὶ νὰ προσκομίζωσι τὸ ἐμπόρευμά των, ὁπόθεν μόνον οἱ καταναλωταὶ ἠδύναντο νὰ ἀγοράζωσι τὸ προϊόν. Τὸ μέτρον τοῦτο, τῆς ὑποχρεωτικῆς συγκεντρώσεως εἰς τὰς ἀποθήκας, ἀπέβλεπεν εἰς τὴν περιστολὴν τῆς λαθραίας ἐξαγωγῆς.

Αἱ φυτεῖαι κατ' ἑκτασιν δὲν ἡλαττοῦντο οὐσιωδῶς, ἀλλὰ αἱ πρόσοδοι ἦσαν ὀλιγώτεραι, ἴσως καὶ λόγῳ τῆς καταστροφῆς, τὴν ὁποίαν ἐπέφερον τὰ ποίμνια εἰς τὰς ἀμπέλους, εἰς τὰς ὁποίας ἐπετρέπετο νὰ βόσκωσι μετὰ τὸν τρυγητόν, ἀλλὰ ἴσως καὶ διότι παρημελεῖτο ἡ λίπανσις τῶν φυτειῶν. Οὕτω τὸ ἔτος 1760 ἡ παραγωγή τῆς νήσου κατῆλθεν εἰς 4.500.000 ἐνετικὰς λίτρας³.

Ὁ J. Spon, ἀρχαιολόγος γνωστὸς διὰ τὸ περίφημον περὶ Ἑλλάδος ἔργον του, κατὰ τὸ ἔτος 1675 ἐπεχείρησε, μετὰ τοῦ ἑτέρου γνωστοῦ περιηγητοῦ καὶ ἀρχαιολόγου G. Wheeler, ταξίδιον εἰς Ἱταλίαν, Δαλματίαν, Ἑλλάδα καὶ Ἀνατολήν. Κατὰ τὴν διέλευσίν των ἐξ Ἑλλάδος ἐπεσκεύθησαν τὴν Ζάκυνθον, Κεφαλληνίαν καὶ Ἰθάκην. Ἐκαστος τῶν περιηγητῶν τούτων ἐδημοσίευσεν ἰδιαιτέρως τὰς ἐντυπώσεις του ἐκ τοῦ κοινοῦ ταξιδίου. Ὁ J. Spon⁴ ἀναφέρει ὅτι τὰ προϊόντα τῆς νήσου Κεφαλληνίας ἦσαν ἔλαιον, μαυροδάφνη, ἔξοχον μοσχᾶτον καὶ κορινθιακὴ σταφίς. Τοῦ τελευταίου τούτου προϊόντος εὗρεν εἰς τὴν νήσον ἀρκετὴν ποσότητα. Προσθέτει ὅτι εἰς τὴν εἰσοδὸν τοῦ κόλπου [τοῦ Λιβαδίου] ὑπάρχει ἓνα «μεγάλον χωριὸν» ὀνομαζόμενον Ληξούρι, ὅπου διαμένουσι σταφιδέμποροι πολλοὶ

1. I. Πάρις, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 260, 261.

2. I. Πάρις, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 262. Κατὰ A. Ἀνδρεάδην (ἐνθ' ἄνωτ., τόμ. Β', σελ. 286), ἡ πρόοδος ἀνεκόπη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος.

3. I. Πάρις, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 262. A. Ἀνδρεάδου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 284. M. e N. Pignatorre, *Memorie storiche e critiche de l'isola di Cefalonia, Corfù* 1887, τόμ. Β', σελ. 159.

4. J. Spon, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant*, Lyon 1678, τόμ. I, σελ. 131. Βλ. ἐπίσης Δ. η. μ. Ζωγράφου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 231.

καὶ πλούσιοι. Τὴν πληροφορίαν ταύτην ἀμφισβητεῖ ὁ G. Wheeler¹, ὅστις ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ πλούσιοι σταφιδέμποροι διέμενον εἰς Ζάκυνθον. Ἀπὸ τὴν περιγραφὴν ἐν τούτοις τὴν ὁποίαν μᾶς δίδει ὁ περιηγητής, φαίνεται ὅτι οὗτος δὲν μετέβη εἰς Ληξούριον². Ἐνδεχομένως ὁμοῦ συμβιβάζεται ἡ πληροφορία καὶ ἡ ἀμφισβήτησις ταύτης ἐκ μέρους τοῦ G. Wheeler, ἐὰν δεχθῶμεν τὴν εὐλογον ἀποψιν ὅτι ἀπλῶς οἱ σταφιδέμποροι τῆς Ζακύνθου ἦσαν πλουσιώτεροι τῶν σταφιδεμπόρων Ληξουρίου.

Κατὰ τὴν πρὸ τριετίας διέλευσίν μας ἐκ Βενετίας, τῇ βοηθείᾳ τοῦ ἐκεῖ πολυτίμου φίλου ἐρευνητοῦ Κωνσταντίνου Μέρτζιου, ἀνεύρομεν εἰς τὰ

1. G. Wheeler, Voyage de Dalmatie, de Grèce et du Levant, La Haye 1723 (μετάφρασις ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ), τόμ. I, σελ. 60. Βλ. ἐπίσης Δ η μ. Ζ ω γ ρ ά φ ο υ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 234.

2. Δὲν εἶναι γνωστὸν πότε ἀκριβῶς ἐκτίσθη τὸ Ληξούριον. Διὰ πρώτην φοράν ἀναφέρεται εἰς ἀπόσπασμα ἐγγράφου τοῦ ἔτους 1534, ὅπου γίνεται λόγος περὶ προτάσεως καταργήσεως τοῦ μονοπωλιακοῦ δικαιώματος μεταφορᾶς διὰ τοῦ πορθμείου ἀπὸ Ληξούρι εἰς Ἀργοστόλιον καὶ τὰνάπαλιν. (Βλ. Κ. Σάθα, Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τόμ. V, σελ. 171).

Εἰς τὸν εὐρισκόμενον εἰς τὴν ἐν Βενετίᾳ Μαρκετιανὴν Βιβλιοθήκην (ὕπὸ σημεῖα CL VI - 156 collocazione 6005) κώδικα Καστροφύλακα, σελίς 30, ὅπου εἰδικὸν κεφάλαιον περὶ Κεφαλληνίας, ἀναφέρεται ὅτι τὸ Ληξούριον κατὰ τὸ ἔτος 1583 εἶχε τοὺς ἐξῆς κατοίκους: ἄνδρας 136, γυναῖκας 281, παιδιὰ 148 καὶ γέροντας 16, ἥτοι ἐν ὅλῳ κατοίκους 581. Σημειώτέον ὅτι τὸ χωρίον Λακύνθρα εἰς τὴν ἀπογραφὴν ἐκείνην ἀναφέρεται μὲ κατοίκους 679, οὐδεμία δὲ μνεία γίνεται περὶ Ἀργοστολίου, ὅπου, δεδομένης τῆς προσορμίσσεως ἐκεῖ τοῦ ἐκ Ληξουρίου ἀναφερομένου πορθμείου, θὰ ὑπῆρχον μερικὰ οἰκήματα. (Υπάρχει, ὡς φαίνεται, παλαιὸς χάρτης τῆς Κεφαλληνίας, τὸν ὅποιον ὁμοῦ δὲν εἶδομεν, ὅστις ἀναγράφει κάπου εἰς τινα θέσιν τῆς παραλίας τῆς νῦν πόλεως Ἀργοστολίου τοπωνύμιον «Πεντεσπίτια»). Κατὰ τὴν ἀνέκδοτον «Ἱστορίαν τῆς Κεφαλληνίας» ὑπὸ Π. Ἀννίνου - Κ α β α λ ι ε ρ ά τ ο υ (1894), κατὰ τὸ ἔτος 1520 οἱ κάτοικοι τοῦ ἀρχαίου Φρουρίου τῆς ἐπαρχίας Πάλλης ἐγκατέλειψαν τοῦτο καὶ ἤρχισαν νὰ κατέρχωνται εἰς τὴν παραλίαν, ὅπου ἐκτίσαν τὴν πόλιν τοῦ Ληξουρίου. Ὁ λιμὴν τοῦ Ἀργοστολίου μέχρι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἔμεινεν ἀκατοίκητος. Ἐπειδὴ ὁμοῦ ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς λιμὴν τῆς πόλεως τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, ὑποδόμησαν ἐκεῖ ἐν οἰκῇ, χρησιμεύον ὡς Ὑγειονομεῖον, ἀποθήκας καὶ ἄλλα μικρὰ κτίσματα.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ πληροφορία, τὴν ὁποίαν ἀνευρίσκομεν εἰς «Πορτολάνον» τοῦ 15^{ου} αἰῶνος, σχετικῶς μὲ τὴν ναυσιπλοῖαν εἰς τὴν Μεσόγειον Θάλασσαν. Τὸ ἔργον τοῦτο περιέχει τὰ ὀνόματα τῶν λιμένων καὶ τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον. Εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου ἀπαντῶμεν: «... καὶ (ἂν) σοῦ ἔλθῃ νὰ πάγῃς ... στὸ Ἀργοστόλι, ἀπὸ μακρέας, θωρεῖς τὸν κόρπον καὶ ἀνοίγει ἡ Μπουκα τοῦ κόρπου εἰς τὴν ὁστρία...». Εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον ἀπαντῶμεν: «... ἀπὸ τοὺς Βαρδιάνους γρέγο Τρεμουντάνα, εἶναι ὁ κόρπος Ταρχοστόλι...». Σημειώτέον ὅτι περὶ Ληξουρίου οὐδεὶς γίνεται λόγος.

Τὸ βιβλίον τοῦτο ἐχρησιμοποιήθη, κατὰ Κ. Σάθαν, ἀπὸ ναυτιλλομένων Ἑλλήνων μέχρι τοῦ 1559. Ὁ καθηγητὴς Armand Delatte ἀνεδημοσίευσεν τοῦτο ὑπὸ τὸν τίτλον «Les Portulans Grecs», Liège καὶ Paris 1947. (Βλ. σελ. 53 καὶ 207). Ἐπίσης βλέπε Κ.

ἐκεῖ Κρατικά Ἀρχεῖα (busta 1026) ἐκθεσιν τοῦ Proveditor General da Mar τοῦ ἔτους 1775, εἰς τὴν ὁποίαν περιέχεται ὁ κάτωθι κατάλογος Κεφαλήνων παραγωγῶν σταφίδος κατὰ τὸ ἔτος 1775 :

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΑΡΑΓΩΓΩΝ ΣΤΑΦΙΔΟΣ ΕΝ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1775

(ἐξαχθεὶς ἐκ τῆς ἐν Βενετίᾳ ἐκθέσεως τοῦ Proveditor General da Mar τοῦ ἔτους 1775
τῇ φροντίδι τοῦ Κωνσταντίνου Μέρτζιου)

*Αννινος Ἰωάννης τοῦ ποτὲ Νικολάου	λίτρες ἐνετικῆς	10.582
Acolli Francesco καὶ ἀδελφοὶ	» »	74.384
Βαλσαμάκης Κωνσταντῖνος τοῦ ποτὲ Δήμου	» »	185.025
Βρυώνης Ἰωάννης	» »	43.467
Βέγιας Σπυρίδων τοῦ ποτὲ Ἰωάννου Βαπτιστῇ	» »	39.000
Βουτσινᾶς Γεώργιος τοῦ Ἀνδρέα	» »	40.000
Βαλσαμάκης Μαρῖνος Δόκτωρ	» »	127.000
Βολτέρας Ἀνδρέας τοῦ ποτὲ Μιχαήλ	» »	20.000
Βανδῶρος Κωνσταντῆς	» »	20.267
Δελλαδέτσιμας Ἀλέξανδρος Κόμης	» »	9.500
Δελλαδέτσιμας Ἰωάννης Κόμης	» »	40.262
Δελαπόρτας Νικολέτος τοῦ ποτὲ Κωνσταντῇ	» »	145.785
Δελαπόρτας Πέτρος τοῦ ποτὲ Στάθης	» »	13.000
Juchioistro Pietro	» »	56.822
Ἰγγλέσης Νικολῆς τοῦ ποτὲ Παναγῇ	» »	250.000
Κουρίβλας Μιχαήλ καὶ ἀδελφός του, τοῦ ποτὲ Γεώργου	» »	50.000
Καρύδης Πανταζῆς	» »	154.180
Εἰς μεταφορὰν	» »	1.279.274

Σάθ α, Περιγραφή τῆς ἐπιθαλασσίας Ἑλλάδος κατὰ τὸν Μεσαίωνα, περ. Χρυσάλλης, τόμ. Δ', Ἀθῆναι 1895 καὶ Ν. Δ. Τζουγανάτου, Τὸ Ἀργοστόλι κλπ., περ. Ἡώς, ἀριθ. 58 - 60, Ἀθῆναι 1962.

Ὁ Βαρώνος Louis Deshays, εὐνοούμενος Σύμβουλος τοῦ Louis XIII, ἐπιστρέφων κατὰ τὸ ἔτος 1621 ἐκ τῆς εἰς Ἱερουσαλὴμ ἀποστολῆς του, ἀναφέρει ὅτι τὸ σκάφος, λόγῳ θαλασσοταραχῆς, προσωρμίσθη εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ἀργοστολίου καὶ προσθέτει ὅτι οἱ Γάλλοι διετήρουν Προξενεῖον ἐν Κεφαλληνίᾳ πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν διερχομένων Γάλλων ταξιδιωτῶν καὶ ὅτι τὰ κυριώτερα προϊόντα τῆς νήσου ἦσαν ἐλαίαι, βάμβαξ καὶ πρὸ πάντων σταφίδα. Βλ. Κυρ. Σιμπούλου, Ξένοι ταξιδιώτες στὴν Ἑλλάδα 33 μ.Χ. - 1700, Ἀθῆναι 1970.

Κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1766 - 1770, ἡ περιοχὴ τοῦ Ἀργοστολίου ἀναφέρεται ὡς tener della scala di Cefalonia. Βλ. Ἡλ. Τσιτσέλη, Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1960, σελ. 674.

Ἐκ μεταφορᾶς.....	λίτρες ἐνετικές	1.279.274
Κατσαίτης Βαγγέλης τοῦ ποτὲ Ἀλεξάνδρου	» »	79.258
Κατσαίτης Κωνσταντῆς τοῦ ποτὲ Νικόλα...	» »	32.494
Κατσαίτης Γεώργιος	» »	8.000
Καρδάκης Παναγιώτης	» »	41.225
Λοβέρδος Σάββας τοῦ ποτὲ Σπύρου	» »	20.000
Μεταξᾶς Γεώργιος τοῦ ποτὲ Ἰακώβου	» »	15.571
Μεταξᾶς Ἀγγελος τοῦ ποτὲ Σπύρου.....	» »	75.000
Μεταξᾶς Ἰωάννης τοῦ ποτὲ Ἀγγέλου	» »	140.000
Μεταξᾶς Νικολέτος τοῦ ποτὲ Ἀνδρέα Λισσέου	» »	17.250
Μεταξᾶς Χριστόδουλος τοῦ ποτὲ Ἰακώβου..	» »	33.500
Μεταξᾶς Δημήτριος τοῦ Ἰωάννου Στραβολέμου	» »	50.070
Μεταξᾶς Δημήτριος τοῦ ποτὲ Ἀνδρέου Λισ- σέου.....	» »	11.000
Μεταξᾶς Νικολῆς τοῦ ποτὲ Σπύρου Λισσέου	» »	11.312
Μάνεσης Ἰωάννης καὶ Νικολῆς	» »	39.894
Πετρίτσης Δημήτριος	» »	15.008
Πυλαρινὸς Ἀθανάσιος τοῦ ποτὲ Κωνσταντῆ	» »	16.007
Πυλαρινὸς Σάββας τοῦ ποτὲ Ἀλεξάνδρου...	» »	6.889
Πάγκαλης Μαρίνος	» »	34.480
Πήλικας Παῦλος.....	» »	10.000
Πήλικας Μιχαήλ	» »	380.239
Πινιατῶρος Νικολῆς	» »	20.000
Πινιατῶρος Βασίλειος	» »	31.029
Serdin Georgo (sic)	» »	98.276
Τυπάλδος Ἀναστ. τοῦ ποτὲ Σπύρου Ποβερέτου	» »	19.062
Τυπάλδος Χαράλαμπος τοῦ ποτὲ Βαγγελῆ...	» »	93.637
Τυπάλδος Ἰωάννης τοῦ ποτὲ Πέτρου Ξυδιᾶ..	» »	76.000
Τυπάλδος Χαριτᾶτος Μαρίνος τοῦ ποτὲ Ἀγγέλου	» »	64.608
Τσαγκαρόλας Δημήτριος	» »	39.000
Φωκᾶς Σπυρίδων τοῦ ποτὲ Ἀνδρέου.....	» »	95.393
Φωκᾶς Θεοδωρῆς τοῦ ποτὲ Στάθῃ.....	» »	54.069
Φωκᾶς Κοσμέτος τοῦ ποτὲ Γεωργίου	» »	86.000
Φωκᾶς Σπύρος τοῦ ποτὲ Ἰωάννου	» »	127.000
Φωκᾶς Ἀθανάσιος τοῦ ποτὲ Παύλου	» »	99.813
Χωραφᾶς Ἀνδρέας τοῦ ποτὲ Ἰωάννου	» »	103.665
Χωραφᾶς Πέτρος τοῦ ποτὲ Ἀντωνίου	» »	110.560
Χοιδᾶς Ἰωάννης	» »	188.787
Χέλμης Παναγῆς τοῦ ποτὲ Ἰωάννου	» »	70.911
Σύνολον ἐνετικῶν λιτρῶν.....		3.694.281

Ὁ πίναξ οὗτος παρουσιάζει ἐνδιαφέρον καὶ ἀπὸ οἰκονομικοκοινωνικῆς ἀπόψεως, καθ' ὅσον ἀναφέρει τὰς εὐπόρους οἰκογενεῖας τῆς ἐποχῆς, αἵτινες ἦσαν πλουσιώταται ἐκ τῆς σταφιδοκαλλιεργείας. Οὕτω : Ὁ Μιχαὴλ Πήλικας ἀναφέρεται μὲ παραγωγὴν σταφίδος 380.239 ἐνετικῶν λιτρῶν, ὁ Νικόλαος Ἰγγλέσης μὲ παραγωγὴν 250.000 ἐνετικῶν λιτρῶν, τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας Φωκᾶ μὲ παραγωγὴν 462.275 ἐνετικῶν λιτρῶν, τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας Μεταξᾶ μὲ παραγωγὴν 353.703 ἐνετικῶν λιτρῶν καὶ ἄλλοι μὲ μικρότερα ποσά ¹. (Τινὲς τῶν ἀναφερομένων οἰκογενειῶν ἔχουσιν ἐκλείψει σήμερον).

Εἰς τὸν πίνακα τοῦτον περιέχονται 54 ἰδιοκτῆται σταφιδαμπέλων, μὲ σύνολον παραγωγῆς ἐνετικῶν λιτρῶν 3.694.281. Ὑπῆρχον ὅμως καὶ μικρότεροι παραγωγοὶ καὶ πτωχοὶ καλλιεργηταί, ὁπότε, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὸ σύνολον τῆς παραχθείσης σταφίδος κατὰ τὸ ἔτος 1775 θὰ ἀνῆρχετο εἰς 4 ἕως 4.500.000 ἐνετικὰς λίτρας. Οἱ ἀριθμοὶ συμπίπτουσι περίπου μὲ τὴν πληροφορίαν, τὴν ὁποίαν μᾶς δίδει ὁ Ἰωσ. Πάρτς (ὡς ἀνεφέρομεν ἀνωτέρω) διὰ τὴν παραγωγὴν τῆς νήσου κατὰ τὸ ἔτος 1760.

Ὁ Γενικὸς Προβλεπτὴς Θαλάσσης Φραγκῖσκος Γριμάνης (1758 - 1761) εἰς τὰς ἐκθέσεις του δίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τὰς προσόδους τῶν Ἰονίων Νήσων, καὶ δὴ τῆς σταφίδος, καθ' ὅσον οἱ νῆσοι ἐκατοικοῦντο ἀπὸ 164.000 ἐγγχωρίους καὶ παρεῖχον εἰς τὸ Ταμεῖον τοῦ Κράτους εἰσόδημα περίπου 247.000 δουκάτων ἐτησίως ².

Ἡ σταφὶς ἀπετέλεσε κατὰ τὸ παρελθὸν σημαντικόν, ἐὰν μὴ τὸν κυριώτερον κλάδον τῆς γεωργίας τῆς νήσου. Οἱ χωρικοὶ, ἐκτὸς περιπτώσεων τοκογλυφίας, ὑπὸ τὰς τότε συνθήκας, ἐκ τῆς καλλιεργείας κυρίως τοῦ προϊόντος τούτου ἐκέρδιζον τὰ πρὸς τὸ ζῆν, οἱ δὲ γεωκτῆμονες ἀπέκτησαν μὲ τὸν καιρὸν περιουσίαν.

Κατὰ τὸ διάστημα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, λόγῳ τῆς μὴ καλλιεργείας τῆς σταφιδαμπέλου εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἡ παραγωγή εἰς τὴν νῆσον ἀνῆλθεν εἰς τόνους 10.000 ³ καὶ τὸ προϊόν διετίθετο εἰς ἱκανοποιητικὴν τιμὴν.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐνέσκηπεν ἡ ταλαιπωρήσασα τὰς ἀμπέλους νόσος τοῦ μύκητος καὶ κατὰ τὸ διάστημα 1851 - 1857 ἡ νῆσος ἐγνώρισε περίοδον δυστυχίας, κατάστασις ἣτις ἐπεδεινώθη εἰς πραγματικὴν πείναν μὲ τὴν ἐκρηξίν τοῦ Κριμαϊκοῦ Πολέμου ⁴. Ἡ θεραπεία τῆς νόσου

1. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Κ' αἰῶνος πλείστοι εὐποροὶ εὐγενεῖς διέμενον εἰς τὰς ἐξοχὰς πλησίον τῶν κτημάτων των. Πολλοὶ τῶν οἰκίων τούτων ἐσώζοντο (τινὲς ἡμιερείπωμένοι) μέχρι τῶν σεισμῶν τοῦ 1953.

2. Σπυρ. Δὲ Βιάζης, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 630.

3. Ἡ ἐνετικὴ λίτρα ἀντιστοιχεῖ πρὸς 0,480 τοῦ κιλοῦ.

4. Βλ. Α. Ἀνδρεάδου, ἐνθ' ἀνωτ., τόμ. Β', σελ. 293.

ἐπὶ ἤλθε διὰ θειώσεως, ἥτις ἐφηρμόσθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν Ζάκυνθον τὸ ἔτος 1854. Οὕτω τὸ ἔτος 1857 ἐπανῆλθεν ἡ εὐπορία, ἣν ἄλλοτε εἶχον γνωρίσει αἱ νῆσοι, εἰς τοῦτο δὲ συνέβαλε καὶ ἡ καλὴ ἐσοδεία ἐλαίου εἰς τινὰς τῶν Ἰονίων Νήσων¹. Ἡ παραγωγή τῆς σταφίδος ἐν Κεφαλληνίᾳ ἀνῆλθεν ἀπὸ τοῦ 1860 μέχρι τοῦ 1870 εἰς τόννους 8.000 περίπου ἐτησίως² καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1897 ἐξήχθησαν τῆς νήσου τόννοι 10.266³.

Τέλος νέα κρίσις παρουσιάσθη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Κ' αἰῶνος, μετὰ τὴν ὑπερπαραγωγήν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν καλλιέργειαν τῆς κορινθιακῆς σταφίδος εἰς ἄλλας ἡπείρους καὶ κυρίως εἰς τὴν Καλιφόρναν καὶ τὴν Αὐστραλίαν⁴. Αἱ τιμαὶ τοῦ προϊόντος κατῆλθον εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε οἱ καλλιεργηταὶ ἐγκατέλειπον τὰ κτήματά των καὶ ἐτρέποντο εἰς ἄλλα ἐπαγγέλματα, καὶ δὴ εἰς τὴν μετανάστευσιν καὶ ναυτιλίαν⁵.

Τὸ ἔτος 1900 ἐξήχθησαν ἐκ τῆς νήσου εἰς τὸ Ἐξωτερικόν, λόγῳ κακῆς ἐσοδείας, μόνον τόννοι 3.924 σταφίδος, τὸ ἔτος 1902 τόννοι 6.550, τὸ ἔτος 1905 τόννοι 7.981. Τὸ ἐμπόρευμα ἐφορτῶντο κυρίως ἐπὶ γερμανικῶν καὶ ὀλλανδικῶν ἀτμοπλοίων, μετὰ προορισμὸν βασικῶς τὰς δύο ὡς ἄνω χώρας. Εἰς τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην ἐξήγετο εἰς μικρὰς ποσότητας διὰ τοῦ διερχομένου ἀνὰ δεκαπενθήμερον ἐκ τοῦ λιμένος τοῦ Ἀργοστολίου αὐστριακοῦ ἀτμοπλοίου τῆς ἐταιρείας Λόυδ⁶.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἡ παραγωγή τῆς σταφίδος μειοῦται συνεχῶς, σήμερον δὲ παράγονται ἐτησίως περίπου 1.000 τόννοι, μετὰ τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἡ καλλιεργουμένη ἔκτασις ἐλαττοῦται ἐπίσης συνεχῶς. Οὕτω παρῆλθεν ἡ ἐποχὴ, ὅτε ἡ σταφὶς ἐδημιούργει εὐμάρειαν καὶ πλοῦτον εἰς τὴν νήσον.

1. Π. Χιῶτου, Ἱστορία τοῦ Ἰονίου Κράτους, Ζάκυνθος 1877, τόμ. 2, σελ. 367.

2. Σπυρ. Δὲ Βιάζη, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 782.

3. Ἐκθέσις Ἀγγλικοῦ Προξενείου Κεφαλληνίας (Diplomatic and Consular Report), ἀριθ. 2269, London 1899.

4. Ὑπῆρξαν δυστυχῶς καὶ ἄλλοι λόγοι, οἵτινες συνέτεινον εἰς τὸν ἐκτοπισμὸν γενικῶς τῆς κορινθιακῆς σταφίδος ἐκ τῶν ἀγορῶν τοῦ Ἐξωτερικοῦ: ἦτοι ἡ κακὴ ἐμφάνισις αὐτῆς λόγῳ προῶρου τρυγητοῦ, ἀνάμειξις μετὰ ξένης ὕλης καὶ κακὴ συσκευασία, ὥστε τὸ προϊόν, καίτοι ἀνώτερον φυσικῶς παντὸς ὁμοειδοῦς, νὰ ἐμφανίζεται κατωτέρας ποιότητος.

5. Μ. Γερουλάνου, Τὸ Ληξούρι, Ἀθήναι 1956, σελ. 54.

6. Ἐκθέσεις Ἀγγλικοῦ Προξενείου Κεφαλληνίας, ἐνθ' ἀνωτ., ἀριθ. 2800, 3074, 3786.

ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΠΑΡΟΧΗΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΕΠΙ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ἡ μελέτη τοῦ Α. Ἰδρωμένου παλαιότερα¹, καὶ οἱ ἐργασίες τῶν Σ. Θεοτόκη² καὶ Τρ. Εὐαγγελίδου³ στὰ χρόνια τοῦ μεσοπολέμου, ἔχουν δώσει πολλές πληροφορίες γύρω ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευση στὰ Ἑφτάνησα τὸν καιρὸ τῆς βενετοκρατίας. Καὶ στὶς τρεῖς σημειώνεται ὁ ρόλος ποὺ κράτησαν οἱ ἀπλοὶ ἱερωμένοι καὶ τὰ μοναστήρια στὸ φωτισμὸ τῶν παιδιῶν στὰ νησιά καὶ ἰδιαίτερα τῶν φτωχῶν καὶ αὐτῶν ποὺ κατοικοῦσαν σὲ χωριά. Γιατὶ ὅπως σημειώνει ὁ Θεοτόκης στὸν πρόλογο τῆς μελέτης τοῦ «ἡ ἐκπαίδευσις ἦτο λίαν περιορισμένη διότι οὐδεμία μέριμνα ἐλαμβάνετο ὑπὸ τοῦ Κράτους»⁴.

Ἔτσι σὰν ἀντίδραση στὴν κατάστασι αὐτὴ «συνιστῶντο σχολεῖα εἰς τε τὰς πόλεις καὶ τὰ χωριά εἴτε ὑπὸ ἰδιωτῶν, εἴτε ὑπὸ τῶν ἐφημερίων οἷτινες μετεχειρίζοντο ὡς ἀναγνωστικὰ βιβλία τὰ τῆς Ἐκκλησίας τοιαῦτα, ὡς τὸ Ψαλτήριον, τὰ Συναξάρια ἢ ἄλλα βιβλία τῶν λαϊκῶν ἐκδόσεων τῶν τυπογραφείων τῆς Βενετίας. Τὰ σχολεῖα ὅμως ταῦτα εἶχον ἐλαχίστους μαθητάς διότι ὀφείλον οἱ γονεῖς νὰ καταβάλωσι δίδακτρα»⁵.

Τὰ προβλήματα λοιπὸν γιὰ τὰ παιδιά τῶν νησιῶν ἦσαν τὰ ἴδια ὅπως καὶ στὰ Ἑλληνόπουλα ποὺ ζοῦσανε κάτω ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ὁ δυνάστης ἐδῶ δὲν ἀπειλοῦσε, εἶναι ἀλήθεια, μὲ θάνατο αὐτοὺς ποὺ σπουδάζανε, μὰ δὲ βοηθοῦσε καθόλου νὰ μαθαίνουν. Ἔτσι πολλές ἀναλογίες μὲ τὴν ἄλλη Ἑλλάδα ὑπῆρχανε γιὰ τὰ παιδιά τῶν χωριῶν στὰ Ἑφτάνησα καὶ εἰδικὰ γιὰ τοὺς τόπους ποὺ ἔπρεπε νὰ φοιτήσουνε.

1. Α. Ἰδρωμένου, Περὶ τῆς ἐν τοῖς Ἰονίοις Νήσοις ἐκπαιδεύσεως ἀπὸ τῆς εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ὑποταγῆς μέχρι τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἀποκαταστάσεως, «Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον», 1874, σ. 200 κ.έ.

2. Σπ. Θεοτόκη, Περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν Ἑπτανήσῳ (1453-1864), «Κερκυραϊκὰ Χρονικά» 5 (1956) 9-12.

3. Τρ. Εὐαγγελίδου, Ἡ παιδεία ἐπὶ τουρκοκρατίας, τόμος 2ος, ἐν Ἀθήναις 1936, σ. 194.

4. Σπ. Θεοτόκη, δ.π., σ. 9.

5. Σπ. Θεοτόκη, δ.π.

Τὰ «παιδευτήρια» στεγάζονταν «παρὰ τοῖς ναοῖς ἔσθ' ὅτε καὶ παρὰ ταῖς παρακειμέναις μοναῖς ὑπὸ ἱερέων ἢ μοναχῶν διευθυνόμενα»¹. Καὶ μιὰ τέτοια περίπτωση ποὺ ξέρουμε — καὶ ἡ πρώτη γνωστὴ γιὰ τὴν Κεφαλονιά² — εἶναι τὸ σχολεῖο τοῦ ἱερομόναχου Γεράσιμου Νοταρᾶ (τοῦ ὑστερώτερα ἁγίου Γεράσιμου προστάτη τοῦ νησιοῦ), ποὺ τὸ ἱδρύσει στὸ μοναστήρι τῆς Νέας Ἱερουσαλὴμ στὰ Ὁμαλὰ καὶ δίδαξε σπαντὸ ὅπως φαίνεται, μέχρι τὸ θάνατό του.

Τὰ ἔγγραφα ποὺ ἀκολουθοῦν εἶναι συμφωνίες ποὺ συνταχθῆκανε ἀπὸ νοτάριους καὶ ποὺ ρυθμίζουνε τὶς ἀμοιβαῖες ὑποχρεώσεις γονέων καὶ δασκάλων γιὰ τὴν, σὲ κυριολεξία ἐδῶ, «στοιχειώδη» ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶν. Στὸ πρῶτο ὁ δάσκαλος εἶναι ἱερέας χωριοῦ, στὸ δεῦτερο εἶναι τὸ μοναστήρι σὰν ἐνιαῖος ὀργανισμός, ἀπρόσωπος, ποὺ θὰ χρησιμοποιήσῃ τοὺς ἐγγράμματους καλογέρους καὶ ἱερομόναχους του γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ. Ἡ ὕλη ποὺ θὰ διδαχθῇ ὀρίζεται, καὶ στὸ πρῶτο ἔγγραφο μάλιστα ὑπάρχει ἡ ρήτρα, νὰ ἐξετασθοῦν τὰ παιδιά ἀπὸ δύο ἄλλους δασκάλους ἂν εἶναι καταρτισμένα ἀνάλογα μὲ ὅσα συμφωνηθῆκανε. Οἱ ἀντίστοιχες ὑποχρεώσεις τῶν γονιῶν ὀρίζονται ἐπίσης καὶ μπαίνουν ὅροι, ποὺ ἐξασφαλίζουν καὶ τὰ δύο μέρη γιὰ τὴν καλὴ ἐκτέλεση τῆς συμφωνίας.

Εἶναι ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον ὅτι στὸ τρίτο ἔγγραφο ἡ ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶν σημειώνεται σὰν ἕνας ἀπὸ τοὺς ὁρους γιὰ τὴν προσήλωσι οἰκογενειακῆς ἐκκλησίας σὲ μοναστήρι. Ἡ ὑποχρέωση τῶν παιδιῶν νὰ ἔχουν «τὴν τροφὴν τοὺς καὶ τὰ χαρτιά τοὺς» σημειώνεται σὲ δύο, ἐνῶ στὰ ἄλλα δύο τὸ μοναστήρι παίρνει τὴν ὑποχρέωση νὰ παραχωρῇ «τροφὴ καὶ χαρτιά» στὸ ἕνα καὶ μόνον «χαρτιά» στὸ ἄλλο.

Τὸ πρῶτο ἔγγραφο προέρχεται ἀπὸ τὸ πρωτόκολλο τοῦ νοτάριου Ἰωάννη ἱερέα τοῦ Σάρλου (1615 - 1626)³ ποὺ ὑπάρχει στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τῆς Κεφαλονιάς. Τὰ ἄλλα τρία περιέχονται στὸν κώδικα τῆς μονῆς Θεοτόκου τῆς Ἀτρος⁴ καὶ εἶναι ἀντίγραφα ἀπὸ ἀρχικά ἔγγραφα ποὺ δὲν ἔχουνε σωθῇ, ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ τὸ τρίτο, ποὺ μπορεῖ νὰ ὑπάρχη σὲ ἕνα ἀπὸ

1. Γ. Χασιώτου, Ἡ παρ' ἡμῖν δημοτικὴ παιδεία, ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερον, «Δελτίον τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Φιλολογικοῦ Συλλόγου» 8 (1873 - 1874) 95 - 96.

2. Πρωθ. Κ. Γκέλη, Ἱερὸν κοινόβιον Ἱ. μονῆς ἁγίου Γερασίμου, 1969, σ. 28.

3. Ἰωάννης ἱερέας Σάρλος, νοτάριος γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς Λιβαθῶς στὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΖ' αἰῶνα. Σῶζεται ἕνα πρωτόκολλό του ἀπὸ τὸ 1615 - 1626 σὲ δέσμη Σ. 2 τῶν νοταριακῶν δεσμίδων στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τῆς Κεφαλονιάς (προσωρινὴ ταξινόμηση ἀπὸ τοὺς κ.κ. Σ. Τρωϊάνο καὶ Μ. Τουρτόγλου τοῦ Κέντρου γιὰ τὴν Ἑρευνα τῆς Ἱστορίας τοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν).

4. Γ. Πεντόγαλου, Κεφαλληνιακοὶ κώδικες ἐγγράφων, «Ἑλληνικά» 23 (1970) 353.

τά πρωτόκολλα του νοτάριου Γιώργου Σκληροῦ¹, πού σώζονται στο Ἱστορικό Ἀρχεῖο.

Τὸ χρονικό διάστημα πού περιλαμβάνεται ἀνάμεσα στο πρῶτο καὶ στο τελευταῖο ἔγγραφο εἶναι ἐνάμιση αἰώνας περίπου (1627 - 1762). Εἶναι χρόνια σταθερῆς βενετσιάνικης παρουσίας στο νησί καὶ συνεπῶς ἡ εἰκόνα ἀντιπροσωπεύει τὶς ἐκπαιδευτικὲς συνθήκες γιὰ τὴν ὑπαιθρο κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία τους, μὲ φωτεινὴ ἐξαίρεση τὰ Χαυριᾶτα, πού ὅμως ἐκεῖ τὸν τόνο καὶ τὴ μορφή τοῦ σχολείου τὸν δίνει ἡ ξεχωριστὴ παρουσία τοῦ Βικέντιου Δαμωδοῦ².

Τὰ συμφωνητικά δημοσιεύονται σὲ διπλωματικὴ μεταγραφὴ, σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες πού ἔχουν ἐπικρατήσει γιὰ τὴν ἔκδοση ἔγγράφων αὐτῆς τῆς ἐποχῆς³, χωρὶς νὰ διορθώνεται ὀρθογραφικὰ τὸ κείμενο παρὰ μόνον ὅπου ὑπῆρχε περίπτωση γιὰ παρανόηση. Οἱ βραχυγραφίες ἔχουν ἀποκατασταθῇ ὀρθογραφικὰ, καὶ διορθώνεται ἡ στίξη ὅπου ἐπίσης ὑπάρχει κίνδυνος γιὰ παρανόηση. Γράφτηκε κεφαλαῖο τὸ ἀρχικὸ τῶν ὀνομάτων ὅπου δὲν ὑπῆρχε. Μιὰ μικρὴ περίληψη ὑπάρχει στὴν ἀρχὴ κάθε ἔγγραφου, καὶ σημειώσεις μετὰ, ὅσο τὸ δυνατόν σύντομες.

Ἔγγραφο 1.

Ἱστορικό Ἀρχεῖο Κεφαλονιάς.

Πρωτόκολλο νοτάριου Ἰωάννη ἱερ. Σάρλου (1615 - 1626), φ. 109^ν.

22 Ἰουλίου 1627

Περίληψη. — Ὁ Ἀποστόλης Δημησιᾶνος συμφωνεῖ μὲ τὸν παπᾶ Κωνσταντῖνο Τζουκαλᾶ νὰ μάθῃ τὸ παιδί του γράμματα καὶ εἰδικὰ τὰ πινακίδια, τὴν ὀχτώμηχο, μὰ καὶ τόσα ἄλλα ἀκόμη, ὥστε νὰ μπορῇ νὰ διαβάξῃ κάθε βιβλίο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας. Ὅριο γιὰ νὰ τελειώσῃ ἡ σπουδὴ μπαίνουν τὰ τρία χρόνια, μὲ πληρωμὴ ἓνα ρεάλι τὸ χρόνο καὶ τρία ρεάλια στο τέλος μαζί μὲ τὰ ἔξοδα τῶν χαρτιῶν καὶ βιβλίων, μὲ ὑποχρέωση ὅμως ἐπιστροφῆς τῶν χρημάτων, ἂν ἡ κατάρτιση δὲν εἶναι ἱκανοποιητικὴ. Σ' αὐτὴν τὴν ἀμοιβαία συμφωνία προσχωρεῖ καὶ ὁ Νικολὸς Δημησιᾶνος γιὰ τὸ παιδί του, μὲ τοὺς ἰδίους ὅρους. Συμφωνοῦν νὰ ἐξετασθοῦν τὰ παιδιὰ ἀπὸ δύο ἄλλους δασκάλους, πού νὰ βεβαιώνουν τὴν καλὴ

1. Γεώργιος Σκληρός, νοτάριος γιὰ τὴν περιοχὴ Ἀρακλιοῦ στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ ΙΗ' αἰώνα. Σώζονται δύο πρωτόκολλά του ἀπὸ τὸ 1694 - 1709 μὲ τὸ λαθεμένο ὄνομα Σκλίτης καὶ 1719 - 1724 μὲ τὸ ἐπίσης λαθεμένο ὄνομα Σκλίνης σὲ δέση Σ. 19 τῶν νοταριακῶν δεσμιδῶν στο Ἱστορικό Ἀρχεῖο τῆς Κεφαλονιάς (προσωρινὴ ταξινόμηση).

2. Ἡ. Τσιτσέλη, Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα, τόμος Α', ἐν Ἀθήναις 1904, σ. 111.

3. Μ. Μανούσακα, Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ γράμματα (1574 - 1806), Βενετία 1968, σ. κγ' καὶ κδ'.

ἐκπαίδευσή τους. Μάρτυρες στή συμφωνία, οἱ Γαλιάτζος Σάρλος καὶ Κουμής Πάργας.

Τὸ ἔγγραφο :

αχκζ̣ ημερα κβ̣ του Ιουλιου μην(ος). παρ(ων) σωματικὸς ὁ κυρ Απο-
στόλης ὁ Δημυσιᾶνος απο |² ενα μέρος καὶ ὁ εὐλαβεστατος παπ(ά) κυρ Κο-
σταντηνος ο Τζουκαλᾶς ἡ ὅποιοι εσυ|³φωνησαν καὶ δινι ὁ παρ(ων) κυρ Απο-
στόλης πρὸς τον ανωθ(εν) π(α)π(ά) το πεδι του τον Σταθην νὰ τον ε|⁴μαθη
ὅτι γράματα τοῦ τοκάρου πινακίδια οκτόηχον καὶ αλλα ετερα οστε (φ. 110^r)
|⁵ νὰ διαβάζη ησαι καθε χαρτη τῆς εκκλησι(α)στικησ ακολουθι(α)ς καὶ ομπλι-
|⁶γαρ(ε)ται καὶ ο ανωθ(εν) παπ(ά) κυρ Κοσταντῆς νὰ τον τα μαθη ησέ τρῆς
χρονους δινοντ|⁷ας τον τον καθε χρονον ρεάλι ἕνα καὶ ἀποτης το μαθη νὰ του
δοσι ἄλλα 3 νὰ |⁸ γένουν ρεάλια 6 καὶ τα δευτεριατικα του καὶ αδεν το μαθη
ης τους τρῆς χρονους νὰ δινη |⁹ ὅπισο ὅτι θελη ἔχη στα χερηα του στενεμενι
τοσω η μια μερηα ο |¹⁰σάν καὶ ἡ ἄλη. δμύος καὶ ο κυρ Νηκολος ὁ Δημυσιᾶνος
δινι το εδικο του πεδι |¹¹ τοῦ αναθ(εν) ιερέος νὰ τονε μαθη ὡς ανωθ(εν) καὶ
νὰ δινι καὶ αυτος την ανωθ(εν) πλερο|¹²μὺ καὶ αδεντονε μαθη καὶ αυτον ηστο
ητρεμενο νὰ δινι οπισω ως ανωθ(εν) καὶ ου|¹³τος επιησαν υπο μαρτυρη(ας)
κυρ Γαληατζον Σαρλον καὶ κυρ Κουμὶ Παργα καὶ |¹⁴ εὐλέποντας δύο δασκαλι
τὰ ανωθ(εν) πεδία τη θελουν ηξεύρουν.

|¹⁵ εγο Γαλιατζος Σαρλως μαρτηρο τα ανοθε καὶ υπογραφα ομιος.

Στ. 12 lege τέμενο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Στ. 1. Δημυσιᾶνος. — Ἀπὸ τὴν γνωστὴ Κεφαλόνιτικη οἰκογένεια ποὺ τὴν ση-
μειώνουμε στὸ χωριὸ Περίβολο στὴ Λιβαθὼ ἀπὸ τὸν 15° αἰῶνα. Τὸ χωριὸ αὐτὸ ἦταν
κοντὰ στὰ Σβορώννα καὶ εἶχε ἐκκλησίᾳ του τὴν Ἁγία Βαρβάρα χτισμένη τὸ 15° αἰῶνα
καὶ ποὺ τὰ ἐρείπιά της σώζονται μέχρι σήμερα βεβαιώνοντας καὶ τὴ θέση τοῦ χωριοῦ.
Μνημονεύεται στὴν ἀπογραφὴ τοῦ 1583 πάντοτε *Περίβολο* καὶ ὄχι *Περίβόλα*, ὅπως τὸ
σημειώνει ὁ Τσιτσέλης σὲ ὑποσημείωση (βλ. Τσιτσέλης η, Β', σ. 664). Ἀπὸ τὴν ἴδια
οἰκογένεια κατὰγεται καὶ ὁ γνωστὸς σοφὸς Ἰωάννης Δημυσιᾶνος (Τσιτσέλης η, Α',
σ. 130 - 132). Γιὰ τοὺς Δημυσιᾶνους Πρόνων βλέπε πάρα κάτω.

Στ. 2. Τζουκαλᾶς. — Οἰκογένεια στὴ Λιβαθὼ ποὺ δὲν ὑπάρχει σήμερα (βλ.
Τσιτσέλης η, Α', σ. 903).

Στ. 4. τοκάρου. — Ἀπὸ τὸ *toccare* = ἀνήκω («τοῦ ἀνήκουν» ἢ «τοῦ πᾶνε». Τὸ
τελευταῖο σύμφωνο μὲ τὴν ἔκφραση τοῦ τόπου).

Στ. 4. πινακίδια. — Κατὰ τὸ Γ. Χασιώτη «πινακίδια... ἐφ' ὧν ἦν γεγραμμένον
τὸ ἀλφάβητον καὶ τὰ πρῶτα τοῦ ἀναγινώσκειν μαθήματα». Ἀπὸ χαρτί φυσικὰ ἢ καὶ ξύλο
(βλ. Γ. Χασιώτου, ὁ.π., σ. 97).

Στ. 5. ὀμπλιγάρεται. — Ἀπὸ τὸ *obbligarsi* = ὑποχρεοῦνται.

Στ. 7. ρεάλι. — Τὸ βρίσκουμε καὶ *ριάλι* ἄλλοῦ = Ἰσπανικὸ νόμισμα ποὺ χρησι-
μοποιεῖται στίς συναλλαγές σ' ὅλη τὴ βενετοκρατούμενη Ἀνατολὴ καὶ ποὺ ἡ ἀντιστοι-

χία του είναι 1 ρεάλι = 100 άσπρα (βλ. και Α. Ζώη, Λεξικὸν Ἱστορικὸν καὶ Λαογραφικὸν Ζακύνθου, Ἐκ τοῦ Ἑθν. Τυπογραφείου 1963, Α', σ. 480).

Στ. 8. *δευτεριάτικα*. — Σημαίνει ἐδῶ τὰ ἔξοδα γιὰ χαρτιά καὶ βιβλία ἀπὸ τὴ λέξη *δευτέρι*, ἀντίστοιχο πρὸς τὸ πανελλήνιο *τεφτέρι*, ποῦ ὑποδηλώνει φυσικὰ τὶς φυλλάδες τῆς μελέτης καὶ τὰ χαρτιά τοῦ γραψίματος.

Στ. 9. *στενεμένη*. — Δεσμευμένη.

Στ. 12. *τέρμενο*. — Ἀπὸ τὸ *termine* = προθεσμία.

Στ. 13. *Πάργας*. — Πιθανολογοῦμε ἡπειρώτικη προέλευση γιὰ τὸ ἐπίθετο παίρνοντας ὑπ' ὄψη μας καὶ τὸ βαφτιστικὸ Κουμῆς.

Στ. 15. *Σάρος*. — Ἐπίθετο ποῦ ἀπαντᾷ στὴ Λιβαθὼ ἀπὸ τὸ 15^ο αἰῶνα ὅπου καὶ χωρὶς *Σαρλάτα* παρὰ τὸ ὅτι δὲν μνημονεύεται στὴν ἀπογραφή τοῦ 1583 (σὲ Τσιτσέλη, Β', σσ. 662-672). Τὸ σημειώσαμε σὲ ἀνέκδοτο ἔγγραφο τοῦ 1518 σχετικὸ μὲ τὰ κτήματα τοῦ Ἀγίου Στεφάνου στὴ Λιβαθὼ (Πρωτόκολλο νοτάριου Ἀνδρέα ἱερέα Μαυροϊωάννη στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Κεφαλονιάς), ὅπου τὸ ὄνομα Ἀντώνης Σάρλος.

Ἔγγραφο 2.

Κατάστιχο ἐγγράφων μονῆς Θεοτόκου Ἄτρου, φ. 25^ρ
(ἀντίγραφο ἀπὸ ἔγγραφο τοῦ νοτάριου Γεώργιου Ἀνδριόλα)¹.

17 Δεκέμβρη 1643

Περίληψη. — Ὁ Μάρκος Δημησιᾶνος ἔρχεται σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς Ἄτρου Διονύσιο Γεωργάνο καὶ τοὺς ἄλλους καλογέρους νὰ μάθουν τὸ παιδί του γράμματα καὶ εἰδικώτερα πινακίδια, ὀχτώηχο, ψαλτήρι, καὶ ἀπόστολο. Ὑποχρεώνεται ὁ πατέρας νὰ ἐφοδιάζῃ τὸ παιδί μὲ ροῦχα, τρόφιμα καὶ «χαρτιά» καὶ οἱ καλόγεροι, τῆς μονῆς νὰ τὸ μάθουν γράμματα χωρὶς κανένα εἰδικὸ περιορισμό. Σὰν πληρωμὴ στὸ μοναστήρι παραχωρεῖ ἓνα χάλασμα σπιτιοῦ μὲ τὸν γύρω χῶρο στὸ χωριὸ τοῦ Ἀφραγιᾶ στὸ Ἀράκλι καὶ δεσμεύεται νὰ ὑπερασπίζῃ τὸ μοναστήρι ἀπὸ τυχόν ἀπαιτήσεις τρίτων. Μάρτυρες παπᾶ Σταμάτης Λιτζαρδόπουλος καὶ Ἀθανάσιος Πογγόης.

Τὸ ἔγγραφο :

1643 δικεβρίου 17 τὴν σήμερον ἐναφανίστηκεν ὁ παρὼν κῦρ Μάρκος Δημησιᾶνος ἀπὸ ἓνα μέρος² καὶ ἀπο ἕτερον μέρος οἱ ἅγιοι πατέρες τῆς κυρίας Θεοτόκου τῆς Ἄτρου, κῦρ Διονύσιος Γεωργάνος ἡγούμενός τους, ἀνταμῶς μὲ τοὺς πατέρες ὁ κῦρ Γεράσιμος Γιαννούλης, καὶ κῦρ Μάξιμος Κουρνέλος, οἱ ὅ³ποιοι ὁμπλιγαρονται, νὰ μάθουν ἓνα παιδί τοῦ κῦρ Μάρκου Δημησιᾶνου, νὰ τὸ μάθουν τὰ γρα⁴ματα, πινακίδια, ὀχτωήχι, ψαλτήρι, ἀπόστολον φέρωντας τὰ χαρτιά ὁ κῦρ Μάρκος, καὶ τὴν ἐ⁵ξοδιὰ τοῦ παιδιοῦ του,

1. Γεώργιος Ἀνδριόλας, νοτᾶριος γιὰ τὴν περιοχὴ Ἀρακλιοῦ στὰ μέσα τοῦ 12^ο αἰῶνα. Δὲν σώζεται πρωτόκολλό του στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τῆς Κεφαλονιάς.

ἤγουν τὴν ζωοτροφὴν του, καὶ ἐνδυμασίᾳ του καὶ ἐτῇ μπαίνουν ὀμπλιγάδοι |⁷ νὰ τὸ μάθουν χωρὶς λόγου καὶ κρίσεως. Καὶ ὁ Μάρκος ὀμπ(λ)ιγάζεται, νὰ δώσῃ διὰ πληρωμὴν |⁸ τοῦ μοναστηρίου τὸ χαλαίπεδον καὶ περιγυρον, ὅπου τοῦ εὐρίσκεται εἰς τὸ μέρος τοῦ Ἀρακλίου εἰς |⁹ τὸν Ἀφραγιά, ὀμπλιγάροντας μὲ τὰ καλά του, καὶ σωματικῶς νὰ διαφενδάρῃ τοὺς αὐτοὺς πατέρας |¹⁰ καὶ ἐπιλοίπους ὅπου κατοικοῦν εἰς τὸ ἄνωθεν μοναστήρι, τόσον ὀμπλιγάζεται διὰ τὸν μπάρμπα |¹¹ του τὸν κύρ Καλόγηρον Δημισιάνον, ὡς σὰν καὶ διὰ τὰ ξαδέλφια του, ὡς σὰν καὶ ἀπὸ ἄλλους ἐπιλοίπους |¹² ἀνθρώπους. καὶ ἀπὸ κάθε καὶ ἑκαστον ἀνθρώπου. ἤγουν ἐναντιότητα καὶ διαφορά. Εἰς μαρτυρίας εὐσεβέστατον παπᾶ κύρ |¹³ Σταμάτι Λυτζαρδοπουλου, καὶ κύρ Ἀθανάση Πογγόη καὶ ἐτέρων.

|¹⁴ Σταματὴς ἱερεὺς ὁ Λυτζαρδόπουλος μαρτυρῶ τὰ ἄνωθεν.

|¹⁵ Ἀθανάσης Πογγόης μαρτυρῶ τὰ ἄνωθεν.

|¹⁶ Γιώργος Ἀνδριώλας Νοτάριος.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Στ. 1. Μάρκος Δημισιάνος. — Ὁ Μάρκος Δημισιάνος ποὺ σημειώνεται ἐδῶ εἶναι ἀπὸ τὸ χωριὸ Δημισιανῶτα τῶν Πρόννων καὶ ὄχι ἀπὸ τοὺς Δημισιάνους ποὺ κατοικοῦν στὴ Λιβαθὼ καὶ ποὺ ἴσως ἔχουν ἀπὸ τοὺς Πρόννους τὴν καταγωγὴ ἢ καὶ ἀντίστροφα. Τὸ χωριὸ σημειώνεται στὴν ἀπογραφὴ τοῦ 1583 (βλ. Τσιτσέλη, Β', σ. 968) καὶ σωζότανε κατοικημένο μέχρι τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1953.

Στ. 2. Κυρία Θεοτόκος τῆς Ἄτρου. — Τὸ γνωστὸ μοναστήρι τῆς Κεφαλониᾶς ποὺ εἶναι χρονολογικὰ τὸ παλιότερο τοῦ νησιοῦ σημειωμένο στὸ Κτηματολόγιο τῆς λατινικῆς Ἐπισκοπῆς τὸ ΙΓ' αἰῶνα (βλ. Θ. Τζαννετάτου, Τὸ Πρακτικὸν τῆς Λατινικῆς Ἐπισκοπῆς Κεφαλониᾶς τοῦ 1264 καὶ ἡ Ἐπιτομὴ αὐτοῦ, Ἀθῆναι 1965, σ. 92). Μὲ περιπέτειες καὶ κλυδωνισμοὺς στάθηκε φωτεινὸς φάρος γιὰ τὴν περιοχὴ, στὰ δύσκολα χρόνια τῶν Φράγκων, τῶν Τούρκων, τῶν Βενετσιάνων καὶ τῶν Ἀγγλων. Συνεχίζει μέχρι σήμερα τὴν ἀκτινοβολία του καὶ ξεπερνώντας τὶς δυσκολίες τῶν καιρῶν ὑπόσχεται νὰ ζήσῃ, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸν ζῆλο ποὺ δείχνουν οἱ ἱερωμένοι ποὺ ἔχουν τὴν φροντίδα του. (Γιὰ τὸ μοναστήρι βλ. καὶ Τσιτσέλη, Β', σσ. 368 - 373).

Στ. 2. Διονύσιος Γιωργᾶνος. — Τὸν ἀναφέρει ὁ Τσιτσέλης σὰν ἡγούμενο τῆς μονῆς Ἄτρου τὸ 1647. Εἶναι ὅμως γνωστὸ ἀπὸ στοιχεῖα ποὺ ὑπάρχουν στὸν κώδικα τῆς μονῆς πῶς ἐγινε ἡγούμενος πολλὰς φορὲς (βλ. καὶ Τσιτσέλη, δ.π., σ. 373). Τὸ ἐπίθετο Γιωργᾶνος σωζότανε γιὰ χρόνια στὴ Σκάλα ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει σήμερα.

Στ. 3. Γεράσιμος Γιανούλης. — Τὸ ἐπίθετο δὲν τὸ συναντᾶμε στὴν Κεφαλониᾶ. Μάλλον ἀπὸ τὴν Ἀκαρνανία πρέπει νὰ ἦταν ἡ καταγωγὴ τοῦτου τοῦ μοναχοῦ.

Στ. 3. Μάξιμος Κουρνέλος. — Τὸ ἐπίθετο ἀπὸ τὸ ΙΣ' αἰῶνα σημειώνεται στὴν περιοχὴ τῶν Κορονῶν ὅπου καὶ χωριὸ Κουρνελᾶτα στὴν ἀπογραφὴ τοῦ 1583 (βλ. Τσιτσέλη, Β', σ. 669) ποὺ σωζότανε μέχρι τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1953.

Στ. 8. χαλαίπεδον. — Τὸ ὀριζόμενον συνήθως στὴν δημοτικὴ σὰν χάλασμα (-ατος) = ἐρείπιο σπιτιοῦ.

Στ. 8. Ἀράκλιον. — Γνωστὴ περιοχὴ τῶν Πρόννων τῆς Κεφαλониᾶς, ἐδαφολογικὰ στὸν τύπο τῆς κοιλάδας. Ἀκούγεται μέχρι σήμερα μὲ τὸ ὄνομα Ἀράκλι. Σὰν περιοχὴ «τοῦ Ἀρακλέως» εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὸν ΙΓ' αἰῶνα (βλ. Θ. Τζαννετάτου, δ.π.,

σ. 88). Για την περιοχή εκτενέστερα σέ Τ. Πάρις, Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη Γεωγραφικὴ Μονογραφία (Μεταφραστὴς Γ. Α. Παπανδρέου), ἐν Ἀθήναις 1892, σ. 185.

Στ. 9. Ἀφραγιά. — Τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ σημειώνεται ἀπὸ τὸν ΙΓ' αἰῶνα στὸ Κτηματολόγιον τῆς Λατινικῆς Ἐπισκοπῆς σάν «Ἀχραγεὺς» (ἀπαντᾷ στὴ γενικὴ «Ἀχραγέος») ὅπου καὶ μνημονεύεται ἡ ἐκκλησία του στὴ μνήμη τῆς Ἀγίας Εὐπραξίας (Εμπραξίας στὸ κείμενο τοῦ Κτηματολογίου), χωρὶς νὰ ξεκαθαρίζεται ἂν ἦταν ἐκεῖ χωριὸ ἢ περιοχή (βλ. Θ. Τζαννετάτου, ὁ.π., σ. 97). Ἀργότερα τὸ βρίσκουμε τὸν ΙΣ' αἰῶνα στὴν ἀπογραφὴ τοῦ 1583 (βλ. Τσιτσέλη, ὁ.π., σ. 669). Τὸ χωριὸ ὑπῆρχε μέχρι τὸ 1953, ἡ ἐκκλησία ὁμῶς τῆς Ἀγίας Εὐπραξίας, γκρεμισμένη καὶ ξαναχτισμένη ποιὸς ξέρει πόσες φορές, σώζεται μέχρι σήμερα.

Στ. 12-13. πατὰ Σταμάτης Δυτσαρόπουλος. — Ἀπὸ τὴν γνωστὴ οἰκογένεια τῆς Λιβαθῶς ποὺ σημειώνεται ἡ παρουσία της στὴν Κεφαλονιά ἀπὸ τις πρώτες δεκαετίες τοῦ ΙΣ' αἰῶνα καὶ ποὺ ἔδωσε τὸν δεῦτερο καὶ τρίτο ἐπίσκοπο Κεφαλονιάς καὶ Ζακύνθου ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνασύστασιν τοῦ Ὁρθόδοξου θρόνου ἀπὸ τοὺς Τόκους (βλ. Τσιτσέλη, Α', σ. 857).

Σρ. 15. Ἀθανάσης Πογγός. — Ἡ οἰκογένεια Πογγὸς πρέπει νὰ εἶναι ἀπὸ τις οἰκογένειες τῶν Stradioti ποὺ ἤλθαν στὸ Νησί μετὰ τὸ 1500 δὲν τὴν συναντᾷμε ὁμῶς στὰ ὀνόματα, ποὺ δίνονται ἀπὸ τὸν Σάθα καὶ ἄλλους ποὺ σημείωσαν ὀνόματα πολεμιστῶν στὴν Κεφαλονιά. Εἶναι βέβαιο πάντως ὅτι ὑπάρχει στὸ νησί ἀπὸ τὸ ΙΣ' αἰῶνα μιὰ καὶ μνημονεύεται νοτάριος μὲ τὸ ἐπίθετο αὐτὸ στὸν κώδικα τῆς μονῆς Ἰτροῦ ποὺ ἀναφέραμε πάρα πάνω, στὰ τελευταῖα χρόνια αὐτοῦ τοῦ αἰῶνα.

Στ. 16. Γιώργος Ἀνδριόλας. — Ἐκτός ἀπὸ τις πληροφορίες γιὰ τὸν νοτάριο ποὺ δώσαμε πάρα πάνω σημειώνουμε πῶς τὸ ἐπίθετο ὑπάρχει στοὺς Πρόννους ἀπὸ τὸ ΙΣ' αἰῶνα ὅπου καὶ χωριὸ Ἀνδριολάτα στὴν ἀπογραφὴ τοῦ 1583 (βλ. Τσιτσέλη, Β', σ. 668). Τὸ χωριὸ καὶ τὸ ἐπίθετο ὑπάρχουν μέχρι σήμερα. Ὁ ἀξιόλογος τυπογράφος τῆς Βενετίας Φραγκίσκος Ἀνδρεόλας ποὺ τὰ ἐκκλησιαστικὰ του ἰδίας βιβλία στίς πρώτες δεκαετίες τοῦ ΙΘ' αἰῶνα ξεχωρίζουν γιὰ τὴν ἐπιμελημένη ἐκδόσιν τους πρέπει νὰ ἔχη σχέση μὲ τοὺς Ἀνδριολάδες τῆς Κεφαλονιάς (βλ. Γ. Σ. Πλουμίδης, Τὰ ἐν Παδοῦν ἑλληνικὰ βιβλία, «Θησαυρίσματα» 5 (1968) 237.

Ἐγγραφο 3.

Κατάστιχο ἐγγράφων μονῆς Θεοτόκου τῆς Ἰτροῦ, φ. 43'

(ἀντίγραφο ἀπὸ ἔγγραφο τοῦ νοτάριου Γιώργου Σκληροῦ).

24 Γενάρη 1703

Περὶ ληψῆς. — Οἱ οἰκογένειες Ἀνδριόλα, Ἀνεμοδημήτρη καὶ Δευτεραίου ποὺ ἔχουν κτητορικὴ τους τὴν ἐκκλησίαν τῆς Θεοτόκου στὴ θέση Τραχόνια (Πρόννων) ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἐφημέριος σ' αὐτὴν ἀποφασίζουν τὴν προσήλωσίν της σάν μετοchioῦ στὴν μονὴ τῆς Θεοτόκου στὴν Ἰτρο. Ἔτσι ἡ ἐπιθυμία τῶν δωρητῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἰδίων τῶν συναδελφῶν νὰ μνημονεύονται καὶ νὰ ἀναφέρονται στὴν πρόθεσιν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῇ. Παίρνουν τὴν ἀπόφασιν νὰ στερηθοῦν ἀπὸ κάθε ἐξουσία πάνω στὸ μετόχι καὶ στὰ πράγματά του καὶ νὰ κυβερνιέται πλέον ἀπὸ τὸν προεστὸ καὶ τοὺς καλογέρους ποὺ θὰ βάζη ἐκεῖ ἡ μονή.

Οἱ πατέρες τῆς Ἰτροῦ ἀναλαβαίνουν τὴν ὑποχρέωσιν νὰ διατηροῦν

Ιερομόναχο καὶ καλόγερο πάντοτε καὶ νὰ μὴν πάρουν ἢ ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὸ μετόχι κτήματα ἢ πράγματα ποὺ ἦταν δικά του ἢ δωρεὰς τῶν χριστιανῶν σ' αὐτό. Ἀκόμη κάθε δεκαπεντάγουστο ποὺ γιορτάζει τὸ μετόχι τῇ μνήμῃ τῆς Θεοτόκου νὰ ἀνάβῃ τὸ μοναστήρι τρεῖς λαμπάδες σὲ τιμὴ τῶν τριῶν οἰκογενειῶν ποὺ νὰ καίνε σ' ὅλη τὴ λειτουργία. Νὰ μπορῇ ἐπίσης ὅποιος ἀπὸ τὶς τρεῖς οἰκογένειες θελήσει νὰ γίνῃ ἱερέας ἢ μοναχὸς ἐλεύθερα νὰ «προσηλωθῇ» θεωρούμενος ἀδελφὸς καὶ στὴ μονὴ καὶ στὸ μετόχι. Ὁ ἱερομόναχος καὶ ὁ καλόγερος τοῦ μετοχιοῦ θὰ συνοδεύουν ὅποιον ἀπὸ τὶς τρεῖς οἰκογένειες πεθαίνει μὲ εἰδικὴ τάξη. Καὶ τελευταῖα ὅποιος ἀπὸ τοὺς συναδελφούς τῶν τριῶν οἰκογενειῶν θελήσει νὰ βάλῃ τὸ παιδί του στὸ μοναστήρι νὰ μάθῃ γράμματα τοῦτο θὰ γίνεταί χωρὶς καμμιὰ πληρωμὴ ἀπὸ τοὺς γονεῖς μόνο τὰ παιδιά θὰ ἔχουν τὴν τροφὴ τους καὶ ροῦχα τους. Ἀμοιβαῖα εὐχαριστημένοι ἀπὸ ὅσα συμφωνηθῆκανε πάρα πάνω θὰ ὑπογράψουν ὅσοι ξέρουν γράμματα.

Μαρτυροῦν στὴ σειρά ὁ παπᾶ Λαμπρινὸς Σκούρδας, ὁ signor Σπύρος Καμπίτζης, ὁ ἱερομόναχος Ἀνθίμος Πογγόης καὶ ἡγούμενος τῆς μονῆς τῆς Ἄτρος, ὁ ἱερομόναχος Ζηνόβιος Μαζαράκης, ὁ signor Τζαννέτος Καμπίτζης πληρεξούσιος ἐπίτροπος τοῦ μοναστηριοῦ, ὁ Θεοδόσης Ἀνδριόλας ποὺ ὑπογράφει καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους τῆς οἰκογενείας του καὶ ὁ Δημήτρης Δευτεραῖος ποὺ ὑπογράφει ἐπίσης καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους τῆς δικῆς του οἰκογενείας.

Τὸ ἔγγραφο :

1703 γεναρῖον 24 τὴν σήμερον παρὸν ἐδρισκόμενοι οἱ συναδελφοὶ καὶ νυκοκυρεοὶ τῆς ¹ Κυρίας ἡμῶν Θεοτόκου ὀνόματι Τραχόνια, Ἀνδριωλέων καὶ Ἀνεμοδημητρεῶν, καὶ Δευτεραίων ² ἐπειδὴ καὶ εἰς τὴν αὐτὴν ἐκκλησίαν νὰ ἀφήσανε πολὺτάτοι χριστιανοὶ ψυχικά, καὶ ἔλεη|³ μυσύνας, διὰ νὰ ἔχουνε τὸ μνημόσυνον καὶ εἰς τὸ παρὸν νὰ εἶναι πρίβοι διὰ λειτουργ|⁴ γόν, καὶ ἐφημέριον τῆς ἐκκλησίας, καὶ πράγμα τους πηγαίνει δεμάλ. Διὰ τοῦτο οἱ ⁵ ἄνωθεν συναδελφοὶ θέλουν καὶ ὀρίζουν καὶ προσηλώνουν καὶ παντελῶς ἐλευθερώνουν ⁶ τὴν ἄνωθεν ἐκκλησίαν μὲ ὅλα τῆς τὰ δικαιώματα, εἰς τὸ μοναστήριον τῆς ὑπερα|⁷ γίας Θεοτόκου ἐπονομαζομένην Ἄτρον, διὰ μετόχη τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου διὰ νὰ ἔχουν ⁸ οἱ ἄνωθεν συναδελφοί, καὶ οἱ γονεῖς τους τὸ μνημόσυνον νὰ γράφονται εἰς τὴν πρόθεσιν, ⁹ ¹⁰ τὸσον στὸ μοναστήρι, ὡς σὰν καὶ εἰς τὴν ἄνωθεν ἐκκλησίαν νὰ ἔχουν τὸ μνημόσυνον εἰς α|¹¹ παντας αἰῶνας. Μὴν ἡμπορῶντας πλέον νὰ ἐξουσιάζουν τίποτες ἀπὸ τὴν αὐτὴν ¹² ἐκκλησίαν τῷ ποτὲ καιρῷ, οὔτε νὰ βάνουν καμμία διαφορὰν, ὅξου ἀπὸ τῆς ἄνωθεν ¹³ κοινδιζῶναις. μόνον ὁ προεστός καὶ οἱ μοναχοὶ ὁποῦ εὐρίσκονται εἰς τὸ ἄνωθεν μον|¹⁴ ναστήρι, νὰ ὀρίζουν, καὶ νὰ ἐξουσιάζουν τὴν αὐτὴν ἐκκλησίαν, ἡγουν τὰ Τραχόνια, τὸσον ¹⁵ αὐτὴν, ὡς σὰν καὶ τὸ πρά-

γμα της ὁθεν καὶ ἀνευρίσκεται. με τοιοῦτον τρόπον. |¹⁶ Νὰ εἶναι ὀμπλιγάδον τὸ μοναστήρι νὰ βάνη Ἱερομόναχον, καὶ καλόγυρον εἰς τὴν αὐτὴν |¹⁷ ἐκκλησίαν νὰ εὐρίσκονται εἰς ἅπαντας αἰώνας. Ἀκόμα νὰ μὴν ἡμπορεῖ κανε|¹⁸νας ἀπὸ τοὺς προεστοὺς τοῦ μοναστηρίου νὰ πέρνουν κανένα πρᾶγμα ἐκκλησία|¹⁹στικὸν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, τόσον ἀπὸ ἐκεῖνα ὅπου εὐρίσκονται εἰς τὸ παρόν, |²⁰ ὡς σὰν ἐκεῖνα ὅπου εἶχανε φέρει οἱ χριστιανοὶ τὸν πᾶσα καιρόν, ὅξου ἀπὸ φροῦτα. |²¹ Καὶ νὰ εἶναι ὀμπλιγάδον τὸ μοναστήρι πᾶσα χρόνον, νὰ δίνη τὴν ἡμέραν τῆς Πα|²²ναγίας τὸ δεκαπενταγυροστον εἰς τὴν μνήμην της τῶν ἁνωθεν ἀδελφῶν τρεῖς |²³ λαμπάδες, ἦγουν Ἀνδριωλάδων, καὶ Ἀνεμοδημιτρώων, καὶ Δευτερώων, κάρτου μισοῦ |²⁴ ἢ μία, νὰ τῆς κρατοῦν ἀναμέναις ἀπὸ ἀρχῆς τῆς λειτουργίας, ἕως νὰ τελιωθεῖ. |²⁵ Καὶ ὅποιος ἀπὸ τοὺς συναδελφούς ἤθελεν ὑπάγη εἰς τὸ μοναστήρι διὰ νὰ γένη ἱερέας |²⁶ ἢ μοναχός, νὰ ἡμπορεῖ νὰ πηγένη, καὶ νὰ ἐγρικέται ἀδελφός καὶ οἰκοκύρης, |²⁷ ὡς σὰν καὶ τοὺς ἐπίλοιπους, τόσον εἰς τὸ μοναστήρι, ὡς σὰν καὶ εἰς τὸ μετόχι. |²⁸ Καὶ ὅποιος ἀπὸ τοὺς συναδελφούς ἤθελεν ἀποθάνει, νὰ εἶναι ὀμπλιγάδος ὁ Ἱερο|²⁹μόναχος καὶ καλόγηρος, νὰ πηγαινουν με σταυρὸν καὶ μανοῦάλια νὰ τότε συντρο(φ. 43^v) |³⁰φεύουνε νὰ τὸν πέρνουνε εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Καὶ ὅποιος ἀπὸ τοὺς συναδελφούς ἤθελε θελήσῃ |³¹ νὰ βάλλῃ παιδί του νὰ μάθῃ γράμματα, νὰ μὴν ἡμποροῦν νὰ τοὺς γυρεῦν πηρωμὴν, |³² μόνον με τὴν ἐξοδιά του. καὶ ἐτζί ἐμεινανε εὐχαριστημένοι τὰ δύο μέρη, καὶ θέλουν βε|³³βαιώσῃ ὅσοι ἠξέβουν γράμματα. Εἰς μαρτυρίας τοῦ ὁσιωτάτου ἱερέως παπᾶ κυρ Λαμπρινοῦ |³⁴ Σκοῦρδα καὶ εὐγενῆ S(ignor) Τζανέτου Καμπίτζη ὡς προκουρατόρος, καὶ εὐγενῆ S(ignor) Σπύρου Καμ|³⁵πήτζη καὶ θέλουν βεβαιώσουν τὰ μέρη.

|³⁶ Λαμπρινὸς Ἱερεὺς ὁ Σκοῦρδας καὶ πνευματικὸς μαρτυρῶ ὡς ἁνωθεν.

|³⁷ Σπύρος Καμπίτζης μαρτυρῶ τὰ ἁνωθεν.

|³⁸ Ἀνθημὸς Ἱερομόναχος ὁ Πογγός καὶ ἡγούμενος τοῦ ἁνωθεν μοναστηρίου βεβαιῶνω τὰ ἁνωθεν.

|³⁹ Ζηρόβιος Ἱερομόναχος Μαζαράκης βεβαιῶνω τὰ ἁνωθεν.

|⁴⁰ Τζανέτος Καμπίτζης προκουρατόρος τοῦ ἁνωθεν μοναστηρίου, βεβαιῶνω τὰ ἁνωθεν.

|⁴¹ Θεοδώσης Ἀνδριώλας βεβαιῶνω ὡς ἁνωθεν καὶ ὑπογράφω καὶ διὰ τοὺς ἐπίλοιπους ἐδικούς.

|⁴² Δημήτρης Δευτερέος βεβαιῶνω καὶ ὑπογράφω καὶ διὰ τοὺς ἐδικούς μου.

|⁴³ Γιώργος Σκληρὸς Νοτάριος.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Στ. 2. *Κυρία Θεοτόκος* *ὀνόματι Τραχόνια*. — Τὸ τοπωνύμιον *Τραχόνια* στὸ Ἀράκλι τῶν Πρόννων εἶναι πιθανότατα τὸ ἴδιο μὲ τὸ ἀναφερόμενον «τοῦ Τράχονος» σὲ στίχο 935 τοῦ Πρακτικοῦ τῆς Λατινικῆς Ἐπισκοπῆς τὸν ΙΓ' αἰῶνα (βλ. Τζαννετάτου, δ.π., σ. 89). Ἡ ἐκκλησία στὴ μνήμη τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου πρέπει νὰ κτίσθηκε τὸν ΙΣ' αἰῶνα χωρὶς νὰ ἔχουμε ὅμως συγκεκριμένη μαρτυρία γι' αὐτό, μιά καὶ τὸ παλιότερον ἔγγραφο ποὺ μνημονεύεται στὸν κώδικα ποὺ σώθηκε εἶναι τοῦ 1610 (βλ. Γ. Πεντιόγλου, δ.π., σ. 354). Σωζότανε μὲ τοὺς καλογέρους τῆς καὶ τὰ κελλιά τῆς μέχρι τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1953. Σήμερα ξαναχτισμένη μιά μικρὴ ἐκκλησία θυμίζει τὴ θέση, ὅπου ἦταν ἄλλοτε τὸ ἀξιόλογο αὐτὸ μετόχι τῆς Ἀτροῦ.

Στ. 2. *Ἀνδριολέων*. — Γιὰ τὴν οἰκογένεια Ἀνδριόλα μιλήσαμε στὴν τελευταία σημείωση τοῦ προηγούμενου ἐγγράφου.

Στ. 2. *Ἀνεμοδημητρεῶν*. — Ἡ οἰκογένεια Ἀνεμοδημητρη σημαντικὴ στὰ χρόνια τῆς βενετοκρατίας (ἡ παράδοση μνημονεύει χωριὸ Ἀνεμοδημητρεῶν στὴν περιοχή τοῦ Ἀρακλιοῦ κοντὰ στὰ Ἀνδριολάτα) δὲν σώζεται ἀπὸ πολλὰ χρόνια στὸ νησί (βλ. Τσιτισέλη, Α', 902).

Στ. 2. *Δευτεραίων*. — Ἡ οἰκογένεια ὑπάρχει στὴν περιοχή τῆς Σάμης καὶ τῶν Πρόννων ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ ΙΖ' αἰῶνα, ὅπως σημειώσαμε σὲ διάφορα ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς ἀνέκδοτα στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Νησιοῦ. Ποιά ὅμως ἡ σχέση τῆς μὲ τὸν «Δευτεραίων» σὲ στίχο 315 τοῦ Πρακτικοῦ τῆς Λατινικῆς Ἐπισκοπῆς (βλ. Τζαννετάτου, δ.π., σ. 51) ἢ τὸν «Depfteropuli» τῶν κτημάτων τοῦ Νικόλα Acciaiuoli (βλ. J. Longnon καὶ P. Topping, Documents sur le régime des terres dans la Principauté de Morée au XIVe siècle, Paris 1969, σ. 49), δὲν μπορεῖ νὰ εἰπωθῇ χωρὶς νὰ ὑπάρξουν τραβηγμένες ἐρμηνεῖες. Ἡ οἰκογένεια ὑπάρχει μέχρι σήμερα στὴν περιοχή τῆς Σάμης καὶ ἐπίσης στὴν Ἰθάκη.

Στ. 4. *πρίβοι*. — Ἀπὸ τὸ *privo* = στερημένος, -οι.

Στ. 5. *δεμάλ*. — Ἀπὸ τὸ *de mal* = τοῦ κακοῦ (μὲ τὴν ἔννοια : χωρὶς νὰ πραγματοποιηθῇ τὸν προορισμὸ του).

Στ. 7-8. *ὑπεργία Θεοτόκος ἐπονομαζομένη Ἀτρος*. — Βλέπε σημείωση 2 τοῦ προηγούμενου ἐγγράφου.

Στ. 8. *μετόχι*. — Κατὰ τὴν καθιερωμένη ἀντίληψη στὴ μεσαιωνικὴ καὶ δημοτικὴ ἐκφραση εἶναι κτῆμα μονῆς, ἔξω ἀπὸ τὴν περιοχή τῆς (βλ. καὶ Δ. Δημητράκου, Νέον ὀρθογραφικὸν ἐρμηνευτικὸν λεξικόν, Ἀθῆναι 1964, σ. 827).

Στ. 13. *κονδιζιόναις*. — Ἀπὸ τὸ *condizione* = ὁρος.

Στ. 23 *κάττον μισοῦ*. — Εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ *κουάρτο μισό* = μισὸ τέταρτο τῆς λίτρας (βλ. Α. Ζώη, δ.π., τόμος Β', σ. 225).

Στ. 33-34. *Παπᾶ Λαμπρινὸς Σκούρδας*. — Ἐπίθετο ποὺ δὲν τὸ συναντᾶμε ἄλλοι στὴν Κεφαλονιά. Πιθανότατα ξενοφερμένο — ἴσως ἀπὸ τὴν ἀπέναντι Ἀκαρνανία — στὴν περιοχή. Μᾶλλον εἶναι Σκούρτας, ὅπως τὸ βρίσκουμε στὸ ἔγγραφο ποὺ ἀκολουθεῖ.

Στ. 34. *Signor Τζανέτος Καμπίτζης προκουρατόρος*. — Τὸ ἐπίθετο γνήσιο βυζαντινὸ δὲν τὸ συναντᾶμε στὸ κτηματολόγιο τῆς Λατινικῆς Ἐπισκοπῆς τὸ ΙΓ' αἰῶνα. Ἰσως ὅμως ἔχει σχέση μὲ τὸ τοπωνύμιον Cambisi (σωστό διάβασμα του, «Καμπίζη») ποὺ σημειώνεται στὰ κτήματα τοῦ Νικόλα Acciaiuoli στὴν Κεφαλονιά τὸν ΙΔ' αἰῶνα (βλ. J. Longnon, P. Topping, δ.π., σ. 59). Τὸν ΙΣ' αἰῶνα ὑπάρχει στὶς Κεραμιές καὶ στοὺς Πρόννους ὅπως διαβάζουμε σὲ ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς. Ἀργότερα καὶ χωριὸ Καμπιτοῦτα στοὺς Πρόννους ἀλλὰ καὶ συνοικισμὸς μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ στὶς Κεραμιές μέχρι

τὰ τελευταία χρόνια. Καμπισάτα σάν χωριό στὴν Λιβαθὼ μνημονεύει, ἀπὸ ἔγγραφο τοῦ 12' αἰῶνα καὶ ὁ Ν. Μοσχονᾶς, ποὺ ἴσως νὰ εἶναι τὰ Καμπισάτα τῶν Κεραμιῶν (βλ. Ν. Μοσχονᾶ, Φορολογικὲς μεταρρυθμίσεις στὴν Κεφαλληνία, Πρακτικά Τρίτου Πανιωνίου Συνεδρίου, τόμος Α', ἐν Ἀθήναις 1967, σ. 238). Ἡ οἰκογένεια σημειώνεται στὶς ἀρχοντικὲς τοῦ νησιοῦ τὸ 1593 ἔτσι ποὺ ἔχει τὴν ἐξήγησή του καὶ τὸ Signor ποὺ μπαίνει μπροστά ἀπὸ τὸ ὄνομα ἐδῶ (Π. Χιώτου, Ἱστορικὰ Ἀπομνημονεύματα, τόμος III, σ. 957). Πλούσια καὶ δυνατὴ μέχρι τὶς ἡμέρες μας ἔχει δωρήσει πολλὰς φορὲς κτήματα καὶ στὴν Ἄτρο καὶ στὸ μετόχι τῆς Τραχόνια, ὅπως διαβάζει κανεὶς στοὺς κώδικες ποὺ ὑπάρχουν στὴ μονή. Ἡ ιδιότητα τοῦ προκουρατόρου (ποὺ ἐδῶ εἶναι ὁ παλιὸς θεσμός τοῦ προστάτη καὶ ἐπίτροπου τῶν μοναστηριῶν) δείχνει τὴ δύναμη καὶ τὸ κύρος ποὺ εἶχαν οἱ Καμπιτζήδες στὴν περιοχὴ. Σημειώνουμε πῶς ὁ θεσμός τοῦ προκουρατόρου καταργήθηκε ἀπὸ τὸν γενικὸ προνοητὴ Σαγρέδο ὕστερα ἀπὸ τὶς καταχρήσεις ποὺ ἔγιναν πολλὰς φορὲς (βλ. Τσιτσέλη, Β', σ. 239).

Στ. 34-35. *Σπύρος Καμπιτζής*. — Καὶ αὐτὸς Signor ἀπὸ τὴν ἴδια οἰκογένεια τοῦ προηγούμενου, ἐγγράμματος, ἔτσι ποὺ ὑπογράφει καὶ αὐτός.

Στ. 38. *Ἀνθίμος ἱερομόναχος ὁ Πογγός*. — Ἡγούμενος τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Ἄτρος αὐτὴ τὴν ἐποχὴ. Μνημονεύεται καὶ ἀπὸ τὸν Τσιτσέλη στὸ κατάλογο τῶν ἡγούμενων τῆς μονῆς σάν ἡγούμενος τὸ 1719 (βλ. Τσιτσέλη, Β', σ. 373). Ἀπὸ τὸ ἔγγραφο τοῦτο βεβαιώνεται, πῶς ἦταν ἡγούμενος καὶ ἐνωρίτερα. Γιὰ τὴν οἰκογένεια, Πογγὸς βλέπε σημειώσεις τοῦ προηγούμενου ἐγγράφου.

Στ. 39. *Ζηρόβιος ἱερομόναχος ὁ Μαζαράκης*. — Ἀπὸ τὴν γνωστὴ οἰκογένεια τῶν Ἀλβανῶν Stradioti ποὺ ἐγκαταστάθηκε στὴν Κεφαλονιά τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 15' αἰῶνα (βλ. Τσιτσέλη, Α', σ. 370).

Στ. 41. *Θεοδόσης Ἀνδριάς*. — Γιὰ τὴν οἰκογένεια μιλήσαμε πάρα πάνω.

Στ. 42. *Δημήτρης Δευτεραῖος*. — Καὶ γιὰ τὴν οἰκογένεια αὐτὴ μιλήσαμε πάρα πάνω.

Στ. 43. *Γιώργος Σκληρὸς νοτάριος*. — Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πληροφορίες ποὺ δώσαμε σὲ ὑποσημείωση γιὰ τὴ νοταρικὴ του ιδιότητα σημειώνουμε ἐδῶ, πῶς ἡ οἰκογένεια τῶν Σκληρῶν ἐγκαταστάθηκε στὴν περιοχὴ τῶν Πρόνων, ὅπως φαίνεται, τὸν 15' αἰῶνα. Σημειώνουμε δύο νοτάριους τὸν Φραγκίσκο καὶ Γιώργο Σκληρὸ στὸν κώδικα τῆς μονῆς τῆς Ἄτρος καὶ κατοικοῦσαν στὸ χωριὸ Παλιορόγια τοῦ Ἀρακλιοῦ ποὺ σήμερὰ δὲν ὑπάρχει. Ἡ οἰκογένεια ἔχει ἐκλείψει ἀπὸ τὸ Νησί πρὶν πολλὰ χρόνια (βλ. Τσιτσέλη, Α', σ. 903).

Ἔγγραφο 4.

Κατάστιχο ἐγγράφων μονῆς Θεοτόκου τῆς Ἄτρος, φ. 69^ρ

(ἀντίγραφο ἀπὸ συμφωνία γραμμένη μὲ τὸ χέρι τοῦ ἡγούμενου τῆς μονῆς).

24 τοῦ Φλεβάρη 1762

Περὶ ληψῆς. — Συμφωνία ἡγούμενου, οἰκονόμου καὶ πατέρων τῆς μονῆς Ἄτρος μὲ Ἀνδρέα Σκούρτα Δεγαλέτο σχετικὴ μὲ γελάδια σεμπρικά τοῦ μοναστηριοῦ. Τὸ τριπλὸ μερίδιο τοῦ παραπάνω Ἀνδρέα Σκούρτα πρὸς τὸ ἓνα τῆς μονῆς παραχωρεῖ τὴν θέση του στὴ μισιακὴ σχέσῃ, μὲ ἀντίστοιχη ὑποχρέωση τῶν πατέρων νὰ μάθουν γράμματα τὸ παιδί τοῦ Σκούρτα, Νικολό. Τὸ παιδί μὲ ἐξοδα τοῦ μοναστηριοῦ πρέπει νὰ μάθῃ πινακίδια, ὀχτώηχο καὶ ψαλτήρι καὶ νὰ μπορῇ νὰ τὰ διαβάξῃ ὅπου καὶ ἂν

εἶναι γραμμένα. Κανένας περιορισμὸς δὲν μπαίνει στὸ χρόνο καὶ μόλις μάθει τὸ παιδί τὰ παραπάνω, τὸ μοναστήρι θὰ εἶναι ἐλεύθερο ἀπὸ κάθε ὑποχρέωση, μένοντας στὴ σχέση μισὸ μισὸ ὡς πρὸς τὰ γελάδια εἴτε διατηρηθεῖ εἴτε χαλάσει. Μαρτυροῦν τὰ πάρα πάνω ὑπογράφοντας ὁ Ἀνδρέας Σκούρτας, καὶ ὁ Οἰκονόμος τῆς μονῆς Ἰωάννης ἱερομόναχος Τρωγιάνος ποὺ ὑπογράφει καὶ γιὰ λογαριασμὸ τῶν ἄλλων πατέρων. Ὁ ἡγούμενος Εὐστάθιος ἱερομόναχος ὁ Τρωγιάνος ἔγραψε τὸ ἔγγραφο γιὰ λογαριασμὸ καὶ τῶν δύο μερῶν.

Τὸ ἔγγραφο :

1762. Φεβρουαρίου 24 τὴν σημερον ἡμεῖς οἱ κατωθεν ὑπογεγραμμένοι, ἡγούμενος καὶ οἰκονόμος τοῦ μοναστηρίου ¹ τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου ἀπὸ τὴν Ἄτρον, καὶ ἀπὸ ἕτερον μέρος οἱ πατέρες τῆς αὐτῆς μονῆς. καὶ ἀπὸ ἕτερον ² μέρος, ὁ παρὼν μ(ισέ)ρ Ἀνδρίας Σκούρτας Δεγαλέτος τοῦ ποτὲ παπὰ κϋρ Ἀνθίμου. τὰ ὁποῖα δύο μέρη, ἡγούμενος ³ οἰκονόμος καὶ πατέρες καὶ μ(ισέ)ρ Ἀνδρέας, ἐσυμφώνησαν οὕτως καὶ ποιοῦμεν τὸν παρὼν συμβιβασμὸν καὶ ἐπειδὴ ⁴ καὶ ὁ αὐτὸς μ(ισέ)ρ Ἀνδρίας νὰ εἶχε μιὰ σεμπριά μὲ τὸ ἄνωθεν μοναστήρι, ἡγουν κατὶ Ἀγελάδια, καὶ νὰ τὰ εἶχετε ⁵ ταρτιάρικα, ἡγουν νὰ ἐπέρη ὁ αὐτὸς μ(ισέ)ρ Ἀνδρίας τρία, καὶ τὸ μοναστήρι ἓνα. Τὴν σήμερον θέλει ὁ αὐτὸς μ(ισέ)ρ ⁶ Ἀνδρίας καὶ ὀμπλιγάρεται, καὶ τὰ βανη στὴν μέσην, μὲ τὸ μοναστήρι μισιακά. τὰ ὁποῖα νὰ τρέχουν πάντοτε ⁷ μισιακά μὲ τὸ αὐτὸ μοναστήρι. Ἐπειδὴ καὶ εἰς τὸ παρὼν νὰ εὐρίσκονται πέντε μικρὰ καὶ μεγάλα, ἡγουν ⁸ τὰ τρία ἀρσενικά καὶ τὰ δύο θηλυκὰ καὶ ὅτι ἄλο κεφάλη ἡγουν προσκάμωσιν εἶχε δοση ὁ θεὸς καὶ ἡ Πανα⁹ργία, νὰ ἡμποροῦν νὰ ἡμηράζουν εἰς τὴν μέσιν, καὶ τοῦτο διὰ πάντα νὰ τρέχει. Ἐξεκαθαρίζουν τὰ μέρη ὅτι ἐ¹⁰πειδὴ καὶ ὁ αὐτὸς μ(ισέ)ρ Ἀνδρίας, νὰ ἔχη ἓνα παιδί ὀνομαζόμενον Νικολόν, ὀμπλιγάρεται τὸ ἄνωθεν μο¹¹ναστήρι, νὰ τὸ πάρη νὰ τὸ μάθῃ τὰ Ἱερὰ γράμματα μὲ πᾶσαν του ἐξοδον, εἰς νὰ μάθῃ πινακίδια, ὀχτοίχι καὶ ψαλτήριον, νὰ ἡμπορεῖ νὰ διαβάξῃ σὲ πᾶσα χαρτί. Καὶ τὸν πᾶσα καιρὸν ὅπου εἶχε μάθῃ τὸ αὐτὸ ¹² παιδί νὰ διαβάξῃ ὡς ἄνωθεν τὰ γράμματα, μακάρη εἰς ἓνα χρόνον. νὰ εἶναι ὀμπλιγᾶδος ὁ αὐτὸς μ(ισέ)ρ Ἀνδρί¹³ας, νὰ πέρη τὸ παιδί του εἰς τὸ σπίτι του, νὰ μένῃ λύμπερον τὸ ἄνωθεν μοναστήρι. μὲ τοῦτο περόν, νὰ τρέ¹⁴χει ἡ ἄνωθεν σεμπριά εἰς ἅπαντας αἰώνας. ἡγουν εἰς τὰ Ἀγελάδια ὅπου ὡς ἄνωθεν δηλοῦμεν καὶ ὅποταν δὲν εἶχεν εὐχαριστάνει τὸ μοναστήρι εἰς τὴν ἄνωθεν σεμπριά, νὰ ἡμποροῦν νὰ τὰ ἡμηράζουν εἰς τὴν μέσην ¹⁵ τόσον μὲ τὸν ἄνωθεν μ(ισέ)ρ Ἀνδρία, ὡς σὰν καὶ μὲ τὴν κληρονομίαν του. καὶ οὕτως ἔμειναν εὐχαριστημένα τὰ ¹⁶ μέρη. εἰς μαρτυρίας τῶν κάτωθεν. βεβαιώνωντας καὶ ὁ ἄνωθεν μ(ισέ)ρ Ἀνδρίας ὑπὸ χειρὸς του.

¹⁷ Ἀνδρίας Σκούρτας βεβαιῶνω, καὶ ὀμπλιγάρομαι ὡς ἄνωθεν.

|¹⁹ Ἰωάννης Ἱερομόναχος ὁ Τρογιάνος καὶ οἰκονόμος τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου, βεβαιῶνω |²⁰ ὡς ἄνωθεν καὶ ὑπογράφω καὶ διὰ τοὺς πατέρες ἔσοντας, καὶ δὲν ἤξερον γραμματα.

|²¹ Εὐστάθιος Ἱερομόναχος ὁ Τρογιάνος, καὶ ἡγούμενος τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου, βαλμένος |²² ἀπὸ τοὺς ἄνωθεν πατέρες, καὶ μ(ισε)ρ Ἀνδρίαν ἔγραψα ὡς ἄνωθεν δηλοῖ τὸ παρόν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Στ. 3. Ἀνδρίας Σκούρτας Δεγαλέτος ποτὲ παπὰ κὺρ Ἀνθιμον. — Πρόκειται ὡς φησὶ γιὰ κάτοικο τοῦ χωριοῦ Δεγαλέτο καὶ πιθανώτατα συγγεγὴς μὲ τὸν Σκούρδα τοῦ προηγουμένου ἐγγράφου. Ὁ πατέρας τοῦ Ἀνθιμοῦ ἀγνωστος ἀπὸ ἄλλου.

Στ. 9. προσκείμεση. — Λέγεται ἔτσι ἡ γέννηση νέων ζώων στὰ οἰκόσιτα. Ἐκφραση πολὺ γνωστὴ στὴν Κεφαλονιά.

Στ. 14. περὸν. — Ἀπὸ τὸ *però* = ἐν τούτοις.

Στ. 19. Ἰωάννης Ἱερομόναχος ὁ Τρογιάνος. — Πρόκειται πιθανώτατα γιὰ τὸν ἀναφερόμενο ἀπὸ τὸν Τσιτσέλη σάν ἡγούμενο τῆς μονῆς ἀπὸ τὸ 1760 - 1762 (βλ. Τσιτσέλης, Β', σ. 373) καὶ πού ὁ ἀντιγραφὴς τοῦ κώδικα ὀνομάζει Ἀνανία (ὡς λανθασμένη γραφὴ τοῦ Ἰωαννίκιου). Μπορεῖ ὅμως νὰ πρόκειται καὶ γιὰ διαφορετικὰ πρόσωπα ἀφοῦ ὁ ἀντιγραφὴς τῶν ἐγγράφων τοῦ κώδικα Παρθένιος Φραγγάτος τοὺς ἤξερε καλὰ ζώντας μαζί τους. (βλ. καὶ Γ. Πεντόγαλου, ὁ.π., σ. 353). Ἡ οἰκογένεια Τρογιάνου ἢ Τρωϊάνου σημειώνεται ἀπὸ τὸ 15' αἰῶνα στὴν Κεφαλονιά ἀπὸ ἀνέκδοτα ἐγγραφα πού σημειώσαμε στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ νησιοῦ.

Στ. 21. Εὐστάθιος Ἱερομόναχος ὁ Τρογιάνος. — Καὶ ὁ Τσιτσέλης τὸν μνημονεύει τὸ 1763 σάν ἡγούμενο τῆς μονῆς (Τσιτσέλης, ὁ.π.) ἐνῶ ὁ ἀντιγραφὴς τοῦ κώδικα Παρθένιος Φραγκᾶτος μιλάει γιὰ Εὐγένιο (Πεντόγαλος, ὁ.π.). Τὸ τελευταῖο τοῦτο ὄνομα πιθανώτατα ἦταν τὸ κοσμικὸ του. Πρόκειται — πάντα κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παρθένιου Φραγκάτου — γιὰ θεῖο καὶ ἀνεψιὸ πού διαδοχικὰ ἔγιναν οἰκονόμοι καὶ ἡγούμενοι στὸ μοναστήρι. Στὸ ἐνδιαφέρον τους γιὰ τὰ πράγματα τῆς μονῆς ὀφείλεται ἡ ἀντιγραφὴ τῶν σκόρπιων ἐγγράφων σὲ κώδικα καὶ ἡ διευθέτησις μιᾶς σειρᾶς ζητημάτων τῆς μονῆς καὶ τῶν μετοχιῶν της ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ ἀντίγραφα στοὺς κώδικες Ἀτρου καὶ Τραχινίων.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Θ. ΖΩΡΑ
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου

ΑΝΕΠΙΓΡΑΦΑ ΑΠΟΦΘΕΓΜΑΤΑ (ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου)

Τὰ κατωτέρω ἐκδιδόμενα Ἀποφθέγματα περιέχονται εἰς κώδικα ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου, ὅστις καὶ πρῶτος περιέγραψεν αὐτόν¹. Ὁ κώδιξ οὗτος, ὑπ' ἀριθ. 23, γραφεὶς τὸν ΙΘ' αἰῶνα, εἶναι χαρτῶς, διαστάσεων 0,220 × 0,157 καὶ σύγκειται ἐκ 56 φύλλων. Περιέχει δὲ τὰ ἐκδιδόμενα Ἀποφθέγματα (φ. 2^ρ - 14^ρ), ἕτερα Ἀποφθέγματα «Ἐκ τοῦ Γουζέλη βιβλίον» (φ. 14^ν - 15^ν), «Γνωμικὰ δίστιχα» Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ἐν πρωτοτύπῳ καὶ ἐν μεταφράσει εἰς τὴν κοινὴν (φ. 15^ν - 21^ν), «Τοῦ αὐτοῦ μερικὰ ἐκ τῶν τετραστίχων» (φ. 21^ν - 23^ν), «Παραινέσεις τοῦ αὐτοῦ κατὰ ἀλφάβητον» (φ. 23^ν - 24^ν), Δαμασκηνοῦ ἀρχιερέως τοῦ Στουδίτου, «Συνάθροισις ἐκ τῶν παλαιῶν φιλοσόφων περὶ φύσεως καὶ ιδιωμάτων τινῶν ζώων» (φ. 25^ρ - 42^ρ), ποικίλα Ἐπιγράμματα (φ. 43^ρ - 44^ρ) καὶ δοκίμια συντάξεως Λεξικοῦ (φ. 1^ρ καὶ 56^ν)².

Εἰς τὸ φύλλον 55^ρ σημειοῦται : «1841, ἔτος παλαιό, Φλεβαρίου ὕστερη, ἐγίνηκα καλόγερος καὶ ὀνομάστηκα Δανιήλ»³. πιθανώτατα πρόκειται περὶ τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ κώδικος.

Τὰ κατωτέρω Ἀποφθέγματα ἔχουν καταγραφῇ ἄνευ προκαθορισμένης τινὸς σειρᾶς ἢ τάξεως· ἔχουν διατυπωθῇ εἰς κοινὴν διάλεκτον καὶ ἀφοροῦν εἰς ποικίλα θέματα, ἐξ ὧν τινὰ εἶναι γνωστὰ καὶ ἄλλοθεν, κατὰ τὴν αὐτὴν ἢ συγγενῇ διατύπωσιν.

Ἀποφθέγματά τινα ἐπαναλαμβάνονται ἐνίοτε κατὰ λέξιν, προφανῶς ἐξ ἀβλεψίας, ὥς :

Μακάριος εἶναι ἐκεῖνος, ὅπου ἀπὸ τὰ ἐλαττώματα τῶν ἄλλων διορθῶναι τὰ ἰδικά του.

1. Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν ἐν Ἀθήναις Βιβλιοθηκῶν πλὴν τῆς Ἐθνικῆς. Δ' Κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης Σπ. Π. Λάμπρου, Νέος Ἑλληνομνήμων 17 (1923) 298 ἐπ.

2. Τὰ ὑπόλοιπα κείμενα θὰ δημοσιεύσω εἰς προσεχῆ μελέτην.

3. Διόρθωσα σιωπηρῶς τὴν ὁλως ἐσφαλμένην ὀρθογραφίαν.

Ἐπίσης :

Εὐθὺς ὅπου ὁ ἄνθρωπος δίδεται εἰς ἀσέμνους ἡδονάς, χάνει τὴν ἐντροπήν.

Ἄλλοτε μερικά ἀποφθέγματα εἶναι τοῦ αὐτοῦ περιεχομένου, μὲ διαφορετικὴν ὁμῶς διατύπωσιν, ὥς :

Ἡ εὐμορφία τοῦ λόγου στέκεται εἰς τὴν συντομίαν.

καί : Ὅποιος ὁμιλεῖ ὀλίγα δείχνει σημεῖον φρονιμάδας.

καί : Περισσότερα γνώσις χρειάζεται καὶ ὀλιγώτερα λόγια, διατὶ πάντοτε ἓνας πολὺλογος λογίζεται ἄγνωστος.

Ἐπίσης :

Ὅταν σιμώνεις εἰς τοὺς μεγάλους, ἡ προσηγορία σου ἄς εἶναι σύντομος· σύντυχε ὀλίγον καὶ ἀναχώρησε γλήγορα.

καί : Μὴ κάμνεις μακρὰς συνομιλίας μὲ ἀνθρώπους, ὅπου εἶναι μεγαλύτεροί σου.

Ἐπίσης :

Ὅποιος σοῦ ἀνέφερε ἄλλουνοῦ τὰ ἐλαττώματα ἔχει σκοπὸν νὰ ἀναφέρῃ καὶ τὰ ἰδικά σου εἰς ἄλλους.

καί : Ἐκεῖνος ὅπου σοῦ ἀναφέρει τὰ καμώματα τῶν ἄλλων ἤξευρε πῶς ὁμοίως ἀναφέρει καὶ τὰ ἰδικά σου ἐλαττώματα εἰς τοὺς ἄλλους.

Ἐπίσης :

Δείχνει πῶς ἔχει καλὸν νοῦν ὅποιος ἐδιάλεξε καλὸν φίλον.

καί : Τὸ πλέον ἀκριβὸν καὶ πολὺτιμον ἀπόκτημα εἶναι ὁ πιστὸς φίλος.

Ἐπίσης :

Οἱ ἀδελφοί σου καὶ οἱ φίλοι σου εἶναι ἐκεῖνοι ὅπου σὲ βοηθοῦν εἰς τὰς ἀνάγκας σου.

καί : Θέλεις νὰ γνωρίσῃς ἓνα φίλον, δοκίμασέ τον εἰς καιρὸν ἀνάγκης, διατὶ τότε θέλεις τὸν καταλάβει, ἀλλ' ἐγὼ τοὺς ἐδοκίμασα καὶ δὲν τοὺς ἤῤῃρα πιστούς.

Ἐπίσης :

Ἡ γέννησις εἶναι πρόδρομος τοῦ θανάτου.

καί : Ἡ ζωὴ εἶναι ἓνας ὕπνος, ἀπὸ τὸν ὁποῖον δὲν ἐξυπνοῦμεν παρὰ μόνον τὴν ὥραν τοῦ θανάτου.

* *

Κατωτέρω καταχωρίζομεν τὰ ἐν λόγῳ Ἀποφθέγματα, ὥς ἔχουν ἐν τῷ χειρογράφῳ, μὲ σιωπηρὰν διόρθωσιν τύπων τινῶν γραφῆς :

1. 2^ο Πέντε πράγματα εἶναι τὰ πλέον ἀνωφελῆ εἰς τὸν κόσμον. Μία λαμπάδα ἀναμμένη τὸ μεσημέρι· ἓνα εὐμορφον πρόσωπον εἰς ἓνα τυφλόν· μία περισσὴ

βροχή εἰς μίαν ἐρημίαν ἢ εἰς μίαν ἄκαρπον πεδιάδα· μία πλουσιοπάροχος τράπεζα εἰς χορτασμένους ἀνθρώπους· καὶ ἡ ἀλήθεια ὅπου ἐπιστημονικῶς προβάλλεται εἰς ἓνα ἀμαθῆ.

Ὁ κόσμος καὶ ὁ παράδεισος ἤμποροῦν νὰ παρομοιασθοῦν μὲ δύο γυναῖκας, ὅπου ἔχουν ἓνα μόνον ἄνδρα, ὁ ὁποῖος ἀγαπᾷ περισσότερον τὴν μίαν παρὰ τὴν ἄλλην.

Ἐχε τὴν καρδίαν καθαρὰν καὶ παστρικὴν ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ· ὥς εἶσαι κοινῶς μὲ ὄλους εὐγενικούς· ὑποδούλωνε τὰ πάθη σου· ὑποτάσσου εἰς τοὺς ἀνωτέρους σου καὶ ὑπόφερε τὰ ἐλαττώματά τους· λάμβανε συμβουλὴν ἀπὸ τοὺς φρονίμους· ὥς εἶσαι γλυκὺς μὲ τοὺς ἐχθρούς σου, ἐδλαβῆς πρὸς τοὺς σοφούς, καὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀμαθῶν ὀλιγόλογος.

Ἡ ἐπιστήμη εἰς ἓνα νέον εἶναι ἓνα στεφάνι, καὶ ἡ σοφία ἓνα χρυσοῦν ἐγκόλπιον.

Εἶναι μεγάλη τρελάδα νὰ τρέξης ἔμπροσθεν εἰς ἓνα ὅπου δὲν σὲ κράζει· καὶ μεγαλότερα τρελάδα εἶναι νὰ ἀποκρίνεσαι χωρὶς νὰ σὲ ἐρωτᾷ τις· καὶ διπλασίως μεγαλωτάτη εἶναι νὰ καυχᾶσαι πῶς εἶσαι σοφός· χωρὶς νὰ ἔχῃς μάθησιν.

Οἱ βασιλεῖς περισσότερον χρειάζονται τὴν συμβουλὴν τῶν σοφῶν, παρὰ οἱ σοφοὶ τὴν χάριν τῶν βασιλέων.

† 2^ο Ἡ γέννησις εἶναι πρόδρομος τοῦ θανάτου.

Ἐπιμελοῦ ἐκ νεότητός σου νὰ ζητᾷς πάντοτε τὴν μάθησιν ἕως τέλους ζωῆς σου.

Ὁ σοφός δὲν ἤμπορεῖ νὰ εἶναι πτωχός.

Ἡ ἀρετὴ, ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ καλὴ μάθησις αὐτὰ μόνον εἶναι τὰ πράγματα ὅπου μᾶς κάμνουν τιμῆς ἀξιους.

Ἡ εὐμορφία τοῦ λόγου στέκεται εἰς τὴν συντομίαν.

Δὲν ἀξίζει τίποτε νὰ λέγῃς τὴν ἀλήθειαν ἐκεῖ ὅπου αὐτὴ δὲν ἐνεργεῖ.

Ἐνα φεῦσμα ὅπου ἔχει διὰ σκοπὸν τὴν εἰρήνην εἶναι πλεον ἄξιον ἀπὸ ἐκείνην τὴν ἀλήθειαν ὅπου προξενᾷ ἐπανάστασιν καὶ πόλεμον.

Ἡ συναναστροφὴ μὲ τὸν κόσμον σὲ ρίχνει εἰς πολλὰς κακίας.

Αὐξάνει ἡ φιλία ὅταν ἀνταμώνωνται οἱ φίλοι· πλὴν τοῦτο δὲν πρέπει νὰ γίνεται τόσον συχνά.

Ὅταν λάβῃς εὐεργεσίαν, μὴ φανῇς ταύτης ἀνάξιος μὲ τὸ νὰ μὴ δεῖξῃς εὐχαριστίαν.

Δὲν πρέπει νὰ μετρᾷς τὰ λόγια ἑνὸς ἀνθρώπου βαρετοῦ καὶ κακῆς γνώμης.

Ὅταν εἶσαι χαρούμενος, δὲν πρέπει νὰ ζητᾷς ἄλλην ἐκδίκησιν ἐναντίον ἐκείνου ὅπου σὲ φθονεῖ, διατὶ τὸν φθάνει ἡ λύπη ὅπου ἔχει διὰ τὴν χαρὰν σου.

Πολλὲς φορὲς κοπιᾶζομεν πολλὰ διὰ νὰ κατορθώσωμεν καμμίαν ὑπόθεσιν, ἔπειτα ἄλλο δὲν κερδαίνομεν ἀπὸ αὐτὴν παρὰ λύπην καὶ πίκραν.

1. 3^ε Ἀγκαλιὰ καὶ ἡ ὑπομονὴ εἶναι πικρά, ὅμως ὁ καρπὸς τῆς εἶναι γλυκύς. Πλέον ἐνοχλητικὸν πρᾶγμα εἶναι νὰ ὑπηρετᾷς ἓνα ἄρρωστον παρὰ νὰ εἶσαι ἄρρωστος.

Μὴ ἔχεις οἰκειότητα μὲ τὸν ἀκαμάτην, διατι ὁ κακὸς φθείρει εὐκολὰ τὸν καλόν· δὲν βλέπεις πῶς ἡ φωτὶα ἀλλάσσεται εἰς στάκτην;

Τοῦ κακοῦ ἀνθρώπου, καθὼς καὶ τοῦ καλοῦ σκύλου, πρέπει νὰ φοβᾷσαι περισσότερον τὴν σιωπὴν παρὰ τὴν φωνήν.

Ἦμπορεῖ νὰ ζήσῃ τινὰς χωρὶς ἀδελφόν, μὰ δὲν ἦμπορεῖ νὰ ζήσῃ χωρὶς φίλον.

Ὅσον ἦμπορεῖς, ὀλιγώτερα ἄσπρα δάνειζε τὸν φίλον σου, διὰ νὰ μὴ ἔλθῃς εἰς κίνδυνον νὰ τοῦ τὰ ζητήσῃς. Εἰ δὲ ἔχεις χρέος νὰ τὸν δανείσῃς, λόγιασαι πῶς τὰ ἐχάρισες καὶ μὴν τὰ γυρεύσῃς πλέον, ἀλλὰ πρόσμενε νὰ σοῦ τὰ ἐπιστρέψῃ αὐτός του.

Δείχνει πῶς ἔχει καλόν νοῦν ὁποῖος ἐδιάλεξε καλόν φίλον.

Ὁ φρόνιμος ἐχθρὸς εἶναι πλέα ἀξιέπαινος ἀπὸ τὸν τρελὸν φίλον.

Ἦμπορεῖς νὰ γνωρίσῃς εἰς μίαν ἡμέραν τὰ ἔξωθεν τοῦ ἀνθρώπου· ἀρμὴ τὴν κακίαν τῆς καρδίας του δὲν ἦμπορεῖς νὰ τὴν γνωρίσῃς μὲ πολλοὺς χρόνους.

Φυλάσσου ἀπὸ τὸν μεγάλον ἀφ' οὗ τὸν γελάσῃς, ἀπὸ τὸν τρελὸν ἀφ' οὗ τὸν περιπαίξῃς, ἀπὸ τὸν φρόνιμον ἀφ' οὗ τὸν βλάψῃς καὶ ἀπὸ τὸν κακὸν ἀφ' οὗ κάμῃς φιλίαν μὲ λόγον του.

Καλύτερα νὰ εἶσαι μόνος παρὰ κακὰ συντροφιασμένος.

1. 3^ν Τὸ πλέον ἀκριβὸν καὶ πολύτιμον ἀπόκτημα εἶναι ὁ πιστὸς φίλος.

Δὲν πρέπει νὰ φοβᾷσαι ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ μέρος ὅπου φυλάγεσαι, ἀλλὰ μάλιστα ἀπὸ τὸ μέρος ὅπου λογιάζεις πῶς νὰ εἶσαι σίγουρος.

Ὅσο πλέον ὁ ἐχθρὸς φαίνεται ταπεινός, πρόσχαρος καὶ ἥμερος, τόσον περισσότερον πρέπει νὰ μὴ θαρροῦναι εἰς τοῦ λόγον του.

Κάθε μεγάλη ἐχθρα ἦμπορεῖ νὰ χαλασθῇ μὲ τὴν συνήβασιν, ἡ δὲ ἐχθρα τοῦ φθονεροῦ δὲν χαλᾷται.

Δύο λογίων ἄνθρωποι δὲν εὐχαριστοῦνται ποτέ· ἐκεῖνοι ὅπου ζητοῦν τὰς ἐπιστήμας καὶ ἐκεῖνοι ὅπου συμμαζώνουν πλούτον.

Οἱ ἀναστεναγμοὶ τῶν ἀδικουμένων δὲν εἶναι ἀνωφελεῖς.

Ὁ ἀνάσθητος ἄνθρωπος καὶ ἀμαθὴς εἶναι γεμᾶτος ἑπαρσιν.

Ὅποιος σοῦ ἀνάφερε ἀλλουνοῦ τὰ ἐλαττώματα ἔχει σκοπὸν νὰ ἀναφέρῃ καὶ τὰ ἰδικά σου εἰς τοὺς ἄλλους.

Δὲν εἶναι παρᾶξενον ἀνίσως καὶ ὁ ἀμαθὴς μὲ τὰς φλυαρίας του ρικᾷ καμμίαν φορὰν τὸν σοφόν, διατι καὶ ὁ σμυρῖτης, ὁ κοινῶς λεγόμενος σουπ-παρᾶς, φθείρει τὰ πολύτιμα λιθάρια.

Δὲν εἶναι δίκαιον νὰ λέγωμεν πῶς ὁ αἰὼν τοῦτος διεφθάρη, διατι δὲν διεφθάρη ὁ αἰὼν, ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι τοῦ αἰῶνος τούτου διεφθάρησαν.

Ὁ κόσμος εἶναι ὡσάν ἓνα ξενοδοχεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ ὁδοιπόρος σήμερον κοιμᾶται καὶ αὔριον μισσεύει.

Τὰ δάκρυα εἶναι ἄρματα τῶν ἀδυνάτων.

1. 4^τ Δὲν πρέπει νὰ καταφρονῶμεν τοὺς ἀνθρώπους, βλέποντάς τους δυστυχι-
σμένους καὶ καταφρονημένους, διατὶ καὶ ἡ μέλισσα εἶναι ἓνα ζώσιον ποτα-
πὸν εἰς τὸ φαινόμενον, ὅμως τὸ κοφίνι της δίδει πλουσιοπάροχον τὸ μέλι.

Ὁ ἄνθρωπος ὁποῦ δὲν ἔχει νοῦν γνωρίζεται ἀπὸ ἑξὶ σημάδια: θυμῶνε-
ται χωρὶς αἰτίαν· λέγει λόγια ὁποῦ δὲν ἀξίζουν τίποτε· ἐμπιστεύεται εἰς κάθε
λογῆς ἀνθρώπων· μεταβάλλεται ὅταν δὲν εἶναι χρεῖα νὰ μεταβληθῇ· ἀνακατώ-
νεται εἰς ἐκεῖνα ὁποῦ δὲν τὸν πρέπουσιν· καὶ δὲν ἠξεύρει νὰ διακρίνῃ τὸν φίλον
ἀπὸ τὸν ἐχθρόν.

Μακάριος εἶναι ἐκεῖνος ὁποῦ ἀπὸ τὰ ἐλαττώματα τῶν ἄλλων διορθώνει
τὰ ἰδικά του.

Μὴ συναναστρέφεσαι μὲ τὸν ἀμαθῆ ὁποῦ λογιᾶζει πῶς εἶναι σοφός.

Μία μόνον ἡμέρα ἐνὸς σοφοῦ ἀξίζει περισσότερον ἀπὸ ὅλην τὴν ζωὴν
τοῦ ἀμαθοῦς.

Ὁ σοφός, ὑστερημένος ἀπὸ τὰ ἀναγκαῖα, εἶναι πλέον ἀξιολύμητος ἀπὸ
τὸν ἀμαθῆ, ὁποῦ δὲν τοῦ λείπει τίποτε.

Ὁ μαθητής, ὁποῦ διαβάζει χωρὶς τὸ θέλημά του, εἶναι ὅμοιος μὲ ἓνα
ἀγαπητικόν, ὁποῦ δὲν ἔχει ἄσπρα. Ὁ ὁδοιπόρος, ὁποῦ δὲν ἔχει καλὴν στόχα-
σιν, εἶναι ὡσάν ἓνα πουλὶ χωρὶς πτερὰ. Ὁ σοφός, ὁποῦ δὲν μεταχειρίζεται
ἐκεῖνο ὁποῦ ἠξεύρει, εἶναι ὡσάν ἓνα δένδρον χωρὶς καρπόν. Καὶ ὁ δεοβίσης,
χωρὶς μάθησιν, εἶναι ὡσάν ἓνα σπῖτι χωρὶς θύραν.

Ἕνας γραμματισμένος περισσότερον λογιᾶζει ἓνα γνωμικὸν ἐνὸς σοφοῦ
παρὰ ἓνα θησαυρόν.

Ἡ σοφία εἶναι μία τρελάδα σιμὰ εἰς τοὺς μωρούς, καθὼς καὶ ἡ τρελάδα
εἶναι μωρία σιμὰ εἰς τοὺς φρονίμους.

1. 4^τ Ὁ τρελὸς μὲ τὴν τρελάδα του κάμνει ἐκεῖνο, ὁποῦ κάμνει καὶ ὁ σοφὸς
μὲ τὴν φρονιμάδα του.

Εἰς τοῦτον τὸν κόσμον τιμοῦνται ἐκεῖνοι ὁποῦ δὲν εἶναι ἄξιοι τιμῆς, καὶ
καταφρονοῦνται οἱ ἄξιοι ἄνθρωποι. Διὰ τοῦτο ὁ κόσμος εἶναι παρόμοιος μὲ
τὴν θάλασσαν, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ μαργαριτάρι βυθίζεται καὶ τὸ φοφῆμι πλέει
ἐπάνω εἰς τὸ νερόν.

Ὁ τρελὸς ἔχει τὴν καρδίαν του εἰς τὸ στόμα, καὶ ὁ φρόνιμος ἔχει τὴν
γλῶσσαν του εἰς τὴν καρδίαν.

Ὁ βαθμὸς τῆς μαθήσεως εἶναι ὑψηλότερος ἀπὸ ὅλους τοὺς βαθμοὺς τῶν
ἄλλων ἀξιομάτων.

Εὐκολώτερα γίνεται ὁ κόραξ ἄσπρος παρὰ νὰ ἡμπορέσῃ νὰ γένῃ σοφός
ὁποῦς γινεῖται νὰ μάθῃ χωρὶς ἐπιμέλειαν.

Ὅταν δὲν ἔχῃς σιμὰ σου σοφοὺς ἀνθρώπους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους νὰ ἡμπο-

ρῆς νὰ μάθης, μάνθανε ἀπὸ τοὺς ἀμαθεῖς, στοχαζόμενος τὰ ἐλαττώματά τους, διὰ νὰ μὴ ξεπέσης εἰς αὐτά.

Τὰ ἄτακτα ἦθῃ εἶναι μίᾳ μέθῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους.

Εἰς ὅποιον σπῖτι εἰσέλθῃς, ἅς εἶσαι κύριος καὶ τῶν ὀμμάτων σου καὶ τῆς γλώττης σου.

Μὴ κοινολογήσεις τὸ μυστήριόν σου μήτε εἰς γυναῖκας, μήτε εἰς παῖδιά.

Εἶναι ἔξι πράγματα ἐπάνω εἰς τὰ ὁποῖα δὲν πρέπει νὰ θεμελιώνης τὰς ἐλπίδας σου : ἡ σκιὰ μιᾶς μικρᾶς νεφέλης, διατὶ διαβαίνει· ἡ φιλία τῶν κακοτρόπων, διατὶ περᾶ ὥσάν ἀστραπή· ἡ ἀγάπη τῶν γυναικῶν, διατὶ παύει με
 1. 5^ο κάθε παραμικρὰν ἀφορμὴν· ἡ εὐμορφία, διατὶ εἰς τέλος ἀφᾶρξίται, με ὅλον ὅπου εἶναι ἡ πλέον τελεία· τὰ ψεύτικα ἐγκώμια, διατὶ καταντῶσιν εἰς τὸ οὐδέν· καί, τέλος πάντων, τὰ πλούτη καὶ τὰ καλὰ τούτου τοῦ κόσμου, διατὶ φθείρονται.

Ἡ ζωὴ εἶναι ἕνας ὕπνος, ἀπὸ τὸν ὅποιον δὲν ἐξυπνοῦμεν παρὰ μόνον τὴν ὥραν τοῦ θανάτου.

Ἡ ἐνθύμησις τῆς νεότητος δὲν φέρει ἄλλο πᾶρεξ πίκραν.

Ἡ μνήμη εἶναι πλέα ἀξιολύπητος ἀπὸ ἕνα μέγαλον σωρὸν βιβλίων.

Αἱ ἐπιστῆμαι καὶ τὰ εὐμορφα μαθήματα χωρὶς πράξιν εἶναι ὥσάν ἡ κερήθρα, ὅπου δὲν ἔχει πλέον μέλι, ὥσάν ὁ λόγος, ὅπου δὲν ἀποτελεῖ τίποτε, καὶ ὥσάν ἕνα δένδρον χωρὶς κλαδιά, ὅπου δὲν εἶναι καλὸν παρὰ διὰ τὴν φωτίαν.

Εὐθὺς ὅπου ὁ ἄνθρωπος δίδεται εἰς ἀσέμνους ἡδονάς, χάνει τὴν ἐντροπήν.

Τρία πράγματα ἢ ὀγλήγορα ἢ βραδέως προξενοῦν τὸν χαλασμόν τοῦ ἀνθρώπου : ἡ γυναῖκα του δταν δώσῃ τὴν καρδίαν της εἰς ἄλλον· ὁ ὄφρις ὅπου κατοικᾷ εἰς τὸ ἴδιον του σπῖτι· καὶ ὁ ἀσυλλόγιστος φίλος.

Ὁ φιλάργυρος βλέπει πάντοτε μεγάλην ἐρημίαν εἰς τὸ σπῖτι του.

Πέντε πράγματα εἶναι τὰ πλέον ἀνωφελῆ, δταν δὲν εἶναι συντροφιασμένα με ἄλλα πέντε : ὁ λόγος χωρὶς ἀποτέλεσμα· τὰ πλούτη χωρὶς οἰκονομίαν· ἡ ἐπιστήμη χωρὶς τὰ καλὰ ἦθῃ· ἡ ἐλεημοσύνη χωρὶς καλὸν σκοπόν· καὶ ἡ ζωὴ χωρὶς ὑγείαν.

Οἱ πτωχοὶ πρέπει νὰ μανθάνουν τὰς ἐπιστήμας διὰ νὰ γένουν πλούσιοι, καὶ οἱ πλούσιοι διὰ νὰ τὰς ἔχουν ὥσάν στολήν.

1. 5^ο Τὸ νὰ ἀνταμώσης τινὰ δὲν εἶναι κακὸν ἔργον, πλὴν δὲν πρέπει νὰ τὸ κάμνης τόσον συχνά, ὅπου νὰ ἀναγκασθῇ ὁ ἄνθρωπος, ὅπου ἀνταμώνεις, νὰ σοῦ εἰπῇ φθάνει.

Ὅποιος ὀμιλεῖ ὀλίγα δείχνει σημεῖον φρονιμάδας.

Τόσον εἶναι νὰ φυτεύῃς ἄνθη εἰς τὴν κοπρίαν, ὅσον νὰ κάμνης καλὸν εἰς ἕνα ἀπαίδευστον ἢ εἰς ἄνθρωπον ἀχρεῖον.

Ὅταν ἡ ψυχὴ εἶναι νὰ ἀναχωρήσῃ ἀπὸ τὸ σῶμα, τί ὠφελεῖται ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀποθάνῃ ἐπάνω εἰς τὸν βασιλικὸν θρόνον ἢ ἐπάνω εἰς τὸ χῶμα;

Ὅσον περισσότερον εἶναι ἀπόκρυφος ἢ κακία τῶν ἐχθρῶν, τόσον ὀλιγότερον πρέπει νὰ θαρρεῦσαι εἰς αὐτούς.

Εὐθὺς ὅπου ἕνας χαίρει νὰ ἀκούῃ ἄλλους νὰ καταλαλοῦν, ἐμβαίνει καὶ αὐτὸς εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν καταλάλων.

Ἡ τύχη καὶ ἡ δόξα ἔχουν ἀναμεταξύ τους μίαν συμφωνίαν τόσον δυνατήν, ὅπου ὅποιος δὲν ἔχει τύχην, δὲν ἔχει οὔτε δόξαν.

Ὁ ἄνθρωπος, ὅπου ἀληθινὰ ἔμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ ἄνθρωπος, γνωρίζεται ἀπὸ πέντε σημεῖα : α' εἶναι ἀμετάβλητος εἰς κάθε πρᾶγμα ὅπου τοῦ συνέβη, β' εἶναι ταπεινός, εὐρισκόμενος εἰς μεγαλεῖα, γ' δὲν ἀποφεύγει τὰς αἰτίας, ὅπου τοῦ προσφέρονται, διὰ νὰ δείξῃ τὴν γενναιότητά του, δ' δὲν ἔχει ἄλλον σκοπὸν, πᾶρεξ τὴν δόξαν του καὶ τὴν τιμὴν του καὶ ε' ἂν δὲν εἶναι σοφός, κἂν ἀγαπᾷ τὴν σοφίαν καὶ τὰς ἐπιστήμας.

f. 5A^r Ὁ νικητὴς πρέπει νὰ εἶναι εὐχαριστημένος εἰς τὴν νίκην του καὶ νὰ συγχορῇ τὸν νικημένον.

Σπούδαζε καὶ μάνθανε τὰς ἐπιστήμας πρὸ τοῦ νὰ ἐπανδρευθῇς.

Ὅποιος στοχάζεται τὰ ὅσα συμβαίνουν εἰς τὸν κόσμον παίρνει παράδειγμα διὰ νὰ κάμῃ καλὰ καὶ διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὰ ἁτοπα ὅπου βλέπει.

Ἄν εἶχες καὶ χίλιες χάριτες ὡς τὰς τρεῖς κεφαλῆς σου, τίποτε δὲν σέ ὠφελοῦν ὅταν ἡ τύχη σου εἶναι ἐναντία.

Ἀγωνίζου νὰ ἔχῃς φίλους πιστοὺς καὶ ἀδόλους, διὰ νὰ ζῇς ἐπὶ τὴν σκιὰν τῆς ὑπερασπίσεώς τους καὶ ἔτι θέλεις ἔχει χαρὰν εἰς τὰς εὐτυχίας καὶ θέλουν σοῦ γένει ὥσάν μία προφύλαξις εἰς τὰς δυστυχίας σου.

Ὁ κόσμος διὰ τοὺς καλοὺς εἶναι μία κόλασις καὶ διὰ τοὺς κακοὺς ἕνας παράδεισος.

Δὲν εἶναι πρᾶγμα ὅπου νὰ ξεμακρύνῃ περισσότερον ἀπὸ λόγου σου κάθε λογῆς ἄνθρωπον ὥσάν ἡ πολλὴ ἐπαρσις καὶ ἡ κενοδοξία.

Ὁ φιλάργυρος τρέχει εὐθυβόλως πρὸς τὴν πτωχείαν. Καὶ ἐδῶ μὲν περὶ μίαν ζωὴν πτωχικὴν, ἀλλ' ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως θέλει δώσει λογαριασμὸν ὥσάν πλούσιος.

Οἱ ἄνθρωποι εἰς τοῦτο ὑπερβαίνουν τὰ ζῶα, πῶς ἔχουν τὸν λόγον· ὅμως, ὅταν τὰ λόγια τους δὲν εἶναι γνωστικά, τότε τὰ ζῶα εἶναι ἀνώτερα τῶν ἀνθρώπων.

f. 5A^v Ὁ μεγαλύτερος ἐχθρὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἐπιθυμία του.

Οἱ δολεροὶ καὶ οἱ ψεῦσται καὶ κάθε λογῆς ἄνθρωποι, ὅπου διάγουν ἄτακτον ζωὴν, εἶναι μεθυσμένοι ἀπὸ τὴν εὐτυχίαν ὅπου τοὺς ἀκολουθεῖ εἰς κάθε πρᾶγμα, ἀμμή τούτῃ ἢ μέθῃ εἶναι ἡ δικαία ἀνταμοιβὴ τῶν κακῶν τους ἔργων.

Τὸ βεβαίωτατον μέσον διὰ νὰ ζήσῃ ἄνθρωπός τις με ἀνάπαισιν εἶναι νὰ χαλινώῃ τὰ πάθη του.

Ὁ ἀκριβὸς ἐκεῖνο τὸ διάφορον ἐργάλλει ἀπὸ τὰ ἄσπρα του, ὅπου ἤθελεν ἐργάλει, ἂν εἶχε πέτρας μέσα εἰς τὰ σεντούκια του.

Ἡ ἀγχίνοια τοῦ ἀνθρώπου γνωρίζεται ἀπὸ τὰ λόγια του, καὶ ἡ εὐγένεια ἀπὸ τὰ ἔργα του.

Ἡ μέθη εἶναι μιὰ πόρτα, διὰ τῆς ὁποίας ἐμβαίνει ὁ ἄνθρωπος εἰς ἄπρεπα πράγματα.

Ὁ θάνατος εἶναι ἓνα ποτήριον, τὸ ὁποῖον κάθε ἄνθρωπος μέλλει νὰ τὸ πῖνῃ, καὶ ὁ τάφος εἶναι μία θύρα, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὅλοι μέλλουν νὰ περάσουν.

Κακὸν πρᾶγμα εἶναι ὅταν τὰ πλούτη εὐρίσκονται εἰς ἄνθρωπον, ὃ(ποῦ) δὲν ἡξεύρει νὰ τὰ μεταχειρισθῇ καλὰ καὶ ὅταν τὰ ἄρματα εἶναι εἰς τὰ χέρια ἑνὸς ἀνθρώπου, ὅπου δὲν ἡμπορεῖ νὰ τὰ δουλεუθῇ, καὶ ἀκόμη ὅταν ἐκεῖνοι ὁποῦ ἔχουν τὴν σοφίαν καὶ δὲν ἡξεύρουν νὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ ταύτην.

Ἡ φιλαργυρία εἶναι ἡ παιδενσις τοῦ πλουσίου.

τ. 6^τ Ἐνας φιλάργυρος πλούσιος εἶναι πτωχότερος ἀπὸ ἓνα πτωχὸν μεταδοτικόν.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς φιλίας εἶναι τὸ νὰ μὴ κάμνης τζεριμόνιες μὲ τοὺς φίλους σου.

Κάθε φορὰν ὅπου τάξεις πρᾶγμα, μὴ κάμνης πολλὴν ταραχὴν καὶ πολυλογίαν.

Ὅποιος εἶναι ἀπαιδευτος εἶναι ὡσὰν ἓνα κορμὶ χωρὶς ψυχὴν.

Καθ' ἓνας λογιᾶζει πῶς νὰ ἔχῃ μεγάλον νοῦν καὶ κάθε πατέρας φαντάζεται πῶς ὁ υἱὸς του περνᾷ εἰς τὴν εὐμορφίαν ὅλα τὰ ἄλλα παιδιά.

Οἱ φθονεροὶ δὲν ἔχουν ἀνάπαισιν καὶ οἱ ψεύσται δὲν ἔχουν ἐντροπὴν.

Μὴ δοξάζεσαι καὶ μὴ ἐπαίρεσαι, διατὶ τί δόξα εἶναι εἰς ἓνα ὁποῦ ἐπλάσθη ἀπὸ τὸ χῶμα καὶ ὁποῦ μέλλει νὰ γένη πάλιν τροφὴ τῶν σκυλῆκων, ἢ ὁποῦ ζῇ σήμερον καὶ αὔριον ἀποθνήσκει;

Φοβοῦ τὰς δεήσεις ὁποῦ πέμπουν εἰς τὸν Θεὸν ἐκεῖνοι ὁποῦ παραπικραίνονται ἀπὸ λόγου σου.

Ἐνας φιλάργυρος, ὁποῦ φυλάττει τὰ πλούτη του, παρομοιάζεται μὲ ἓνα ἄνθρωπον ὁ ὁποῖος ἔχει ἐμπροσθέν του ψωμί καὶ δὲν τρώγει.

τ. 6^τ Ὁ σοφὸς ἐκεῖνος ὁποῦ ἔχει τὰ ἥθη ἄτακτα, παρομοιάζεται μὲ ἓνα τυφλόν, ὁποῦ βαστᾷ εἰς τὸ χεῖρι του μίαν λαμ|πράδα, μὲ τὴν ὁποίαν φωτίζει τοὺς ἄλλους καὶ ὄχι τοῦ λόγου του.

Εἶναι καλύτερα νὰ κρατήσης τὸ μυστικόν σου ἐσὺ παρὰ νὰ τὸ θαρρεύσης εἰς ἄλλον χωρὶς ἀνάγκην νὰ σοῦ τὸ φυλάξῃ.

Ἐνας σοφὸς μὲ τὸ νὰ ἐστᾷθῃ πρῶτα ἀμαθής, γνωρίζει τὸν ἀμαθῆ, ἀλλ' ὁ ἀμαθὴς δὲν ἡμπορεῖ νὰ διακρίνῃ ἓνα σοφόν, διατὶ ποτέ του δὲν ἐστᾷθῃ σοφός.

Ἐκεῖνος ὁ ἴδιος, ὁποῦ σὲ κολακεύει, σὲ βδελύττεται μέσα εἰς τὴν καρδίαν του.

Πρὸ τοῦ νὰ ἀγοράσῃς ἓνα σπίτι, πρέπει νὰ κοιτάξῃς νὰ ἔχῃς καλὸν γείτονα, καὶ πρὸ τοῦ νὰ κινήσῃς εἰς ἓνα ταξίδι, ἰδὲς νὰ εὔρῃς καλὴν συντροφίαν.

Πρέπει νὰ ἔχῃς τόσον στοχασμὸν εἰς τὸ νὰ ὀνειδίζῃς τὸν ἑαυτὸν σου ὅσον ἔχεις, ὅταν ὀνειδίζῃς τοὺς ἄλλους.

Τριῶν λογικῶν ἀνθρώποι δὲν ἐβγάζουσιν κἀνένα καλὸν ἀπὸ ἄλλους τρεῖς : ὁ εὐγενικὸς ἀπὸ τὸν ἀχρεῖον, ὁ καλὸς ἀπὸ τὸν κακόν, καὶ ὁ φρόνιμος ἀπὸ τὸν τρελόν.

Ὁ ἀνθρώπος γνωρίζεται ἀπὸ τὴν γλῶσσαν του καὶ τὸ κούφιο καρδίᾳ ἀπὸ τὸ ἐλάφρυνμά του.

Τρία πράγματα γνωρίζονται εἰς τρεῖς περιστάσεις : ἡ ἀνδρεία εἰς τὸν πόλεμον, ἡ φρονημάδα εἰς τὸν θυμὸν καὶ ἡ φιλία εἰς τὴν ἀνάγκην.

Ἡ φρονημάδα γνωρίζεται περισσότερον, ὅταν ἔχῃ ἀντίκρουτα τὴν τρελλάδα καὶ τὴν μυρίαν.

τ. γ' Ἡ ἐντροπή ἐμποδίζει πολλάκις καὶ δὲν ἀπολαμβάνομεν ἐκεῖνο ὁποῦ ἐπιθυμοῦμεν.

Ὅταν εἶναι ἀχαμνὸς ὁ χρόνος, δὲν πρέπει νὰ ἐρωτᾷς τὸν πτωχὸν πῶς εὐρίσκεται, ἀν δὲν ἔχῃς γνώμην νὰ τοῦ βοηθήσῃς.

Καθὼς τὰ πολυποίκιλα φαγητὰ εἶναι ἀνωφελῆ εἰς τὸν ἄρρωστον, ἔτσι καὶ ὅλες οἱ ρουθεσίες, συμβουλές καὶ οἱ διδαχές δὲν ὠφελοῦν ἐκεῖνον ὁποῦ εἶναι τυφλωμένος ἀπὸ τὴν ἀγάπην τοῦ κόσμου.

Τὸ νὰ ἔχῃς χιλίους φίλους, δὲν εἶναι πολὺ, ἀμμή νὰ ἔχῃς ἓνα μόνον ἐχθρόν, εἶναι περισσόν.

Δύο πράγματα εἶναι συγχυσμένα : τὸ νὰ σιωπᾷς, ὅταν πρέπει νὰ λαλήσῃς καὶ τὸ νὰ συντυχαίνης, ὅταν πρέπει νὰ σιωπᾷς.

Ἡ φιλία τῶν μεγάλων ἀνθρώπων, ὁ ζεστός καιρὸς τοῦ χειμῶνος, αἱ γλυκεῖαι συνομιλίαι τῶν γυναικῶν, καὶ ἡ χαρὰ τῶν ἐχθρῶν εἶναι τέσσαρα πράγματα, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν πρέπει νὰ θαρρεύῃσαι.

Ὁ φθόνος εἶναι μία φωτιά, ὁποῦ παρευθὺς ἀνάπτει καὶ καίει ἴσα τὸ χλωρόν καὶ τὸ ξηρόν, εἶναι ἓνας ποταμὸς, ὁποῦ ἴσα τὰ καλύβια παίρνει καὶ τὰ παλάτια.

Μὴ παραπονᾶσαι διὰ τὸν κόσμον, ἐπειδὴ ποῖον καλὸν ἤμπορεῖς νὰ καρ-
τ. γ' τερέσῃς ἀπὸ αὐτόν; Διὰ τί ἂν οἱ ἴδιοι βασιλεῖς πάσχουν, τὸ λοιπὸν ποῖαν ἀνά-
πανσιν θέλει εὐρεῖ ὁ πτωχός; Ὅμως ἂν ἐσὺ ἐπιθυμᾷς τὴν ἀνάπανσιν, θέλεις
τὴν εὐρεῖ εἰς τὴν ἀναχωρητικὴν ζωὴν.

Εἰς τοῦτον τὸν καιρὸν τὸ νὰ φανερώσῃ τινὰς τὴν μάθησίν του καὶ τὴν ἐπιτηδειότητά του, εἶναι τὸ αὐτὸ ὥσὰν νὰ ρίψῃ τὰ μαργαριτάρια ἐπιταντοῦ διὰ νὰ τὰ χάσῃ.

Οἱ τιμές καὶ τὰ ἀξιώματα δὲν ἀνταμείβουν τὸν ὅσον κόπον ὑπόφερέ
τινας διὰ νὰ τὰ ἀπολαύσῃ.

Τὸ μέτρον εἶναι κανὼν κάθε ὑποθέσεως καὶ πάντων τῶν κατορθω-
μάτων.

Ἄν τιμᾷς τοὺς γενηαίους καὶ πολεμικοὺς ἀνθρώπους, αὐτοὶ ὅλοι εἶναι

ἐδικοί σου, μά, ἂν κάμῃς τὸ ἴδιον εἰς τοὺς ἀχρείους, σὲ μισοῦν καὶ γίνονται πλέον ἄτακτοι.

Ἡ πλεονεξία πάντοτε ζητεῖ τὸ ἄπειρον· ὅθεν τὸ σιγουρότερον πρᾶγμα εἶναι νὰ εὐχαριστᾷται καθ' ἑνας εἰς ἐκεῖνο ὁποῦ ἔχει, διατὶ ὅσοι δὲν εὐχαριστοῦνται, ποτὲ δὲν εἶναι πλούσιοι.

Δὲν πρέπει νὰ χαρῆς διὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐχθροῦ σου, διατὶ καὶ ἡ ἐδική σου ζωὴ δὲν εἶναι παντοτεινὴ.

Τὰ σφάλματα τῆς γλώσσης προξενοῦν περισσύτερον κακὸν παρὰ ὁποῦ προξενᾷ τὸ πέσιμον, διατὶ ἡ κεφαλὴ εἶναι ὁποῦ πληρώνει τὰ σφάλματα τῆς γλώσσης, ἀμμή τὸ πέσιμον μὲ τὸν στοχασμὸν διορθώνεται.

†. 8^τ "Οποῖος κάμνει καλόν, δὲν χάνει τὴν ἀνταμοιβὴν του, διατὶ ἡ ἐδεργεσία δὲν χάνεται ποτέ, οὔτε ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, οὔτε ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων.

Ἀρκετὸν εἶναι ἓνα φόρεμα, ἓνα σπίτι καὶ μιᾶς ἡμέρας φαγητόν, διατὶ, ἂν ὁ ἄνθρωπος ἀποθάνῃ τὸ μεσημέρι, τοῦ περισσεύει τὸ ἥμισυ τοῦ φαγητοῦ.

Εἶναι πολλὰ δύσκολον νὰ κάμῃς σοφὸν ἓνα ἀστοχαστον καὶ ἀμαθῆ, διατὶ ἡ ἀστοχασία του τὸν κάμνει νὰ θαρρῇ, πὺς ἡξεύρει περισσότερα ἀπὸ ἐκείνον ὁποῦ τὸν μαθητεύει.

Ὁ φιλάργυρος εἶναι ἓνα ὑποκείμενον κατάρας τόσον σιμὰ εἰς τὸν κόσμον, ὅσον καὶ σιμὰ εἰς τὴν πίστιν, μὲ τὸ νὰ εἶναι ἐχθρὸς ὁλονῶν τῶν πτωχῶν.

Οἱ φίλοι, ὁποῦ κοιτάζουν μόνον τὸ συμφέρον τους, εἶναι ὡσὰν τὰ σκυλία τοῦ παζαρίου, ὁποῦ ἀγαποῦν περισσότερον τὰ κόκκαλα παρὰ ἐκείνους ὁποῦ τὰ ρίπτουν.

Καθὼς ὅταν εἴμεσθεν ἄρρωστοι, ἀποφασίζομεν νὰ ζήσωμεν καλὰ καὶ εὐθὺς ὁποῦ ὑγιάνομεν, πίπτομεν εἰς καινούριας ἀταξίας, ἔτι καὶ ὅταν ἔχωμεν κίνδυνον, βάλλομεν εἰς τὸν Θεὸν τὰς ἐλπίδας μας, καὶ ὅταν ἐλευθερωθῶμεν εὐθὺς τὸν παροργίζομεν. Καὶ τοῦτο φανερῶνει ὅτι τὰ ἔργα μας δὲν εἶναι καθαρὰ καὶ ἄδολα.

Εἰς κάθε λογῆς κατόρθωμα πρέπει νὰ ἡξέυρης πὺς ἔχεις νὰ τὸ τελειώσης καὶ ἀπὸ ποῦ νὰ τὸ ἀρχίσῃς.

†. 8^ν Μία εἰςμορφος γυναῖκα καὶ τὸ καλὸν κρασί εἶναι δύο γλυκὰ φαρμάκια. Ἀγκαλὰ καὶ ὁ ἐχθρὸς σου φαίνεται ἓνας μύρμηξ, ὅμως ἐσὺ λόγιαζέ τον ὡσὰν ἓνα ἐλέφαντα.

Πόσον ἤθελεν εἶναι κοντὴ ἡ ζωὴ, ἂν ἡ ἐλπίδα δὲν ἐμάχραινε!

Περисσότερα γνῶσις χρειάζεται καὶ ὀλιγώτερα λόγια, διατὶ πάντοτε ἓνας πολὺλόγος λογιζεται ἄγνωστος.

Ὅποιος εἶναι ἐλεύθερος καὶ θέλει νὰ ζήσῃ ἐλεύθερα πρέπει νὰ φυλάξῃ δύο πράγματα: τὸ ἓνα, νὰ μὴ ὑπαιδρευθῇ, μὴ ἂν τοῦ ἐδιδαν τὴν θυγατέραν τοῦ βασιλέως, καὶ τὸ ἄλλο, νὰ μὴ χρεωστῇ, ἂν καὶ ἤθελαν τοῦ δώσειν ἄδειαν νὰ πληρώσῃ ἕως τὴν ἡμέραν τῆς Κρίσεως.

Μία ὁμματία μιᾶς εὐμορφῆς γυναικὸς εἶναι ἓνα δοξάρι τοῦ δαίμονος καὶ μία φαρ[μα]κισμένη σαῖττα ὅπου λαβώνει θανάσιμα.

Λόγιαζε πάντοτε πόθεν ἦλθες, ποῦ μέλλεις νὰ ὑπάγῃς καὶ ποῦ ἔχεις νὰ ἀπομείνῃς αἰωνίως.

Ἐκεῖνος ὅπου σοῦ ἀναφέρει τὰ καμώματα τῶν ἄλλων ἤξευρε πὼς ὁμοίως ἀναφέρει καὶ τὰ ἐδικά σου ἐλαττώματα εἰς τοὺς ἄλλους.

1. 9' Ἡ φιλαργυρία, ἡ φιλαντία καὶ ἡ ἐπιθυμία εἶναι τρία πράγματα ὅπου ὀλιγοστεύουν τὴν ζωὴν.

Εὐθὺς ὅπου ὁ ἄνθρωπος δίδεται εἰς ἀσέμνους ἡδονάς, χάνει τὴν ἐν-τροπὴν.

Ἡ ἔλλειψις τῆς καλῆς γνώμης εἶναι χειροτέρα ἀπὸ κάθε πτωχείαν.

Μὴ μεταθέσεις εἰς τὴν αὔριον τὸ καλὸν ἔργον, ὅπου ἤμπορεῖς νὰ τὸ κάμῃς σήμερον.

Μὴ φέρεις ἐσὺ ὁ ἴδιος τὸ κακὸν μήνυμα εἰς τὸν ἄνθρωπον ὅπου ἤμπορεῖ νὰ συγχυσθῇ· ἄφησε ἄλλον νὰ τοῦ τὸ φέρῃ.

Ἡ ἀρετὴ, ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ καλὴ μάθησις, αὐτὰ μόνον, εἶναι τὰ πράγματα ὅπου μᾶς κάμουν τιμῆς ἀξίους.

Μακάριος εἶναι ἐκεῖνος, ὅπου ἀπὸ τὰ ἐλαττώματα τῶν ἄλλων διορθώ-ναι τὰ ἰδικά του.

Ὅταν σιμῶνῃς εἰς τοὺς μεγάλους, ἡ προσηγορία σου ἃς εἶναι σύντομος· σὺντυχε ὀλίγον καὶ ἀναχώρησε γλήγορα.

Καθὼς τὸ νερὸν μὲ ὅλον ὅπου εἶναι καὶ καθαρὸν, δὲν δύναται νὰ ἀσπρί-σῃ ἓνα ροῦχον μαῦρον, οὕτω καὶ ἡ καλὴ νοουθεσία δὲν ἤμπορεῖ νὰ μεταβάλλῃ μιάν κακὴν φύσιν.

Ὅταν οἱ ἐχθροὶ σου ἔχουν ἀναμεταξύ τους διχόνοιες, τότε ζῆς μὲ ἀσφάλειαν· ἀμμή φυλάσσου, ὅταν τοὺς ἴδῃς πὼς εἶναι σύμφωνοι καὶ ἐνωμένοι.

1. 9'' Ἡ οἰκειότης μὲ τοὺς μεγάλους εἶναι τόσον κινδυνώδης, ὅσον εἶναι μιᾶς μεγάλης φωτίας φλόγα.

Μὲ τὴν ὑπομονὴν ἀποκτοῦνται τὰ πλούτη καὶ μὲ τὴν σιωπὴν γλυτώνει τινὰς ἀπὸ τοὺς κινδύνους.

Τὰ πλούτη ὅπου δὲν μεταχειρίζονται πρὸς κυβέρνησιν ζωῆς, δὲν ὠφελοῦν τίποτε.

Εἶναι μεγαλύτερον κακὸν νὰ ἀνταποδώσῃς τὸ κακὸν ὅπου ἔπαθες παρὰ νὰ ἀρχίσῃς νὰ κάμῃς κακόν.

Διὰ νὰ παιδεύῃς τοὺς φθονεροὺς τοῦτος εἶναι ὁ τρόπος : νὰ τοὺς κάμῃς εὐεργεσίας.

Οἱ ἀδελφοὶ σου καὶ οἱ φίλοι σου εἶναι ἐκεῖνοι ὅπου σέ βοηθοῦν εἰς τὰς ἀνάγκας σου.

Δὲν πρέπει νὰ θαρρεύῃς εἰς τὰς ἐξωθεν φαντασίας, διατὶ καὶ τὸ τύμπανον, μὲ ὅλον ὅπου κάμνει τόσον ἤχον καὶ ταραχὴν, εἶναι γεμᾶτον ἀπὸ ἄνεμον.

Ἡ φρονιμάδα προτιμᾶται τῆς ἀνδρείας, ἐπειδὴ καὶ ἡ φρονιμάδα ἀποτελεῖ πράγματα, ὅπου ἡ ἀνδρεία δὲν ἔμπορεῖ νὰ τὰ κατορθώσῃ.

Ὅποιος ἔχει εἰς τιμὴν καὶ περιποίησιν τοὺς κακοὺς ἀνθρώπους καὶ ἀχαρίστους, κυβερνᾷ ἀγκάθια καὶ θρέφει ὄφεις μέσα εἰς τὸν κόλπον του.

Παρευθὺς ὅπου ἡ ἀρετὴ ἀρχίζει νὰ λάμπῃ, ἡ κακία τὴν κατατρέχει μὲ αὐθάδειαν.

†. 10^τ Ὁ νέος, ὅπου ἔχει γέροντος γνώσιν, λογίζεται ὡσάν ἓνας γέροντας ἀνάμεσα εἰς τοὺς σοφοὺς.

Ὁ ἄνθρωπος ὁ εὐγενής, ἂν καὶ νὰ εἶναι πτωχός, ὅμως δὲν γίνεται καταφρονημένος, καθὼς καὶ τὸ λεοντάρι ἀγκαλὰ καὶ νὰ εὐρίσκεται εἰς τὴν ἄλυσον, ὅμως εἶναι πάντοτε ἀνδρεῖον.

Ἐκεῖνον τὸν φίλον πρέπει νὰ μὴ τὸν λογιάζῃς φίλον, διὰ τὸν ὅποιον ἀναγκάζεσαι νὰ περιπατῇς μὲ στοχασμούς.

Τέσσαρα πράγματα χαροποιοῦν ἐξαιρέτως τὰ ὅμματα: μία πεδιάδα στολισμένη μὲ ἄνθη, ἓνα τρεχάμενον νερόν, ἓνα ἄδολον κρασί, καὶ ἡ παρουσία τῶν φίλων.

Ἐκεῖνοι ὅπου κάμνουν τὰ πλέον ἄτοπα κακά, εἶναι εἰς κάποιον τρόπον πλέον ὑποφερτικοὶ παρὰ ὅπου εἶναι ἓνας πτωχός ὑπερήφανος.

Διὰ νὰ μὴ ξεσκεπάζωνται τὰ ἰδικά σου ἐλαττώματα, μὴ ξεσκεπάζεις ἐσὺ τὰ τῶν ἄλλων.

Τὰ εὐμορφα μέτωρα εἰς τὴν συνομιλίαν εἶναι ὡσάν τὸ ἄλας εἰς τὰ φαγητά.

Μὴ μαλώνεις ποτὲ μὲ κανένα· τὰ μαλώματα δὲν πρέπει εἰς τὸν χρησίμον ἄνθρωπον. Αὐτὰ εἶναι ἴδια τῶν γυναικῶν καὶ τῶν μικρῶν παιδίων.

Τὰ λόγια εἶναι τὸ σημάδι τῆς γνώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ ἔργα του εἶναι τὸ σημεῖον τοῦ βάθους τῆς καρδίας του.

Ἡ ὑψωσις τῶν ἀνθρώπων, ὅπου δὲν ἔχουν καμμίαν δούλευσιν μὲ τὴν αὐθεντίαν, γίνεται λύπης αἰτία εἰς τοὺς χρησίμους.

†. 10^υ Μοίραζε ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντά σου εἰς ἐκείνους ὅπου εἶναι ἄξιοι, μὰ φυλάσσου νὰ μὴ ἐπιθυμήσῃς ἐκεῖνα ὅπου ἔχουν οἱ ἄλλοι, διὰ νὰ σὲ πιστεύουν πὼς εἶσαι ἀληθινὰ ἄνθρωπος γενναῖος.

Κανένας δὲν εἶναι χωρὶς ἐλάττωμα, ὅμως ἐσὺ κάμε τρόπον ὅπου νὰ μὴ ἔχῃς.

Ἄν θέλῃς νὰ εἶναι φρόνιμη ἡ γυναῖκα σου, μὴ τὴν πάρῃς μεγαλυτέραν ἀπὸ τὴν κατάστασίν σου.

Ὁ φίλος εὐκόλῃ γίνεται ἐχθρός καί, ἀφ' οὗ γένῃ μίαν φορὰν ἐχθρός, εἶναι δύσκολον νὰ γένῃ πάλιν φίλος.

Πρέπει νὰ γίνεσαι φίλος τῶν κακῶν καθὼς καὶ τῶν καλῶν, διὰτι μερικὲς φορὲς ἔμπορεῖς νὰ ἔχῃς χρεῖαν ἀπὸ τὴν βοήθειαν τῶν κακῶν ὡσάν καὶ ἀπὸ τὴν βοήθειαν τῶν καλῶν.

Ἡ χαρὰ τῆς ζωῆς προέρχεται ἀπὸ τὴν καθαρὰν συνείδησιν.

Μὴ γένεις ἐχθρὸς ἐνὸς ὁποῦ εἶναι δυνατώτερος ἀπὸ λόγον σου.

Εἰς δύο λογίων ἀνθρώπους μὴ θαρρεῦσαι ποτέ: εἰς ἓνα δυνατόν ἐχθρόν
καὶ εἰς ἓνα πλαστὸν φίλον.

Εἰς κάθε γωνίαν τοῦ κόσμου ὅλον ἔχεις τι νὰ μάθῃς.

Εἶναι καλύτερον νὰ στολίζῃς τὰ ἔσωθεν παρὰ τὰ ἔξωθεν.

f.10A^r Τὸ νὰ μὴ ἐμπιστεύεται εὐκολὰ τινὰς εἶναι ση||μεῖον γνώσεως καὶ φρο-
νιμάδας.

Οἱ σοφοὶ εἶναι οἱ ἀληθινοὶ ἄρχοντες καὶ οἱ ἀληθινοὶ κύριοι εἰς κάθε φυ-
λὴν καὶ τόπον.

Ὅταν λάβῃς δῶρα, γίνεσαι σκλάβος τῶν δώρων.

Ὁ πόθος τοῦ πλούτου εἶναι πρᾶγμα βιαιότερον καὶ πλέον τιμωρητικόν
ἀπὸ τὴν δίψαν.

Ἡ σιωπὴ εἶναι ἡ ἰδία σοφία, ἀμὴ ὀλίγοι τὴν φυλάττουν.

Μὴ λογιάζεις τίποτε ἓνα ἄνθρωπον χωρὶς ἀρετὴν, ἀγκαλὰ καὶ νὰ ᾔτων
ὁ μεγαλύτερος καὶ δυνατώτερος τοῦ κόσμου.

Ὅποιος ἔκαμε καλὸν εἰς ἀχάριστον ἄνθρωπον πολλὰ τὸ ἐμετανόησε.

Ἡ συντροφία ἐκείνων ὁποῦ μισοῦμεν εἶναι πρᾶγμα χειρότερον ἀπὸ τὸν
ἴδιον θάνατον.

Ἡ τιμὴ, ὁποῦ ἀποκτᾶται μὲ τὴν ἀρετὴν, εἶναι πλέον ἐπαινετὴ ἀπὸ
τὴν λαμπρότητα τοῦ γένους.

Ἡ ἀληθινὴ φρονιμάδα ζητᾷ νὰ στοχασθῇς ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποθέ-
σεως τί λογὴς θέλει εἶσται τὸ τέλος τῆς.

Ἐκεῖνο ὁποῦ ἐπιχειρῶνται τινὰς ἀστόχαστα δὲν ἔχει ποτὲ καλὴν ἐκ-
βασιν.

Ὅποιος μοναχὸς του συμβουλευέται ἔχει χρεῖαν ἀπὸ ἄλλην μίαν συμ-
βουλήν.

f.10A^r Μὴ θαρρεῦεις εἰς τὰς κολακείας τῶν ἐχθρῶν σου καὶ μὴ ὑψώνεσαι διὰ
τὰ ἐγκώμια ὁποῦ σοῦ δίδουν οἱ κολακες, || διατὶ οἱ πρῶτοι σοῦ στένουν παγί-
δας καὶ οἱ δεῦτεροι ἐπιθυμοῦν τὰ ὑπάρχοντά σου.

Ἄν δὲν σὲ βοηθᾷ ἡ τύχη, μὴ σοῦ φανῇ παράξενον· διάθεσε καὶ ἐσὺ τὸν
ἑαυτὸν σου κατὰ τὰς φαντασίας τῆς.

Δὲν εἶναι θαῦμα ἂν ὁ σοφὸς φυλάττῃ σιωπὴν ἀνάμεσα εἰς τοὺς πολεμάρ-
χους, διατὶ ἡ βοή τῶν τυμπάνων καταπνίγει τὴν ἀρμονίαν τῆς κιθάρας.

Ἀπὸ ὅλας τὰς ἀσθενείας ἡ ἀμάθεια εἶναι ἡ πλέον κινδυνώδης, διατὶ δὲν
εἶναι ἰατρεία ὁποῦ νὰ ἡμπορῇ νὰ τὴν θεραπεύσῃ τινὰς, δὲν εἶναι λαμπάδα,
ὁποῦ νὰ ἡμπορῇ νὰ διώξῃ τὸ σκότος τῆς καὶ δὲν εἶναι παραίνεσις, ὁποῦ νὰ
ἡμπορῇ νὰ τὴν ἐπιστρέψῃ ἀπὸ τὴν κακὴν στράταν τὴν ὁποίαν περιπατεῖ.

Συμφέρει περισσότερον νὰ ἀποφύγῃς τὸν ἑαυτὸν σου παρὰ νὰ ἀποφύ-
γῃς ἀπὸ ἓνα λέοντα.

Εἶναι σκληρὸν πρᾶγμα νὰ ὑποτάσσεται τις εἰς τοῦ ἄλλου τὰ προστάγματα, ἀφ' οὗ ἐσυνήθισε νὰ προστάτῃ καὶ νὰ κακοπαθαίῃ, ἀφ' οὗ ἀντεγράφη ἀνάμεσα εἰς τὰς τρυφάς.

Ἔνας καλὸς μεσίτης εἶναι πτέρυγα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου, ὅπου ζητᾷ κανένα πρᾶγμα.

Ὁ σκλάβος τῶν ἰδίων του παθῶν εἶναι πλέον ἄξιος καταφρονήσεως παρὰ ἓνας ὅπου εἶναι ἀγορασμένος μὲ ἄσπρα.

f. 11^r Πρὸ τοῦ νὰ συντύχῃς, λόγιασε τί ἡμποροῦν νὰ σοῦ ἀποκριθῶν οἱ ἀκούοντες.

Πρέπει νὰ εἶσαι μέτριος εἰς δύο πράγματα, εἰς τὸ φαγητὸν καὶ εἰς τὰ λόγια.

Ὁ φίλος, τοῦ ὁποίου ἡ φιλία εἶναι μόνον πρὸς τὸ συμφέρον του, εἶναι παρόμοιος μὲ τὸν [σπορέα], ὅπου εἴχῃ τὸ σιτάρι διὰ τὴν ὠφέλειάν του καὶ ὄχι διὰ νὰ θρέψῃ τὰ πουλῖα.

Ὡ πόσον εἶναι δυστυχημένοι ἐκεῖνοι, ὅπου ἄλλο δὲν λογιάζουν παρὰ νὰ σωρεύουν πλοῦτη ἀποθνήσκουν τέλος πάντων καὶ τὰ ἀφίνουν μὲ μεγάλην τους λύπην.

Μὴ κάμνεις μακρὰς συνομιλίας μὲ ἀνθρώπους ὅπου εἶναι μεγαλύτεροί σου.

Ἐνα ἔργον ὅπου ἐσωτερικὰ εἶναι κακὸν καὶ εἰς τὸ φαινόμενον εἶναι καλόν, τιμᾶται μόνον μερικὸν καιρὸν, ἀλλ' ἡ τιμὴ καὶ ὁ ἔπαινος τοῦ ἔργου, ὅπου ἀληθινὰ εἶναι καλόν, δὲν παύει εἰς τὸν αἰῶνα.

Διατί κάμνεις φιλίαν μὲ ἀνθρώπους, ὅπου δὲν ἔχουν κανένα χάρισμα εἰς τοῦ λόγου τους; διότι οἱ τοιοῦτοι δὲν εἶναι ἄξιοι μήτε φιλίας, μήτε ἔχθρας.

Μὴ δώσεις ποτὲ συμβουλὴν, ὅταν δὲν σοῦ τὴν ζητοῦν, μάλιστα δὲ εἰς ἐκείνους ὅπου δὲν τὴν δέχονται.

Διὰ νὰ εἶσαι τέλειος, μὴ ἐπαινᾷς εἰς τοὺς ἄλλους ἐκεῖνο ὅπου δὲν ἐπαινᾷς εἰς τοῦ λόγου σου.

Εἰς ὅποιαν κατάστασιν εὐρεθῇς, ἃς εἶσαι πάντοτε ταπεινός.

f. 11^v Ὁ ἀπαίδεντος δὲν εἶναι ἀνθρωπος, καὶ ὁ σοφός, χωρὶς ἀρετὴν, δὲν εἶναι σοφός.

Λέγε ἐκεῖνο ὅπου ἡξυεῖς κατὰ τὸν καιρὸν καὶ κατὰ τὸν τόπον· μὰ μὴ εἷπῃς ἔξω τῆς χρείας διὰ νὰ μὴ ἀτιμάσῃς τὴν ἐπιστήμην σου.

Τὸ μεγαλύτερον χρέος εἶναι ἐκεῖνο ὅπου ἔχει ὁ μαθητὴς πρὸς τὸν διδάσκαλόν του.

Μὴ ἔχῃς οἰκειότητα μὲ ὁκτὼ λογίων ἀνθρώπους: μὲ ἓνα φθονερόν, μὲ ἓνα ὅπου δὲν σὲ λογιάζει, μὲ ἓνα ψεύστην, μὲ ἓνα ὑπερήφανον, μὲ ἓνα ἀπαίδεντον, μὲ ἓνα τρελόν, μὲ ἓνα φιλάργυρον, καὶ μὲ ἓνα συκοφάντην.

Δύο πράγματα προξενούν θλίψιν : ἓνας φίλος πικραμένος καὶ ἓνας ἐχθρὸς χαρούμενος.

Ὁ τρόπος διὰ τὰ μὴ γίνεσαι βαρετὸς εἰς τὰς καλὰς συντροφίας εἶναι νὰ λέγῃς πράγματα καλὰ ἢ νὰ σιωπᾷς καὶ νὰ ἀκούῃς τοὺς ἄλλους.

Μάνθανε νὰ ὑποφέρῃς στερεὰ τὰς μεταβολὰς τῆς τύχης.

Ἐκατὸν κλέπται δὲν ἤμποροῦν νὰ ξεγυμνώσουν ἓνα πτωχὸν γυμνόν.

Ὅποιος θέλει τὸν φίλον χωρὶς ἐλάττωμα, ἀπομένει χωρὶς φίλους.

Ὅποιος δὲν ἐγνοιάζεται νὰ ζήσῃ πλέον, λέγει ὅ,τι καὶ ἂν ἔχῃ εἰς τὴν καρδίαν του.

Κανεὶς ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον δὲν ἤμπορεῖ ἀληθινὰ νὰ ὀνομασθῇ ἄνθρωπος, πάρεξ ἐκεῖνος ὅπου δὲν ἐμπιστεύεται εἰς κανένα.

f. 12" Ὅποιος ψαρεύει τὰ μαργαριτάρια βυθίζεται εἰς τὴν θάλασσαν, || καὶ ὅποιος ἐπιθυμᾷ μεγαλεῖα περᾶ τὰς νύκτας ἄγρυπνος.

Αἱ μακραὶ συνομιλίας εἶναι βαρεταὶ καὶ εἰς τοὺς ὑπομονητικούς καὶ εἰς τοὺς σοφοὺς.

Στοχάζεσαι ποτέ, πῶς ἐκεῖνο ὅπου ἀγαπᾷς εἶναι ἓνα δερμάτι γεμάτον βρῶμα, αἷμα καὶ κόκκαλα;

Ὅποιος ἔχει ἀρετὴν διανυθετεύει τὴν ἀρετὴν, καθὼς καὶ ὁ ἀδάμας καθαρίζει τὸν ἀδάμαντα καὶ ἐκεῖνος διανυθετεύει τὴν ἀρετὴν, ὅπου τὴν ἐπαινᾷ καὶ κρύπτει τὰ ἐλαττώματα τοῦ ἄλλου.

Ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι πλέον εἰς τὸν κόσμον διατὶ ἐπάρθη τὸ μέλι καὶ ἔμειναν οἱ σφῆγκες.

Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ εἶναι σταθερὸς ὥσάν πύργος καὶ ὄχι ἐλαφρὸς καὶ ἐδκολότερετος ὥσάν ὁ ἀνεμος.

Ἡ ὑπομονὴ εἶναι ὁ στύλος ὅπου κρατεῖ τὴν φρονιμάδα.

Ἡ γλυκοσυντυχία εἶναι τὸ ἅλας τῶν καλῶν ἡθῶν καὶ τῶν λαμπρῶν χαρισμάτων.

Κατὰ τὴν γνώμην τῶν σοφῶν, πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ καθ' ἓνας νὰ μὴ παίρῃ διὰ σύζυγόν του πέντε λογιῶν γυναῖκας, ἥγουν μίαν γυναῖκα ὅπου νὰ ἔχῃ παιδιά ἀπὸ ἄλλον ἄνδρα, μίαν γυναῖκα πλουσιωτέραν ἀπὸ λόγου του, μίαν γυναῖκα ὅπου κακολογεῖ τὸν ἄνδρα τῆς ὅταν δὲν εἶναι παρών, μίαν γυναῖκα ὅπου πικραίνεται διὰ τὸν πρῶτον τῆς ἄνδρα, καί, τέλος πάντων μίαν γυναῖκα ὅπου εἶναι εὐμορφη ἀλλ' ἀπὸ ποταπὸν γένος.

Οἱ εὐγενεῖς ἄνθρωποι καὶ οἱ καλοὶ εἶναι ἄκροι φίλοι, ἀλλ' ἡ φιλία τῶν οὐτιδανῶν ἀνθρώπων καὶ ἐκείνων ὅπου ζοῦν ἀχρεϊέστατα δὲν εἶναι σταθερά.

Ὅποιος δὲν φθονᾷται, δὲν ἔχει εὐμορφα χαρίσματα.

f. 12" Φεῦγε τὴν συντροφίαν ἐκείνων ὅπου θλίβουν τοὺς ἄλλους, διατὶ ὅταν ἡ φωτιά εἶναι κοντὰ πρέπει καθ' ἓνας νὰ φυλάσσεται νὰ μὴ καῖ.

Νὰ δώσης μάθησιν ἐνὸς κακοῦ εἶναι ὥσάν νὰ βάλῃς τὸ σπαθὶ εἰς τὸ χεῖρι τοῦ τρελοῦ.

Ἡ ἐλπίδα ἔρχεται ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀπελπισίαν, καθὼς καὶ τὸ φῶς ἔρχεται ὕστερον ἀπὸ μίαν σκοτεινὴν νύκτα.

Ὁ ἐπιτήδειος ἐφευρέτης, ἂν θέλῃ, ἡμπορεῖ νὰ κάμῃ νὰ πιστεύσουν, πῶς τὸ χῶμα εἶναι λίθοι πολύτιμοι.

Ἡ ἐπιστήμη εἰς ἓνα ὑψηλόφρονα εἶναι ὡσὰν τὸ νερὸν ὁποῦ πιάσχει τινὰς νὰ τὸ φέρῃ εἰς ὑψηλὸν τόπον, ἐπειδὴ καὶ καθὼς εἶναι ἐναντίον τῆς φύσεως τοῦ νεροῦ τὸ νὰ ἀναβαίνει ἐπάνω, ἐτὶ εἶναι καὶ ἐναντίον τῆς ἐπιστήμης τὸ νὰ ἀναπαύεται εἰς τοιοῦτους ἀνθρώπους.

Ἐσὺ ἐπιθυμᾷς νὰ γένης σοφὸς χωρὶς κόπον, ὅμως ἤξευρε, πῶς τούτη εἶναι μία ἀπὸ τὰς χιλιάς τρελάδας ὁποῦ εὐρίσκονται εἰς τὸν κόσμον.

Εἰς κάθε λογῆς κατάστασιν δυστυχίας, ἡ εὐμορφία ἔχει τούτην τὴν ἐξαιρετον χάριν, ἥρουν πῶς ἔλκει εἰς τοῦ λόγου της ὁλονῶν τὰ ὅμματα.

Ἐσὺ ὁποῦ εἰς τὴν ὥραν τῆς γεννήσεώς σου ἔκλαιες καὶ οἱ φίλοι τοῦ σπιτίου σου ἐχαίροντο καὶ ἐγελοῦσαν, κάμε τρόπον ὅτι νὰ χαίρεσαι καὶ νὰ γελᾷς καὶ ἐσὺ εἰς τὸν καιρὸν, ὁποῦ αὐτοὶ θέλουν κλαῦσαι βλέποντάς σε πῶς ἀποθαίνεις.

Θέλεις νὰ νικήσῃς τὸν ἐχθρόν σου χωρὶς ἄρματα, θέλεις νὰ τὸν πικράνῃς καὶ νὰ τὸν κάμῃς νὰ λυσσιᾷσῃ; Παράβλεπέ τον καὶ μεταχειρίζου τὴν ἀρετήν, διατὶ τοῦτοι εἶναι οἱ τρόποι ὁποῦ τὸν θέλουν τὸν θανατώσει σκληρότερα ἀπὸ τὸ σπαθί.

f. 13^r Μὲ ὅλον ὁποῦ ἐπιμελεῖται ὁ ἄνθρωπος νὰ φύγῃ τὴν κατάκρισιν, δὲν εἶναι βολετὸν νὰ γλυτώσῃ ἀπὸ τὴν γλῶσσαν τῶν ἀνθρώπων, διατὶ οἱ ἄνθρωποι ὀνομάζουν βουβὸν ἐκεῖνον ὁποῦ φυλάττει σιωπὴν, φιλάργυρον ἐκεῖνον ὁποῦ δὲν σκορπίζει τὰ ὑπάρχοντά του καὶ ἄσωτον καὶ χαλαστὴν ἐκεῖνον ὁποῦ δειχνεται μεγαλόδωρος μὲ τὰ πλούτη του· ὅμως ἐσὺ ἄφησε νὰ λέγουν ὅτι θέλουν καὶ μὴ φοβοῦ ἄλλο πάρεξ τὴν κρίσιν τοῦ Θεοῦ.

Μὴ καταφρονέσεις ποτὲ κανένα, ἀγκαλὰ καὶ νὰ εὐρίσκεται εἰς ποταπὴν κατάστασιν, διατὶ ἡ τύχη ἡμπορεῖ νὰ ὑψώσῃ ἐκεῖνον καὶ νὰ καταβάσῃ ἐσένα.

Ξεμάκρυνε ἀπὸ τοὺς βασιλεῖς καὶ ἀπὸ τὴν ὁργὴν τοὺς καὶ μὴ ὑπηρετεῖς ἐκείνους, τῶν ὁποίων τὰ λόγια εὐρίσκουν ὑπακοὴν εὐθὺς ὁποῦ τὰ ξεφωνήσουν.

Διὰ νὰ φθάσῃς εἰς τὸ ἄκρον τῆς σοφίας, δὲν πρέπει νὰ τρώγῃς πολὺ οὔτε νὰ κοιμᾷσαι πολὺ οὔτε νὰ ὀμιλῇς πολὺ.

Κανένα πρᾶγμα δὲν εἰκονίζει ἐπιτηδειότερα τὸν πολέλογον ἄνθρωπον, ὡσὰν ἡ μεγάλη καὶ κρύα νύκτα τοῦ χειμῶνος.

Ὅλες οἱ ἁμαρτίες ἔχουν τὴν ἀρχὴν τοὺς ἀπὸ τὴν ὄρασιν, καθὼς μία μεγάλη φωτιά ἀνάπτει ἀπὸ ἓνα σπινθῆρα.

Ὅποιος καταπιάνεται εἰς πράγματα ἀνωφελῆ, χάνει ἐκεῖνα ὁποῦ ἤθελαν τοῦ εἶσται ὠφέλιμα.

Δὲν εἶναι κανένας τόσο σοφός, ὁποῦ νὰ μὴ εἶναι ἄλλος σοφώτερος ἀπ' αὐτόν.

Ὅποιος ζητᾷ συμβουλὴν, δὲν γελᾷται, μάλιστα οἱ ὑπόθεσές του ἐβγαίνουν εἰς καλόν.

Ζητοῦνται τὰ πλούτη καὶ δὲν εὐρίσκονται, καὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς ὁποῦ δὲν ζητεῖται εὐρίσκεται.

1. 13^ν Δὲν ἤθελεν εἶσται τόσον βαρετὸν εἰς ἓνα σοφὸν νὰ τρέβῃ μὲ τὰ ὀνόχιά του ἓνα μάρμαρον ἢ νὰ δαγκάνῃ μὲ τὰ ὀδόντιά του ἓνα ἄμῳνι ἢ νὰ κάμῃ συχνὰ ταξίδια εἰς τὴν θάλασσαν ἢ νὰ ὑπάγῃ εἰς μακρὰν χώραν χωρὶς νὰ ἔχῃ τί νὰ φάγῃ εἰς τὴν στράταν, ὅσον τοῦ βαρυφαίνεται νὰ βλέπῃ καὶ ἀπὸ μακρὰν τὸ πρόσωπον ἑνὸς ἀπαιδεύτου ἀνθρώπου.

Ἡ σοφία καὶ ἡ μεγαλοκαρδία δὲν ἀξίζουν τίποτε, ὅταν ἡ τύχῃ μᾶς ἀφίνη.

Ἡ τύχῃ ἔρχεται μὲ τίς ἀλυσίδες εἰς τὰ ποδάρια, ἀλλ' ὅταν ἀναχωρῇ τὲς συντρίβει ὅλες μὲ τὴν δύναμιν ὁποῦ βάλλει διὰ νὰ φύγῃ.

Δὲν εἶναι πικρότερον πρᾶγμα ἀνάμεσα εἰς τοὺς φίλους, ὥσάν ὁ χαῖμὸς τῶν φίλων.

Μὴ λέγεις λόγια ἄτιμα καί, ἂν ἀκούσῃς ἄλλους νὰ τὰ λέγουν, ἐσὺ πρόσεχε εἰς ἄλλο καὶ καμώσου πὼς δὲν τὰ ἀκούεις.

Οἱ ἀμαθεῖς παῖδες συγχύζουν τὰ γράμματα, οἱ δὲ ἀπαιδεῖντο ἄνδρες τὰ πράγματα.

Ὅμοιον εἶναι νὰ πῇ τινὰς ἀπὸ χροσὸν ποτήρι φαρμάκι θανάσιμον καὶ νὰ πάρῃ συμβουλὴν ἀπὸ φίλον κακόγνωμον.

Ἀγάπα περισσότερον νὰ σὲ εὐλαβοῦνται ἐκεῖνοι ὁποῦ μαζὶ σου συναναστρέφονται παρὰ νὰ σὲ φοβοῦνται, διατὶ εἰς τὴν εὐλάβειαν εὐρίσκεται ἡ ἀγάπη καὶ εἰς τὸν φόβον εἶναι τὸ μῖσος.

1. 14^ν Περισσότερον ὠφελεῖται ὁ φρόνιμος ἀπὸ τὸν τρελόν, παρὰ ὁποῦ ὠφελεῖται ὁ τρελὸς ἀπὸ τὸν φρόνιμον, διατὶ ὁ φρόνιμος ἰσχύει βλέπει τοῦ τρελοῦ τὰ σφάλματα καὶ ἀπέχει ἀπ' αὐτά· ἀλλ' ὁ τρελὸς δὲν μιμεῖται τοῦ φρονίμου τὰ καλὰ ἔργα.

Ἀπὸ τοὺς τρελοὺς ὁ καιρὸς διώχνει τὴν λύπην καὶ ἀπὸ τοὺς φρονίμους ἡ γνώσις.

Ψευδὴς καὶ ὄχι ἀληθινὴ ἀγάπη εἶναι ἐκεῖνη ὁποῦ πηγαίνει ὀλιγοστεύοντας, διότι ἡ ἀληθινὴ ἀγάπη δὲν ἔχει ποτὲ τέλος.

Δὲν εὐχαριστεῖται τινὰς εἰς ἐκεῖνο ὁποῦ ἔχει, ἀλλ' ἂν εἶχε καὶ χίλια βασίλεια, πάντα ἤθελε παγαίνει νὰ ἀποκτήσῃ καὶ περισσότερα διατὶ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀχόρταγος.

Θέλεις νὰ γνωρίσῃς ἓνα φίλον, δοκίμασέ τον εἰς καιρὸν ἀνάγκης, διατὶ τότε θέλεις τὸν καταλάβει, ἀλλ' ἐγὼ τοὺς ἐδοκίμασα καὶ δὲν τοὺς ἤδρα πιστούς.

Ὁ ἄνθρωπος ὁποῦ λέγει κακὸν διὰ τοὺς ἄλλους εἶναι σκανδαλοποιός, καὶ χωριάτης εἶναι ἐκεῖνος ὅστις τοῦ ἀρέσει νὰ φωνάζῃ καὶ νὰ παραμιλῇ.

Ἡ τελειότης τοῦ ἀνθρώπου στέκεται εἰς τρία πράγματα : εἰς τὸ νὰ δια-

τηρῇ τὴν πίστιν του, εἰς τὸ νὰ εἶναι ὑπομονητικὸς εἰς τὰς δυστυχίας του καὶ εἰς τὸ νὰ κυβερνᾶται μὲ γνώσιν.

Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει μεγαλύτερον ἐχθρὸν ἀπὸ τὴν κοιλίαν του.

Δὲν εἶναι σίγουρον πρᾶγμα νὰ θαρρεύεσαι εἰς ἄνθρωπον ὅπου ἔχει τὰ μναλά του ἀκατάστατα.

Ὁ κόσμος γίνεται πολλὰ στενός, ὅταν δύο ἀμαθεῖς φιλονεικοῦν ἀναμεταξύ τους.

Χ ρ ο ν ι κ ᾶ

ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ

Τὴν 23ην Μαΐου 1972 διεξήχθησαν αἱ κατὰ τριετίαν ὑπὸ τοῦ Κανονισμοῦ τοῦ Συλλόγου ὀριζόμεναι ἀρχαιρεσίαι. Κατ' αὐτὰς ἐπανεξελέγη ὁλόκληρον τὸ ὑπὸ τὸν κ. Ἰω. Θεοδωρακόπουλον ψηφοδέλτιον, σχεδὸν παμφηρεῖ. Τοιοῦτοτρόπως ἡ διοίκησις τοῦ «Παρθασοῦ», κατόπιν τῆς πρὸς αὐτὴν ἀνανεώσεως τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου, θὰ δυνήθῃ νὰ συνεχίσῃ τὸ παρ' αὐτῆς ἀρξάμενον ἀπὸ τριετίας εὐρὺ καὶ καρποφόρον ἔργον τῆς.

Εἰς τὸ μετὰ χεῖρας τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ καταχωρίζονται μελέται τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ καὶ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰω. Χαραμῆ περὶ τῆς ὁράσεως καὶ τοῦ φωτός ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν τέχνην παρὰ τοῖς ἀρχαίοις «Ἕλλησιν», τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Γ. Θ. Ζώρα περὶ ποικίλων Ἀποφθεγμάτων ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 23 κώδικος ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ Σπ. Λάμπρου, τοῦ καθηγητοῦ Μ. Montuori περὶ τῶν προσωπικῶν καὶ τοῦ Σωκράτους εἰς τὴν πλατωνικὴν μαρτυρίαν, τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Κ. Προῦση περὶ τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα εἰς τὴν Κύπρον, τῶν φιλόλογων Μ. Χατζηριακουμῆ περὶ τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ ἥθνους εἰς τὸ κρητικὸν ἔπος Ἐρωτόκριτος τοῦ Βαντσέντζου Κορνάρου, Σπ. Μοσχονά περὶ τοῦ προβλήματος καὶ τῆς φύσεως τοῦ ὥραίου καὶ τῆς Ἀρ. Ράλλη περὶ τοῦ Σανταρόζα καὶ τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πρὸ τινος ἐκδοθείσης ἀλληλογραφίας τοῦ Φιλέλληρος Ἰταλοῦ, Ν. Φωκά - Κοσμετάτου περὶ τῆς καλλιέργειας τῆς σταφίδος ἐν Κεφαλληνίᾳ, τοῦ δ.ρος Ιατρικῆς Γερ. Πεντόγαλου περὶ ἀνεκδότων κεφαλληνιακῶν ἐγγράφων παροχῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως ἐπὶ βενετοκρατίας. Ἐπίσης εἰς τὴν σειρὰν παλαιότερων κειμένων τοῦ «Παρθασοῦ» δημοσιεύεται μελέτη τοῦ ἀειμνήστου Σίμων Μενάρδου περὶ τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν ὑπὸ τοῦ Φωριέλ καὶ τῆς σημασίας αὐτῆς.

Καταχωρίζονται, τέλος, τὸ σημείωμα συντάξεως, χρονικὸν τοῦ Γ. Σκλάβου περὶ τῆς Μουσικῆς Κινήσεως, τὸ Δελτίον τῆς Κινήσεως τοῦ Συλλόγου «Παρθασός» ὑπὸ μ.μ. καὶ διάφορα σημειώματα.

Γ. Θ. Ζ.

Η ΝΕΑ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΑ ΜΕΛΗ ΤΟΥ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ»

Μετά την ανακοίνωσιν τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀρχαιρεσιῶν τῆς 23 Μαΐου 1972 πρὸς ἀνάδειξιν τῶν νέων ἀρχῶν τοῦ «Παρνασσού», διὰ τὴν τριετίαν 1972 - 1975, ὁ πρόεδρος τῆς Ἐφορείας, ἀκαδημαϊκός, κ. Ἰωάννης Θεοδωρακόπουλος, ἀπηύθυνε πρὸς πάντα τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου τὴν κατωτέρω ἐγκύκλιον :

Πρὸς τὰ ἀξιότιμα μέλη
τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός»

Ἀγαπητοὶ συνάδελφοι ἐν «Παρνασσῷ»

Αἰσθάνομαι βαθύτατα τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφράσω πρὸς ὅλους Ὑμᾶς τὰς εὐχαριστίας μου, διότι με τόσῃ προθυμίᾳ ἀνενεώσατε τὴν θητείαν τῆς ὑπὸ τὴν προεδρίαν μου Ἐφορείας καθὼς καὶ τῆς Κοσμητείας τοῦ Παρνασσού. Κατὰ τὴν θητείαν τῆς τριετίας ἣτις διέρρευσε μέχρι τοῦδε ἡ προσπάθεια τῆς Ἐφορείας ἐστράφη κυρίως εἰς τὴν ἀνασύνταξιν τῆς μεγάλης πνευματικῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἰδρύματος, ὥστε νὰ ἐπανακτήσῃ τοῦτο τὴν ἦν παλαιότερον κατεῖχε λαμπράν καὶ πρωτεύουσιν θέσιν εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῆς χώρας ἡμῶν.

Τὸ ἔργον τοῦτο θὰ συνεχισθῇ με τὴν αὐτὴν ἐντασιν καὶ κατὰ τὴν ἤδη ἀρξαμένην διὰ τῆς ψήφου Ὑμῶν νέαν τριετὴ περίοδον προσέτι δὲ θὰ συνεχισθῇ με ζήλον ἀλλὰ καὶ φρόνησιν ἢ μέριμνα διὰ τὴν ἀξιοποιήσιν τῆς περιουσίας τοῦ ἐνδόξου ἡμῶν Ἰδρύματος πρὸς τὸν ὅποιον με τόσῃ ἐμπιστοσύνην ἀποβλέπει ὁλόκληρος ἡ Ἑλληνικὴ κοινωνία. Δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ προλάβωμεν διὰ λόγων τὰ ἔργα, ἀλλὰ εἰμεθα βέβαιοι ὅτι ταῦτα τόσον εἰς τὸν πνευματικὸν ὥσον καὶ εἰς τὸν οἰκονομικὸν τομέα τοῦ «Παρνασσού» θὰ δώσουν εἰς ἡμᾶς τὸ δικαίωμα νὰ δυνηθῶμεν νὰ ὁμιλήσωμεν, ἢ μᾶλλον νὰ λογοδοτήσωμεν πρὸς Ὑμᾶς ἐν καιρῷ. Ἡ ἐμπιστοσύνη διὰ τῆς ὁποίας μᾶς περιεβάλετε ἀποτελεῖ δι' ἡμᾶς τὸν θώρακα τῆς περαιτέρω πάλης πρὸς πλήρη ἀποκατάστασιν τοῦ λαμπροῦ ὀνόματος Παρνασσός».

Μὲ ἐγκαρδίους συναδελφικοὺς χαιρετισμοὺς

Ἀθῆναι 25 Μαΐου 1972

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΣ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΤΩΝ ΝΥΚΤΕΡΙΝΩΝ ΣΧΟΛΩΝ ΤΟΥ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ»

Κατὰ τὸ τρέχον ἔτος 1972 συμπληροῦται ἑκατονταετία ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως καὶ πρώτης λειτουργίας τῶν Νυκτερινῶν Σχολῶν τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός». Αἱ Σχολαὶ αὗται, ἱδρυθεῖσαι εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν οὐδὲν ἄλλο Νυκτερινὸν Σχολεῖον δι' ἐργαζομένους νέους ὑπῆρχεν εἰς Ἑλλάδα, παρέσχον ἐπὶ ἑκατὸν ἔτη δωρεὰν μόρφωσιν εἰς χιλιάδας ἀτόρων νέων, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἀνεδείχθησαν βραδύτερον καὶ κατέλαβον σημαντικὰς θέσεις εἰς τὴν κοινωνίαν.

Ἡ Ἐφορεία, κατὰ τὴν Συνεδρίαν αὐτῆς, τῆς 25 Αὐγούστου 1971, ἀπεφάσισε νὰ ἐορτάσῃ καταλλήλως τὸ γεγονός κατὰ τὴν ἐναρξιν τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1972 - 1973 καὶ ἀνέθεσε τὴν ὀργάνωσιν τῆς σχετικῆς ἐορτῆς εἰς τὰ μέλη τῆς Ἐφορείας καὶ Κοσμητείας κ.κ. Γ. Θ. Ζώραν, Σ. Λοϊζίδην, Δημ. Βρανόπουλον, Χρ. Θεοδωράτον, Ἀπ. Χατζημανουῆλ καὶ τὴν διευθύντριαν τῶν Σχολῶν δ. Μ. Μαντουβάλου.

ΑΠΟΝΟΜΗ ΕΙΣ ΤΟΝ ΣΥΛΛΟΓΟΝ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ» ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΥ ΜΕΤΑΛΛΙΟΥ
ΤΗΣ «ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ»

Ἡ «Ἱστορικὴ καὶ Ἐθνολογικὴ Ἑταιρεία» τῆς Ἑλλάδος, εἰς ἀναγνώρισιν τοῦ εὐρυτάτου ἐθνικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ μορφωτικοῦ ἔργου τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός», τοῦ παλαιότερου ἐπιζώντος ἰδρύματος τῆς Χώρας μας, τὸ ὁποῖον ἐπὶ ἑκατὸν καὶ πλέον ἔτη τὰ μέγιστα προσφέρει εἰς τὴν πνευματικὴν πρόοδον αὐτῆς, ἀπένειμε πρὸς αὐτὸν τὸ ἐπὶ τῇ συμπληρώσει ἑκατὸν πενήκοντα ἐτῶν ἀπὸ τῆς Ἱερᾶς Ἐθνεγερσίας κοπὲν Χρυσὸν μετάλλιον, μετὰ διπλώματος.

Ἡ παράδοσις τοῦ Χρυσοῦ μεταλλίου ἐγένετο κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 9 Ἰουνίου 1972 ὑπὸ τοῦ ἀντιπροέδρου τῆς «Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας» κ. Ν. Γεωργοπούλου.

ΜΙΑ ΒΡΑΒΕΥΣΙΣ

★

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν κατὰ τὴν συνεδρίαν τοῦ ἐπισήμου ἑορτασμοῦ τῆς ἐθνικῆς ἑπετείου τῆς 25ης Μαρτίου ἀνήγγειλε τὴν βράβευσιν τοῦ ἔργου τοῦ ἐπιτίμου προέδρου τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου καὶ μέλους τῆς Κοσμητείας τῶν Νυκτερινῶν Σχολῶν τοῦ «Παρνασσοῦ» κ. Χρήστου Θεοδωράτου, Ἡλία Ζερβοῦ Ἰακωβάτου : Ἡ ἐπὶ τῶν Ἀντικυθέρων αἰχμαλωσία μου καὶ ἡ τῶν συναιχμαλώτων μου 1857, ἐκδοθὲν ἐν Ἀθήναις τὸ 1972.

★

ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΙΝΗΣΙΝ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ»
(Δελτίον ἀριθ. 12, Ἰουνίου 1972)

Αἱ ΑΡΧΑΙΡΕΣΙΑΙ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ. — Τὴν 23ην Μαΐου 1972 διεξήχθησαν αἱ ὑπὸ τοῦ Κανονισμοῦ τοῦ Συλλόγου ὀριζόμεναι κατὰ τριετίαν ἀρχαιρεσίαι. Διὰ πρώτην φορὰν μετὰ μακρὰ ἔτη ὑπῆρχεν ἐν μόνον ψηφοδέλτιον, τὸ ὑπὸ τὸν ἀκαδημαϊκὸν κ. Ἰω. Θεοδωρακόπουλον, τὸ ὁποῖον καὶ ἐξελέγη ὁλόκληρον.

Τὸ ἐκλεγέν νέον συμβούλιον ἔχει ὡς ἑξῆς :

ΕΦΟΡΕΙΑ

Πρόεδρος	: ΙΩΑΝΝΗΣ ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀκαδημαϊκὸς - καθηγητῆς Πανεπιστημίου, τ. Ὑπουργός
Ἀντιπρόεδρος	: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΑΤΑΛΑΣ, Ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ.
»	: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, Καθηγητῆς Πανεπιστημίου
»	: ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΖΩΡΑΣ, Καθηγητῆς Πανεπιστημίου
Γενικὸς Γραμματεὺς	: ΣΑΒΒΑΣ ΛΟΪΖΙΔΗΣ, Δικηγόρος, τ. Ἐθναρχικὸς Σύμβουλος Κύπρου
Εἰδικὸς Γραμματεὺς	: ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ, Ἀρχιτέκτων
»	: ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΟΥΡΝΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ὑφηγητῆς Πανεπιστημίου
Ταμίας	: ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΤΟΥΜΠΑΝΑΚΗΣ, τ. Προσωπάρχης Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς
Κοσμήτωρ	: ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Συνταγματάρχης ἐ.ἀ., τ. Πρόεδρος Δημοτικοῦ Συμβουλίου Ἀθηναίων

- Ἐφορος Σχολῶν : ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΡΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Δικηγόρος, τ. Ὑπουργός
 » Βιβλιοθήκης : ΧΡΗΣΤΟΣ ΣΟΛΟΜΩΝΙΔΗΣ, Ἀντιπρόεδρος Συνδέσμου Λο-
 γοτεχνῶν, τ. Ὑπουργός
 » Καταστημάτων : ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ, Ἀντιναύαρχος ἐ.ἀ., Ἐπί-
 τιμος Ἀρχηγός τοῦ Στόλου
 Σύμβουλος : ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΙΔΙΑΝΟΣ, Καθηγητής Πανεπιστημίου
 » : ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ - ΝΟΥΑΡΟΣ, Καθηγητής Πανε-
 πιστημίου
 » : ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΠΑΡΤΣΑΚΟΥΛΙΑΣ, Ἐπίτιμος Νομικός
 Σύμβουλος τοῦ Κράτους
 » : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ, Ἀκαδημαϊκός

ΑΝΑΠΑΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΜΕΛΗ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ, Τμηματάρχης ΑΤΕ
 ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΑΤΣΑΒΕΣ, τ. Γενικός Ἐπιθεωρητής Μέσης
 Ἐκπαιδεύσεως
 ΑΝΔΡΕΑΣ ΛΑΙΜΟΣ, Ἐφοπλιστής
 ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΑΡΚΟΥ, Πολιτικός Μηχανικός
 ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ, Καθηγητής Πανεπιστημίου

ΚΟΣΜΗΤΕΙΑ

- Κοσμήτωρ-Γραμματεὺς : ΧΡΗΣΤΟΣ ΘΕΟΔΩΡΑΤΟΣ, Ἐπίτιμος Πρόεδρος Ἐκπαιδευτι-
 κοῦ Συμβουλίου
 Κοσμήτωρ : ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΑΥΓΙΚΟΣ, Δικηγόρος.
 » : ΤΙΜΟΛΕΩΝ ΒΟΥΚΥΔΗΣ, τ. Γ. Διευθυντής τοῦ Χημείου τοῦ
 Κράτους
 » : ΑΝΔΡΕΑΣ ΓΕΩΡΓΑΛΑΣ, Μηχανικός
 » : ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΤΟΣ, Μαθηματικός
 » : ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΑΝΑΚΑΡΗΣ, Δικαστικός
 » : ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΡΡΑΣ, Τμηματάρχης Ὑπουργείου Οἰκονο-
 μικῶν
 » : ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΤΡΙΒΑΝΟΣ, Δικηγόρος
 » : ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΡΚΕΤΟΣ, Ἱατρός
 » : ΧΡΗΣΤΟΣ ΠΑΠΑΣ, Τραπεζίτικός
 » : ΣΠΥΡΟΣ ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΥ, Ὑποπτεύων ἐ.ἀ.
 » : ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΑΤΡΑΣ, Ἐπίτιμος Γυμνασιάρχης
 » : ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΠΕΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ, Ἐπίτιμος Διευθυντής
 Ἐθνικῆς Μετεωρολογικῆς Ὑπηρεσίας
 » : ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΒΟΡΩΝΟΣ, τ. Διευθυντής Ὑπουργείου
 Παιδείας
 » : ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΧΑΤΖΗΜΜΑΝΟΥΗΛ, τ. Γυμνασιάρχης

ΕΞΕΛΕΓΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΣ ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, Ἀσφαλιστής
 ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΙΑΤΡΟΣ, Συντ. ΕΤΕ
 ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΜΠΑΡΟΥΝΟΣ, Διευθυντής ΕΤΕ

Ο ΝΕΟΣ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ. — Αί υπό τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου ψηφισθεῖσαι τροποποιήσεις τοῦ Κανονισμοῦ, μετὰ τὴν ἐγκρισινὸν ὑπὸ τοῦ Πρωτοδικείου, ἐτυχον τῆς ἐπικυρώσεως καὶ τῆς Νομαρχίας Ἀττικῆς. Κατόπιν τούτου ὁ νέος Κανονισμὸς τοῦ «Παρνασσοῦ» πρόκειται νὰ ἐκτυπωθῇ εἰς τεύχος καὶ νὰ διανεμηθῇ εἰς τὰ μέλη.

ΔΩΡΕΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ὑπὸ τοῦ κ. Κ. ΜΑΤΖΟΥΡΑΝΗ. — Ὁ ἐπίτ. γυμνασιάρχης κ. Κωνσταντῖνος Μαντζουράνης ἐδῶρσεν εἰς τὸν Σύλλογον «Παρνασσός» ἱκανὸν ἀριθμὸν τῶν συγγραμμάτων του πρὸς διανομὴν εἰς τοὺς μαθητὰς τῶν Νυκτερινῶν Σχολῶν.

ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ. — Κατὰ τὴν περίοδον Ἀπριλίου - Μαΐου 1972, ὁργανώθησαν ὑπὸ τοῦ Φιλολογικοῦ καὶ Ἀρχαιολογικοῦ Τμήματος τοῦ Συλλόγου αἱ κάτωθι διαλέξεις :

- 1η διάλεξις, τὴν 14ην Ἀπριλίου 1972 : Ὁμιλητὴς ὁ λογοτέχνης κ. Παῦλος Φλωρός, με θέμα : «Τὸ τραγοῦδι ὡς ἔκφρασις τοῦ συναισθήματος τῆς ζωῆς στὴν Ἰωνία πρὶν ἀπὸ τὸ 1922».
- 2α διάλεξις, τὴν 18ην Ἀπριλίου 1972 : Ὁμιλητὴς ὁ κ. Χριστόδουλος Μυρτιάνθης, με θέμα : «Τὸ Ἑργατικὸν Δίκαιον καὶ αἱ νέαι τάσεις αὐτοῦ».
- 3η διάλεξις, τὴν 24ην Ἀπριλίου 1972 : Ὁμιληταὶ οἱ κ.κ. Θ. Λαλαπάνος, με θέμα : «Ἡ κάθαρσις τῆς ἀρχαίας τραγῳδίας», Β. Ρόζος, με θέμα : «Ἐπὶ μιᾷ παλαιστάτης συλλογῆς ἀπογράφων τοῦ Γαληνοῦ καὶ Παύλου Αἰγινήτου διασωθείσης ὑπὸ τοῦ Ἀναγνώστη Κανάκη Μιχαλοπούλου ἐν χωρίῳ Μαχαλᾷ Ἀνδριταίνης» καὶ Γ. Μ. Καρατσιώλης, με θέμα : «Ἡ ἐπὶ παρανοία δίκη τοῦ Σοφοκλέους».
- 4η διάλεξις, τὴν 2αν Μαΐου 1972 : Ὁμιλητὴς ὁ πρόεδρος τοῦ Συνδέσμου Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν κ. Ἡλίας Σιμόπουλος, με θέμα : «Ἡ ἑλληνικὴ πεζογραφία καὶ ὁ Γιάννης Κονδυλάκης».
- 5η διάλεξις, τὴν 5ην Μαΐου 1972 : Ἐπὶ τῇ συμπληρώσει 20 ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἐν Ἰωαννίνοις περιοδικοῦ «Ἡπειρωτικὴ Ἔστis». Ὁμιληταὶ οἱ λογοτέχναι κ.κ. Χρ. Σολομωνίδης, Δ. Κόκκινος, Μιχ. Μάνος, Δ. Σιμόπουλος.
- 6η διάλεξις, τὴν 12ην Μαΐου 1972 : Ὁμιλητὴς ὁ καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Ἰωάννης Καλογήρου, με θέμα : «Ἡ διὰ τῆς Ἑλληνοχριστιανικῆς παιδείας ἐπιδίωξις καὶ ἐπιτευξις τοῦ ἀλοκληρωμένου Ἀνθρωπισμοῦ».
- 7η διάλεξις, τὴν 19ην Μαΐου 1972 : Ὁμιλητὴς ὁ δικηγόρος κ. Ἀλέξανδρος Μητσάκης, με θέμα : «Ὁ ἀνήλικος ἐγκληματίας καὶ ἡ πολιτεία».

ΜΟΥΣΙΚΑΙ ΕΣΠΕΡΙΔΕΣ. — Εἰς τὰ πλαίσια τῶν Καλλιτεχνικῶν καὶ Κοινωνικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός» διὰ τὰ μέλη καὶ τὰς οἰκογενεὰς αὐτῶν, ὁργανώθησαν αἱ κάτωθι μουσικαὶ ἐσπερίδες :

- 25 Ἀπριλίου 1972 : Συναυλία τῇ εὐγενεῖ προσφορᾷ τῆς Ἐνώσεως Φιλομουσῶν Ἑλλάδος.
- 9 Μαΐου 1972 : Μουσικὴ ἐσπερίς ἔργων Verdi, κατὰ διδασκαλίαν τῆς καθηγητρίας τοῦ τραγοῦδιου κ. Ναυσικάς Βουτυρά - Κυριακοπούλου.
- 12 Μαΐου 1972 : Μουσικὴ ἐσπερίς ἔργων Αἰμιλίου Σπῆλιου. Ἑρμηνεῖα συνθέσεων ὑπὸ τῆς ὠνιφώνου Ἀναστασίας Μανταλενάκη.
- 16 Μαΐου 1972 : Συναυλία τῆς Ὁρχήστρας ἐγχόρδων τῆς καλλιτεχνικῆς Ἑταιρίας Ἐπιστημόνων Ἀθηνῶν, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀρχιμουσικοῦ κ. Ἀλέκου Ἀθανασιάδη.
- 26 Μαΐου 1972 : Συναυλία τῆς Ὁρχήστρας ἐγχόρδων τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας Ἐπιστημόνων Καλλιτεχνῶν, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ δικηγόρου κ. Εὐαγγέλου Κουρῆ καὶ σολίστ (βιολοντσέλλο) τὸν παιδίατρον κ. Βάσον Χαλαμπίδην.

ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΣΠΕΡΙΣ. — Εἰς τὰ πλαίσια τῶν Καλλιτεχνικῶν καὶ Κοινωνικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός» διὰ τὰ μέλη καὶ τὰς οἰκογενεῖας αὐτῶν, ὀργανώθη τὴν 31ην Μαΐου 1972 κινηματογραφικὴ ἐσπερίς, καθ' ἣν προβλήθη ἡ ἰταλικὴ ταινία «Le castagne sono buone».

ΔΩΡΕΑΙ ΥΠΕΡ ΤΟΥ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ» ΚΑΙ ΤΩΝ ΝΥΚΤΕΡΙΝΩΝ ΣΧΟΛΩΝ. — Κατὰ τὴν περίοδον ἀπὸ 1ης Ἀπριλίου μέχρι 30ης Ἰουνίου 1972 ἐγένοντο αἱ ἐξῆς δωρεαὶ : Οἰκογενειῶν Θεοφάνους καὶ Γεωργίου Ἀγγελοπούλου εἰς μνήμην Μιχαλάκη Ἀναστασοπούλου ἐκ 500 δρχ., κ. Ζ. Βλυσίδη εἰς μνήμην Ἀντωνίου Νικολάου ἐκ 300 δρχ., κας Βέτης Καλῆ εἰς μνήμην Τάσου Καλῆ ἐκ 1.000 δρχ., οἰκογενεῖας Νικολ. Ἡλιοπούλου εἰς μνήμην Τάσου Παυλοπούλου ἐκ 400 δρχ., κας Διονυσίας Κούρτη εἰς μνήμην ἀποβιώσασα φιλῆς, ἐκ 40.000 δρχ.

ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΙΔΡΥΤΩΝ ΚΑΙ ΕΥΕΡΓΕΤΩΝ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ». — Τὴν 25ην Ἰουνίου, ἡμέραν Κυριακὴν καὶ ὥραν 10.30', ὁ Φιλολογικὸς Σύλλογος «Παρνασσός» ἀκολουθῶν παλαιὰν παράδοσιν, ἐτέλεσεν εἰς τὸν Ἱερὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Καρύττη, ἐτήσιον μνημόσυνον εἰς μνήμην τῶν ἱδρυτῶν, εὐεργετῶν, δωρητῶν καὶ μελῶν αὐτοῦ. Εἰς τὸ μνημόσυνον προσήλθον τὰ μέλη τῆς Ἐφορείας καὶ τῆς Κοσμητείας, μέλη τοῦ Συλλόγου «Παρνασσός», οἱ μαθηταὶ τῶν Νυκτερινῶν Σχολῶν τοῦ «Παρνασσού» καὶ μέλη τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας.

ΕΠΙΣΗΜΟΣ ΤΕΛΕΤΗ ΕΠΙ ΤΗ ΛΗΞΕΙ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΤΟΥΣ 1971 - 1972. — Τὴν 25 Ἰουνίου, ἡμέραν Κυριακὴν καὶ ὥραν 11 π.μ. ἐγένετο ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ «Παρνασσού» ὁ ἐτήσιος ἐορτασμός τῆς λήξεως τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1971 - 1972 ἡ τελετὴ τῆς ἀπονομῆς τῶν βραβείων εἰς τοὺς καλυτέρους μαθητὰς τῶν Σχολῶν τοῦ «Παρνασσού», ἥτοι τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, τοῦ Γυμνασίου καὶ τοῦ Φροντιστηρίου Ξένων Γλωσσῶν. Μετὰ σχετικὰς ὁμιλίας τοῦ Προέδρου τοῦ Συλλόγου καὶ τοῦ Ἐφόρου τῶν Σχολῶν, ἀνεγνώσθησαν τὰ πεπραγμένα ἐνὸς ἐκάστου κύκλου καὶ τέλος ἡ μαθητικὴ χορωδία καὶ ἡ φιλαρμονικὴ τῶν Σχολείων ἐξετέλεσαν ἐθνικὰ ᾠσματα.

μ. μ.

ΜΟΥΣΙΚΗ

Κρατικὴ Ὀρχήστρα Ἀθηνῶν

Σχετικόν, μόνον, τὸ ἐνδιαφέρον τῶν περισσοτέρων συναυλιῶν τῆς Κρατικῆς Ὀρχήστρας Ἀθηνῶν, ποὺ ἐδόθησαν ἀπὸ τῆς 13ης Μαρτίου μέχρι καὶ τοῦ τέλους τῆς χειμερινῆς περιόδου. Κατὰ τὴν 17ην ἐξ αὐτῶν ὁ Γερμανὸς βιολοντσέλλιστας Adalbert Fink ἱκανοποίησεν, ἐν τινι μέτρῳ, τὸ κοινὸν μὲ τὸ «Κοντσέρτο γιὰ βιολοντσέλλο» τοῦ Λαλιό, ἀπὸ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ὁποίου θὰ ἤθελε κανεὶς μεγαλύτερον πλοῦτον ἐκφράσεως. Ὁ Ἐμ. Πίκολος, ὁ ὁποῖος διηύθυνε τὴν ὀρχήστραν, παρουσίασεν, εἰς πρώτην ἐκτέλεσιν, τὸ «Κοντσέρτο γιὰ ὀρχήστρα» τοῦ Οὔγγρου συνθέτου Ζόλταν Κοντάλν, εἰς τὸ ὁποῖον ὅμως τὸ οὔγγρικόν χρῶμα δὲν εἶναι τόσο ἐντονὸν ὅπως εἰς ἄλλα ἔργα του. Ἡ συναυλία ἐκλείσει μὲ μίαν καλὴν, ἀπλῶς, ἀπόδοσιν τῆς «Συμφωνίας τῆς Μεταρρυθμίσεως» τοῦ Μέντελσων.

Τὴν 18ην Συναυλίαν τῆς ΚΟΑ (20.3.72) διηύθυνεν ὁ Ἀλέξανδρος Συμεωνίδης, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν ζωτικότητα ποὺ τὸν χαρακτηρίζει ἠρμήνευσε τὴν Εἰσαγωγὴν ἀπὸ τὴν «Πουλημένην Μινηστὴν» τοῦ Σμέτανα. Ὁ εἰς τὸ ἄνθος τῆς ἡλικίας του εὐρισκόμενος

Γερμανός πιανίστας Benedikt Koehlen έπαιξε τὸ «3ον Κοντσέρτο γιὰ πιάνο» τοῦ Bela Bartok, τὸ καὶ τελευταῖον ἔργον τοῦ συνθέτου. Ἡχητικός πλοῦτος, ἄνευ προηγουμένου ὑπῆρξε τὸ βασικὸν γνώρισμα τῆς ἑρμηνείας. Οἱ συμφωνίες τοῦ Gustav Mahler εἶναι ὅλες πολὺ ἐνδιαφέρουσai. Ἀκόμη καὶ ἡ «Πρώτη», ποὺ ἐπαίχθη κατὰ τὴν συναυλίαν παρουσιάζει μεγάλον πλοῦτον ἰδεῶν καὶ φραστικῶν ἀντιθέσεων, ποὺ δημιουργοῦν τὴν ἐντύπωσιν τοῦ νέου. Καὶ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἀντιθέσεων αὐτῶν ὑπῆρξεν ἀκριβῶς ἐξαιρετικός ὁ Συμεωνίδης.

Κατὰ τὴν 19ην Συναυλίαν τῆς ΚΟΑ (27.3.72), τὴν ὁποίαν διηύθυνεν ὁ Γεώργ. Μπαζιωτόπουλος, τὸ πλέον ἐνδιαφέρον ἔργον ἦτο ἡ εἰς πρώτην ἐκτέλεσιν ἀκουσθεῖσα, «Συμφωνία ἀρ. 6» τοῦ Μπροῦκνερ, ἡ ὁποία, ὅμως, δὲν ἐπροκάλεσε καὶ πολὺ ἐνδιαφέρον εἰς τὸ ἀθηναϊκὸν κοινόν. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῇ καὶ διὰ τὴν Εἰσαγωγὴν ἀπὸ τὴν ὀπερ-
ραν «Khovanschina» τοῦ Μουσσόργσκυ. Ἐξαιρετικός ὑπῆρξεν ὁ Ἰσπανὸς δεξιοτέχνης τοῦ βιολοντσέλλου Pedro Corostola, μολονότι τὸ «Κοντσέρτο γιὰ βιολοντέλλο» τοῦ Ρωσσοαρμενίου συνθέτου Ἀράμ Κατσατουριάν, μὲ τὸ ὁποῖον παρουσιάσθη, δὲν εἶναι ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἐνθουσιάζουν τὸ κοινόν, διότι οὔτε καθωρισμένην μορφήν ἔχει, οὔτε συναρπαστικὰς μουσικὰς φράσεις — ἀπαραιτήτους, κυρίως διὰ τὸ βιολοντέλλο — περιλαμβάνει.

Ἡ 20ῇ Συναυλία τῆς ΚΟΑ, τὴν ὁποίαν διηύθυνεν ὁ Ἀνδρέας Παρίδης, ἱκανοποίησεν ἀπολύτως τὸ κοινόν, διότι καὶ ἡ «Συμφωνία ἀρ. 41 - τοῦ Διόρ» τοῦ Μότσαρτ, ὡς καὶ ἡ «Συμφωνία ἀρ. 8» τοῦ Μπετόβεν, ἀπεδόθησαν ἄριστα, ἀπὸ πεπειραμένον ἀρχιμουσικόν, ἀλλὰ, πρωτίστως, διότι ὁ συμμετασχὼν εἰς αὐτὴν σολίστ, ὁ Γάλλος πιανίστας Bernard Ringeissen, κατέπληξε, κυριολεκτικῶς, τὸ κοινόν μὲ τὸν τρόπον ποὺ ἔπαιξε τὸ «Κοντσέρτο γιὰ πιάνο ἀρ. 3» τοῦ Προκόφιεφ. Τὸν τελευταῖον καιρὸν ἔχουμε ἀκούσει στὰς Ἀθήνας πρώτης τάξεως δεξιοτέχνας τοῦ πιάνου. Κανείς, ὅμως, δὲν ἤμπορεῖ νὰ συγκριθῇ μὲ τὸν Ringeissen, ἡ δεξιότητια τοῦ ὁποίου ὑπερβαίνει τὰς δυνατότητας ἀνθρώπινου ὄντος, προκαλοῦσα δέος. Ἡ μουσικὴ τοῦ Προκόφιεφ, γενικὰ, ἀκολουθεῖ μίαν γραμμὴν ἐντελῶς προσωπικὴν καὶ ἰδιόρρυθμον καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον αὐτὸ ἀκριβῶς ὁ Γάλλος δεξιοτέχνης ὑπῆρξεν ἀφθαστος.

Ἡ 21ῃ Συναυλία τῆς ΚΟΑ (17.4.72), τὴν ὁποίαν διηύθυνεν ἐπίσης ὁ Ἀνδρέας Παρίδης, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ Διαβαλκανικοῦ Συνεδρίου τῆς UNESCO, περιελάμβανε ἔργα μόνον συνθετῶν τῶν Βαλκανικῶν Χωρῶν. Δὲν νομίζω, ὅμως, ὅτι ἡ ἐπιλογὴ τῶν ἔργων αὐτῶν ὑπῆρξε πολὺ ἐπιτυχής. Ἡ Ρουμανία, αἰφνης, ἔχει μουσικὰς προσωπικότητες πρώτης γραμμῆς, μὲ ἐπὶ κεφαλῇ τὸν Ἑνέσκου. Ἀντὶ τούτου ἀκούσαμε ἕνα «Συμφωνικὸ Πρελούδιο» τοῦ συγχρόνου Ρουμάνου μουσουργοῦ Jon Dumitrescu, ἔργον ποὺ δὲν προκαλεῖ κανέν ἐνδιαφέρον οὔτε θεματικῶς, οὔτε ὡς πλοκή. Ἀκόμη χειρότερα, ὅμως ἦτο ἡ Χορευτικὴ Σουῖτα «KOCEKCE» τοῦ Τούρκου συνθέτου U. C. Erkin, ποὺ ἔδιδε τὴν ἐντύπωσιν συνονθυλεύματος μουσικῶν φράσεων «ἀτάκτως ἐρριμμένων». Ἀλλ' ἡ Τουρκία, ἐπὶ τέλους, δικαιολογεῖται, διότι δὲν ἔχει μουσικὴν παράδοσιν σύμφωνον μὲ τὴν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Ἐν συνεχείᾳ ἀκούσαμεν — εἰς πρώτην ἐκτέλεσιν — τὸ «Κοντσέρτο γιὰ βιολί καὶ Ὀρχήστρα ὁματίου» τοῦ Γ. Παπαϊωάννου, μὲ σολίστ τὸν Τάτην Ἀποστολίδην. Ὁ Παπαϊωάννου, ὡς γνωστόν, ἀκολουθεῖ τὰς συγχρόνους τάσεις. Ὁ «μοντερνισμός» του ὅμως ἦτο λελογισμένως καὶ τὰ ἔργα του παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον. Μὲ τὸ «Κοντσέρτο γιὰ βιολί», ὅμως, νομίζω ὅτι ὑπερέβη τὰ ἔσκαμμένα καὶ ὅτι παρουσίασε κάτι ποὺ δὲν ἤμπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς «μουσικὴ». «Κρουστικὴ», ἴσως, θὰ ἦτο ἡ ἀρμόζουσα λέξις, δεδομένου ὅτι ὁ ἐκτενὴς «Πρόλογος» τοῦ ἔργου δὲν εἶναι ἡ πλοκὴ κρουστῶν ὀργάνων. Καὶ ὡς μορφή, τὸ ὅλον, ἐκφεύγει τῆς τοῦ Κοντσέρτου, ἐνῶ, παραλλήλως, καὶ ὁ σολίστ εἰς ἐλάχιστα σημεία ἤμπορεῖ νὰ καταστήσῃ ἐμφανῆ τὴν συμμετοχὴν του καὶ νὰ ἐπιδείξῃ τὰ βιολιστικὰ του προσόντα. Εἴτε ἄριστα παίζει, εἴτε κακὸ-

φωνα, τὸ ἴδιο εἶναι. Ἡ κακοφωνία εἶναι ἡ βάση. Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ προγράμματος ἦτο πλέον ἐπιτυχές. Διότι καὶ οἱ «Παραλλαγές» γιὰ Συμφωνική Ὀρχήστρα «Φανταστικές Σκηνές» τοῦ Βουλγάρου συνθέτου Ivan Marinov καὶ τὸ «Κοντσέρτο γιὰ Ὀρχήστρα» τοῦ Γιουγκοσλαύου M. Ristic, μολονότι ἀκολουθοῦν καθιερωμένας μορφάς, προκαλοῦν ἐνδιαφέρον, καὶ ἀκούονται εὐχάριστα. Ἡ συναυλία ἐκλείσει μετὰ τοὺς γνωστούς «Τέσσερις ἑλληνικοὺς χορούς» τοῦ Ν. Σκαλκώτα, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ συνθέτης ἐγκαταλείπει ἐσκεμμένως τὸν «μοντερνισμόν» του, διὰ νὰ γράψῃ ἓνα ἔργον ποῦ θὰ ἀρέσῃ πάντοτε εἰς ὅλους, διότι φέρει τὴν σφραγίδα μιᾶς πραγματικῆς μουσικῆς προσωπικότητος.

Ἡ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἑμ. Πίκουλα 22α Συναυλία (24.4.72), περιελάμβανε τὴν «Ἀκαδημαϊκὴν Εἰσαγωγήν» τοῦ Brahms, ἱκανοποιητικῶς ἀποδοθεῖσαν καί, εἰς πρώτην ἐκτέλεσιν, τὴν «Συμφωνίαν ἀρ. 6» τοῦ Σοστακόβιτς. Τὸ ἔργον αὐτὸ δὲν ἀκολουθεῖ τὴν καθιερωμένην μορφήν τοῦ εἴδους καὶ δημιουργεῖ μίαν μουσικὴν ἀτμόσφαιραν ἐντελῶς ἰδιάζουσαν, διότι οὔτε ρωσικὴ εἶναι, οὔτε ρομαντικὴ, οὔτε «μοντέρνα». Γενικῶς τὸ προκαλούμενον ἐνδιαφέρον εἶναι μέτριον. Ὁ σολίστ τῆς συναυλίας, ὁ Ρουμᾶνος βιολιστῆς Stefan Ruha, παρουσίασε στὸ ἀθηναϊκὸ κοινὸ τὴν «Ἰσπανικὴν Συμφωνίαν» τοῦ Ed. Lalo, ἀπὸ τὰ ἀριστουργήματα τῆς μουσικῆς γιὰ βιολί. Τὸ ἔργον ἀπεδόθη ἀριστα ἀπὸ ἓνα πρᾶγματι ἐξαιρετικὸν δεξιότεχνην. Ἡ συνοδεύουσα ὁμῶς αὐτὸν ὀρχήστρα, εἰς πολλὰ σημεῖα δὲν συνεβάδιζε μετὰ τὸν σολίστ, προκαλοῦσα ἄγχος εἰς τοὺς ἀκροατάς. Περισσότεραι, ἴσως, δοκιμαὶ δὲν θὰ ἐβλαπταν.

Ἡ χειμερινὴ περίοδος 1971 - 1972 τῆς Κρατικῆς Ὀρχήστρας Ἀθηνῶν ἐληξεν εἰς τὰς 8 Μαΐου, μετὰ Συναυλίαν Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν, διὰ πρώτην φοράν ἐμφανιζόμενων μετὰ τὴν ΚΟΑ. Εἰς τὸ βάθρον τοῦ διεθυντοῦ ὀρχήστρας παρουσιάσθη νεαρὰ ἐκπρόσωπος τοῦ ὥραιου φύλου, ἡ Μαρία - Λούλη Ψυχούλη, ἐνδεδυμένη μετὰ ἓνα εἶδος ἰδιορρυθμοῦ ἀνδρικοῦ - γυναικείου φράκου. Ἡ ἐν λόγῳ ὁμῶς καλλιτέχνης ἱκανοποίησεν ἀπόλυτα τὸ κοινόν. Διότι, ναὶ μὲν εἰς τὴν «Συμφωνίαν ἀρ. 6» τοῦ Σούμπερτ θὰ ἤθελε κανεὶς περισσότερους χρωματισμούς, εἰς τὰ ἄλλα ὁμῶς ἔργα τοῦ προγράμματος, ὅπως ἡ «Ἀπλὴ Συμφωνία» γιὰ Ὀρχήστρα ἐγχόρδων, τοῦ συγχρόνου Ἀγγλοῦ συνθέτου Benj - Britten, παρουσιάσθη, παρὰ τὸ νεαρὸν τῆς ἡλικίας, ὡς πεπειραμένη καλλιτέχνης, μετὰ ὥραιας κινήσεις, συμφώνους μετὰ τὸ πνεῦμα τοῦ ἔργου καὶ χωρὶς ὑπερβολάς. Ἰκανοποιητικὴ, ἐπίσης, ὑπῆρξε καὶ εἰς τοὺς πλουσίους εἰς ἤχον «Χορούς τῆς Γκαλάντας» τοῦ Κοντάλυ, μολονότι τὸ ἀνωτέρω ἔργον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀρέσῃ καὶ πολὺ εἰς τὸ κοινόν. Ἡ σολίστ τῆς συναυλίας, ἡ πιανίστα Ἄννα Κουκουράκη, ἀπέδειξεν ἐξαιρετικὰ προσόντα ὥραιου «τουςέ», λεπτοῦ παιξίματος καὶ εὐγενείας ὅφους εἰς τὸ «Κοντσέρτο γιὰ πιάνο σὲ Σ. ὤφ. Κ. V 595» τοῦ Μότσαρτ, ἔργον ποῦ ἀκτινοβολεῖ ἀπὸ χαράν, τὴν ὁποίαν καὶ μετέδωκεν εἰς τὸ κοινόν ἢ νεαρὰ καλλιτέχνις.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΚΛΑΒΟΣ

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

Ἰωάννου Θεοδωρακοπούλου, Τὸ πρόβλημα τῆς Μεταφυσικῆς, Ἀθῆναι 1971.
Πέτρου Χάρη, Ἑθνικὴ καὶ Διεθνικὴ Λογοτεχνία, Λόγος εἰσιτήριος κατὰ τὴν ὑποδοχὴν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἑκτακτον συνεδρίαν τῆς 8ης Μαρτίου, μετὰ χαιρετισμοῦ τοῦ προέδρου κ. Σπ. Μαρινάτου καὶ προσφωνήσεως ὑπὸ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Γεωργ. Ἀθανασιάδη - Νόβα. Ἀνάπτυκον ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 46 (1971) 53 - 77.

Πέτρου Χάρη, Ἡ 28ῃ Ὀκτωβρίου 1940 καὶ ὁ κόσμος τοῦ Πνεύματος, ὁμιλία κατὰ τὴν Πανηγυρικὴν συνεδρίαν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τῆς 27ης Ὀκτωβρίου 1969. Ἀνάπτυκον ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 44 (1971) 43 - 65.

- Στυλ. Καψωμένου, Ἡ προσευχή τοῦ Ὁρέστη πρὸς τὸν Δία στίς Χοηφόρες τοῦ Αἰσχύλου. Ἀνάτυπον, Θεσσαλονίκη 1971.
- Ἀλκη Ἀγγέλου, Οἱ λόγοι καὶ ὁ Ἀγώνας, Ἀθήναι 1971.
- Γ. Χ. Χιονίδη, Οἱ βιβλιοθήκες τῆς Βεροίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατία, Ἀνάτυπον. Θεσσαλονίκη 1971.
- Giuseppe Spadaro, Il Teatro Cretese. Ἀνάτυπον, Catania 1971.
- François Halkin, Recherches et documents d'Hagiographie Byzantine, Bruxelles 1971.
- Στεφάνου Παπαδοπούλου, Τὸ Μεσολόγγι καὶ ὁ Φιλελληνισμός, Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα 1971.
- Τὰ ἑλληνικὰ προεπαναστατικὰ περιοδικά. Εὐρετήρια: Α' Ἀθηνᾶ, Καλλιόπη, Μέλισσα, τὸ Μουσεῖον, Ἐπιμελεία Ἀγγ. Γαβαθᾶ-Παναγιωτοπούλου, Κέντρον Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν Ε.Ι.Ε. Ἀθήναι 1971.
- Μάρκου Χαριτάκη, Ἡ δίνη, Μυθιστόρημα, Δίφρος, Ἀθήναι 1971.
- Τ. Ζόμπολα, Ἀνθρώπινη μαρτυρία, Δωδώνη, Ἀθήνα 1972.
- Ζωή Καρέλλη, Ὁρέστης Θέατρο, Θεσσαλονίκη 1971.
- Σπ. Κυριαζοπούλου, Ὅρια (ποιήματα), Ἰωάννινα 1972.
- Σπ. Κυριαζοπούλου, Ὡς ἐν κατόπτρῳ (ποιήματα), Ἰωάννινα 1972.
- Χρ. Καρυδογιάννη, Γιὰ ἓνα καλύτερο Ἀδῆ. Θέατρο, Ἀθήνα 1971.
- Ὁδ. Ἐξαρχάκη, Ὅσο ὑπάρχει ζωὴ. Εἰκόνες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, Ἀθήνα 1971.
- Ἐκτ. Κακναβάτου, Τετραφήμιον μὲ τὴν ἑβδομὴ χορδῇ, Ποιήματα, Ἀθήνα 1971.
- Στρ. Δούκα, Μαρτυρίες καὶ κρίσεις, Ἰαλικός, Ἀθήνα 1972.
- Λάμπρου Ἀλκυόνη, Ὁ δρόμος τῶν ἀγριμῶν (Μυθιστόρημα), Μῆλος 1972.
- Π. Ροζάκη, Σκόρπια φύλλα, Ἀθήνα 1972.
- Χρίστου Σ. Θεοδωράτου, Ἡλία Ζερβοῦ Ἰακωβάτου: Ἡ ἐπὶ τῶν Ἀντικυθέρων αἰχμαλωσία μου καὶ ἡ τῶν συναιχμαλώτων μου 1857, Ἀθήναι 1972 (Ἔργον βραβευθέν ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν).
- Ἀπ. Σιταρά, Ἡ Μάδυτος, πόλις τῆς Θρακικῆς Χερσονήσου ἐπὶ τοῦ Ἑλλησπόντου, Ἀθήναι 1971.
- Marios Byron Raizis and Alexander Papas, American poets and the Greek revolution 1821-1828. A study in byronic philhellenism, Institute for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη 1971.
- Carbonara, Saggi di storiografia e critica filosofica, Napoli 1971.
- Ἐλευθ. Κασιάνη, Ἡλίας Τανταλίδης, ποιητὴς καὶ διδάσκαλος τοῦ Γένους, Ἀθήναι 1971.
- Βαρνάβα Τζωρτζάτου, μητροπολίτου Κίτρους. Οἱ βασικοὶ θεσμοὶ διοικήσεως τῶν ὀρθοδόξων Πατριαρχείων, Ἐν Ἀθήναις 1972.
- Σίτσας Καραϊσκάκη, Μπάβρον. Ἀθήνα 1971.
- Διονυσίου Ρώμα, Τὸ Ζαμπελάκι, Ζάκυνθος 1971.
- Φιλολογικὴ Κύπρος 1971. Ἐκδόσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ Πνευματικοῦ Ὁμίλου Κύπρου, Λευκωσία 1971. .
- Δημοσθένη Ζαδέ, Πάνος Σπάλας, Ἀθήνα 1972.
- Χρυσούλας Τσικριτισῆ-Κατσανάκη, Κρητικὰ οἰκογενειακὰ ὀνόματα ἀπὸ παρωνύμια, Μέρος Α', Α-Μ, Ἀθήνα 1972.
- Ἀναστασίου Νικήτα, Κριτικαὶ καὶ ἐρμηνευτικαὶ παρατηρήσεις εἰς Σοφοκλέους Ἀντιγόνην, Ἀθήναι 1971.
- Βασιλείου Δεντάκη, Οἷον δεῖ εἶναι τὸν ἐπίσκοπον κατὰ τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχας, Ἐν Ἀθήναις 1971.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ»

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΖΩΡΑΣ

Α'. «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ»

Φιλολογικόν περιοδικόν κατὰ τριμηνίαν ἐκδιδόμενον
Ἐκαστος τόμος σελ. 630. — Ἐτησία συνδρομή : δρχ. 120.

Β'. ΣΕΙΡΑ ΔΙΑΛΕΞΕΩΝ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΩΝ

Ἐξεδόθησαν :

1. Κωστή Παλαμά, Ἀνδρέας Κάλβος, Ἀθήναι 1969.
2. Κωστή Παλαμά, Ἰούλιος Τυπάλδος, Ἀθήναι 1970.
3. Γ. Τσκοκοβόλου, Οἱ ἀδελφοὶ Σοῦτσοι καὶ ἡ πολιτικὴ ποίησις ἐπὶ Ὁθωνος, Ἀθήναι 1970.
4. Θ. Βελλιανίτου, Πολυλῆς, Μαρκοράς καὶ ἡ Σχολὴ τῆς Κερκύρας, Ἀθήναι 1970.
5. Ἰωάννου Ζερβού, Ἀνδρέας Λασκαράτος, Ἀθήναι 1970.
6. Διονυσίου Στεφάνου, Γεώργιος Τερτσέτης, Ἀθήναι 1971

Ἐκαστον τεῦχος δρχ. 20.

Γ'. ΣΕΙΡΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΔΙΑΤΡΙΒΩΝ

1. Μ. Μαντουβάλου, Τὰ ἐν Ἑλλάδι πολιτικὰ γεγονότα τοῦ 1862 καὶ τὰ ἐν τῇ «Παρνασσῷ» κατάλοιπα τοῦ Δ. Βοδλγερη, Ἀθήναι 1971. Δρχ. 100.
2. Ἀρ. Στεργέλλη, Τὰ δημοσιεύματα τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας τὸν 17ον καὶ 18ον αἰῶνα, Ἀθήναι 1970. Δρχ. 100.